

გურამ შარაძე

**ამერიკელი ქართველები
თვალის ერთი გადავლებით**

**გამომცემლობა „საფშოლო“
თბილისი
1992**

63.3(27)
შ 254

© გამოცემა „საშობლო“, 1992.

წინათქმა

ამერიკელ ქართველებთან შესვედრა დიდი ხანია მეწადა. მასსოვს, ერთი ამოსუნთქვით წაეიკითხე თავის ღროს ირაკლი აბაშიძის გახმაურებული დღიური „ამერიკა თვალის ერთი გადავლებით“. ვუიქრობდი, თუკი ჰოეტმა თვალის ერთი გადავლებით მთელი ამერიკის ნახვა შეძლო, ამერიკელი ქართველებისთვის ერთი თვალის გადავლება უფრო ადვილი საქმე იქნება-მეთქი...

ამის ღროც დადგა! წლეულს [1990 წ.], გაზაფხულზე ვამინგტონიდან ზედიზედ ორი ბარათი მოვიდა: ერთით — რადიოსადგურ „ამერიკის ხმის“ ქართული რედაქციის პროდიუსერი ბატონი შოთა საღირამვილი სტუმრად მიწვევდა, ხოლო მეორეთი — ბატონი გივი კობახიძე რესპუბლიკის მთავრობას სთხოვდა როგორმე ხელი მოემართა ჩემთვის ამ მგზავრობაში! საჭირო იყო სპონსორი... და გულწრფელად უნდა განვაცხადო, რომ თუ არა საქართველოს საზღვაო სანაოსნოს სამმართველოს, პირადად ბატონ ჯემალ ჭილვარიას მიერ გამოჩენილი არაჩვეულებრივი გულისხმიერება და დახმარება, ამერიკაში ჩემი ჩასვლა კარგა ხნით გადაიდებოდა...

ასლოვდებოდა აკაკი წერეთლის დაბადების 150 წლისთავი. ასევე მთელი გულახდილობით უნდა ეადიარო, რომ საქართველოში შექმნილი პოლიტიკურ-საზოგადოებრივი სიტუაციის გამო ჩვენ სათანადოდ ვერ აღვნიშნავთ დიდი ჰოეტის საიუბილეო თარიღს. პირდაპირ პარადოქსია: საქართველოში გაჩაღებულია ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობა და მისი ერთ-ერთი უდიდესი წინამორბედის და სულიერი მამის საიუბილეო წელს, რომლის გადახდის პატივი ჩვენს თანამედრო-

ვეობას ხედა წილად, ასე თითქმის შეუმჩნევლად ხელიდან გავეპარა. ეოველ შემთხვევაში, ამ მხრივ, 1990 წელი სრულიად არ ჰგავს 1987 წელს — დიდი ილიას დაბადების 150 წლისთავის საიუბილეო წელს! არადა, სხვას რომ ეველაფერს თავი დაეანებოთ, ნიუ-იორკში მეკულებოდა გრიგოლ დიასამიძის არქივი. გრიგოლ დიასამიძე კი გახლდათ რევოლუციამდელი ქართული ჟურნალისტიკის ერთ-ერთი ბრწყინვალე წარმომადგენელი, გაზეთ „თემის“ რედაქტორი, აკაკის უმცროსი მეგობარი და თანამებრძოლი — მისი ლიტერატურული ანდერძის აღმსრულებელი, 1912 წელს რაჭა-ლეჩხუმში ჰოეტის ცნობილი მოგზაურობის ერთ-ერთი ინიციატორი და შეიძლება დაგვეჯერებინა, რომ მის არქივში არაფერი იქნებოდა დაცული აკაკის შესახებ და ეს არქივი აკაკის საიუბილეო წელსაც ხელუხლებელი უნდა დარჩენილიყო?!

ვიცოდით, რომ 1960 წლიდან აშშ-ში ცხოვრობდა და მოღვაწეობდა თანამედროვე ქართული ემიგრაციის ნამდვილი ჰატარიარქი, 90 წელს მიტანებული გამოჩენილი პოლიტიკური მოღვაწე და მოაზროვნე, ისტორიკოსი და ლიტერატურათმცოდნე ალექსანდრე მანველიშვილი, ვისთანაც ჩვენგან ჯერ ფეხი არავის დაედგა. შეიძლება კიდევ მისი ასე უუურადღებოდ დატოვება?!...

ვიცოდით, რომ სან-ფრანცისკოში ცხოვრობდა ქაქუცა ჩოლოყაშვილის ლეგენდარული თანამებრძოლი, 95 წლის ალექსანდრე ხულსანიშვილი, რომელიც მომწერა 1923 წელს ქაქუცა ჩოლოყაშვილის მიერ ილია ჭავჭავაძის ფიზიკური მკვლელის გიგლა ბერბიჭაშვილის დაკითხვა-გასამართლებისა. მართალია, ბატონმა ალექსანდრემ ამის შესახებ სან-ფრანცისკოში რამოდენიმე წლის წინ დაწერა და გამოაქვეყნა კიდევ მოგონება, რომელსაც მეც ვიცნობდი, მაგრამ შეიძლება პირადად მისგან არ მომესმინა და ფირზე არ აღმებეჭდა საქართველოს ისტორიაში მომხდარი საუკუნის მკვლელობის შესახებ

ერთადერთი ცოცხლად დარჩენილი მოწმის ჩვენება?! შეიძლება ბოდა მისი ნახვის კელაუ გადადება?!...

მართალია, ჩემს ხელთ არსებული მასალების მიხედვით, ამ ცოტა ხნის წინ მკითხველ საზოგადოებას საკმაოდ ვრცლად გავაცანი ვაშინგტონში მოღვაწე ქართველი მკვლევარი, მწერალი და რადიოჟურნალისტი გივი კობახიძე, მაგრამ მისი უმდიდრესი არქივი, რომლის შესახებ ამდენი რამ მსმენოდა, შეიძლება საკუთარი თვალთ არ შენახა, არ გამეხინჯა და მისი ზატრონი თავად არ გამეცნო?!...

... და კიდევ რამდენი რამ ჩამოვთვალო, რომლის გამო ამერიკაში წასვლის გადადება არ შეიძლებოდა. და აი, როგორც ვთქვი, ბ-ნ შოთა საღირაშვილის მოწვევა ხელთ მქონდა, საქართველოს საზღვაო სანაოსნო მხარს მიჭერდა და ბოლოსდაბოლოს, მეტი რაღა იყო საჭირო! თუმცა, დამავიწყდა: ბილეთი იყო საჭირო! დიას, თვითმფრინავის ბილეთი, რომლის შოვნა ჩვენში თითქმის ამერიკაში წასვლაზე უფრო ძნელ საქმედ ითვლება. დიდი გაჭირვებით და ბევრი გაუგებრობის გადალახვით ესეც მოგვარდა (თურმე კეთილი ადამიანები თვით საქართველოს სამოქალაქო ავიაციის სამმართველოშიც არ გამოილუკა!), თუმცა, ვაშინგტონამდე ჰირდაჰირი ბილეთი მაინც ვერ ვიმოვე და იძულებული გაუხდი ნიუ-იორკზე დაუთანხმებული-ეავი, იქიდან კი ჩემი კეთილი მასპინძლების იმედით ვაშინგტონში ჩავიდოდი...

და აი, 4 აგვისტოს მოსკოვიდან ნიუ-იორკს გაუფრინდი. კენედის აეროპორტში უკვე მულოდნენ მასპინძლები — ბატონი შოთა საღირაშვილი, ქალბატონი ნათელა ჩაჩიბაია და როდამ ცომაია, რომლებიც ვაშინგტონიდან ჩემთვის დასასვენებლად საგანგებოდ ჩამოსულიყვნენ.

შოთა საღირაშვილი გახლდათ ჰირველი ქართველი, რომელსაც ამერიკის მიწაზე ხელი ჩამოვართვი. ამიტომაც ამერიკელ ქართველებზე საუბარს სწორედ მისგან დავიწყებ...

შოთა საღირაშვილი

თბილისელებს ალბათ კარგად ახსოვთ ამ 70-იანი წლების შუა ხანებში ღიდუბეში მოწყობილი ამერიკული ფოტოგამოფენა, რომელსაც მეგზურობდა სიმპათიური ტანმორჩილი მამაკაცი და გამოფენაზე მოსულთ თავისი ქართულით ატყობდა. ძნელი იყო გაგერჩია, დამთვალეიერებლებს ამერიკული გამოფენის ექსპონატები უფრო ხიბლაყდა თუ მისი „ცოცხალი ექსპონატი“ — ნამდვილი ქართველი ინტელიგენტი ბატონი შოთა საღირაშვილი!

ყველას აინტერესებდა, საიდან მოხვდა იგი ამერიკაში, საიდან ისწავლა ასე კარგად ქართული ენა, თუ ჰყავდა საქართველოში ახლობლები და ნათესავები... ერთი სიტყვით, თბილისში მაშინ ყველა მასზე ლაპარაკობდა.

მაგრამ ერთ დღეს, რომელსაც მშვენიერს ვერაფრით ვერ დავარქმევ, თბილისში მეხივით გავარდა ხმა: ამერიკული გამოფენის ქართველი მეგზური სამშობლოს მოღალატის შვილი ყოფილა და სასწრაფოდ გაასახლეს დედაქალაქიდანო!

მაინც როგორ მოხდა ეს-მეთქი? — ეგვითხები ბატონ შოთას, მითუმეტეს, რომ უკვე მის მანქანაში ვისხედით და ნიუ-იორკიდან ვაშინგტონამდე საკმაო მანძილი გვექონდა გასაუღლელი.

— იმ დღესაც გამოფენაზე ჩვეულებრივ ხალხმრავლობა იყო, — გვიყვება ბატონი შოთა საღირაშვილი, — ოღონდ, უცებ, დამთვალეიერებლებს გამოეყო ერთი გუნდი, რომელიც ყვირილით, ხმაურით მომეარდა და მომთხოვა: მოღალატის შვილმა ეხლავე სამშობლო დატოვეო!

ამის მოგონებაზე იგი გაფითრდა და მთხოვა, — მეტს ნუღარ მომაყოლებ, თანაც, ჩემზე კარგად იცი, მამაჩემი რა სამშობლოს მოღალატეც იყოო!

მართლაც, კარგად ვიცოდი, თუ ვინ იყო მამამისი — დავით საღირაშვილი და რა „ღალატიც“ ჰქონდა ჩადენილი სამშობლოს წინაშე. მაგრამ იმ გუნდის მონაწილენი და მათი ინსპირატორები, ალბათ, დღესაც არიან საქართველოში და ვუიქრობ, ზედმეტი არ იქნება ჩვენს მკითხველს ერთხელ კი-

1. ნათელა და შოთა
სადირაშვილები.

დეე მოეუთხო დაეით სადირაშვილის შესახებ და დასკენები,
დაე, თეითონ გამოიტანოს:

დაეით სადირაშვილი საქართველოში სოციალ-დემოკრა-
ტიული მოძრაობის თვალსაჩინო წარმომადგენელია. დაიბადა
თბილისში 1887 წლის 15 იანვარს. ჯერ კიდევ სრულიად ახალ-
გაზრდა ჩაება მუშათა რევოლუციურ მოძრაობაში. 1898 წელს
გაეცნო იოსებ ჯუღაშვილს (სტალინს). იგი მოგვიანებით და-
წერს მოგონებას „იოსებ ჯუღაშვილი — სტალინი როგორც
ისტორიული პიროვნება“, რომელიც ამ ცოტა ხნის წინ გამო-
ვაქვეყნე ჟურნალ „ლიტერატურნაია გრუზიაში“ (1990, № 7).
1908-09 წლებში დ. სადირაშვილი მონაწილეობს სპარსეთის
რევოლუციაში, რომელიც მიმართული იყო შაჰის წინააღმ-
დეგ. 1910 წელს ირანიდან დაბრუნებული დ. სადირაშვილი
მეფის ჟანდარმერიამ დააპატიმრა და მეტეხში ჩასვა, საილა-
ნაც გადაიყვანეს დონის-როსტოვის ციხეში. 1913 წელს პა-
ტიმრობიდან განთავისუფლებული დ. სადირაშვილი დაბრუნ-

და თბილისში და კვლავ ჩაება რევოლუციურ საქმიანობაში. ვ. ასმეტელთან და ლ. დარჩიაშვილთან ერთად მან დააარსა სოციალ-დემოკრატიული მიმართულების გასული „ფიქრი“, რომელიც გამოდიოდა 1913-14 წლებში. 1914 წელს დ. საღირაშვილი კვლავ დაატუსაღეს და მეორედ ჩასვეს მეტეხის ციხეში.

როდესაც რუსეთი პირველი მსოფლიო ომის ალში გაეხვია, დ. საღირაშვილი ხარკოვში გადაასახლეს, სადაც შვეიცარიაში უნივერსიტეტში ეკონომიკურ ფაკულტეტზე, მაგრამ 1915 წელს სტუდენტთა მღელვარებაში მონაწილეობის გამო ისევ დააპატიმრეს და გაგზავნეს ჯერ ბელგოროდში, შემდეგ — ცარიცინში, სადაც მოუსწრო 1917 წლის თებერვლის რევოლუციამ. აქ დ. საღირაშვილი აირჩიეს მუშათა და ჯარისკაცთა დეპუტატების საბჭოს თავმჯდომარედ. მალე იგი პეტროგრადშია, მაგრამ დიდხანს გული არ დაუდგა და სამშობლოში გამოეშურა. საქართველოს დამოუკიდებლობის დროს დ. საღირაშვილი სახალხო გვარდიის ერთ-ერთი მეთაურია. ამასთან ეროვნულმა მთავრობამ გრიგოლ ურატაძესთან ერთად სწორედ დავით საღირაშვილს მიანდო საბჭოთა რუსეთის

2. დავით საღირაშვილი.
3. ალმა საღირაშვილი.
4. შოთა და ეთერ საღირაშვილები.

მთავრობასთან მოლაპარაკება მოსკოვში, რის საფუძველზედაც დაიდო 1920 წლის 7 მაისის ხელშეკრულება და საბჭოთა რუსეთმა, ლენინის მთავრობამ ცნო საქართველოს დამოუკიდებლობა, აღიარა საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის სრული სუვერენიტეტი. დავით საღირაშვილის წვლილი მთლიანად მიეიწეებული იყო ჩვენს ისტორიოგრაფიაში. მხოლოდ 1989 წელს, „კომუნისტის“ ფურცლებზე გამოქვეყნდა ჩემი წერილების სერიალი, რომელიც მიეძღვნა საქართველო-რუსეთის 1920 წლის 7 მაისის ხელშეკრულების დადების ისტორიას. ამ სერიალში საგანგებო ადგილი დაეთმო დავით საღირაშვილის ღვაწლს ზემოხსენებული ხელშეკრულების დადებაში.

1921 წლის 25 თებერვლის შემდეგ დავით საღირაშვილი არ გაპყოლია ემიგრაციაში დამოუკიდებელი საქართველოს მთავრობას, იგი სამშობლოში დარჩა და იზიარებდა თავისი ქვეყნის ჭირ-ვარამს, მაგრამ მალე მეტეხის ციხეში აღმოჩნდა, სადაც 14 თვე დაჰყო. 1922 წელს სხვა 62 ქართველ პოლიტპატიმართან (ნოე ცინცაძე, კალისტრატე სალია, დავით ბუაჩიძე, გიორგი ნაკაშიძე. ვანო ალიხანაშვილი და სხვ.) ერთად დავით საღირაშვილი გაასახლეს გერმანიაში, უფრო ზუს-

ფიქრთა და მოგონებათა რეუდი

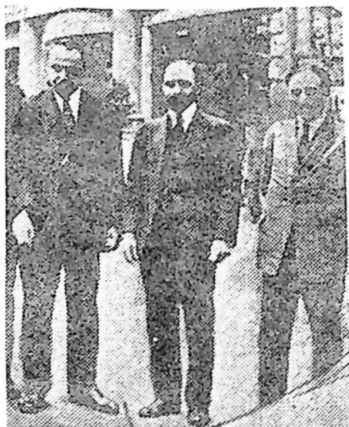
5. დ. საღირაშვილის „ფიქრთა და მოგონებათა რეუდი“, მადრიდი.

6. მარცხნიდან: ირაკლი წერეთელი, ნოე რამიშვილი, დავით საღირაშვილი.

7. მარცხნიდან: არჩილ მეტრეველი და დავით საღირაშვილი, მიუნხენი.

ტად კი, სურდათ მოსკოვში ან დაეხერხებინათ ან გაეცემბირებინათ, მაგრამ დამოუკიდებელი საქართველოს ყოფილმა ელჩმა გერმანიაში ვლ. ახმეტელმა ყველაფერი იღონა იმისთვის, რომ გაეკეთებინა ვიზები და გერმანიაში გაეწვია ისინი, რითაც გადაარჩინა საშინელ განაჩენს.

1945 წლამდე დ. საღირაშვილი ბერლინში ცხოვრობდა. ამას წინათ მისი არქივიდან ჩამოვიტანე ფაშისტური გერმანიის მიერ დაპყრობის შემთხვევაში პიტლერელი ნაცისტების მომზადებული საქართველოს ახალი დარაიონების გეგმა, რომელზედაც თავისი ქვეყნის გულმხურვალე პატრიოტს დ. საღირაშვილს მაშინ საკუთარი ხელით აღმუშოთებით დაუწერია, რომ ეს არასდროს არ მოხდება! გერმანიიდან დ. საღირაშვილი ოჯახით ჯერ ავსტრიაში გადასულა, შემდეგ იტალიაში, 1958 წელს კი დაბრუნდა გერმანიაში, მიუნხენში, სადაც არჩილ მეტრეველთან ერთად სცემდა გაზეთს „სამშობლოს განთავისუფლებისათვის“. შემდეგ გადავიდა ამერიკის შეერთებულ შტატებში და დაიღუპა 1962 წელს, ვაშინგტონში, 75 წლის ასაკში.

ემიგრაციაში დ. საღირაშვილი ეწეოდა ლიტერატურულ საქმიანობას: წერდა ქართულ, რუსულ და გერმანულ ენებზე. 1927 წელს იგი გავიდა სოციალ-დემოკრატიული პარტიიდან და მას შემდეგ აღარც ერთ პარტიაში არ შესულა. მას ჰყავდა მუდღე — წარმოშობით ფინელი ქალი აღმა საირანენი, რომელმაც შესანიშნავი მუდღეობა გაუწია, ისწავლა ქართული ენა, შეეძინათ ქალ-ვაჟი — შოთა და ეთერ საღირაშვილები. ისინი ემიგრაციაში დიდ ეკონომიურ სიდუხჭირეს განიცდიდნენ. ბატონმა შოთამ სულისშემძვრელი ისტორია მიაბო: დედაჩემი დაიდუბა შიმშილით. თავის ლუკმაპურსაც თურმე ჩვენ გვინაწილებდა, გვატყუებდა, თითქოს, თვითონ ნასაუბვეი იყო. ასე გაუხმა კუჭი და ნაადრევად ხელიდან გამოგვეცალაო — ცრემლების ღაპა-ღუპით ძლივს დაამთავრა მან ეს სევდიანი მოთხრობა...

... და აი, ასეთი დედ-მამის პატრონი შოთა საღირაშვილი 70-იან წლებში, თბილისში ძლივს ჩამოვიდა, ძლივს ეღირსა სამშობლოს ნახვას, ის კი ზოგიერთებისგან დაქირავებულმა რამდენიმე ჩვენმა თანამემამულემ სამშობლოს მოღალატის შვილად მონათლა და სამშობლოდან გააძევა...

— თუ არ გადაეყვებოდი ამ სისაძაგლეს, გული თუ არ გამისკდებოდა, არ მეგონა — 15 წლის შემდეგ კელაე ისეთი სიმწრით მეუბნება ამას ბატონი შოთა, რომ დაშვიდებას ვერ ვახერხებ, ოღონდ, ერთ დაახლოებით მსგავს ამბავს ვუყვები, რომელიც იმავე ხანებში მოხდა თბილისში, ისევე ჩვენდა სამარცხვინოდ:

საქმე ის გახლავთ, რომ 70-იანი წლების მიწურულს თბილისში გვეწვია ცნობილი ინგლისელი ქართველოლოგი დევიდ ბარეტი. ამ ინგლისელმა, 60 წელს გადაშორებულმა კაცმა, მთელი სიცოცხლე დამოუკიდებლად ქართული ენის დაუფლებას შესწირა, მუშაობდა ოქსფორდში, ბოლდის ბიბლიოთეკაში, შეისწავლა და 1973 წელს, ინგლისურ ენაზე, ოქსფორდში გამოსცა უორდროპების ქართული კოლექციის შესანიშნავი აღწერილობა და თავისი დანაზოგებით სიცოცხლის დასაწყისზე ძლივს ეწვია საოცნებო საქართველოს!

მახსოვს, როგორი პატივით მივიღეთ იგი შოთა რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ინსტიტუტში, მაშინდელი დირექტორის აკადემიკოს ალექსანდრე ბარამიძის კაბინეტში, შევიმუშავეთ საქართველოში მისი ყოფნის განრი-

8. ნათელა ჩაჩიბაია-ხადირაშვილისა და აშშ-ის კონგრესის ბიბლიოთეკის განყოფილების გამგე პუგო კრინენსონი.

9. როდამ ცომაია.

გი, დაესახეთ სამომავლო გეგმები... საქართველოზე ფიქრში, ქართული კულტურის სამსახურში გაჭაღარავებულ წარმოსადგე დარბაისელ ინგლისელ ქართველოლოგს სახე ბედნიერებისაგან უბრწყინავდა... მეორე დღეს, დათქმულ დროს, სასტუმრო „ივერიაში“ მივაკითხეთ, რომ შემუშავებული განრიგის მიხედვით დაგვეწყო მასთან მუშაობა... მაგრამ რაოდენ დიდი იყო ჩვენი განცვიფრება, როცა ინგლისელი სტუმარი ნომერში არ დაგვიხვდა და გამოგვიცხადეს: იგი, წუხელ, როგორც ინგლისის დაზვერვის აგენტი, სასტუმროდან გაასახლეს და 24 საათის განმავლობაში საბჭოთა კავშირი უნდა დატოვოს!

თავზარდაცემული გამოგბრუნდი სასტუმროდან, ხოლო ასეთი უსირცხვილო ცილისწამებისაგან თავზარდაცემულ დევიდ ბარეტს ინჟარქტი დაემართა და რამდენიმე თვე სიკვდილს ებრძოდა! 1981 წლის ოქტომბერში, როცა ოქსფორდში ჩავედი სამეცნიერო მიელინებით და დევიდ ბარეტს შევხვდი, ჭარმაგი, ხალისიანი, წარმოსადგეი ინგლისელის ნაცვლად ჯანგატეხილი მოხუცი მამაკაცი შემრჩა ხელში და იმავე თვეში იგი პენსიაზე გავიდა.

ვიხდიდი და თავს დამნაშავედ ვგრძნობდი იმათ მაგივრად, რომლებმაც ჩვენთვის თავდადებული ინგლისელი კაცი ჩვენგან გააძევეს და ასე უსაშუალოდ გული ატკინეს...

ამ საუბარში ვაშინგტონს მივუხლოვდით და არ უნდა დავავიწყდეს, რომ ჩვენთან ერთად მანქანაში სხედან დედა-შვილი ნათელა ჩაჩიბაია და როდამ ცომაია. ისინი უკვე ათ წელზე მეტია რაც დასავლეთში ცხოვრობენ.

ნათელა ჩაჩიბაიას ჩვენი მკითხველი იცნობს 60-იან წლებში თბილისში დაბეჭდილი გახმაურებული რომანით „თავზარდაცემული“. სხვათა შორის, ამერიკაში წასვლის წინ ჩვენს ეროვნულ ბიბლიოთეკაში მოვიკითხე მწერალი ქალის ეს წიგნი, რადგან ტელეფონით მთხოვა, იქნებ გაცვლითი ფონდიდან ერთი ცალი როგორმე ჩამომიტანო. მაგრამ გაცვლით ფონდში იგი უკვე აღარ იყო, შემდეგ კატალოგებიდან ამოეწერე, რომ იქნებ ქსეროასლი მაინც გადავიღო-მეთქი: ყველა ჯგუშმპლარი ისეთი გაცრეცილი და დაფლეთილი აღმოჩნდა მკითხველთა ხელში ხშირი ბრუნვის გამო, რომ გადასაღებად ყველა უფარგისი იყო. მაშინ ეროვნული ბიბლიოთეკის დირექტორის ბატონ აკაკი ძიძიგურის დახმარებით ხელუხლებელ

ფონდში დაცული ცალიდან გადავიღე ქსეროასლი და მიხაროდა, რომ ავტორს თან სურვილი შევეუსრულე და თანაც წიგნთან ერთად ყველა ავტორისთვის საოცნებო ამბავი ჩამქონდა: საქართველოში მისი წიგნი კითხვისაგან იცრიცებოდა!...

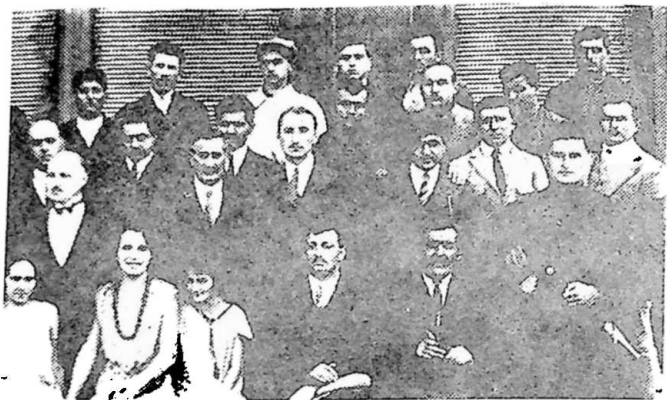
მწერალი ქალის ეს წარმატება მით უფრო არის აღნიშვნის ღირსი, რომ იგი პროფესიით მუსიკოსია — მომღერალი! მან უმაღლესი განათლება თბილისისა და მოსკოვის კონსერვატორიებში მიიღო, მღეროდა თბილისის ოპერისა და დიდი თეატრის სცენებზე, ახლაც სიყვარულით იგონებს თავის მეგობრებს — მედეა ამირანაშვილს, ცისანა ტატიშვილს, ლამარა ჭყონიას, თენგიზ მუშუქედიანს, ნოდარ ანდლულაძეს... ბატონი ოთარ თაქთაქიშვილი ხომ მისი უახლოესი ნათესავი (დედის ძმა) იყო. შეიძლება ბევრს ახსოვდეს კიდეც ქ-ნ ნათელას (მას ახლობლები უფრო სირმას სახელით იცნობენ) უანგარო დახმარება და მხარში დგომა საკაქშირო კულტურის სამინისტროში მუშაობის დროს, სადაც იგი წლების მანძილზე საბჭოთა კავშირის მუსიკალური ცხოვრების ერთ-ერთი ხელმძღვანელი გახლდათ... ამჟამად ქ-ნი ნათელა ჩაჩიბაია ამთავრებს წიგნს „კრემლის სარკმელი“, რომლის გამოცემას ვაშინგტონში აპირებს ამერიკელი ბიზნესმენი ჯო კორკი. წიგნს ინგლისურად თარგმნის ქ-ნი ნათელას მეუღლე — ბატონი შოთა საღირაშვილი, რომელიც შესანიშნავად ფლობს ამ ენას (ბარემ აქვე ვიტყვი, რომ ბატონი შოთა ნამდვილი პოლიგლოტია: ინგლისურთან ერთად იცის გერმანული, ესპანური, იტალიური, რუსული და რა თქმა უნდა ქართული ენები!). გარდა ამისა, ქ-ნი ნათელა ჩაჩიბაია ხელშეკრულებით მუშაობს ამერიკის კონგრესის ბიბლიოთეკაში ქართული წიგნების კატალოგიზირება-აღწერაზე (ამის შესახებ ქვემოთ ცალკე ვისაუბრებთ). მისი ქალიშვილი როდამ ცომაია ინგლისური ენისა და ლიტერატურის სპეციალისტია, რომელიც ამჟამად ჩემსავით სტუმრად იმყოფება ვაშინგტონში. იგი მიუნხენში რადიო „თავისუფლებაში“ მუშაობს და არადაღებზეა ჩამოსული ამერიკაში...

12. ალექსანდრე მანველიშვილი,
პარიზი, 1950.

ვაშინგტონში ჩასვლისთანავე მინახულა ბატონმა გივი კობახიძემ (მასთან შეხვედრაზე ცალკე ვისაუბრებთ) და ერთ-ერთი პირველი, რაც მან მითხრა, ის იყო, რომ „ჩვენი სანდრო“ (ასე ეძახის ის ალექსანდრე მანველიშვილს) მოუთმენლად ელის თქვენთან შეხვედრას და მთხოვა, როგორც კი ჩამოვა, უსათუოდ მაშინვე შემატყობინეო...

ჩემთვის ეს ძლიერ სასიამოვნო ცნობა იყო, რადგან არ დაგიძალავთ, რომ 90 წელს მიტანებული ალექსანდრე მანველიშვილის ნახვა და მისი არქივის გაცნობა ოცნებად მქონდა გადაქცეული. დღევანდელ ქართულ ემიგრაციაში იგი შეიძლება მიჩნეულ იქნას ნამდვილ პატრიარქად თავისი ხნოვანებითაც და დამსახურებითაც: პატრიოტული ორგანიზაცია „თეთრი გიორგის“ ერთ-ერთი ბელადი და იდეოლოგი, საქართველოს ისტორიის, ქართული მწერლობისა და რუსთველოლოგიის, აგრეთვე, ეროვნული პოლიტიკისა და ბრძოლის საკითხებზე დაწერილი 14 წიგნისა და მონოგრაფიის ავტორი, ქართული ემიგრანტული ჟურნალისტიკის თვალსაჩინო წარმომადგენელი, თვითონაც არაერთი ჟურნალ-გაზეთის („მომავალი“, „ერის დიდება“, „ნასიონ ჟეორჯიენ“...) დამაარსებე-

ლი და რედაქტორ-გამომცემელი, ორიგინალური მოაზროვნე და უკომპრომისო მებრძოლი-პატრიოტი, ვფიქრობთ, უშეღავათოდ იმსახურებს ამ საპატიო სახელს!

...ისე მოხდა, რომ ვაშინგტონში ჩემი ყოფნა დაგვემთხრავა მეტ ხანს გაგრძელდა (ვმუშაობდი კონგრესის ბიბლიოთეკაში, რადიოსადგურ „ამერიკის ხმის“ ქართულ რედაქციაში, სხვადასხვა კერძო არქივებში და თანაც უნდა შევხვედროდი აშშ-ის კონგრესის ბიბლიოთეკის დირექტორს ბატონ ბილინგტონს, ის კი ქალაქში იმ დღეებში არ იმყოფებოდა) და დათქმული დროისთვის კოლორადოს შტატში (სადაც ცხოვრობს ბ-ნი ალექსანდრე მანველიშვილი ცენტრთან — ქ. დანვერთან ახლოს დაბა არვადაში) ველარ ჩავედი. ვიდაცას კი ბ-ნ ალექსანდრესთვის უთქვამს, თითქოს, მე უკვე სამშობლოში დაებრუნდი და ველარ მოვასწარი მისი მონახულება. და აი, მირეკავს ბ-ნი გივი კობახიძე და მეუბნება: სწორედ ახლა დაედგა ტელეფონის მილი, „ჩვენი სანდრო“ შეშფოთებული და გულნატკენი მელაპარაკა, რატომ გაუშვიტ ის კაცი, ისე, რომ ჩემთან არ ჩამოვიდაო! მე დავამშვიდე და ავუხსენი, რომ ჯერ არ წასულხარ და ხვალ თუ ზევ მასთან უსათუოდ ჩაფრინდები. — თავისებური წყნარი სიცილით დააყოლა ბ-ნმა გივიმ.

თეთრი გიორგი

The "thet Giorghi" journal de l'Organisation des Patriotes Géorgiens THETHRI GHIORGI

62

1941

№ 1

13. „თეთრი გიორგის“
ორგანიზაციის წევრები:
მეორე რიგში, მარცხნიდან
დგანან ლეო კერესელიძე,
აღ. მანუელიშვილი, მისაკო
წერეთელი, სიმონიკო
ბერეჟიანი; მარჯვნიდან
პირველი წოხაში — ბეჟან
გიორგაძე.

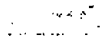
“ THETHRI
GHIORGI „

14. გაზეთი „თეთრი გიორგი“.
15. „თეთრი გიორგის“ ემბლემა.

მოგზავალი

L'AVENIR organe de l'émigration des patriotes géorgiens "TRET IPI GURGUP"

საქართველოს ემიგრაციის ორგანო

საქართველო

მართლაც, 30 აგვისტოს შედგა ჩვენი შეხვედრა ჯეიმს ბი-ლინგტონთან (ამაზე სხვა დროს!) და მეორე დღესვე, 31 აგვისტოს, ადრე დილით, ვაშინგტონიდან „დელტას“ თვითმფრინავით, ატლანტის გავლით, დანვერს გაეფრინდი, აქედან კი ტაქსით სულ რაღაც ნახევარ საათში უკვე არგადაში, ბ-ნ ალექსანდრე მანველიშვილის მშვენიერ ორსართულიან, ლამაზ ბაღ-ეზოიან სახლში ვიყავი.

ბ-ნ ალექსანდრეს შედარებით უფრო ახალგაზრდობისდ-როინდელი სურათებით ვიცნობდი (მკითხველს თუ ახსოვს, „ლიტერატურულ საქართველოში“ 1990 წლის 2 თებერვალს გამოქვეყნებულ ჩემს წერილს მისი ზოგიერთი სურათიც დავურთე) და უნდა გამოვტყდე, რომ ეს მნ წელს გადაცილებული კაცი დიდად შეცვლილი არ მეჩვენა: ისევ ისეთი მაგრად ჩამოსხმული, მკერივი აგებულების ტანდაბალი და მტკიცე ხასიათის გამოუმეტყველებიანი მამაკაცი იდგა ჩემს წინ! ამას თუ დაუშვებთ მის ძლიერ ხმას, მოძრაობისა და ქეცების ხაზგასმულ ენერგიულობას, სიტყვა-პასუხის სინატიფესა და სინათლეს, ვერც კი დაიჯერებთ, თუ მას მხრებზე წელთა ამდენი სიმრავლე აწევს, ცხოვრების ამხელა რთული და ტანჯვა-წამებიანი (როგორც ფიზიკური ისე სულიერი) გზა აქვს გამოვლილი!

16. გაზეთი „მოშაველი“.

17. ალექსანდრე მანველიშვილი.

ბ-ნი ალექსანდრე გვიან (1958 წ.) დაოჯახებულა (54 წლის ასაკში!). ვაშინგტონში შეურთავს მასზე 25 წლით უმცროსი სტამბოლელი ქალი (ამიტომ მათთან ინგლისურის გკერდით თურქულსაც გაიგონებთ), ჰყავს ორი ვაჟი — პეტრე და პავლე, ორივე უმაღლესი ტექნიკური განათლებით. პეტრე ამჟამად კოლორადოს მთიებშია — ოქროს მაძიებელთა გუნდში, პავლეს კი თავისი ოთახი ჩემთვის დაუთმია და თვითონ კ. დანვერში, პეტრეს ბინაში გადასულა დროებით საცხოვრებლად და ამიტომ ჯერ არ მინახავს. სახლში მხოლოდ დიასახლისია — სათნო, წყნარი და მოკრძალებული, თუმცა, ასაკთან შედარებით, უკვე მოტეხილი ქალბატონი, რომელიც ისე ჩუმად და ფეხაკრეფით საქმიანობს, რომ თუ არის ვინმე სახლში, ვერც იგრძნობთ. მისი გაუთხოვარი და, რომელიც მათთან ერთად ცხოვრობს და ბიზნესს მისდევს, ჯერ სამუშაოდან არ დაბრუნებულა. ასე რომ, განმარტოებისა და ბ-ნ ალექსანდრესთან ხანგრძლივი საუბრისთვის ხელს არაფერი გვიშლის... მართლაც, საუბარი აეწყო:

ალექსანდრე მანველიშვილი დაბადებულია 1904 წელს, სამცხეში, სოფელ ვალეში, შეძლებული კათოლიკე გლეხკაცის ოჯახში. რადგან ამ მხარეში ადრევე თურქების ბატონობა დამყარდა, აქ ბატონყმობას ადგილი არ ჰქონია. გლეხობა იყო

თავისუფალი და შემამულებ ბეგები თიბეტიდან ისევ ცხოვრობდნენ და მუშაობდნენ, როგორც გლეხები, ოღონდ, ის განსხვავება კქონიათ შერჩენილი, რომ თავის თავს ბეგობით იხსენიებდნენ და გლეხებისგანაც ასეთ მიმართვას ითხოვდნენ.

მანველიშვილების გვარს, ბ-ნ ალექსანდრეს გადმოცემით, თურმე, გარკვეული როლი უთამაშია ოსმალეთის იმპერიაში. ისტორიული წყაროების მიხედვით, ერთი მანველიშვილი გამხდარა ერავის გუბერნატორი, ხოლო ამ გვარის ზოგიერთი წარმომადგენელი ყოფილა ეგვიპტის მაძელუქების მთავრობაშიც... მანველიშვილთა ერთი ნაწილი დღესაც ცხოვრობს თურქეთში.

ალექსანდრე მანველიშვილის დედ-მამას 13 შეილი ჰყოლია: რვა ვაჟი და ხუთი ქალი. ამათგან უმცროსი ქალ-ვაჟი ბავშვობაშივე დახოცილან, ხოლო უფროსი ძმებიდან ერთი პირველი მსოფლიო ომის შემდეგ ეპიდემიით გარდაიცვალა, მომდევნო — რუსის ჯარის ოფიცერი 1916 წელს გერმანიის ფრონტზე მოკლავთ. მეორე მსოფლიო ომში გაწვევული ოთხი ძმიდან ორი უკან აღარ დაბრუნებულა, ხოლო ცოცხლად გადარჩენილებიდან ერთი მალე დაღუპულა, მეორე კი ოჯახით დღესაც მამაპაპულ აღგილზე სახლობს...

ბ-ნი ალექსანდრეს მამა — სტეფანე მანველიშვილი, როგორც ვთქვი, იყო შემღებული გლეხი და ამავე დროს ვაჭარი, საქონელი მიქონ-მოქონდა ქუთაისიდან და თურქეთიდან. სოფელში და ახლო-მახლო მხარეში იგი პატივისცემით და ავტორიტეტით სარგებლობდა. მას თურმე სტეფან-აღას ეძახდნენ...

1915 წელს ალექსანდრე მანველიშვილმა დაამთავრა სოფ. ვალეს საშუალო სახელმწიფო სკოლა და იმავე წელს მიიღეს ქ. ახალციხის ე. წ. უმაღლეს-დაწყებითი სასწავლებლის მოსამზადებელ კლასში. ამ დროს უკვე მსოფლიო ომი იყო გახურებული და ახალციხის მხარე რუსებისა და თურქების ბრძოლის ველად იყო გადაქცეული. პატარა ალექსანდრეს თვალწინ გაიარა მათმა სასტიკმა იერიშებმა... საქართველოს ეს უძველესი კუთხე ხან თურქების და ხან რუსების ხელიდან ხელში გადადიოდა... შემდეგ რუსეთის 1917 წლის რევოლუციები, რომელსაც მოჰყვა ბოლშევიკების მიერ დაღებული ბრესტ-

ლიტოესკის ზაფი, თურქეთმა კვლავ მიიტაცა უძველესი ქართული მიწები, 1918 წლის 26 მაისს საქართველოს დამოუკიდებლობის გამოცხადება შემდეგ დრამატული 1921 წელი საქართველოს კვლავ დამონება, რომელსაც მოჰყვა 1924 წლის გმირული ამბოხება... სულ რაღაც 8-9 წლის მანძილზე კალეიდოსკოპიით დატრიალებული ასეთი ურთიერთგამომრიცხავი დიდი ისტორიული მოვლენები ახალციხეში მოსწავლე ალექსანდრე მანველიშვილის ჭაბუკობის ხანას და მის სულიერ ფორმირებას დაემთხვა.

1924 წელს ალ. მანველიშვილმა წარჩინებით დაამთავრა ახალციხის საშუალო სკოლა და თბილისის უნივერსიტეტში სოციალურ-ეკონომიკურ (შემდეგში იურიდიულ) ფაკულტეტზე აპირებდა სწავლის გაგრძელებას, მაგრამ ამ დროს ახალციხეს გამოეყო ერთი სტიპენდია, ოღონდ, არა სახელმწიფო უნივერსიტეტში, არამედ თბილისის ცენტრალურ პედაგოგიურ ინსტიტუტში და ალ. მანველიშვილსაც გამოუცხადეს: თუ შენ იქ შესვლას მოისურვებ, სტიპენდია შენ გერგება, რადგან სხვა კანდიდატი არ არსებობს...

არჩევანის დრო აღარ იყო: თბილისში ჩამოსული ალექსანდრე მანველიშვილი ჩაირიცხა მარიამ ორახელაშვილის სახელობის სამწლიან უმაღლეს პედაგოგიურ ინსტიტუტში სოციალურ-ლიტერატურული განხრით. აქ მას ასწავლიდნენ დიმიტრი უზნაძე, გიორგი ახვლედიანი, მიხ. ზანდუკელი, სიმონ ჯანაშია, ვარლამ თოფურია...

1928 წელს აღნიშნული ინსტიტუტი დახურეს და ალ. მანველიშვილი გადარიცხეს უნივერსიტეტის პედაგოგიურ ფაკულტეტზე ენისა და ლიტერატურის სპეციალობით, ხოლო როგორც ახალციხის სტიპენდიანტი სამუშაოდ მშობლიურ სკოლაში დააბრუნეს: სულ მალე იგი მოწაფეთა უსაყვარლესი პედაგოგი გახდა! როგორც ვიცით, ეს მხარე თურქეთის ბატონობის დროს ისე იყო დაცემული, რომ მისი ფეხზე დადგომა დიდ დროს მოითხოვდა. ის ყველაზე ჩამორჩენილი იყო საქართველოს სხვა ნაწილებთან შედარებით. ამიტომ ალექსანდრე მანველიშვილის თაობით იწყებოდა აქ გამოღვივება და ძველი მესხეთის განახლება. ამას გრძნობდა ახალი ხელისუფლება და ახალბედა მასწავლებელი ბევრ უსიამოვნებას განიცდიდა.

მოვნებასა და შეეწროვებას განიცდიდა მისი მხრიდან. როდესაც წმენდაში მოყოლა დაუპირეს, ალ. მანველიშვილი ერთხანს თბილისში დაბრუნდა, აქ უნივერსიტეტის დოცენტმა თამარ ლომოურმა მისი პეცნიერული მუშაობისათვის დატოვება მოინდომა, მაგრამ ახალგაზრდა პატრიოტის თავზე უკვე შავი ღრუბლები იკრიბებოდა და იძულებული გახდა სამშობლოს დატოვებაზე ეფიქრა. მარტო ის არ ყოფილა ამ მდგომარეობაში. და აი, 1929 წლის ოქტომბერში შეიკრიბა მთელი ჯგუფი იძულებით გადახვეწილებისა (ნიკო და სერგო ილასარიძეები მეუღლეებით, ალექსანდრე გელოვანი და სხვ.), რომლებიც მალე თურქეთში აღმოჩნდნენ: ყარსი, არზრუმი, ტრაპიზონი, სტამბოლი, — აი, არასრული სია გეოგრაფიული პუნქტებისა, სადაც მათ თურქეთში დაჰყვეს 1929 წლის ნოემბრიდან 1930 წლის 1 მაისამდე.

ტრაპიზონში ყოფნისას, 1930 წლის იანვარში ალ. მანველიშვილს უნახავს სოლომონ მეორის საფლავი. აი, როგორ აღწერს ამ ფაქტს იგი თავის მოგონებებში:

„7 იანვარს ეინახულე სოლომონ მეფის საფლავი. მოთავსებულია ბერძნული ეკლესიის ეზოში. ამ ეკლესიას იცავს ერთი თურქი. საფლავის ქვა იყო ცოტა გადმოვარდნილი, გვინდოდა საგანგებოდ მივსულიყავით და ის გაგვესწორებინა, მაგრამ ვეღარ მოვასწარიტ. აქვე გადმოვიდებ საფლავის მაღალი შუბლის წარწერას. თუმცა ის მრავალჯერ იყო გადმოწერილი, მაგრამ მე კიდევ ერთხელ გადმოვწერ:

„განმეძარცვა მე პირველქმნილი სიკეთე და მშვენიერება და მღებარე ვარ შიშველ და გღებული საფლავსა ამას შიგან ტომისაგან დავითისა შთამოსული ბაგრატიონი ძე არჩილისა სრულიად იმერთა მეფე სოლომონ, რომლისთვისაც ვთხოვ ყოველთა მიერ შენდობას.

თებერვლის ზ. ქ-კს ქ-ეს აქეთ ჩვიე“ (7 თებ. 1815 წ.)“.

ახლა როცა მთელი სიმწვავეთ დადგა სოლომონ მეორის ნეშტის საქართველოში გადმოსვენების საკითხი [1990 წლის ნოემბერში სოლომონ II-ის ნეშტი ტრაპიზონიდან გელათში იქნა გადმოსვენებული, გ. შ.], ალ. მანველიშვილის მოწმობას დიდი მნიშვნელობა ენიჭება იმ მხრივ, რომ დასტურდება 1930 წელს, ტრაპიზონში სოლომონ მეფის საფლავის ჯერ

კიდევ გადარჩენის შუაქტი (იყო ყალბი ცნობა, თითქოს, 1916-17 წ.წ. ტრაპიზონის ოკუპაციის დროს, რუსებმა გახსნეს მეფის საფლავი და გეჰამი მოიტაცეს). მართალია, ქალაქის არქიტექტურული სახის შეცვლას 1930-იან წლებში ტრაპიზონში ემსხვერპლა ბერძნული ეკლესიაც და სოლომონ მეფის აკლდამაც, მაგრამ გადარჩენილი დოკუმენტების მიხედვით შეიძლება მოხერხდეს იმ ადგილის დადგენა, სადაც უნდა განისვენებდეს უკანასკნელი ქართველი მონარქის ნეშტი.

1930 წლის იანვარ-აპრილი ალ. მანველიშვილმა სტამბოლში გაატარა. მან თავის მოგონებებში მოგვცა ფასდაუდებელი ცნობები აქაურ ქართველ კათოლიკეთა (როგორც ქალთა, ისე მამათა) მონასტრის და მის მოღვაწეთა გარშემო, კერძოდ, მამა შალვა ვარდიძის შესახებ, რომელიც მას ახლო ნათესადადაც ერგებოდა. შალვა ვარდიძე ძლიერ საინტერესო ფიგურაა ქართული ემიგრაციის ისტორიაში. მისი საინტერესო მეცნიერული გამოკვლევები, რომლებიც ძირითადად შექმნილია სტამბოლსა და ბეირუთში, გაფანტულია საზღვარგარეთულ ჟურნალ-გაზეთებში და მათ დიდ ნაწილს უკვე თავი მოუუყარე. გარდა ამისა, შ. ვარდიძეს უთარგმნია იტალიელი ავტორის ევგენი დალექიო დ'ალესიოს წიგნი „ქართველები კონსტანტინეპოლში“, რომელიც ამ რამდენიმე თვის წინ თბილისში გამოვეცით, ხოლო ამჟამად ხელთ ჩაგვყვარდა მის მიერ თარგმნილი მეორე წიგნი: რ. ჟანენი, ქართველები იერუსალიმში, სტამბოლი, 1921 წ. (ალ. მანველიშვილისეული ეგზემპლარი აღმოჩნდა გ. კობახიძის არქივში, ვაშინგტონში). ავტორი გახლავთ ფრანგი მღვდელი, რომელიც შ. ვარდიძის სიტყვით, „დაინტერესებულა ქართული ეკლესიის წარსულით, კარგა ხანს დაჰყო პალესტინაში, ადგილობრივ ინახულა ქართველების ყველა ძველი საეანეები, კრიტიკულად გამოიკვლია მათი ისტორია და 1913 წელს გამოსცა სათაურით „ქართველები იერუსალიმში“. აი, სწორედ ეს შრომა უთარგმნია ფრანგულიდან და სათანადო კომენტარები დაურთავს შალვა ვარდიძეს, რომლის წინასიტყვაობას რ. ჟანენი ასე ამთავრებს:

„ინებოს ღმერთმა და წარსული დიდების ხსოვნამ შთააგონოს ქართველებს ზეციური განგებით თავიანთი სვე-ბედის პატრონებს — რათა დაიბრუნონ ის საპატიო ადგილი, რომე-

ლიც მათ უნდა ეკუთვნოდეს იესო ქრისტეს მიერ დამყარებულ ერთადერთ მსოფლიო ეკლესიის წიაღში; მხოლოდ ამ ეკლესიას შეუძლია ჯეროვანათ დააფასოს იგინი და იესო მოეპყრას მათ, როგორც თავის საკუთარ შვილებს“.

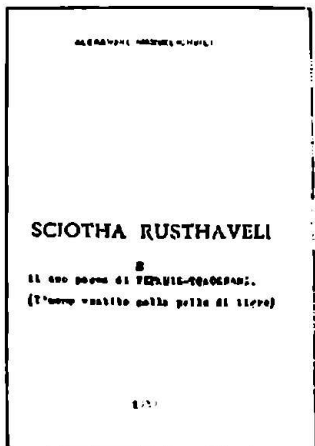
საგულისხმოა, რომ იერუსალიმის ჯვრის მონასტერზე საუბრის დროს რ. ჟანენიც იმეორებს ტრადიციულ ცნობას: „თამარ მეფემ იერუსალიმში გააგზავნა სახელგანთქმული პოეტი რუსთაველი და გაატანა ძვირფასი ძღვენი წმიდა-ჯვრის ეკლესიის გასამშვენებლად“.

დარწმუნებული ვარო, რომ რ. ჟანენის შრომის „ქართულები იერუსალიმში“ შალვა ვარდიძისეული თარგმანი და კომენტარები ღირსეულ ადგილს დაიჭერს ქართულ პალესტინის-მცოდნეობაში.

კონსტანტინეპოლის (სტამბოლის) ქართულ კათოლიკეთა მონასტრის ბიბლიოთეკის შესახებ ალ. მანველიშვილი გვაწვდის ასეთ ცნობას: „ბიბლიოთეკაში ბევრი საინტერესო წიგნი პქონდათ. მათ შორის ხელნაწერებიც. მაგალითად, მათ პქონდათ საბა-სულხან ორბელიანის „ლექსიკონის“ რამდენიმე ხელნაწერი, მისი „ევროპაში მოგზაურობა“ და სხვ. აქვე გავიცან პირველად ვახტანგის გამოცემული ვეფხისტყაოსანი (1712 წ.)“.

1930 წლის 1 მაისს ალ. მანველიშვილმა სტამბოლი დატოვა და ფრანგული გემით „ანგკორ“ საფრანგეთს გაემგზავრა და უკვე 10 მაისს მარსელში ჩავიდა. ცოტა ხნის შემდეგ დაბინავდა ვალენტინე-ბოლიოში და დაიწყო მუშაობა პეკოს ქარხანაში. აქვე გაეცნო „თეთრი გიორგის“ მოძრაობას და მის ლიდერს ლეო კერესელიძეს.

„თეთრი გიორგი“ საყურადღებო მოვლენაა ჩვენს ისტორიაში, რომელსაც, სამწუხაროდ, აკლია სათანადო სიღრმით გაშუქება... ეს საქმე სამომავლოდ გადავლით (ამის შესახებ ერთხელ უკვე ვესაუბრეთ ჩვენს მკითხველს გაზეთ „ახალგაზრდა ივერიელის“ ფურცლებზე, ახლა კი ჩამოვიტანე ალექსანდრე მანველიშვილის გამოუქვეყნებელი ხელნაწერი შრომა „თეთრი გიორგი“, რომელსაც მალე დაებეჭდავთ), ოღონდ, რამდენიმე სიტყვა უნდა ვთქვათ „თეთრი გიორგისთან“ ალექსანდრე მანველიშვილის დამოკიდებულების შესახებ:

18. ალ. მანველიშვილის შრომა
შოთა რუსთაველზე, იტალიურ
ენაზე, 1937

19. ალექსანდრე მანველიშვილი,
1942.

ემიგრაციაში მოხვედრილ ქართველ ახალგაზრდობას არ აკმაყოფილებდა უფროსი თაობის (კერძოდ, სოციალისტების) პოლიტიკური მოღვაწეობა და საქართველოში მომხდარ ყველა უბედურებას მას აბრალებდა; ამიტომაც ბრძოლის ახალი გზების ძიებას შეუდგა, რის ნაყოფიც გახლდათ 1920-იანი წლების შუა ხანებში, პარიზში, „თეთრი გიორგის“ ორგანიზაციის შექმნა. ამის თაობაზე პირველ ცნობებს გვაწვდის უცხოეთში მოღვაწე ქართველი მეცნიერი „ვეფხისტყაოსნის“ იტალიურ ენაზე მთარგმნელი, „თეთრი გიორგის“ დამაარსებელთა პირველი ჯგუფის წევრი, პროფესორი შალვა ბერიძე:

„1924. სექტემბერი. Rue Mosienur le Prince ერთ-ერთ სახლში შეხვდებოდა ერთმანეთს 5 ქართველი, სადაც დაისვა საკითხი „ქართველ პატრიოტთა ლიგის“ დაარსების შესახებ. შეხვედრა არ არის შემთხვევითი და აქვს ფარული ხასიათი; გამოწვეულია ის საქართველოში გართულებული მდგომარეობით და საქართველოს სოციალისტურ ე. წ. „მთავრობის“ უმოქმედობა-უკუღმართობის განსასჯელად. აზრთა შეტაკების შემდეგ

დადგენენ: დაარსდეს წმიდა პოლიტიკური ორგანიზაცია ქართველ არა-სოციალისტურ ახალგაზრდობისა და მას დაერქვას სახელად „მომავალი“. მისი ლოზუნგია ამ დროს: „ყველა ერთისათვის და ერთი ყველასათვის საქართველოს აღდგენაში“. მისი სტრუქტურა ანტი-სოციალისტურია და „წესდება“, ათი მუხლისგან შემდგარს, საფუძვლად ედება მუსოლინის „10 მცნება“...

დადგენილია წევრთა გადიდება ათამდე.

1924 წლის ბოლოს პარიზში ჩამოდის ქაქუცა ჩოლოყაშვილი, თავის 40-ოდე შეფიცულით. მას იწვევენ „მომავლის“ ერთ-ერთ კრებაზე დასასწრებლად „Institut Catholique“-ში, მაგრამ უქეიფობის გამო კრებას ვერ ესწრება და ანდობს ერთ თავის წარმომადგენელს, გადასცეს სრული თანაგრძნობა ქართველ არა-სოციალისტთა ახალ ორგანიზაციას, მაგრამ სახელად მას ეწოდოს „მომავალი“-ს მაგიერ „თეთრი გიორგი“. კრება დასტურს სცემს მის ამ წინადადებას და უთვლის მადლობას. ამის შემდეგ „მომავალი“ გადაიქცევა „თეთრ გიორგად“ და ეს სახელი შერჩება მას სამუდამოდ.

1924 წლის 1 ნოემბერს „თეთრი გიორგის“ შემადგენლობა ასეთია: 1. ა. გრიგოლია, 2. ბ. ხუნწარია, 3. შ. ბერიძე, 4. ნ. დგებუაძე, 5. მ. კედია, 6. ბ. მღებრიშვილი, 7. კ. სალია, 8. ე. პატარიძე, 9. კ. კობახიძე და 10 დავ. მხეიძე (პირველი ორი იმყოფებიან 1926-დან ამერიკაში, მეექვსე — ექიმი-ვეტერინარია და არის მისიით ინდო-ჩინეთში, მეათე გარდაიცვალა 1928 წ. საქართველოში, ბოლშევიკებთან ბრძოლაში მიღებულ ჭრილობების შედეგად, დანარჩენი ექვსნი იმყოფებიან საფრანგეთში).

ახალი ორგანიზაცია გრძნობს თავის სიმცირეს, დადგენილია მისი შემადგენლობის მიყვანა ოც წევრამდე, მისი კრებები რეგულარულია, კვირაში ერთხელ, თავმჯდომარეობენ მორიგეობით წევრნი-დამაარსებელნი; უსახსრობა აბრკოლებს გაზეთის გამოცემას და გეგმის გადიდებას.

1925 წლის დასაწყისში გ. ვეშაპელი დაასწრებს სხვებს და ბეჭდავს პირველ ქართულ გაზეთს „ახალი საქართველო“-ს. მისი გამოსვლა ახდენს სენსაციას და იწვევს აღშფოთებას. ბატონი რედაქტორი, თუმცა „არა-ბოლშევიკი“, ქადაგებს

საქართველოში დაბრუნებას და „შერიგებას უკვე დამყარებულ რეჟიმთან...“ გ. ვეშაპელი მიმართავს „თეთრი გიორგის“ ორ წევრ დამაარსებელს „თანამშრომლობისათვის“, მაგრამ ეს უკანასკნელნი უპასუხებენ კატეგორიულის უარით.

პირველ ნომერს თან სდევს მეორე და მისი რჩევის თანახმად მართლა ბრუნდება საქართველოში ერთი ჯგუფი ქართველ ემიგრანტთა (ვლ. გუდიაშვილი, ივ. ალიხანაშვილი, დ. კაკაბაძე და სხვ.). „თეთრი გიორგი“ ვერ ურიგდება ასეთს მდგომარეობას და კიდევ უფრო აღშფოთებული პოეტი მიწიშვილის ახალი პროპაგანდით საბჭოთა სასარგებლოდ, თავს დაესხმის გ. ვეშაპელის ერთ კრებას (აგვისტო, 1925) კაფე „Voltaire“-ში და სასტიკი ბრძოლის შემდეგ უკარნახებს მეტს სიფრთხილეს. გ. ვეშაპელის დაბეზლების შედეგად ასამართლებენ „თეთრი გიორგის“ წევრთ. ვეშაპელის ინტერესებს იცავს ცნობილი ბოლშევიკი ვექილი პ. ტორრესი, თავდამსხმელთ იცავს ფრანგი დეპუტატი ვ. ბატაი და მრავალ მოწმეთა დაკითხვის შემდეგ ყველა ბრალდებულთ გაამართლებენ, როგორც პატრიოტული აქტის ავტორებს, ხოლო თვით ვეშაპელი, სასამართლოთგან გამოსვლისას ხდება მსხვერპლად ერთ ქართველ პატრიოტის პირადი ნაბიჯისა და ამ უკანასკნელს გაამართლებენ აგრეთვე 7-ოდე თვე ციხეში ჯდომის შემდეგ. პოეტ მიწიშვილს დაატუსაღებს საფრანგეთის მმართველობა, როგორც პოლიტიკურ პროვოკატორს და აგენტს კომუნისტთა. მას აიძულებენ დაბრუნდეს ტფილისში და ეკრძალება სამუდამოდ საფრანგეთში ჩამოსვლა...

1925 წლის ნოემბერში ჩამოდის სპარსეთ-სირიითგან ღუნ. ლეო კერესელიძე, რომელსაც „თეთრი გიორგი“ ირჩევს ერთხმად თავის მთავარ მდივნად, რაც უდრის ბელადობათა მფლობელობას და ანდობს მასვე „დირექტორიის“ შედგენას. ეს უკანასკნელი უკარნახებს ორგანიზაციას რეინის დისციპლინას და ჩაუდგამს სულს მის არსებობას გასუთ „თეთრი გიორგის“ დაარსებით. ამ დროს მის წევრთა რიცხვი აღწევს 40-ს (იხ. შ. ბერიძე, მოგონება, გაზ. „თეთრი გიორგი“, პარიზი, 1933, № 69—70—71, გვ. 8).

თვით იღუპა „თეთრი გიორგის“ მოძრაობისა თბილისში, მეტეხის ციხეში ჩასახულა (შდრ. კ. სალია, „თეთრი გიორ-

გის წარმოშობა, მისი მიზანი და ტაქტიკა, გაზ. „თეთრი გიორგი“, პარიზი, 1936, № 98, გვ. 3). ამას მოწმობს ლექსი, რომელსაც მღეროდნენ მეტეხის ციხეში დამწყვდეული მამულიშვილნი 1922 წელს (იხ. გაზ. „თეთრი გიორგი“, პარიზი, 1934, № 72-73, გვ. 1):

„თეთრი გიორგი ქართველ ერს
მიუძღვის აბჯრის ჟღრიალით,
ჩვენც შეუერთდეთ მამაცებს
სამფერი დროშის ფრიალით.
ერთად წავიდეთ ბრძოლაში,
ჩავლწოთ ციხის კარები;
საქართველოდან აღვავოთ
ციე ჩრდილოეთის ჯარები“.

აღლექსანდრე მანველიშვილმა შემოგვინახა შალვა ბერიძის მიერ მოწოდებული „თეთრი გიორგის“ პირვანდელი სახელწოდებით გაფორმებული მოძრაობის — „მომავლის“ წესდება, შედგენილი ჯერ კიდევ 1925 წლის 10 იანვარს, რომელიც 10 მცნებისაგან შედგება, აქამდე არ გამოქვეყნებულა და დღემდე არ დაუკარგავს თავისი პატრიოტული და ისტორიული ღირებულება:

„1. საქართველო არის ერი და მისი ტერიტორია. მას აქვს მოპოვებული საუკუნოებით დამოუკიდებლობის უფლება და მის დამოუკიდებლობას „მომავალი“ ეცდება ყოველივე გზით.

2. საქართველო არის სახელმწიფო ქართველებისაგან შემდგარი და მათ შორის სიძულვილის თესვას, სამოქალაქო ომს, რასაც ხელს უწყობენ სხვა და სხვა პოლიტიკური პარტიები, „მომავალი“ გაუწევს ყოველგვარ წინააღმდეგობას ყოველივე სახსარით.

3. „მომავალი“ უარყოფს ყოველგვარი პოლიტიკური პარტიების დამღუპველი ცდების შესაძლებლობას საქართველოს ტერიტორიაზე და ყოველთვის შეებრძოლება ასეთი ცდების გატარებას საქართველოში.

4. „მომავალი“ ეცდება დაუმკვიდროს საქართველოს მისი ისტორიული ტრადიციები, განამტკიცოს წესრიგი და ამნაირად შეადუღოს მისი დიდი წარსული თავის ბრწყინვალე მომავალთან.

5. „მომავალი“ ეცდება განამტკიცოს ერში სულიერი სიმდიდრე, გააძლიეროს ერის არსებობისათვის აუცილებელი დარგები, რომ ერმა შესძლოს საქართველოს განთავისუფლება და ტერიტორიის დაცვა საკუთარი ძალებით. „მომავალი“ ყოველთვის დაკგმობს „კუჭის“ მსახურებას, რაც ასუსტებს ერის განვითარებას.

6. „მომავალი“ სდგას ყოველივე პარტიის გარეშე და მისი დევიზია: შრომა, დისციპლინა, პროგრესი, თავდაცვა.

7. „მომავალს“ განზრახული აქვს ეროვნული ინტერესების დაცვა, ის განწირულია მისთვის და კგმობს სამუდამოდ პირად ანგარიშს.

8. „მომავალი“ ეცდება დაიცვას საქართველო, როგორც გარეშე ისე შინაგან მტრებისაგან.

9. საქართველო რელიგიაა „მომავლისათვის“ და სამშობლოსათვის თავგანწირვა სავალდებულოა ყოველივე მისი წევრისათვის.

10. „მომავალი“ არის თავისუფალი, უწმინდესი შეფიცვა, უტყუარის პატრიოტიზმით აღჭურვილი და საქართველო სამლოცველო დიდებაა მისთვის“.

რაც შეეხება „თეთრი გიორგის“ პირველი დამფუძნებელი კრების დეკლარაციასა და მოწოდებას ახალგაზრდობისადმი, მიღებულს პარიზში 1925 წლის 15 ივნისს, აგრეთვე, ზოგად ისტორიულ-ლიტერატურულ ცნობებს ამ მოძრაობის შესახებ, ჩვენ ისინი მკითხველს უკვე გავაცანით გაზეთ „ახალგაზრდა ივერიელის“ ფურცლებზე (15 და 17 მაისს, 1990 წ. №№ 52-53). ახლა მთავარი ჩვენთვის იმის აღნიშვნაა, რომ 1930 წელს საფრანგეთში ჩასული ალექსანდრე მანველიშვილი შეუერთდა წმიდა ეროვნული იდეის გარშემო შემოკრებილ ამ ახალგაზრდულ მოძრაობას და სულ მალე უფროსი თაობის წარმომადგენლებთან — ლეო კერესელიძესა და მიხაკო წერეთელთან ერთად მისი ერთ-ერთი წამყვანი იდეოლოგი და მეთაური გახდა.

ალ. მანველიშვილის განმარტებით, „მოძრაობა „თეთრი გიორგის“ აზროვნება ქართულ სინამდვილეში არის ახალი სიტყვა. ეროვნული აზროვნება საქართველოში წინათაც არსებობდა, მაგრამ ეს უფრო იყო ფრაგმენტალური და ლიტერა-

ტურული. მას აკლდა მთლიანობა, ყველა ეროვნულ ღირებულებათა ერთ სისტემაში მოქცევა, რასაც ფრანგებმა „ინტეგრალური ნაციონალიზმი“ უწოდეს და რაც მოიცავს ეროვნული ცხოვრების ყოველ სფეროს, ერთ მთლიან სისტემაში და ორგანიზაციაში ჩამოყალიბებულს. ამგვარად, ჩვენი ნაციონალიზმის ხასიათიც გარკვეულია: „თეთრი გიორგისათვის“ ური წმიდათა წმიდაა. ყველა დანარჩენი მას უნდა ეწირებოდეს. ური მარადიულია, დანარჩენი ყველაფერი წარმავალია. დროული უნდა ეწირებოდეს მარადიულს... პიროვნებანი გარდამავალი და დროული სტუმრები არიან ერის არსებობის პროცესში... ასევე წარმავალნი არიან საზოგადოებრივი თუ პოლიტიკური ფორმები, რომლებიც იქმნებიან ისტორიის სხვადასხვა პერიოდში. სამი ათასი წლის მანძილზე ქართველ ერს მრავალი წყობა და პოლიტიკური ფორმა გამოუვლია. ესა თუ ის ფორმა იმდენად იყო ხანგრძლივი, რამდენადაც ის დადებითად უპასუხებდა ერის წარმატებასა და დღეგრძელობას... ჩვენ გვინდა ყოველივე შეეწიროთ ერის კეთილდღეობას. ჩვენ გვინდა დავიხსოვოთ ყველა, თუ ეს იქნება თავდები ერის დღეგრძელობისა, ყველა აზრები, იდეები, სისტემები, ყველაფერი ერის წარმატებას უნდა ემსახურებოდეს... ური თუ ბედნიერია, მისი ყოველი შეილიც ბედნიერია!“ (ალ. მანველი-შვილი, თეთრიგიორგული მოძრაობა და მონარქია, წიგნში: ნარკვევები და წერილები, სან-ფრანცისკო, 1990, გვ. 168: შმდ.).

ალ. მანველი-შვილი განაგრძობს: „ჩვენ გვინდა ჯერ ჩვენი ქვეყნის თავისუფლება მოვიპოვოთ... თავისუფლების მოპოვება მხოლოდ ბრძოლითა და თავგანწირვით შეიძლება. მაგონდება ლეგენდა: ინდოეთის ელჩი ირანში, ისპაანის სასახლეს ემშვიდობებოდა. სასახლეში შენიშნა თუთიყუში ოქროს გალიაში და მას მიმართა: შენც ხომ არაფერს დამაბარებ ინდოეთის სასახლის თუთიყუშთანაო. თუთიყუშმა უთხრა: გადაეცი, რომ მე ტყვედ ვარ გამომწყვდეული ოქროს გალიაშიო. ელჩი დაბრუნდა და ინდოეთის სასახლის თუთიყუშს მოახსენა დაბარებული. თუთიყუშს დარდისაგან გული გაუსკდა და იქვე ფეხები გაშალა. გალიიდან გამოიღეს და მინდვრად გადააგდეს. ამ დროს თუთიყუში აფრინდა და მიაძახა: თა-

ვისუფლება ისეთი საქონელია, რომლის მოპოვება მხოლოდ სიკვდილით შეიძლებაო!...“ (იქვე, გვ. 179).

სახელმწიფო მართვის ფორმად „თეთრი გიორგი“ თავისუფლების მოპოვების პირველ ხანებში, ასე ეთქვათ, გარდამავალ პერიოდში; ვერაუდობდა „ეროვნულ დიქტატურას, ნაცვლად პარტიული დიქტატურისა, რომელი მხრიდანაც არ უნდა მოდიოდეს ის. ხოლო დამყარდება რა ნორმალური მდგომარეობა, ე. ი. შეიქმნება ობიექტური პირობები ნორმალური რეჟიმის არსებობისა, ჩვენ ვიღებთ ამ რეჟიმის საწყობლად პარლამენტს თავის განახლებულ ფორმებში“ (იხ. „თეთრი გიორგი“, პარიზი, 1926, №№ 1-2).

თავის მთლიანად თეთრ, შავ შინდისფერ აღმით გარშემოვლებულ დროშაზე „თეთრი გიორგის“ მოძრაობას ოქროსფერი ასოებით წარწერილი ჰქონდა დევიზი: „საქართველო უწინარეს ყოვლისა!“. მას ჰქონდა საკუთარი ბეჭდვითი ორგანო — გაზეთი „თეთრი გიორგი“, რომლის პირველი ნომერი პარიზში გამოვიდა 1926 წლის 25 აგვისტოს. „თეთრი გიორგის“ გამოცემა გაგრძელდა 1939 წლის იელისამდე (სულ 106 ნომერი დაიბეჭდა).

ერთ ხანს აღ. მანველიშვილი „თეთრი გიორგის“ ყაბტიური რედაქტორი და მისი აქტიური ავტორი იყო. ამ გაზეთში მან გამოაქვეყნა 30-მდე წერილი და გამოკვლევა, მათ შორის: პ. ინგოროყვას Rustveliana და ეფუხისტყაოსნის პრობლემა, №№ 32, 33, 35; დეცენტრალიზაციის პრინციპი ძველი საქართველოს პოლიტიკურ წეს-წყობილებაში, №№ 39, 40; ქართული სოციალ-დემოკრატია და საქართველოს დამოუკიდებლობის საკითხი, №№ 45, 46; ქართველ კათოლიკეთა საკითხი ეროვნულ-ისტორიული თვალსაზრისით, №№ 50, 51; 1832 წლის შეთქმულება, №№ 53, 54; ყორდანის მთავრობა და ემიგრაცია, № 61; დადესტნის ბრძოლა დამოუკიდებლობისათვის, № 64, 65 და სხვ. ამ უკანასკნელის მხოლოდ დასაწყისი ნაწილი დაიბეჭდა, მთლიანად კი ცალკე წიგნად უნდა გამოსულიყო პარიზში 1933 წელს, ის აუწყვიათ და ყდაში ჩაუსვამთ კიდეც, მაგრამ რატომღაც მისი გამოცემა შეფერხებულა (ამ წიგნის უნიკალური ცალი ავტორმა მასთან ყოფნისას მისახსოვრა).

3. გ. შარაძე.

პარიზში ცხოვრების პერიოდში ალ. მანველიშვილი დიდმატერიალურ სიდუხჭირეს განიცდიდა, მაგრამ სულით არასდროს დაცემულა და ღრედაღამ წიგნზე მუშაობით თავის გონებრივ ჰორიზონტს იფართოებდა. ამაში მას დიდად ეხმარებოდა პარიზის ნაციონალური ბიბლიოთეკა, რომლის მუდმივი სტუმარი იყო იგი თითქმის 25 წლის განმავლობაში. 30-იან წლებში აქ მუშაობდნენ პროფესორები ზურაბ ავალიშვილი და შალვა ზერიძე, რომლებმაც მას გააცნეს ბიბლიოთეკის წველა საიდუმლოება, რათა მასალისთვის ადვილად მიეგნო. მათ ამაგს ალ. მანველიშვილი ღრემდე დიდი მადლიერების გრძნობით იგონებს... ამას გარდა. ალ. მანველიშვილი ჩაეწერა სორბონის უნივერსიტეტის იურიდიულ ფაკულტეტზე, სადაც ისმენდა გამოჩენილ ფრანგ მეცნიერთა ლექციებს...

ამასობაში „თეთრი გიორგის“ ორგანიზაციაში განხეთქილებამ იჩინა თავი, განსაკუთრებით მას შემდეგ, რაც მიხაკო წერეთელი პარიზიდან ლექციების წასაკითხად ჯერ ბრიუსელში და მერე ბერლინში მიიწვიეს. მართალია, „თეთრი გიორგის“ რედაქტორად კვლავ მიხ. წერეთლის გვარი ეწერა, მაგრამ გაზეთის გაძღოლა მთლიანად ალ. მანველიშვილს დააწვა მხრებზე, ამავე დროს, იგი ლეო კერესელიძის მოადგილედ ითვლებოდა (კ. დადიანის შემდეგ). მიხ. წერეთელი ბერლინიდან დაუბრუნებია ითხოვდა მისი გვარის მოხსნას გაზეთიდან, მაგრამ ალ. მანველიშვილი არ ეთანხმებოდა, რადგან სურდა მიხ. წერეთლის დიდი ავტორიტეტის წყალობით გადაერჩინა გაზეთიც და „თეთრი გიორგის“ მოძრაობის მთლიანობა.

მაგრამ ზავი მაინც არ დამყარდა, გათიშვა გარდუვალი გახდა: უთანხმოების ჩამოვარდნის საბაბი გახდა ის, რომ ზოგიერთმა თავადური წარმოშობის თეთრგიორგელმა უღალატა ინტეგრალური ნაციონალიზმის იდეას და წოდებრივი ფაქტორის წინ წამოწვა მოინდომა (კერძოდ, იყო ცდა პარიზში თავად-აზნაურთა საზოგადოების დაარსებისა). ამას ზედ დაერთო უფროსი თაობის თეთრგიორგელი ხელმძღვანელის ამბიციები, უსაფუძვლო ინტრიგები და მითქმამოთქმა, რასაც შედეგად მოჰყვა ის, რომ 1933 წლის ბოლოს ალ. მანველიშ-

**მ. აღეკსანდრე მანუელიშვილი,
პილანი, 1951.**

გილი რამდენიმე თანამშრომელთან ერთად ორგანიზაციულად გამოიყო მათ (ხოლო იდეოლოგიურად ისინი ფაქტობრივად ერთად დარჩნენ) და დაარსა ახალი საკუთარი ორგანო – გაზეთი „მომავალი“, რომლის პირველი ნომერი გამოიცა პარიზში 1934 წლის თებერვალში, ხოლო უკანასკნელი – № 13-14 კი 1938 წლის ნოემბერში.

გაზეთ „მომავალში“ გამოქვეყნებული აღ. მანუელიშვილის 22 წერილიდან (ზოგიერთი ხელმოწერილია ანდრო დოლიძის და ყარამანის ფსევდონიმებით) დაეასახელებო მხოლოდ ზოგიერთს: ჩვენი თაობის ამოცანები, №№ 1, 2; პარტიები და სინამდვილე, № 2; საქართველო და ჯვაროსნობა, № 4; საქართველოს ეროვნული დროშა, № 7; თეთრგორგელი მოძრაობა, № 9, 10-11, 12; მცირე შენიშვნა ლაზებზედ, № 10-11; ორიოდე სიმართლე ილია ჭავჭავაძეზედ, №№ 10-11, 12 13-14; კართაგენი უნდა დაინგრეს, № 13-14; ვეფხისტყაოსნის ეროვნული ხასიათი, № 10-11;

მეორე მსოფლიო ომის წინ ქართული ემიგრაცია დაქსაქსული იყო რამდენიმე პოლიტიკურ პარტიად თუ ორგანიზაციად. ესენი იყვნენ: 1. სოციალ-დემოკრატიული პარტია

l'ACTION GÉORGIENNE

№ 1 — 1935

REVUE DE LA LIGUE POUR LA LIBÉRATION DE LA GÉORGIE
PUBLIÉE PAR LA LIGUE POUR LA LIBÉRATION DE LA GÉORGIE
1, rue de la République, 100, PARIS (10)
Téléphone: 20-10-10

№ 1

PÉRIODIQUE

Mai 1935

L'indépendance
de la Géorgie

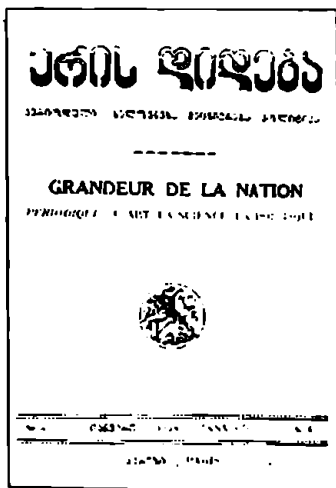
La Ligue pour la libération de la Géorgie

La Ligue pour la libération de la Géorgie a pour but de réunir tous les Géorgiens qui, en France, veulent contribuer à la libération de leur pays. Elle a pour organe de publication la revue "L'Action Géorgienne". Elle a pour siège social 1, rue de la République, 100, Paris (10). Elle est représentée en France par le Comité Central de la Ligue pour la libération de la Géorgie, 1, rue de la République, 100, Paris (10). Elle est représentée en Géorgie par le Comité Central de la Ligue pour la libération de la Géorgie, 1, rue de la République, 100, Paris (10).

(ნ. ჯორდანია — ი. წერეთლის ოპოზიციით); 2. ეროვნულ-დემოკრატიული პარტია (პირველი სეპარატისტი იყო გრიგოლ ვეშაპელი, რომელიც დამპყრობელ ბოლშევიკებთან შეერიგების ქადაგებას ემსხვერპლა; გიორგი გვაზაუა-ივანე ზურაბიშვილის ჯგუფი მენშევიკებთან თანამშრომლობდა; ერთ მხარეს იდგა სპირიდონ კელია თავისი დაჯგუფებით, მეორე მხარეს კი — ალექსანდრე ასათიანი, რევაზ გაბაშვილი, შალვა ამირეჯიბი, დავით ვაჩნაძე, ელისე პატარიძე და სხვ. (მეტნაკლები თანხმობით), ხოლო მთლიად განსე — შალვა ქარუმიძე; 3. სოციალისტ-ფედერალისტთა პარტია (სამსონ ფირცხალავა, ფილიპე შარაძე, ნიკო ურუშაძე...), რომელიც ასევე მენშევიკებთან მხარში დგომას ამჯობინებდა; 4. ესერების პარტია (ილ. ნუცუბიძე, ი. გობერია) — ისინიც მენშევიკების წრეში მოექცნენ; 5. იუნკერთა კავშირი (ვ. ნანუაშვილი და სხვ.); 6. თეთრი გიორგი (ლ. კერესელიძე, ალ. მანველიშვილი და სხვ.); 7. ე. წ. ბამატის ჯგუფი (ზ. ავალიშვილი, გ. კვინიტაძე, შ. ამირეჯიბი და სხვ.).

თავის „მოგონებებში“ ალ. მანველიშვილი ასე აფასებს შექმნილ მდგომარეობას: „აღნიშნული სახის დაშლილობის

21. „L'Action Georgienne“,
რედაქტორი ალ. ზანუელიშვილი
პარიზი, 50-იანი წლები.
22. „ერის დიდება“, რედაქტორი
ალ. მანუელიშვილი, პარიზი,
50-იანი წლები.

პირობებში, როდესაც მთელი მოწინავე წრეების ენერგია ურთიერთ ქიშპობას ელეოდა, თავიდანვე ცხადი უნდა ყოფილიყო ჩვენი საქმის უნაყოფობა. ხშირად ბრძოლა იყო სულ არა-ფერზე, ისე როგორც ორი ქაჩალი წაიჩხუბნენ საეარცხელის გარშემო. ყველა, ცოტა ბევრად წამოწეულ პირს თავი ყარამა-ნად წარმოედგინა, ხოლო თავისი ჯგუფი ერთადერთი მხსნე-ლად საქართველოსი. და რაც ყველაზე მეტად კომიკურ-ტრა-დიკული იყო, ყველას უნდოდა, რომ საქართველო მართო მისი ხელით განთავისუფლებულიყო. მას არ უნდოდა დიდებისა და დამსახურების გაყოფა სხვისთვის. ხოლო ამნაირად გან-თავისუფლებული საქართველოს ბატონიც ის იქნებოდა. საბ-რალო საქართველოვ!" (გვ. 169-170).

1939 წელს დადებულმა პიტლერ-სტალინის თავდაუსხ-მელობის პაქტმა ქართულ პოლიტიკურ ემიგრაციას ზურგი შეაქცევინა გერმანიისადმი, როგორც რუსეთის დამანგრევე-ლი ძალისადმი. ამიტომ მათ იმედიანი ძხერა ინგლის-საფ-რანგეთის კავშირზე გადაიტანეს, მაგრამ 1941 წლის 22 იუ-ნისს დაწყებულმა ომმა ქართველი ემიგრანტები კვლავ შე-მოატრიალა გერმანიისაკენ. ალ. მანუელიშვილის სიტყვებით,

„გვეგონა, რომ გერმანიის მთავრობა ახლავე გადმოისერის იდეას საბჭოთა ერების დამოუკიდებლობის შესახებ. მაგრამ პიტლერს რომ ასეთი ჭკუა გამოეჩინა, ის პიტლერი აღარ იქნებოდა!“ (გვ. 229).

ყოველ შემთხვევაში, ომის პირველ ეტაპზე იმედის ნაპერ-წყალი მაინც ბეუტავდა. ალ. მანველიშვილი განაგრძობს: „ამ დროს ბერლინში თავმოყრილი იყო ერთი ჯგუფი ქართველი პოლიტიკური მოღვაწეებისა, მოწვეული გერმანიის მთავრობის მიერ სხვადასხვა ქვეყნებიდან: ესენი იყვნენ: ზ. ავალიშვილი, ლ. კერესელიძე, დ. ვანნაძე, შ. ამირეჯიბი, სპ. კელია, შ. მაღლაკელიძე (იგი მთავრობის მიერ არ იყო მოწვეული, ის ირ. ბაგრატიონის გზით თუ სხვა ჩემთვის უცნობი გზით აქ იყო), ირ. ბაგრატიონი და მ. წერეთელი; აქვე იყვნენ მოწვეული კავკასიელი მოღვაწენი, მათ შორის, აზერბაიჯანელი რასულ-ზადე და შამილი, დიდი შამილის შვილის შვილი, რომელიც ამ დროს სცხოვრობდა სტამბოლში. შამილი აქ გავიცან პირველად, ხოლო აზერბაიჯანის მუსავატიის პარტიის მეთაურს მე უკვე 1930 წლიდან ვიცნობდი.

გერმანელებს მიზნად ჰქონდათ მოეწყოთ საქართველოს და საერთოდ, კავკასიის ხალხთა კომიტეტები; ქართველ მოღვაწეთა შორის ახალი თაობიდან მხოლოდ ირ. ბაგრატიონი იყო. რაკი მე მათ ყველას კარგად ვიცნობდი, ყველა ვინახულე და მერეც მუდამ დღე ვხვდებოდი მათ.

ამ საქმეს მეთაურობდა გრაფი შულენბურგი. ის იყო გერმანიის წარმომადგენელი საქართველოში 1918 წელს და გულწრფელად გვეგობრობდა. ომის წინ იყო გერმანიის ელჩად რუსეთში და ომის დროს რუსეთის საკითხის უმაღლეს კომისრად საგარეო საქმეთა სამინისტროში. მერე გამოირკვა, რომ ის ყოფილა შეთქმულ მხედართა ორგანიზაციის წევრი და თუ პიტლერს მოჰქლავდნენ და გადატრიალებას მოაწყობდნენ, ის ახალი მთავრობის საგარეო საქმეთა მინისტრად ყოფილა დასახელებული. და როდესაც 1914 წელს პიტლერი თავდასხმას გადაურჩა, სხვებთან ერთად შულენბურგიც დახვრიტა.

როგორ დაიწყო ამ კომიტეტობიას ამბავი, ამაზე მხოლოდ ლეგენდაა: ინიციატივა მოვიდა რომიდან: იტალიის საგარეო

საქმეთა მინისტრი იყო ჩიანო, სიმე მუსოლინისა. ჩიანოს მეუღლე, ქალიშვილი მუსოლინისა, ყოფილა ახლო მეგობარი ირ. ბაგრატიონის მეუღლისა, რომელიც იყო იტალიელი ქალი. ამ გზით დაუინტერესებიათ ჩიანო, რომელმაც თითქოს თავის მხრივ ეს იდეა შიშვებინა გერმანიის საგარეო საქმეთა მინისტრს რიბენტროპს. ირაკლი ბაგრატიონი ნაგულისხმევი ყოფილა ქართული კომიტეტის თავმჯდომარედ..." (გვ— 233-234).

გერმანიაში ყოფნის დროს ალ. მანველიშვილი განაგრძობდა ლიტერატურულ მოღვაწეობას პარიზსა და ბერლინში გამომავალ ქართულ ემიგრანტულ პრესაში (ზოგიერთი მათგანი გამოქვეყნებულია ალი-ბაბას, ბაბას, ყარაშანის და ლეგიონერ ალავერდელის ფსევდონიმებით). აი, ზოგიერთი მათგანი: პრომეთოსი (პატარა ლეგენდა), გაზ. „საქართველო“, № 5, 1942, ბერლინი; დამოუკიდებლობის დღე, გაზ. „ლეგიონერი“, № 39, 1944, პარიზი; დავითის გმირობა (ისტორიული ამბავი), გაზ. „ლეგიონერი“, № 56; საქართველოს გაერთიანების ისტორია (შვიდ ფელეტონად), გაზ. „ლეგიონერი“, №№ 52, 53, 54, 55, 57, 58, 61, 1944; ვაჟა-ფშაველა და ქართული კულტურა, ჟურნ. „ქართველი ერი“, № 6/7, ბერლინი, 1944... ამას გარდა, პარიზში, 1944 წელს, ცალკე წიგნაკად გამოიცა ალ. მანველიშვილის „სოციალური საკითხები“, რომელშიც შვიდა გაზეთ „ლეგიონერში“ დაბეჭდილი პატარა წერილები: „სამშობლო“, „პატრიოტიზმი“, „ოჯახი“, „საზოგადოება და პიროვნება“, „ერი“, „სახელმწიფო“ და სხვ.

1944 წლიდან ალექსანდრე მანველიშვილი ყვლავ პარიზში დაბრუნდა. აქ იგი მორალურად და მატერიალურად ეხმარებოდა გერმანიიდან საფრანგეთში მოხვედრილ ქართველ ტყვეებს. შეადგინა მათთვის სახელმძღვანელოდ წიგნაკი „ქართულ-ფრანგული საუბრის თანამგზავრი“ და როგორც ავტორი წერს: „ის მალეც დაიბეჭდა პარიზში, 1944 წელს, სულ შვიდი ათასი ცალი, მაგრამ მდგომარეობა ისე სწრაფად ვითარდებოდა, რომ ამ წიგნაკს აკინძვაც აღარ ეღირსა. ინგლის-ამერიკელები უკვე პარიზში იყვნენ. კარგა ხანი გავიდა და ომის შემდეგ სტამბის ღირებურობა, რომელთანაც მეგობრულად ვიყავი, მითხრა: ამდენი ხანია თქვენს ხელნაწერს ვინა-

ხაუთ, ან აკინძეთ და წაიღეთ, ანდა გადაეყაროთ. და გადასახადიც მეტად მცირე დამისახელა შექმნილი მდგომარეობის გამო. ეს უფული გადაეუხადე, ასი ცალი ავაკინძინე და სხვები გადაეყარე". ამ ასი ცალიდან გადარჩენილი ერთი უნიკალური ეგზემპლარი ბატონმა ალექსანდრემ მე მისახსოვრა...

ფაშისტური გერმანიის უკანასკნელი ძალები იწურებოდა... პარიზის კომენდანტმა გენერალმა შოლტიცმა ჰიტლერის ბრძანება არ შეასრულა და ასაფეთქებლად მოშხადებული პარიზი არ ააფეთქა. ამისთვის ფაშისტ გენერალს დახვრეტა მოელოდა, მაგრამ მას დროზე უშველეს საფრანგეთის დედაქალაქში შემოსულმა გენერალ დე გოლის და გენერალ ეიზენჰაუერის ჯარებმა.

ალ. მანველიშვილი იგონებს: „მოკავშირეთა ჯარები პარიზში სწორედ იმ კარებიდან შეძოვიდა, სადაც მე ვცხოვრობდი და მთელ მოსახლეობასთან მეც ქუჩაში შევხვდი. აუწერელი იყო ფრანგების სიხარული. ყველა ერთი მეორეს ჰკოცნიდა და სიხარულის ცრემლი ადგა ყველას თვალებზე. ჰკოცნიდნენ ჯარისკაცებს და ყვავილებით ამკობდნენ მათ ტანკებს. ოთხი წლის ტყვეობის შემდეგ ერი თავისუფლდებოდა და მეც ქართველი ადამიანი ამას გულცივად როგორ შევხვდებოდი და მეც იმასვე განვიცდიდი, როდესაც მაგონდებოდა ჩემი სამშობლო, რომელიც უარეს მდგომარეობაში იყო.

ამნაირად, პარიზი გადარჩა დანგრევას. ეს უზარმაზარი ძეგლი, ნიმუში მსოფლიო სილამაზისა და ფრანგი ხალხის შრომითა და ოფლით ნაშენი მთელი ათას ხუთასი წლის განმავლობაში. ასე გადარჩა ცოფიანი ადამიანის შურისძიებას ეს ულამაზესი ქალაქი მსოფლიოსი...".

ფრანგები განთავისუფლდნენ, მაგრამ რა ბედი მოელოდა ქართულ ემიგრაციას, არავინ იცოდა, რადგან გერმანელები დამარცხდნენ, ხოლო რუსი კომუნისტების მდგომარეობა განმტკიცდა.

საბედნიეროდ, ქართველებს მშველელად მოეწვინა გენერალი კოენიგი, რომელიც ითვლებოდა საიდუმლო შეიარაღებული ძალების უფროსად და მერე გენ. დე გოლმა სამხედრო მინისტრად დანიშნა. ის იყო მეგობარი პოლკ. ამილახვრისა, რომელიც გმირულად დაეცა აფრიკაში ფრანგების მხარეზე

და მას დიდად აფასებდა თვით დე გოლი. აი, ამ გენერლის დახმარებით ქართულ ემიგრაციას არაფერი ავნეს, მით უმეტეს, რომ კომუნისტებმაც შეპრიგებლური გზა აირჩიეს და ემიგრანტებს ისიც გაუხსენეს, რომ ომის დროს ეხმარებოდნენ საბჭოთა ტყვეებს (ამის თაობაზე საბჭოთა ელჩს მადლობის ნიშნად პარიზში საგანგებო საჯარო მოხსენებაც კი წაუკითხავს ემიგრაციისათვის).

როგორც მალე გაირკვა, საბჭოთა დიპლომატიას თურმე საკუთარი ანგარიშები ჰქონდა, როცა ქართული ემიგრაციის გულის მოგებას და მასთან დაკავშირებულ ხიდის გადებას ცდილობდა: ეს იყო, პირველ რიგში, 1921 წელს საქართველოდან მთავრობის მიერ წადებული ეროვნული განძის დაბრუნება და მეორე, რაც არანაკლებ აღელვებდა კრემლს, — ქართული პოლიტიკური ემიგრაციის უკან ჩამოყვანა, რათა შემდეგ მათ სათითაოდ გასწორებოდა (ამ მიზნით პარიზის საბჭოთა საელჩოში მიაველინეს პროფესორი ილია თავაძე).

მართლაც, მოსკოვმა სულ მთლად თუ არა, ნაწილობრივ მაინც მიაღწია საწადელს: 1945 წლის გაზაფხულზე საფრანგეთიდან მომავალი ეროვნული განძით დატვირთული თვითმფრინავი მოხუცი ექვთიმე თაყაიშვილის თანხლებით თბილისის აეროპორტში დაფრინდა (ამაში, რა თქმა უნდა, დიდი როლი ითამაშა ემიგრანტული ქართული მთავრობის თანხმობამ!), ხოლო სტალინ-ბერიას უხვი დაპირებებით შემცდარი ზოგი ქართველი ემიგრანტი (მაგალითად, სამსონ ფირცხალავა, გენერალი სპირიდონ ჭავჭავაძე, მწერალი ნიკოლოზ ინასარიძე და სხვ.) სამშობლოში კი დაბრუნდა, მაგრამ მალე ციმბირისა თუ შუა აზიის ტრამალებისკენ უქნეს პირი და იქ ამოხდათ ტანჯული სული...

ალექსანდრე მანველიშვილი არ წამოეგო ამ ანკესს. იგი ვერ შეაცდინა თვით ნოე ჟორდანიას დეკლარაციამაც, რომელიც 1946 წლის 5 ოქტომბერს დაიწერა პარიზში და იყო ერთგვარი მოწოდება სამშობლოში დაბრუნებისკენ, მაგრამ ქართული ემიგრაციის უმრავლესობამ იგი არ მიიღო. ნ. ჟორდანიას ეს დეკლარაცია განსაკუთრებით შეაცრად გააკრიტიკეს გამოჩენილმა პოლიტიკურმა მოღვაწეებმა დავით ვაჩნაძემ და დავით საღირაშვილმა.

ასე იყო თუ ისე, ამ ამბების შემდეგ ქართული ემიგრაცია ნელ-ნელა დაწყნარდა, ომით მიყენებული ჭრილობების მოშუშებას შეუდგა, დამსხვრეული იმედებისა და ილუზიების ტყვეობიდან იწყო განთავისუფლება, თეორიულად ეროვნულ საკითხსა და პატრიოტიზმში ყველა გაერთიანდა, მოხერხდა ჟურნალ „ამირანის“ ერთი ნომრის გამოცემა, მაგრამ ასე დიდხანს არ გაგრძელებულა. იდეურ-პოლიტიკურმა ინტერესებმა კვლავ წამოიყო თავი და ომამდელი პარტიული ქიშპობა კვლავ განახლდა: ცალკე იდგა მენშევიკური ფრთა — ფაქტობრივად ყოფილი ეროვნული მთავრობა და მისი ერთგული ქართველი სოციალ-დემოკრატების (მენშევიკების) პარტია, თითქმის ყველა დანარჩენი ნაწილი ემიგრაციისა წარმოადგენდა ოპოზიციას.

გაერთიანება ისევ ნოე ჟორდანიამ სცადა, მაგრამ ვერც მთლად წარმატებით: ნაციონალისტების გარეშე სხვადასხვა პარტიული ჯგუფებიდან შეადგინეს „ეროვნული საბჭო“, ხოლო ნაციონალისტებმა — „ეროვნული ცენტრი“ დაარსეს, რომლის საპატიო თავმჯდომარედ მოიწვიეს დამოუკიდებელი საქართველოს ყოფილი მთავარსარდალი გენერალი გ. კვინიტაძე, ფაქტიურ თავმჯდომარედ — რ. გაბაშვილი, ხოლო პასუხისმგებელ მდივნად — ალ. მანველიშვილი. „ეროვნულმა საბჭომ“ თავის ორგანოდ პარიზში 1952 წელს გამოსცა ჟურნალი „მებრძოლი საქართველო“, ხოლო „ეროვნულმა ცენტრმა“ — გაზეთი „საქართველოს დამოუკიდებლობა“. ამ უკანასკნელში ალ. მანველიშვილმა გამოაქვეყნა რამდენიმე წერილი: ორი ისტორიული თარიღი (ყამთა-აღმწერლის ფსევდონიმით), № 1; ეროვნული ერთობის პრინციპი, № 1; სამარცხვინო აქტი, № 2; ჩვენ და რუსეთი, № 2; ზოგი რამ ისტორიიდან, № 3;

...კვლავ მალე დაიწყო რღვევა: ფაქტობრივად დაიშალა როგორც „ეროვნული საბჭო“, ისე „ეროვნული ცენტრი“, ყოველ შემთხვევაში, ალ. მანველიშვილმა პარიტეტული ნიადაგის მოშლის გამო მიატოვა „ეროვნული ცენტრი“, ხოლო „თეთრი გიორგის“ ორგანიზაციას ნელ-ნელა აკლდებოდა მისი წამყვანი წევრები.

1953 წელს, როდესაც ალ. მანველიშვილმა „ეროვნული ცენტრი“ დატოვა, მან პარიზში გამოსცა ჟურნალი „ერის დი-

დება". სულ 1953 წლის აპრილიდან 1958 წლის მაისამდე გამოვიდა შეიდი ნომერი. „ერის ღიღება“ არ იყო პარტიული ორგანო, იგი პოლიტიკასთან ერთად ქართული მეცნიერების, მწერლობისა და ხელოვნების საკითხებს ემსახურებოდა: „განსაკუთრებით მინდოდა საქართველოს ლიტერატურას ფართოდ გამოვხმაურებოდი. ამ მხრივ ემიგრაციაში სრული სიცარიელე იყო და სწორედ ამ დროს დაიწყო ცოტაოდენი წიგნების მოსვლა საქართველოდან პარიზში; ეს მით უფრო საჭირო იყო, რომ მთელ რიგ საკითხებს საქართველოში მიუდგომლად ეერ შეაფასებდნენ შექმნილი პირობების გამო. უცხოეთიდან უნდა გვეთქვა ის, რის თქმაც იქ არ შეეძლოთ. ჩვენ თავისუფალნი ვიყავით ყოველგვარი ცენზურისგან და უფრო მიუდგომლად შეგვეძლო ყელაფრის შეფასება“ — წერს ალ. მანველიშვილი.

„ერის ღიღებაში“ თანამშრომლობდნენ ელ. მაყაშვილი, ს. იანეთელი, ილ. ჯაბადაძე, ექ. ი. ხოჭოლაშვილი, ნ. დგებუაძე, ი. სენაკელი, ვახ. ციციშვილი, რ. გაბაშვილი, გ. ნოზაძე, ვახ. ღამბაშიძე, შ. კალანდაძე, ვიქ. ნოზაძე... მაგრამ მთავარი ავტორი ჟურნალისა მაინც ალ. მანველიშვილი გახლდათ. აქ გამოქვეყნდა ისტორიულ-ლიტერატურული და პოლიტიკური ხასიათის მისი შემდეგი წერილები: ერის ღიღება, №№ 1, 2, 3; კოსმიური პარმონია, № 1; სიცოცხლის ევოლუცია და ადამიანი, № 2; სოციალური ფენომენი, № 3; ქართული ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ლიგა, № 3; საქართველო და ირან-ოსმალეთი, № 4; პიროვნება და საზოგადოება, № 4 და № 5; ილია ჭავჭავაძის ეროვნული მოძღვრება, № 5; 26 მაისი (როგორ მოხდა საქართველოს დამოუკიდებლობის გამოცხადება), ენა როგორც სოციალური ფაქტორი, № 6; ამათ გარდა, „ერის ღიღების“ მეხუთე-მეექვსე ნომერებში დაბეჭდილია ალ. მანველიშვილის მიერ დაწერილი ბიბლიოგრაფიული მიმოხილვები ვ. ბერიძის, ც. გაბაშვილის, პ. გუგუშვილის, შ. რადიანის, ვ. ჯაფარიძის, მიქ. თარხნიშვილის, დ. ვანნაძის, კ. გამსახურდიას, აბ. კიკვიძის, დ. გერიტიშვილის, დ. კაპანაძისა და რ. ორბელის წიგნებზე.

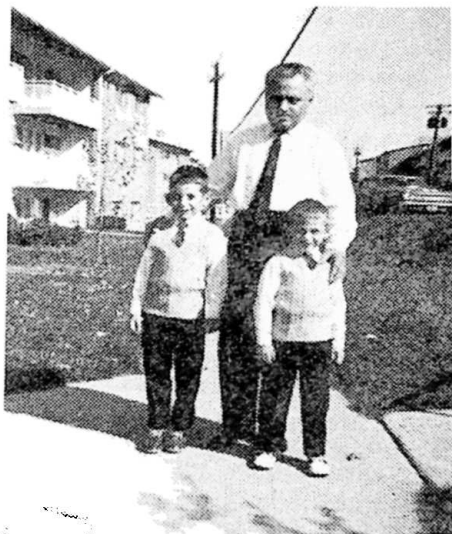
1954 წელს ვახტანგ ციციშვილთან ერთად ალ. მანველიშვილმა პარიზში დაარსა ფრანგული გაზეთი „L'Action Georgienne“ („აქსიონ ჟეორგიენ“), როგორც ორგანო „საქართველო-

ლოს ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ლიგისა", გამოვიდა სულ 22 ნომერი და ნივთიერი ხელმოკლეობის გამო მისი გამოცემა 1956 წლის იანვარში შეწყდა. „აქსიონ ჟეორგიენს“ დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა უცხო ენაზე ქართული საკითხის პროპაგანდისა და ფართო გავრცელებისათვის. ამიტომაც იყო, რომ მასში ფრანგულ ენაზე გამოქვეყნებულ ალ. მანველიშვილის წერილებს პოლიტიკური და საპროპაგანდო ხასიათი ჰქონდათ. ესენია: საქართველოს დამოუკიდებლობა, № 1; საქართველოს ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ლიგა, № 1; ევგენი გეგეჭორი, № 2; ხალხის ციხე და დატყვევებული ხალხი, № 3; ერის განთავისუფლებისკენ, № 4-5; ირანი, თურქეთი და საქართველო, № 6; ევროპის გაერთიანება, № 7; საფრანგეთი და საქართველო, №№ 9, 10, 11; საქართველოს დაპყრობის 34 წლისთავი, № 12; ისტორიის მოსაბრუნე, № 14-15;

უცხოურად, გარდა ამ ფრანგული წერილებისა, ალ. მანველიშვილს გამოქვეყნებული აქვს ნარკვევები იტალიურ და ინგლისურ ენებზე: რუსულ-ქართული ურთიერთობანი, ჟურნ. „Fronte Unio“, რომი, 1938; ქართული კულტურის სული, ჟურნ. „The Voice of free Georgia“, ნიუ-იორკი, 1953, № 2.

გარდა საკუთარი პერიოდული ორგანოებისა, 50-იან წლებში ალ. მანველიშვილი სხვა ქართულ ემიგრანტულ ჟურნალ-გაზეთებშიც იბეჭდებოდა, კერძოდ, იხილეთ მისი წერილები: ძელი ცხოვრებისა, ჟურნ. „ბედი ქართლისა“ (რედ. კ. სალია), პარიზი, 1955. № 20; გიორგი მერჩულე (რეცენზია პ. ინგოროყვას წიგნისა), „კრებული“ (რედ. გ. კობახიძე), ნიუ-იორკი, 1957; დიდი ილიას ხსოვნას, გაზ. „ქართული აზრი“ (რედ. დ. სინჯიკელი), ნიუ-იორკი, 1957, № 14; ბაღდადის პაქტი, „ქართული აზრი“, № 15; 1921 წელი, თებერვალი (სერგო ქეთარაძის წერილის გამო), „ქართული აზრი“, № 22-23;

1958 წელს ალ. მანველიშვილმა დატოვა ევროპა და ამერიკაში გადასახლდა. 26 აგვისტოს იგი შვეე ვაშინგტონში იყო. აქ დაიწყო მისი ახალი ცხოვრება: ჯერ იყო და 54 წლის ასაკში დაოჯახდა, შეირთო სტამბოლელი ქალი, რომლისგანაც ორი ვაჟი-პეტრე და პავლე შეეძინა, დღეს ისინი მოწიფული ვაჟაკები არიან, უმაღლესი ტექნიკური განათლების და მოხუ-

23. ალექსანდრე
მანველიშვილი
ვაჟიშვილებთან,
ვაშინგტონი,
1964 წელი.

ცი მამის გულს ახარებენ... ამერიკაში (ვაშინგტონი-სან-ფრანცისკო-არვადა) გააგრძელა ალ. მანველიშვილმა თავისი ნაყოფიერი საზოგადოებრივ-პოლიტიკური და სამწერლო-სამეცნიერო მოღვაწეობა: ამერიკაში მან გამოაქვეყნა რამდენიმე სქელტანიანი წიგნი (ამის შესახებ ქვემოთ), ხოლო წერილებს კვლავ ევროპაში გზავნიდა და პარიზში გამომავალ ჟურნალებში „კავკასიონსა“ (რედ. ვ. ნოზაძე, მისი სიკვდილის შემდეგ - გ. ყიფიანი) და „ივერიაში“ (რედ. მიხ. ქავთარაძე) ბეჭდავდა.

ჯერ ჩამოთვლით „კავკასიონში“ გამოქვეყნებულ ალ. მანველიშვილის წერილებს „ლაშარელა“ გრიგოლ აბაშიძისა, № 9, 1964; „ვეფხისტყაოსნის“ სერგო წულაძის ფრანგული თარგმანის შესახებ, № 11, 1966; „რუსთველიანას ეპილოგი“ (რამდენიმე შენიშვნა პავლე ინგოროყვას გამოცვლადის შესახებ), № 11, 1966; გამოხმაურება გიორგი ყიფიანის ლექსებზე, № 12, 1967; რუსთაველის სოციალური და პოლიტიკური

დოქტრინა, № 12, 1967; მიხეილ თამარაშვილი (მ. ლომსაძის მონოგრაფია), № 12, 1967; დიდა წარსულის შემკვიდრება (ობილისის უნივერსიტეტის შესახებ), № 13, 1968; ილია ჭავჭავაძე (პ. რატიანის წიგნზე), № 14, 1970; ეროვნული საკითხი საბჭოთა კავშირში, № 14, 1970; ქართული ფილოსოფიის ისტორია შალვა ნუცუბიძისა, № 15, 1971; წიგნები და ადამიანები (ვ. ნოზაძის კუფხისტყაოსნის ღმრთისმკრეველების გამო), № 18, 1976; კუფხისტყაოსნის დიალექტი, № 20, 1981; რუსეთ-საქართველოს 1783 წლის ხელშეკრულება, № 21, 1986; პოლიონეასის მწარე ბედი, № 21, 1986;

ახლა უკურნალ „იუერიში“ ჩაეხედოთ: რუსეთის ორიენტაცია, № 27, 1984; სოლჟენიცინის მთავარი გაკვეთილი, № 27, 1984; აფხაზეთის გარშემო, № 28, 1985; ბრძოლა თავისუფლებისათვის, № 29, 1986; საქართველოს დიდი მკვლაცარი (პროფესორი დევიდ მარშალ ლანგი), № 31, 1987; ჩემი მოგონებებიდან, № 31, 1990.

ერთი წერილი „მასალები ძველი საქართველოს სამხედრო ორგანიზაციის შესახებ“ ალ. მანველიშვილს პარიზში გამოცემულ ჟურნალ „მხედარში“ ჰქონდა დაბეჭდილი.

წერილთა მხოლოდ სათაურების ასეთი უბრალო ჩამოთვლიდანაც აშკარაა, თუ რაოდენ ვრცელი და ღრმაა ალექსანდრე მანველიშვილის ინტერესთა სფერო, რა მასშტაბურია მისი ცოდნისა და კულტურის თვალსაწიერი... ამას დაუმატეთ წლების განმავლობაში მისი მოღვაწეობა რადიოსადგურებში — „კავკასიონი“, „თავისუფლება“ და „ამერიკის ხმა“, გაეცანით მათთვის დაწერილ და გადაცემულ ალ. მანველიშვილის ხელნაწერებს (სულ 217 სერიპტი, რომელიც ერთ სქელტანიან ტომად აკინძული ავტორმა მისახსოვრა) და ნათელი წარმოდგენა შეგვექმნებათ ამ ადამიანის ტიტანურ შრომასა და ენერგიაზე (ალ. მანველიშვილის რადიოგადაცემებიდან დავასახელებთ ზოგიერთს: იაკობ გოგებაშვილი; სარწმუნოებრივი შემწყნარებლობა ამერიკასა და საქართველოში; ამერიკელი მეცნიერები საქართველოზე; ქართველები ამერიკაში; გალაკტიონ ტაბიძე; კომპარტიის ღირებულებები ქართული მწერლობისადმი; როგორ ასწავლიან ისტორიას საქართველოში; მოსკოვის კოლონიალური პოლიტიკა საქართველოში; საქართვე-

ლოს განმათავისუფლებელი მოძრაობა; პასტერნაკის გარშემო; მოსკოვის თავდასხმა საქართველოზე 1921 წელს; ოთარ ჩხეიძის მოთხრობა „მეჩენი“...).

მაგრამ მაინც ყველაზე მთავარი, რასაც ალექსანდრე მანველიშვილი ტოვებს მშობელ ქართველ ერს, ეს მისი წიგნებია, სხვადასხვა დროს გამოქვეყნებული სტამბოლში. პარიზსა და სან-ფრანცისკოში.

1. ვეფხისტყაოსანი და რუსთაველის ზნეობრივი იდეოლოგია, სტამბოლი, 1933;

2. დაღესტნის ბრძოლა დამოუკიდებლობისათვის, პარიზი, 1933;

3. საქართველოს საზღვრები, პარიზი, 1938;

4. სოციალური საკითხები, პარიზი, 1944;

5. ქართულ-ფრანგული საუბრის თანამგზავრი, პარიზი, 1944;

6. რუსეთი და საქართველო, პარიზი, 1951,

7. Histoire de la Géorgie, Paris, 1951;

8. ქრისტიანობა საქართველოში, პარიზი, 1954;

9. საკუთრება. მიწის საკითხი საქართველოში, პარიზი, 1956;

10. ქართული მოდგმის ეროვნული ფორმაცია, პარიზი, 1955;

11. რუსეთი და საქართველოს დამოუკიდებლობა, სან-ფრანცისკო, 1984;

12. ძველი ქართული მწერლობა, სან-ფრანცისკო, 1987.

13. ოქროს ხანა ქართველი ერის ისტორიისა, სან-ფრანცისკო, 1989;

14. ნარკვევები და წერილები, სან-ფრანცისკო, 1990;

15. კორპორატიზმი, სან-ფრანცისკო, 1990;

16. შოთა რუსთაველი და მისი პოემა ვეფხისტყაოსანი, 1937 (იტალიურ ენაზე, ხელნაწერი).

პირველი და ფრიად სერიოზული მეცნიერული ნარკვევი ალ. მანველიშვილისა „ვეფხისტყაოსანი და რუსთაველის ზნეობრივი იდეოლოგია“, რომელიც მას მოხსენების სახით წაუკითხავს პარიზის ქართველ საზოგადოებაში 10 აპრილს 1932 წელს, ცალკე წიგნად დაიბეჭდა სტამბოლში 1933 წელს,

მღვდელ შალვა ქარდიძის მცდელობით.

აღ. მანველიშვილის სიტყვებით, ვეფხისტყაოსანი წარმოადგენს „აკლდამას საუნჯეთა: იქ ინახება ჩვენი ეროვნული სული ამაყი; სიყვარულის, მიჯნურობის, სიმართლის, მეგობრობის, სიმაძაქის, ძლიერი ნებისყოფის — უმაღლესი ფორმების შემცენება; ქართველთა მრავალსაუკუნოვანი კულტურისა და ცივილიზაციის დაწმდელი და განსაქტაკებული სახე: ქართველი ერის ოპტიმისტური სული; მისი ესთეტიკა, მის მიერ ამქვეყნიური არსებობის და დანიშნულების უმშვენიერესი გაგება...“ (გვ. 5).

ავტორი აკრიტიკებს ქართულ კულტურაზე უცხო გავლენების თეორიას, რომელიც მაშინ ძლიერ იყო ფეხმოკიდებული: „ჩვენ მეცნიერებაში აქამდე გაბატონებული იყო ის აზრი, რომ მთელს ჩვენი კულტურა არის შედგენილი რაღაც „გავლენებისა“: ხან სპარსეთის, ხან არაბეთის, ბიზანტიის, ევროპის და სხვა, ხოლო ფიქრად არაგის მოსდიოდა ჩაეხედა საკუთარ სულში, გადაეთვალიერებინა ეროვნულ-კულტურული შემოქმედება, და ნახადა, რომ ქართველ ერმა ყოველ სფეროში თავისი საკუთარი კულტურაც შექმნა. უცხო ელემენტები კი ისე გარდაქმნა, რომ ის სავსებით ეროვნულ გზებსა და მიმართულებას დაუმორჩილა“.

ასეთი სწორი მეთოდოლოგიური მიდგომის საფუძველზე აღ. მანველიშვილი დაასკვნის: „რომელ დროის ნაშთებსაც კი გადაავლავთ თვალს, ერთი რამ ცხადია: აროდეს უცხო კულტურასა და ხელოვნებას, მორალსა და ზნე-ჩვეულებებს, ძლიერი კვალი არ დაუტოვებიათ ჩვენს ცხოვრებაზედ. იგინი ვერ ჩასწვდებიან ეროვნული შემოქმედების სულის სიღრმეს“ (გვ. 6).

ყოველივე ამის მიზეზს ავტორი ხედავს იმაში, რომ „ქრისტეს წინ X საუკუნის აქეთ აროდეს არ გვქონია საქმე ისეთ ერთან, არ განგვიცდია გავლენა ისეთი ერის, რომელიც თავისი თანამედროვე კულტურით ჩვენზედ მაღლა მდგარიყოს, რომელსაც ჩვენზედ დიდი წარსული ქონებოდეს საკუთარი კულტურითა და ცივილიზაციით, ნივთიერ თუ გონებრივი კულტურით, შემოქმედებითი ნიჭითა და პოტენციით. ის კი, რასაც ფიზიკურად ძლიერი მტერი ძალად თავს გვახვედა, მის

მოცილებასთან ერთად ქრებოდა ხოლმე“.

ამ დებულებას ალ. მანველიშვილი თავისებურად ასახუ-
თებს წიგნის მომდევნო გვერდებზე გაშლილი მსჯელობით
ჰელადასთან, ბიზანტიასთან, არაბეთთან, სპარსეთ-ინდოეთ-
თან, ჩინეთ-მონღოლეთთან საქართველოს ისტორიულ-კულ-
ტურულ ერთიერთობათა შეპირისპირებით (გვ. 6-15).

ქართული კულტურის ორიგინალობის და თავისთავადო-
ბის კლასიკურ ნიმუშად ალ. მანველიშვილი მიიჩნევს შოთა
რუსთაველის უკედავ „ვეფხისტყაოსანს“ (საინტერესოა, ამ
მხრივ, წიგნის მე-7 და მე-9 ქვეთავები: „ვეფხისტყაოსანი,
გილგამეში, ჟაუსტი და ჰომეროსი, რუსთველი, დანტე და
შექსპირი“), და მცდარად მიიჩნევს პროფ. ზ. ავალიშვილის
კონცეფციას არაბული კვალის შესახებ ვეფხისტყაოსანში
(მდრ. ზ. ავალიშვილი, ვეფხისტყაოსნის საკითხები, პარიზი,
1931). ალ. მანველ შვილის საკუთარი რუსთველოლოგიური
დაკვირვებანი გამჟღავნებულია აგრეთვე ცალკე წერილში
„ვეფხისტყაოსნის ეროვნული ხასიათი“ (იხ. გაზ. „მომავალი“,
პარიზი, 1938, № 10-11).

1938 წელს პარიზში გამოქვეყნდა ალ. მანველიშვილის
ახალი ნაშრომი „საქართველოს საზღვრები“, რომელსაც ჩვენ-
ში არ იცნობენ; არადა, დარწმუნებული ვართ, რომ საქართვე-
ლოში მისი გადმობეჭდვის შემდეგ ალ. მანველიშვილის ეს
ნაშრომი თავის საპატიო ადგილს დაიმკვიდრებს ამავე ხასია-
თის ივ. ჯავახიშვილისა და პ. ინგოროყვას ფუნქციონალურ
ნაშრომთა გვერდით. ამას ადასტურებს, თუნდაც, რევაზ გა-
ბაშვილის რედაქტორობით გამოცემულ გაზეთ „საქართველოს
დამოუკიდებლობაში“ დასტამბული ცნობილი პოლიტიკური
მოღვაწის დ. საღირაშვილის შემდეგი სიტყვები: „ეს შრომა,
მიუხედავად იმისა, რომ პოლემიკურ ხასიათს ატარებს, ევრო-
პის ყოველ უნივერსიტეტში საუკეთესო სადოქტორო დისერ-
ტაციად იქნებოდა მიჩნეული. ამ პატარა წიგნაკში ბ-ნი მან-
ველიშვილი, დიდი ნიჭით და საგნის ცოდნით, მკითხველის
წინაშე სულ მარტივად და დამაჯერებელი ფაქტებით, ცხად-
ყოფს საქართველოს ბუნებრივ საზღვრებს, რომლებიც დიდე-
ბის ხანაშიც იგივე დარჩენილა, იმდენად ბუნებრივად ყოფი-
ლა მიჩნეული“.

4. გ. შარაძე.

24. ალექსანდრე მანველიშვილი და მისი ვაჟი — პეტრე.

25. ალექსანდრე მანველიშვილი და მისი ვაჟი — პავლე.

საინტერესოდ აქვს აგებული ალ. მანველიშვილის „ქართულ-ფრანგული საუბრის თანამგზავრი“ (პარიზი, 1944). ფრანგული ტექსტის წაკითხვისათვის ავტორი ქართულ მკითხველს აცნობს ფრანგულ ანბანს და მისი წაკითხვის გასაადვილებლად შენიშვნებს, რომელსაც მოსდევს რიცხვების, ნაწილაკების, კვირის დღეების, თვეების, წელიწადის დროთა, უქმეების და ფრანგული საუბრისთვის სხვა აუცილებელ კომპონენტთა ქართულ-ფრანგული შესატყვისები თავისი ტრანსკრიპციებით.

ალ. მანველიშვილის 480-გვერდიან „საქართველოს ისტორიას“, ფრანგულ ენაზე გამოქვეყნებულს პარიზში, 1951 წელს, წამძღვარებული აქვს სტრასბურგის უნივერსიტეტის პროფესორის ე. კარსტის წინასიტყვაობა. მრავალ ისტორიულ სურათთან ერთად წიგნში მოთავსებულია რუკები და ქართული სამეფო დინასტიის გენეალოგიური სქემები. წიგნი მოიცავს პერიოდს უძველესი დროიდან საბჭოთა ოკუპაციამდე. ცნობილი მეცნიერი, პროფ. კარსტი, თავის წინასიტყვა-

ობაში აღნიშნავს, რომ მართალია ფრანგულ ენაზე საქართველოს შესახებ აქამდე არაერთი მნიშვნელოვანი შრომა გამოსულა, მაგრამ ისინი უფრო წმინდა ისტორიული ხასიათისანი იყო და, ამდენად, მხოლოდ ვიწრო წრისთვის არის განკუთვნილი. რაც შეეხება ფრანგულად „საქართველოს ისტორიის“ სახელმძღვანელოს, — განაგრძობს პროფ. ე. კარსტი, — იგი აქამდე არ გვექონია და, ამდენად, ალ. მანველიშვილის შრომა შეავსებს იმ ხარვეზებს, ფრანგულ ისტორიოგრაფიაში რომ არსებობს ახლო აღმოსავლეთის შესწავლის საქმეში“-ო და დაასკვნის: „ალ. მანველიშვილის წიგნი წარმოადგენს შრომას მართლაც ღირსეულს. მისი გამოცემა მეტად დროულია, უპასუხებს მოთხოვნას და ამას მიესალმება არა მარტო ყველა მეცნიერი და მცოდნე, არამედ საერთოდ ყველა წრე, ვისაც კი სურვილი აქვს მიმართოს და ჩახედოს ისტორიის ხანას, აქამდის ნაკლებ ცნობილს და ბუნდოვანს პონტოანატოლიურ აზიისა“. როგორც სპეციალისტები დაახვნიან. „წიგნი დაწერილია იშვიათი ფრანგული მსუბუქი სტი-

ლით, რაც აადვილებს მის ხალისიან კითხვას" (შდრ. „ერის დიდება“, პარიზი, 1953, № 1, გვ. 10-11).

ალ. მანველიშვილის „საქართველოს ისტორიის“ კითხვით მიღებულ შთაბეჭდილებას ასე გადმოგვცემს ემიგრაციაში მოხვედრილი ერთი ქართველი (ს. იანეთელის ფსევდონიმი): „და აი, კითხულობთ საკუთარ ქვეყნის ისტორიას უცხო ენაზე, უცხო მხარეში და რამდენიმე წუთით გაეიწყდებათ აწმყო. მამაც წინაპრებთან ერთად, თქვენი გულიც მიიწვეს იმ უთანასწორო ბრძოლებისაკენ, გაუთავებლად რომ უწარმოებიათ ჩვენს სახელოვან მამა-პაპებს საუკუნეთა მანძილზე.“

თითქოს მელოდიურ ფრანგულ ენაზე ახალი ელფერი და მეტი ინტერესი მოემატა ამ ამბების თხრობას. ერთი წუთისათვის არ გწყინდებათ ქართულ ბარაქიან მიწის სიყვარულით გაკაჟებული რაინდების დაუსრულებელი ბრძოლის სურათები. სიამაყით იღვსება თქვენი გული, რომ „შეილი ხარო იმ ქვეყნის, რომლის დღეგრძელობისათვის ყოველი ნაკვეთი ამ რაინდთა წმინდა სისხლითაა მორწყული და ეკუთვნის იმ უძველეს ტომს, რომელსაც ბრძოლით მოუტანია თავისი სული დღევანდლამდე, მაშინ, როდესაც მეზობელი ტომები ღამის ლანდებივით გაშქრალან ისტორიულ სარბიელზე“ (იქვე).

„ქართველობის ახალ განძად“ და „ქართული ისტორიოგრაფიისათვის გაწეულ უდაო სამსახურად“ (შდრ. გაზ. „საქართველოს დამოუკიდებლობა“, პარიზი, 1952, მარტი, № 3) იქნა აღიარებული ალ. მანველიშვილის 148-გვერდიანი შრომა „რუსეთი და საქართველო“, რომელიც 1951 წელს ქართულ ენაზე გამოიცა პარიზში.

აღნიშნული შრომა ავტორს ახალგაზრდული გატაცებით ჯერ კიდევ 1931-34 წლებში დაუწერია. წინამდებარე წიგნი ჩაფიქრებული შრომის მხოლოდ პირველ ნაწილს წარმოადგენს, რომელშიც თხრობა მოყვანილია 1878 წლამდე და იძლევა შედარებით მთლიან სურათს რუსეთ-საქართველოს დამოკიდებულებისა მეთექვსმეტე საუკუნიდან. ალ. მანველიშვილს მაშინ გამოუქვეყნებელი ღარჩა რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიის მომდევნო ნაწილი, რომელშიც თხრობა წყდება 1934 წლით, რადგან ამ დროს მოხდა სსრკ-ის მიღება ერთა ლიგაში და შვეიცარიის პრეზიდენტის მიერ იქ წარ-

მოთქმული სიტყვებით ამსაჯრებდა მას. ბარემ აქვე ვიტყვი, რომ შემოკლებული ვარიანტი ამ შრომისა, რომელიც მოიცავს რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობათა ისტორიის ზოგად მიმოხილვას, წინა საუკუნეებიდან დაწყებული 1934 წლამდე, აღ. მანველიშვილმა გამოსცა 1984 წელს, სან-ფრანცისკოში, სათაურით: „რუსეთი და საქართველოს დამოუკიდებლობა“ (390 გვ.). სწორედ ამ წიგნმა ათქმევინა ერთ რეცენზენტს მის ავტორზე შემდეგი სიტყვები: „ალექსანდრე მანველიშვილი ის უკანასკნელი, ცოცხალთა შორის დარჩენილი, მაღალი რანგის მწერალია და იმ ემიგრანტ ავტორთა რიცხვს ეკუთვნის, რომელთა სახელები ერთი ხელის თითებზე ჩამოითვლება და რომელთა უმისოდაც ჩვენს ემიგრაციას ძლიერ საბრალო სახე ექნებოდა. ეს წიგნიც ავტორის რეპუტაციის შესაფერია“ (მიხ. ქავთარაძე, რეცენზიის მაგიერ, „ივერია“, პარიზი, 1985, № 28, გვ. 8).

სულ 32 გვერდს შეიცავს „ქრისტიანობა საქართველოში“ (პარიზი, 1954), რომლის ხუთი ქვეთავია: 1. წყაროები საქართველოს გაქრისტიანების შესახებ; 2. ქრისტიანობის დასაწყისი და საქართველოს პოლიტიკური მდგომარეობა მისი შემოჭრის დროს; 3. საქართველოს მიერ ქრისტიანობის მიღება და მისი სახელმწიფო სარწმუნოებად გამოცხადება; 4. ქრისტიანობის განმტკიცება და საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალია; 5. ქრისტიანობის კულტურული და პოლიტიკური როლი ქართველი ერის ცხოვრებაში.

ეს შრომა მოხსენებების სახით არის წაკითხული წმ. ნინოს დღესასწაულზე 1954 წლის 16 იანვარს პარიზის ქართულ სათვისტომოში: „მასში მოკლედ, სხარტად და ნათლად არის გამოთქმული ყოველი მთავარი მომენტი საკითხისა. მისი ერთი ღირსება გამოიხატება კიდევ იმაში, რომ ავტორი ბატონობს საგანზედ, ის არ იკარგება დეტალებში, ზოგადად, მაგრამ იშვიათის ზედმიწევნილობით გადმოგვცემს ყველაფერს“ — ვკითხულობთ ჟურნალ „ერის დიდებაში“ (პარიზი, 1954, № 4, გვ. 10-11).

აი, როგორ აფასებს აღ. მანველიშვილი ქრისტიანობის როლს საქართველოს ისტორიაში: „ქრისტიანობა განმტკიცდა საქართველოში; ის იქცა ეროვნულ სარწმუნოებად და და-

ელდა ქეაკეთხედად მოიღლი ერის ისტორიას. ის გახლდა მთავარი ბერკეტი საქართველოს კულტურული განვითარებისა, სულიერი და ზნეობრივი ამაღლებისა, სოციალური გაჯანსაღებისა და ეროვნული იდეის განმტკიცებისა. შეიძლება ითქვას, რომ არც ერთი ერის ისტორიაში სარწმუნოებას და კერძოდ, ქრისტიანობას ისეთი დადებითი როლი არ უთამაშია, როგორც მოხდა ეს საქართველოში. საქართველოს თხუთმეტი საუკუნის ისტორიიდან რომ ქრისტიანობა გამოვრიცხოთ, დარჩება ისეთი სიცარიელე, რომლის ამოვსებას ჩვენ ვერ ვახერხებთ... ქრისტიანობა იქცა ერის ცხოვრების კანკად, რომელზედაც ამოიქარგა მისი კულტურულ-შემოქმედებითი ცხოვრება“ (გვ. 26-27).

ქართველ მკითხველს და, განსაკუთრებით, სპეციალისტებს, უთუოდ დააინტერესებს ალ. მანველიშვილის შრომები „ქართული მოდგმის ეროვნული ფორმაცია“ (პარიზი, 1955), და 1956 წელს, ერთ წიგნში მოქცეული ორი გამოკვლევა: I. საკუთრება (დაწერილია 1942 წელს, პარიზში), II. მიწის საკითხი საქართველოში (დაწერილია 1934 წელს, პარიზში).

უიანასკნელ ხანს, 90 წელს მიწეულმა მკვლევარმა ზედიზედ ორი ახალი წიგნით გაგვახარა: 1987 წელს სან-ფრანცისკოში გამოვიდა ალ. მანველიშვილის „ძველი ქართული მწერლობა“ (399 გვ.), ხოლო სულ ახლახან, 1989 წელს, იმავე ქალაქში მან გამოსცა „ოქროს ხანა ქართველი ერის ისტორიისა“ (412 გვ.).

პირველი წიგნის წინასიტყვაობაში ვკითხულობთ: „ძველ მწერლობაზე საქართველოში ბევრი იწერება, მრავალ ტომებად, და ისიც გამოჩენილი სპეციალისტების მიერ, მაგრამ ზედმეტი არ იქნება, უცხოეთიდანაც ოდნავ მაინც გაძიოვებშაუროთ.

გარდა ამისა, არის პრაქტიკული მოთხოვნილებაც, უცხოეთში უხვად არის გაბნეული ქართველობა, განსაკუთრებით, მუსულმანურ ქვეყნებში, და ყველასათვის ხელმისაწვდომი არ არის საქართველოში მუშაობის შედეგები. ეს პრაქტიკული მოსაზრებაც დაედო საფუძვლად რომ გადავწყვიტე, მოკლედ, სქემატიურად მაინც, მოგვეწოდებინა უცხოეთში მყოფ ქართველთათვის ჩვენი ძველი და მდიდარი მწერლობის შინაარსი. მოკლედ, რადგან წერა ვრცლად თუ შეიძლება, გამოცემა ძნე-

ლია. ზოგადი წარმოდგენის მისაღებად კი ასეთი შრომა სავ-
მარისია.

ვფიქრობ, ამგვარი შრომის გამოცემას უცხოეთში ისტო-
რიული მნიშვნელობაც აქვს.

ამ პატარა ნაშრომში, უმთავრესად, ძირითად წყაროებს
ვეყარები. მეტორმეტე საუკუნემდე ყველაფერი ხელთა მქონ-
და, ცოტა ღარიბად — ახალი ხანის ძეგლები.

ყველაფერს უმთავრესად საკუთარი გზით განვიხილავ.
ხოლო სხვა ავტორთაგან უმთავრესად ესარგებლობ კ. კვე-
ლიძის, ალ. ბარამიძის და პავლე ინგოროყვას გამოკვლევე-
ბით.

...უცხოეთში მყოფი ქართველი მკითხველი აღბათ, მაჰა-
ტიებს ყველა იმ შეცოდებათ, რასაც ამ წიგნში შენიშნავს,
რადგან, მან კარგად იცის, რომ ის პირობები, სადაც ჩვენ
გვიხდება ცხოვრება და მოღვაწეობა, ვარდ-ყვავილებით არ
არის მოფენილი და ეს ჩვენზე ადრე განიცადა ჩვენმა წი-
ნაპარმა ემიგრანტმა არჩილ მეფემ, როდესაც წერდა:

„თუ კაცსა მიხვდეს გრძლად ყოვნა

უცხო თემსა და მიწასა,

შარბათიც კჳონდეს სასმელად

ნაღველად ამოიწებსა!“

წიგნი შედგება 14 თავისაგან. პირველ თავში განხილუ-
ლია ქართული მწერლობის დასაწყისი, საქართველოს საგან-
მანათლებლო ცენტრები და ქართული მწერლობის ხასიათი.
მეორე-მეოთხე თავები ეძღვნება ძველ ქართულ სასულიერო
მწერლობას (ქართული მარტვილობა, ცხოვრებანი, სასულიე-
რო პოეზია), მეხუთე თავი კი — ძველ ქართულ საისტორიო
მწერლობას (სუმბათ დავითის ძე, ლეონტი მროველი, ჯუანშე-
რის ისტორია, დავით აღმაშენებელის ისტორია, თამარის პირ-
ველი ისტორია, თამარის მეორე ისტორია), ხოლო ფილოსო-
ფიური მწერლობა განხილულია მეექვსე თავში (ეფრემ მცირე,
არსენ იყალთოელი, იოანე პეტრიწი). „აღორძინების წინ“ —
ასეა დასათაურებული მეშვიდე თავი (საქართველოს საერთო
მდგომარეობა, ურთიერთობა ბიზანტიასთან, ურთიერთობა აღ-
მოსავლეთთან, ურთიერთობა დასავლეთ ევროპასთან); რუს-
თველამდელი პროზა-პოეზია (ამირანდარეჯანიანი, ვისრამი-
ანი, აბდულმესია, თამარიანი), მოქცეულია მერვე თავში, ხოლო

26. ალექსანდრე შანელიშვილის წიგნები.

27. ალექსანდრე მანველიშვილი, 80-იანი წლები, ქ. არედა, კოლორადოს შტატი.

საგანგებო მეცხრე თავი ეთმობა შოთა რუსთაველს. კერძოდ, აქ განხილულია რუსთაველის ვინაობა, ლეგენდები. პოემის სტრუქტურა, ვეფხისტყაოსნის მთავარი მოტივები, რუსთაველის ენა, სიყვარული, ქალის კულტი, მეგობრობა, რუსთაველის სარწმუნოება, რუსთაველის სოციალური და პოლიტიკური შეხედულებანი, ვეფხისტყაოსნის ეროვნული და საკაცობრიო ხასიათი. ძველი. ქართული მწერლობის მომდევნო პერიოდს (თავი მეათე) ავტორი უწოდებს „გარდატეხის ხანას“ (დახასიათებულია საერთო მდგომარეობა, ვეფხისტყაოსნის დამატება-გაგრძელებანი, ხვარაზმელთა აშბაჟი, გმირთა სიკვდილის აშბაჟი, ომანიანი, როსტომიანი). ცალკე მეთეთრთმეტე თავი ეთმობა „მეჩვიდმეტე საუკუნეს“ (თეიმურაზ პირველი. მეფე არჩილი), მეთორმეტე და მეცამეტე თავებში კი წარმოდგენილია სულხან-საბა ორბელიანი, ვახტანგ მეექვსე, თეიმურაზ მეორე, დავით გურამიშვილი, ბესარიონ გაბაშვილი, წიგნი იხურება უკანასკნელი მეთოთხმეტე თავით, რომელ-

შიც მიმოხილულია აშუღური პოესია, დრამატურგია, მეთერაპეცე საუკუნის უკანასკნელი პლადა, სამეცნიერო და ფილოსოფიური მწერლობა (მდრ. ე. „ივერია“, პარიზი, 1988, № 32. გვ. 94-95).

ასევე გარკვეული კულტურულ-ისტორიული და მეცნიერული ღირებულება აქვს ამერიკის კონტინენტზე გამოცემულ ალ. მანველიშვილის წიგნს „ოქროს ხანა ქართველი ერის ისტორიისა“ (სან-ფრანცისკო, 1989).

საქართველოს აღორძინების (რენესანსის) ხანას ალ. მანველიშვილი პირველად შეეხო 1951 წელს პარიზში ფრანგულ ენაზე გამოცემულ „საქართველოს ისტორიაში“ (იხ. VI-VIII თავები: საქართველოს რენესანსი, დავით აღმაშენებელი, თამარი, საქართველო XII საუკუნეში, გვ. 163-215). წინამდებარე წიგნი წარმოადგენს ფრანგულად შეკვეცილი სახით გამოცემულ ე. წ. ოქროს ხანის ისტორიის გაფართოებულ ვარიანტს ქართულ ენაზე, რომლის წინასიტყვაობას ავტორი მოკრძალებით ასე ამთავრებს:

„საერთოდ, ქართველს, რომელიც საქართველოს წარსულს სუსტად იცნობს, ამ წიგნის წაკითხვა არ აწყენს, ხოლო მეტად მცოდნეს არ მოაწყენს, რადგან ყველა ცნობილი გამოკვლევა, რაც კი ჩვენს განკარგულებაში იყო, გამოვიყენე, რომ მკითხველისათვის ეპოქის სრული წარმოდგენა მიმეცა. აქ მოცემულია ჩვენი ერის ცხოვრების ყოველი ასპექტი: პოლიტიკური, ეკონომიკური და კულტურული. და იმაშიც ვარ დარწმუნებული, რომ ჩვენი აღორძინების, მეთორმეტე საუკუნის ისტორიის საფუძვლიანი გაცნობა საუკეთესო პირობაა მთელი ჩვენი წარსულის შესაფასებლად და მომავლის გასათვალისწინებლად!..“

ალ. მანველიშვილის წიგნთა უმრავლესობის შესახებ შედარებით ვრცლად პირველად ვისაუბრეთ გაზეთ „ლიტერატურულ საქართველოში“ 1990 წლის 2 თებერვალს გამოქვეყნებულ წერილში. ამას გარდა, მას შემდეგ კურნალ „ქართული მწერლობის“ მე-3 ნომერში გამოქვეყნდა აკადემიკოს ალექსანდრე ბარამიძის რეცენზია „შენიშვნები უცხოეთში გამოცემულ ორ ახალ საყურადღებო ნაშრომზე“, რომელშიც პროფესიული სიღრმით შეფასებულია ალ. მანველიშვილის წიგნები „ძველი ქართული მწერლობა“ და „ოქროს ხანა“, ხო-

ლი პროფესორ გაიოზ იმედაშვილს თავის „რუსთველოლო-
გიურ ლიტერატურაში“ (თბ., 1957) მოცემული აქვს ვრცელი
ანოტაცია-დახასიათება აღ. მანველიშვილის ნაშრომისა „ვეუ-
ხისტეაოსანი და რუსთაველის ზნეობრივი იდეოლოგია“.

ასე თანდათან შემოღის, მკვიდრდება და მშობლიურ მეც-
ნიერებასა და კულტურას უბრუნდება ალექსანდრე მანველი-
შვილის მდიდარი შემოქმედება... აქ კელაჲ უნდა გავიმეორო
ერთხელ უკვე „ლიტერატურულ საქართველოს“ ფურცლებზე
ნათქვამი სიტყვები:

„საერთოდ, უნდა შევნიშნოთ, რომ ალექსანდრე მანველი-
შვილის წიგნების მაგიერობას ეერავეითარი ანოტაციები და
მიმოხილვები (რაც არ უნდა ვრცელი იყოს იგი!) ვერ გასწევს.

ეფიქრობთ, უკვე დადგა დრო ქართველმა ხალხმა დაიბრუ-
ნოს საუკუნეს მიტანებული თავისი ერთი საუკეთესო შვილის
სახელი, მისი მეცნიერული მემკვიდრეობა და თუ ავტორის ნე-
ბართვა იქნება, გამოეცეთ იგი საქართველოში, რომ ხელმი-
საწვდომი გაეხადოთ ყველასათვის.

ალექსანდრე მანველიშვილი ღირსია სამშობლოს მხრი-
დან სიცოცხლეში აღიარებისა და სათანადო დაფასებისა!“

...რაოდენ დიდი იყო ჩემი სიხარული, როცა კოლორადოში
სტუმრობისას ბატონმა ალექსანდრემ ჩემს სახელზე გამზადე-
ბული მინდობილობა დამახვედრა, რომლის ძალითაც საქარ-
თველოში მისი ნაწერების გამოცემას მე მაკისრებდა...

გრიგოლ დიასამიძე

მოლაღ სიმართლე თუ გინდათ გითხრათ, აკაკის მოახ-
ლოებულ იუბილესთან დაკავშირებით, ჩემთვის ამერიკაში
ჩასვლის ერთ-ერთ მთავარ მიზანს გრიგოლ დიასამიძის არ-
ქივის გაცნობა შეადგენდა, რომელიც დღეს, ნიუ-იორკში,
მის შვილიშვილთან — ქაქუცა ჩოლოყაშვილის ლეგენდარული
თანამებრძოლის, 1924 წლის სახალხო ამბოხების გამირის
ელიზბარ ვაჩნაძის ასულთან — ქალბატონ ნინო ვაჩნაძეს-
თან ინახება.

... გრიგოლ დიასამიძე გახლდათ რევოლუციამდელი ქარ-
თული პრესის ბრწყინვალე წარმომადგენელი, გაზეთ „თემის“
რედაქტორი, აკაკი წერეთლის უახლოესი უმცროსი მეგობარი
და თანამებრძოლი. ამიტომ, ბუნებრივი იყო მეფიქრა, რომ
მის არქივში აკაკის ცხოვრება-მოღვაწეობის, და საერთოდ,
ქართული კულტურის ისტორიისათვის ბევრი საინტერესო
ჯგნობი მასალა იქნებოდა დაცული.

გრიგოლ დიასამიძე დაიბადა 1870 წლის 25 იანვარს (ახა-
ლი სტილით — 7 თებერვალს) გორის მაზრის სოფელ საქა-
შეთში. იგი ეკუთვნოდა საქართველოს ისტორიაში კარგად
ცნობილ გვარს, რომელიც მეთაე საუკუნიდან იხსენიება და
მონაწილეობდა ჩვენი ქვეყნის სახელმწიფოებრივ და სასულე-
რო მართვა-გამგეობაში. პაპამისი — დავით დიასამიძე გორის
თავადაზნაურობის წინამძღოლი (მარშალი) გახლდათ, ხოლო
მამა — ნიკოლოზ დიასამიძე (1846-1897) ახლო მეგობარი იყო
აკაკი წერეთლისა, იგი სოციალ-დემოკრატებმა მოაკვლევინეს
1897 წელს. აკაკიმ მის ხსოვნას უძღვნა ლექსი „ნიკო დიასა-
მიძის სახსოვრად“.

გრიგოლ დიასამიძე 1879-80 წლებში სწავლობდა ბარო-
ნესა ტიხენაჟუზენის პანსიონში, თბილისში. 1888 წელს და-
ამთავრა თბილისის პირველი ვაჟთა გიმნაზია და იმავე წელს
ჩაირიცხა ოდესის უნივერსიტეტის იურიდიულ ფაკულტეტ-
ზე, რომლის სრული კურსი დაამთავრა 1892 წელს. მომდევნო
1893 წელს წარმატებით ჩააბარა სახელმწიფო გამოცდები,
რის შემდეგ დაბრუნდა თბილისში. სავალდებულო სტაჟის

28. გრიგოლ დიასამიძე.

შესრულების შემდეგ გახდა ნაფიცი მსახური. მაგრამ იგი არ გაჰყვა იურისტის გზას და მან პედაგოგობა და ჟურნალისტ-ლიტერატორობა არჩია. 1894-95 წლებში ქართულ ენასა და ლიტერატურას ასწავლიდა ამიერკავკასიის ქალთა ინსტიტუტში, 1899-1904 წლებში მუშაობდა გორის მაზრის სასოფლო-სამეურნეო ამხანაგობაში და ერთ დროს იყო მისი თავმჯდომარეც. 1901-10 წლებში თბილისის სათავადაზნაურო საკრებულოში მას ეკავა დეპუტატის ადგილი გორის მაზრის თავად-აზნაურთაგან, ამავე დროს გახლდათ საქართველოს „წითელი ჯვრის“ ერთ-ერთი დამფუძნებელი და მუდმივი წევრი. 1902-04 წლებში დაარსა საკრედიტო ამხანაგობანი დაბა ჭრებალოსა და საგვარეულო სოფელ საქაშეთში, ხოლო სკოლები — იმავე ჭრებალოსა და საქაშეთის გარდა, — გახსნა სოფელ აღში (გორის მაზრაში). თბილისში მას ეკუთვნოდა პირველი ელექტროსაბუჯდავი „გუტენბერგის“ სახელწოდებით. 1915 წელს მან თბილისში დააფუძნა შემნახველი საღიარო და მებაღეობა-მცენახეობის ამხანაგობა „ალექსანდროული“ და სხვ.

1897 წელს გრიგოლ დიასამიძემ შეირთო სოფიო დიმიტრის ასული ხიმშიაშვილი, რომელიც 1906 წლის 25 ივლისს

გარდაეცვალა. დარჩა ერთადერთი ასული ელენე (ლოლა), რომელიც მუდამ მხარში ედგა მამას ცხოვრების გრძელ და რთულ გზაზე და ბოლომდე განუყრელნი დარჩნენ ჭირსა თუ ლხინში.

გრიგოლ დიასამიძე იყო ერთ-ერთი მთავარი ორგანიზატორი 1912 წლის ზაფხულში რაჭა-ლეჩხუმში აკაკი წერეთლის განთქმული მოგზაურობისა, რომელიც კინოფირზე აღბეჭდა ვასილ აბაშკელიძე.

გრიგოლ დიასამიძემ დიდი შიგრი დასდო ქართულ პრესას. 1911-15 წლებში იგი რედაქტორობდა და გამოსცემდა საკუთარ ყოველკვირეულ გაზეთს „თემს“ აკაკი წერეთლის უახლოესი თანამშრომლობით და მონაწილეობით. 1917-18 წლებში აღექსანდრე ჯაყელთან ერთად გრიგოლ დიასამიძე რედაქტორობდა ყოველდღიურ რუსულ გაზეთს „რესპუბლიკას“. ხოლო 1920 წელს შეუდგა ყოველთვიური კულტურულ-პოლიტიკური დასურათიკული რუსული ჟურნალის «ВРАТНИК»-ს გამოცემას, რომელშიც თანამშრომლობდნენ ლანსერე, შარლე-მაზი, სორინი და სუდეიკინი (მოასწრო მხოლოდ ორი ნომრის დაბეჭდვა).

1925 წლის 24-25 თებერვლის დამეს, წითელი არმიის შემოჭრისას, გრიგოლ დიასამიძემ თავის ასულთან ერთად დატოვა თბილისი (იგი ცხოვრობდა დღევანდელი რუსთაველის პროსპექტის № 52 — სახლში, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის პრეზიდიუმის შენობის ჯვან ეზოში. სასურველია მას გაუკეთდეს მემორიალური დაფა) და ემიგრაციაში გაიხიზნა: ბათუმისა და სტამბოლის გავლით წავიდა პარიზში, ხოლო იქიდან მუდმივ საცხოვრებლად გადავიდა ბერლინში. აქ მან დაარსა საგამომცემლო საზოგადოება „ნოიეოსტენ“ („ახალი აღმოსავლეთი“), ხოლო ცნობილ გერმანულ ქართველოლოგ რიჰარდ მუკელაინთან ერთად რედაქტორობდა ყოველთვიურ ჟურნალ „მორგენლანდს“ („ახალი აღმოსავლეთი“) გერმანულ ენაზე (1922 წ.) ბერლინში მან შექმნა ქართული სათავისტომო (1922 წ.), რომლის პირველი თავმჯდომარეც თავთონ გახლდათ. 1936 წელს ბერლინის უნივერსიტეტი გრიგოლ დიასამიძეს ირჩევს აღმოსავლეთ ევროპის ისტორიის შემსწავლელი ინსტიტუტის სამღვილ წევრად,

ამას გარდა, გრიგოლ დიასამიძე თანამშრომლობდა ემიგრანტულ ქართულ პრესაში, აგრეთვე ჟურნალ „კავკასიაში“, რომელიც პარიზში გამოდიოდა ქართულ და რუსულ ენებზე. გრიგოლ დიასამიძე აქტიურად ეხმარებოდა კონსტანტინე ბალმონტს „ვეფხისტყაოსნის“ რუსულ ენაზე გადათარგმნაში (პირველად დაიბეჭდა პარიზში, 1933 წელს, დავით ხელაძის სტამბაში), რაც საგანგებოდ აღნიშნა რუსმა პოეტმა გამოცემისთვის წამძღვარებულ წინასიტყვაობაში.

მეორე მსოფლიო ომის დამთავრების (1945 წ.) შემდეგ გრიგოლ დიასამიძე ბერლინიდან საცხოვრებლად გადავიდა დასავლეთ გერმანიის ქალაქ ეანგენში, ხოლო 1952 წლის მარტში თავის ქალიშვილთან ერთად ნიუ-იორკში დასახლდა, სადაც გარდაიცვალა კიდევ 1960 წლის 14 მარტს, 90 წლის ასაკში. განისვენებს ნიუ-იორკის ერთ-ერთი მართლმადიდებლური ეკლესიის ეზოში. 1968 წლის მაისში მამის გვერდით დაკრძალეს ელენე დიასამიძეც, რომელიც 68 წლის ასაკში კიბომ იმსხვერპლა. როგორც ვთქვით, გრიგოლ დიასამიძეს დარჩა შვილიშვილი — ნინო ელიზბარის ასული ვაჩნაძე, რომელიც ქმარ-შვილით (ორი ასულით) დღეს ნიუ-იორკში ცხოვრობს და მასთანვე ინახება პაპის მდიდარი არქივიც.

ნიუ-იორკში ცხოვრების პერიოდში, მიუხედავად ხანდაზმულობისა, გრიგოლ დიასამიძე არ წყვეტდა ლიტერატურულ საქმიანობას. მისი საყურადღებო წერილები და მოგონებები იბეჭდებოდა აქაურ ქართულ პრესაში („ჩვენი გზა“, „კრებულები“), ამასთან, იყო ნიუ-იორკის ქართული სათვისტომოს საპატიო თავმჯდომარე და „საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენის ამერიკული საბჭოს“ გამგეობის წევრი და უზუცესი მრჩეველი...

და აი, ასეთი ცნობილი სასოგადო მოღვაწე, მწერალი და ჟურნალისტი ამოღებული იყო ახალი ქართული კულტურის ისტორიიდან, ჩვენში მისი სახელის სხენებაც კი არ შეიძლებოდა, თუ არ ჩავთვლით სულ უკანასკნელ ხანს ვაშინგტონიდან მიღებულ გივი კობახიძის ხელნაწერ შრომას გრიგოლ დიასამიძის ცხოვრებისა და მოღვაწეობის შესახებ, რომელიც გაზეთ „თბილისში“ გამოეაქვეყნეთ (1990, № 97, 98).

... ახლა კი მე, ამერიკაში ჩასულს, ამ დიდებული მოღვაწის პირადი არქივის უშუალოდ გაცნობა მელოდა. ამიტომ მეითხველისთვის გასაგები უნდა იყოს ჩემი მღელვარება, რომელიც დამეუფლა 13 აგვისტოს კაშინგტონიდან ნიუ-იორკისაკენ მიმავალ გზაზე, როცა ჩემს კეთილ მასპინძლებს — შოთა საღირაშვილსა და ნათელა ჩაიბაიას თავიანთი მანქანით ამ არქივის დღევანდელ მფლობელითან — ნინო ვაჩნაძესთან მივყავდი.

ნიუ-იორკში ფილადელფიის გავლით ჩავედით და ამიტომ გზაში დაგვაღამდა, თან საშინლად წვიმდა, გზა დაგვებნა. გადავწყვიტეთ ტელეფონით დაგვერეკა. ყურმილი ნინოს მეუღლემ — ბატონმა ვიქტორ კოვალსკიმ აიღო. ავუხსენით ჩვენი გასაჭირი. თავაზიანმა და გულისხმიერმა მასპინძელმა გვითხრა, ფეხი არ მოიცვალოთ, სადაც ხართ, მანდ იდექით და ეხლავე ჩემი მანქანით მოვალო. მართლაც, რამდენიმე წუთში იგი უკვე ჩვენთან გაჩნდა და ღამის სიბნელეში თავისი სახლისკენ გაგვიძღვა...

ნინო ვაჩნაძე მეუღლით და ორი ქალიშვილით, რომლებიც ჯერ სკოლის მოწაფეები არიან, ნიუ-იორკის ერთ-ერთ ულამაზეს გარეუბანში ცხოვრობს, საკუთარ სამსართულიან სახლში, მშვენიერი ეზო-ბაღით, პაპის არქივი ქვედა სართულში აქვს ზანდუკებში ჩალაგებული. ახალგაზრდა დიასახლისი უზომოდ გახარებულია ჩვენი სტუმრობით: ჯერ ერთი, რომ ამდენი წლის უნახავი ბავშვობის მეგობარი — შოთა საღირაშვილი ნახა (ისინი ჯერ კიდევ 40-იანი წლებიდან, ბერლინში ცხოვრების დროიდან იცნობენ ერთმანეთს, მათი პაპა და პაპა — გრიგოლ დიასამიძე და დავით საღირაშვილი ხომ განუყრელი მეგობრები იყვნენ) და მეორეც — ბოლოსდაბოლოს, საქართველოდანაც გამოჩნდნენ გრიგოლ დიასამიძის ცხოვრებითა და მოღვაწეობით დაინტერესებული პირები: პაპაჩემმა ხომ მთელი სიცოცხლე საქართველოს უკეთესი მომავლისთვის ბრძოლას შეაღია, მისი არქივი კი დღემდე ასე უუურადღებოდ არის მიტოვებული, მე კი სამწუხაროდ, არ შემძლია მისი შესწავლა და სათანადოდ დაუახლოვო — შემოჩვეულ ქალბატონმა ნინომ.

რაღა მომასვენებდა! მართალია, უკვე შუალაშე იყო გადასული, მაგრამ მასპინძელს ეთხოვე, იქნებ, ზანდუკს თავი ახადოთ და ცალი თვალით მაინც ჩამახედოთ-მეთქი. დიასახლისი არც შეყოყმანებულა... თავახდილი ზანდუკიდან ძველი ქალაღდების, ფოტოლოკუმენტებისა და გაყვითლებული ჟურნალ-გაზეთების ნაცნობი სუნი მეცა. შევუდექი მათ თვალყერებას. არ ვიცო, რამდენი დრო იყო გასული, მაგრამ რომ მოვიხედე, მასპინძლებს თავიანთი საძინებელი ქვეშაგები შემწნეველად სხვა ოთახში გაეტანათ, ხოლო ჟანჯრიდან უკვე ცისკარი იღანდებოდა.. ორ დღეს დაურჩი ქნ ნინოსთან და სახელდახელოდ რის ნახვაც ვერ მოვასწარი, მეორედ, 9 სექტემბერს, კვლავ ჩამოვედი ვაშინგტონიდან, რათა შეძლებოდაგვარად ბოლომდე მიმეყვანა წამოწყებული სამუშაო.

გამართლდა ჩემი გუშანი: არქივში აღმოჩნდა გრიგოლ დიასამიძის მოგონებანი აკაკიზე, აკაკის იუმორესკები, გრიგოლ დიასამიძესთან ერთად გადაღებული აკაკის უცნობი ფოტოსურათი. მოკლედ ამ ფოტოსურათზე: საქმე ისაა, რომ აკაკის 1912 წლის განთქმული მოგზაურობა რაჭა-ლეჩხუმში ქუთაისიდან დაიწყო. მას იღებდა ქართული კინოს პიონერი ვასილ ამაშუკელი როგორც ირევეა, პირველი კადრები ვასილ ამაშუკელს დაუწუნია და აღარ შეუტანია დღეს უკვე საყოველთაოდ ცნობილ თავის კინოფილში. აი, სწორედ ამ პირველი კადრებიდან არის შემორჩენილი ქუთაისის ბაღში გადაღებული აკაკისა და გრიგოლ დიასამიძის უცნობი სურათი, რომელიც გრიგოლ დიასამიძის არქივში ჩარჩენილა, ემიგრაციის გრძელ გზაზე უვლია და დღეს ნიუ-იორკშია დაცული.

რახან სიტყვა ფოტოებზე ჩამოვარდა, ბარემ აქვე ვიტყვი, რომ გრიგოლ დიასამიძის არქივში დაცულია სახელგანთქმული ქართველი პოლიტიკური მოღვაწისა და ორატორის ირაკლი (კაკი) წერეთლის გამოუქვეყნებელი ფოტოსურათები, გადაღებული მისი სიცოცხლის უკანასკნელ წლებში, ამერიკაში. იგი ხომ ნიუ-იორკში გარდაიცვალა 1959 წელს და მისი არქივიც ერთ-ერთ აქაურ უნივერსიტეტშია დაბინავებული, რომელსაც დღემდე არ შეხებია ქართველი მეცელვარის ხელი.

აქვე აღმოჩნდა სპირიდონ კელიას, გერმანელი ქართველოლოგის რობერტ ბლაიხშტაინერის, ექვთიმე თაყაიშვილის, 5. გ. შარაძე.

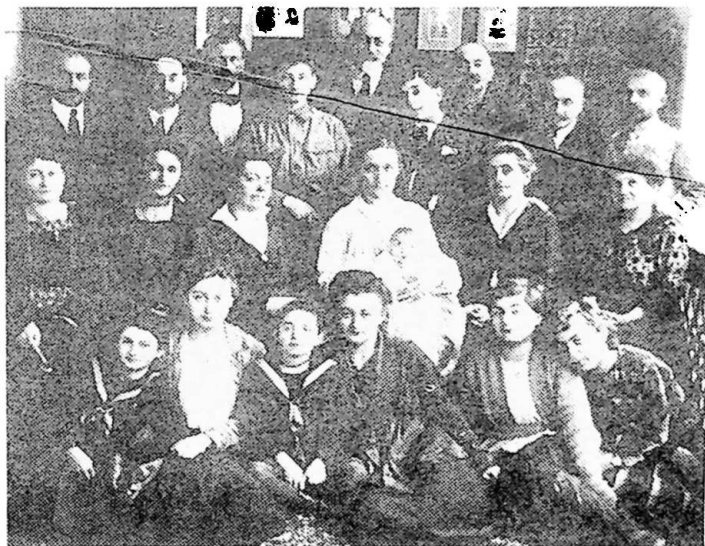
29. გრიგოლ ღიასამიძე ცოლ-შვილთან.

30. ღიასამიძეთა საგვარეულოს
წარმომადგენლები სტუმრად თბილისში
გრიგოლ ღიასამიძის ოჯახში. ბოლო
რიგში ცენტრში გრიგოლ ღიასამიძე.

სიმონ ჯანაშიას, გრიგოლ ღიასამიძის, ქაქუცა ჩოლოყაშვილის, ელიზბარ ვაჩნაძის, მოსე შანიძის და სხვათა საინტერესო იკონოგრაფიული მასალები. რამდენიმე სიტყვა მოსე შანიძის შესახებ:

მოსე შანიძე გახლდათ ჩვენი დიდი მეცნიერის. აკადემიკოს აკაკი შანიძის უფროსი ძმა. მას საქართველოში ნაკლებად, ან უფრო სწორი იქნებოდა გვეთქვა, თითქმის არ იცნობენ. ამიტომ, ვფიქრობთ, მკითხველისთვის ინტერესმოკლებული არ იქნება აქ მოვიყვანოთ თავის დროზე ნიუ-იორკში, გაერთიანებული ერების ორგანიზაციაში მოღვაწე აკაკი შანიძის ემიგრანტი ძმის შესახებ ის ცნობები, რომელსაც გვაწვდის ჟურნალ „ბედი ქართლისას“ (პარიზი, 1952, თებერვალი, № 11, გვ. 29-30) ფურცლებზე გივი კობახიძის მიერ „მეგობარი“-ს ფსევდონიმით გამოქვეყნებული ნეკროლოგი „მოსე შანიძე“:

„25 ოქტომბერს, 1951 წელს, ნიუ-იორკის ერთერთს საავადმყოფოში გარდაიცვალა ჩინებული ადამიანი და საუკეთესო ქართველი მოსე გაბრიელის-ძე შანიძე! იგი იყო მკვიდრი ძმა ცნობილი ქართველი ენათმეცნიერის აკადემიკოს აკაკი შანიძისა. განსვენებული დაავადებული იყო გულის ასთმით და უპანასკნელ ხანებში ძლიერ იტანჯებოდა. დაგვრძალეთ 29 ოქტომბერს „მაუნტ ოლივერ“-ის სასაფლაოზე. ამერიკაში გარდაცვალებულ ქართველთა 43 სამარეს კიდევ ერთი ახალი მიემატა...

გახსკეხეიულის ძეუღლეჲ, ქ-ნ ოლდა ევგენის ასულმა შანიძემ გადმოგვცა ზოგიერთი დოკუმენტი, რომელიც საშუალებას გვაძლევს განსვენებულის ცხოვრებას თვალი გადავაგელოთ:

მოსე დაიბადა 1887 წ. 18 სექტემბერს (ეს თარიღი არ უნდა იყოს სწორი, რადგან 1887 წელს ბ-ნი აკაკი შანიძე გახლდათ დაბადებული, ხოლო მოსე მასზე უფროსი იყო. მისი დისშვილის — ქ-ნ ნელი ლეუავას ცნობით, მოსე შანიძე 1885 წელს დაიბადა, მომღვწეონი იყვნენ მელქისედექი, აკაკი და თეოდონე, მთლად უფროსი კი — ნოე; მანვე მოგვაწოდა მოსე და აკაკი შანიძეების 1924 წელს, ბერლინში გადაღებული სურათი, გ. შ.), ქუთაისში (აქ სოფელი ნოდა უნდა იყოს უფრო ზუსტი, გ. შ.). საშუალო განათლება მიიღო თბილისის სასულიერო სემინარიაში, უმაღლესი — ყაზანის უნივერსიტეტში, იურიდიულ ფაკულტეტზე, რომელიც 1910 წელს ოქროს მედალზედ დაამთავრა.

31. გრიგოლ
გოგოლაშვილი.

პირველი მსოფლიო ომის დამთავრების შემდეგ დანიშნული იყო ტფილისის სასამართლოს პალატის მდივნად. ამავე დროს იგი ასრულებდა საქართველოს რესპუბლიკის სენატის მთავარი მდივნის მოვალეობას. 1920 წელს ივ. ჯავახიშვილის პირადი თაოსნობით და სურვილით თბილისის უნივერსიტეტმა იგი გაგზავნა გერმანიაში ცოდნის გასაღრმავებლად იმ მიზნით, რომ შემდეგ უნივერსიტეტში მიეღო სამოქალაქო სამართლის კათედრა. — ბერლინში იგი უნივერსიტეტში სწავლობდა იურიდიულ და სამედიცინო ფაკულტეტებზე (სასამართლო მედიცინის განხრით). გარდა ამისა დაამთავრა სპეციალური კიბიის ინსტიტუტი ფრაიბერგში (საქსონია).

1930 წელს მეუღლით გადმოსახლდა ამერიკაში. 1946 წლიდან ბოლო დრომდე მუშაობდა შეერთებული (გაერთიანებული) ერების ორგანიზაციის სამდივნოში, როგორც მთავარი

32. აკაკი წერეთელი
და გრიგოლ
დიასამიძე
ქუთაისში,
1912 წ., რაჭა-
ლეჩხუმში
გამგზავრების
წინ.

მრჩეველი და თარჯიმანი რუსული ენისათვის (მისი ფსევდონიმი იყო ჯორჯ ეოლტონი, გ. შ.). უცხო ენებიდან კარგად იცოდა ინგლისური, გერმანული, ფრანგული და რუსული.

მოსე მეტად კეთილი, სათნო და მიმზიდველი ადამიანი იყო. ამავე დროს გონება მახვილი, ენამოსწრებული, მუდამ მხიარული და გულნათელი. იყო შესანიშნავი სამეგობრო ადამიანი გაჭირვებაში და გულწრფელი მრჩეველი. ომის შემდეგ იგი ბევრ ქართველს და უცხოს ეხმარებოდა ევროპაში. მას მრავალი მეგობარი და პატივისმცემელი მოუპოვებოდა არა მარტო ქართველთა, არამედ ამერიკელთა, გერმანელთა, ფრანგთა და სხვ. შორის.

განისევენე, ძვირფასო მოსე, აქ, უცხოეთში სხვა ქართველებთან ერთად. შენი ხსოვნა უკვდავი იქნება შენს მეგობართა გულში და არც საქართველო დაივიწყებს შენს სამარეს..."

33. ძმები შოსე და აკაკი შანიძეები, 1924 წ.

არქივში დაცულია გრ. დიასამიძის ხელნაწერი "შრომები: „ნოე ჟორდანია“, „იონა ქუენარგია“, „გიორგი ლასხიშვილი“, „ეგნატე გაბლიანი“, „ჩეენი გამოსულა საქაროველოდან 1921 წლის 24-25 თებერვალს“, ქართული ემიგრაციის თვალსაჩინო წარმომადგენლებისადმი გაგზავნილი მისი პირადი წერილები და სხვა. საყურადღებოა ჩვენი თანამემამულის, ვაშინგტონის ჯორჯტაუნის უნივერსიტეტის პროფესორის თავად კირილე თუმანიშვილის (თუმანოვის) ნაშრომი „ბაგრატიონ-მუხრანელთა გენეალოგიისათვის“ (ორ ნაწილად, ნიუ-იორკი, 1950-51 წწ., რუსულ ენაზე). აქვეა საინტერესო ეპისტოლარული მემკვიდრეობა, კერძოდ, სიმონ ჯანაშიას, ვიქტორ ნოზაძის, ირაკლი ბაგრატიონის, ვახტანგ ღამბაშიძის, არჩილ მეტრეველის, ელენე ფიალკინა-რობაქიძის, ნინო დიასამიძის (აკადემიკოს კოტე ბაქრაძის მეუღლის) და სხვათა უცნობი წერილები, კერძოდ, გრიგოლ რობაქიძის ხუთი უცნობი წერილი...

გრიგოლ დიასამიძის არქივში გამოვლენილი გრიგოლ რობაქიძის უცნობი წერილები იმითაც არის საყურადღებო,

34. ამერიკელი ქართველები.

რომ ისინი გვაწვდიან უნიკალურ ცნობებს მეორე მსოფლიო ომის დამთავრების შემდეგ გერმანიიდან შეეცდარიაში გადასახლებული მწერლის ენევეური პერიოდის შემოქმედებისა და ოჯახური ცხოვრების შესახებ.

სულ აღმოჩენილია 5 წერილი, რომლებიც გრიგოლ რობაქიძეს გაუგზავნია ენევიდან 1948-1950 წლებში მაშინ ჯერ კიდევ დასავლეთ გერმანიაში, კერძოდ, ქალაქ ეანგენში მცხოვრებ გრიგოლ დიასამიძისადმი (ამერიკაში გრიგოლ დიასამიძე 1952 წლიდან გადასახლდა). 1948 წლის 10 სექტემბრით დათარიღებული წერილიდან ირკვევა, რომ ენევაში სამი წლის ცხოვრების განმავლობაში გრიგოლ რობაქიძეს დაუწერია 5 წიგნი: კერძოდ, თავისი „ცნობილი წიგნის“ (ასე იხსენიებს მწერალი თავის „ადოლფ ჰიტლერს“) „ჩემი განმარტება“, რომელიც „თვითონ წიგნზე უფრო ვრცელი“ ყოფილა (შდრ. რ. ლომინაშვილი, მამულიშვილური მიზნებით და მისწრაფებებით, „ჟომუნისტი“, 29.III.1990). ამას გარდა დაუშთავრებია ოთხი წიგნი: 1. „ისრაელი როგორც საიდუმლოება და ბედისწერა“; 2. „ატლანტური ზმანება ანუ ქართული

35. გრიგოლ რობაქიძე.

მითოსი“; 3. „იზილას წყაროსთან“; 4. „ფრიდრიხ ნიცშე“. ამ ხუთი წიგნიდან მხოლოდ „ატლანტური ზმანება ანუ ქართული მითოსის“ ფრაგმენტებია გამოქვეყნებული „ქართულ საქმესა“ და „ბედი ქართლისაში“. დანარჩენი სულ მთლად უცნობია მკითხველისათვის და ჩვენი ვარაუდით, შეეიცარიასი, ციურიხის გენეტიკური ფილოსოფიის არქივისთვის გადაცემული გრიგოლ რობაქიძის პირად ფონდში უნდა იყოს ჩარჩენილი. აქედან კიდევ ერთხელ აშკარა ხდება, თუ რამდენად დაუშვებელია გრიგოლ რობაქიძის არქივის შეეიცარიის საცავის ტყვეობიდან დახსნის ასე დანაშაულებრივი გაჭიანურება, რომელიც წლების მანძილზე გრძელდება... სხვა რომ არაფერი აღმოჩნდეს ამ არქივში, მარტო აქ დასახელებული გრიგოლ რობაქიძის გამოუქვეყნებელი წიგნები ერთბაშად გაამიდრებდა მეოცე საუკუნის ქართული მწერლობის ისტორიას. უთუოდ საყურადღებო იქნება აგრეთვე „ჰიმნი ორფოსზე“, რომელიც, როგორც წერილებიდან ჩანს, გრ. რობაქიძეს 1949 წლის თებერვალში დაუწერია ჟენევაში.

გრიგოლ რობაქიძის ამავე წერილებიდან დავრწმუნდით, რომ თურმე მისი მეუღლეც — ელენე (ლენა) ფიალკინა სამ-

წერლო მოღვაწეობას ეწეოდა და გამოქვეყნებული ჰქონია მოთხრობები, როგორც ევროპაში, ისე ამერიკაში (მდრ. რ. ლომინაშვილი, გრიგოლ რობაქიძის წერილები ს. ჟანაშვილისადმი, „საბჭოთა ხელოვნება“, 1989, № 3, გვ. 23, 27). წერილებში მოხსენიებული, აღია გრიგოლ რობაქიძის შეილობილია, ხოლო „ოთარის დაკარგვაში“ პროფესორ მიხაკო წერეთლის ერთადერთი ვაჟიშვილის — ოთარ წერეთლის მეორე მსოფლიო ომში დაღუპვა უნდა იგულისხმებოდეს, შავიშვილი კი ხარიტონ შავიშვილია — დამოუკიდებელი საქართველოს ყოფილი ელჩი შვეიცარიაში, გამოჩენილი პოლიტიკური მოღვაწე, რომელიც ენეკვაში ცხოვრობდა. ბოლო ორ წერილში საუბარია გრიგოლ რობაქიძის ოჯახურ ტრაგედიაზე — მისი მეუღლის დამბლის დაცემაზე...

ფოსტის ხარჯების შესამცირებლად (წონაში მოგების მიხედვით) გრიგოლ რობაქიძეს წერილები პაპიროსის თხელი გამჭირვალე ქაღალდის ოივე გვერდზე დაუწერია. რის გამოც მელანს გაუეონკეს და ძნელად იკითხება.

აი, ეს წერილებიც:

I

Genève

10.9.1948

8 Quai de l'Ecole de Médecine 8

ძვირფასო და საყვარელო გიგო!

მივიღე შენი ბარათი — 18.8.1948 თარიღით. პარიზითგან გადმომიგზავნა კ. სალიამ. ვერა მოგწერე რა ამ სამი წლის განმავლობაში, რადგან მეგონა: თითქოს ჩემს სახელს „ერიდებოდი“ მანდ. შენს ბარათში ხ. შავიშვილისადმი ნათქვამი იყო: მოკითხვა მანდ მყოფ ქართველებსო — „სხვა“ დროს ჩემს სახელს უთუოდ ახსენებდი. „სარიდი“ კი არა იყო რა: მე ჩემს გერმანელ მეგობრებთან და ნაცნობებთან მიწერმოწერა სრულიად „თავისუფლად“ მაქვს გამართული. მინდოდა მეცნობე-ბია ეს შენთვის არიადნა დიამანტიდის საშუალებით. — ეს კი პარიზში გადასახლდა, მანდ აღარ დაბრუნებულა. ერთი რამ უნდა გაუწყო ამასთან დაკავშირებით: ჩემი ცნობილი წიგნი, რომელმაც არასასურველი ატმოსფერო შექმნა ჩემი

სახელის გარშემო, ვერ იქმნა ნამდვილად გაგებული ვერც მოძირეთა ბანაკში იქ გამოყვანილი პიროვნებისა და ვერც მის მოწინააღმდეგეთა შორის. იქ იღუმალი მეთოდით გაყვანილია მ „თუ“: „თუ ასე მოიქცა“ ეს არაა ცხადად ნათქვამი, ხოლო „შინაგან“ იგი ხაზგასმით თქმულია. ჩემი რა ბრალთა, თუ ამ მ „თუ“-ში ერთიც არ იქმნა გამართლებული! შარშან, შემოდგომაზე, დავსწერე „ჩემი განმარტება“, რომელიც თვითონ წიგნზე უფრო ვრცელია. იქ ვიძლევი „შიფრს“ წიგნის ნამდვილი გაგებისათვის (ამ „თუ“-ების შესახებ ვესაუბრე ერთს გამოჩენილ გერმანელს ჯერ კიდევ 14.10.1942, როცა გერმანია ძარჯზე მარჯს ღდესასწაულობდა. ეს აღნიშნულია „განმარტებაში“). ოდესღაც გამოქვეყნდება უთუოდ. ვინც კი წაიკითხა — განცვიფრებული დარჩა. „განმარტებას“ გაეცნენ აქაურნი სათანადო უწყებანი. არავითარი დაბრკოლება არ ამართულა ჩემს წინაშე — პირიქით: Dauerasyl-ის (მუდმივი თავშესაფარის, გ. შ.) უფლებაც კი მომცეს, რომელსაც ძვირად თუ ვისმე არგუნებენ, ვგულისხმობ: ლტოლვილს. So weil über dies (ამდენად ამის შესახებ, გ. შ.) ბედს ვერ დავემდურები: აქ შეძლება მომეცა — მძლავრად გამეშალა ჩემი შემოქმედება. მოვათავე ოთხი წიგნი: 1. „ისრაელი როგორც საიდუმლოება და ბედისწერა“. გადმოვშალე ძველთაძველნი საიდუმლონი, რომელნიც საუკუნოთა განმავლობაში ან ვერ დაუნახავთ, ან და, თუ დაუნახავთ, ბოლომდე ვერ აუხსნიათ. 2. „Atlantischer Traum oder das georgische Mythos“ („ატლანტური ზმანება ანუ ქართული მითოსი“, გ. შ.). სამი კამარა ამ შრომიდან გამოეაქვეყნე „ქართულ საქმეში“ — დანარჩენს ვაქვეყნებ „ბედი ქართლისა“-ში (დრო და დრო). აქ ვშლი კარდუს მზეოსან სამყაროს, რომელიც თვითონ ქართველთათვისაც უცნობია. ერთხელცაა, და, ნახავს კაცობრიობა: თუ რა არის „საკარდულო“ — საქართველო. 3. „Am Jsis Bruinen“ („იზიდას წყაროსთან“, გ. შ.). აღმოვაჩინე საიდუმლო ეგვიპტელთა მისტერიებისა ამ „ენგადიდან“. ვიხილავ დასავლეთის „გონიერ“ ვითარებას (გონი: Esprit, Geist, Дух). ერთი ნაკვეთი ამ შრომიდან — ეხება მაგისტრალს დასავლეთის ფილოსოფიისა — დაიბეჭდება ერთს ფრიად მნიშვნელოვან ჟურნალში. რედაქციამ ჟურნალისა გამოსთქვა თავისი

აზრი ასე: „Der Eindruck war so stark, dass...“ („შთაბეჭდილება ისეთი ძლიერი იყო, რომ...“, გ. შ.). ამ დღეებში აქ იყო ჟურნალის ხელმძღვანელი. ნაკვეთი მოინათლა — რამდენჯერმე — „გენიალურად“. 4. „ფრიდრიხ ნიცშე“. ავსახე ნამდვილი ნიცშე. წავიკითხე მოკლედ ციურისში (ერთს წრეში). განცვიფრებული დარჩნენ. დაწვლილებით სხვა დროს.

ლენამ დასწერა ერთი მოთხრობა „Няня“ — შესანიშნავია. მიღებულ იქმნა აქ ერთს გერმანულ ჟურნალში (ჯერ არ დაბეჭდილა). რუსული ტექსტი დაბეჭდეს ამერიკაში (ერთს ალმანახში). სხვათა შორის: ლენა მუშაობს UNO-ში, აქ.

აღიამ დაამთავრა სწავლა აქაურ უნივერსიტეტში. სხვათა შორის: დაჰყო ერთი წელი ნურნბერგში — მთარგმნელად იყო აყვანილი. ეხლა საბუშაოს ეძებს. იმედია, იშოვის.

აი, ასე: ბელს ვერ დავემდურები. ჩვენი აქ „გამოქცევა“ მოაწყო ერთმა ქართველმა. დაწერილებით — შეხვედრისას. კ. სალიამ მითხრა აქ ყოფნისას: თითქოს მოწყობილი იყოს შენი გადასახლება პარიზში, კარგი იქნება. ჩვენ არ ვაპირებთ დავსტოვოთ ევროპა — ვიზისათვის (არგენტინაში გადასასახლეზღად) მაინც ვზრუნავთ („ყოველ შემთხვევისათვის“).

სანდრო დემეტრაშვილი მთხოვს შენს მისამართს — გავუგზავნე. მისი მისამართია: A. Demetra. Campo I.R.O. Pagani (Salerno) Italie.

ოთარის დაკარგვამ ღრმა ტკივილი გამოიწვია ჩემში. მე, ლენა და ალია გიოვლით მხურვალე საღამოს შენ, ლოლას და პატარა ნინოს.

იყავი მხნედ, მარჯვედ და კარგად!

შენი ერთგული

გრიგოლ რობაქიძე.

II

27.9.1948

ძვირფასო და

საყვარელო გიგო!

გიგზავნი ამ ბარათთან ერთად „უცნობ საქართველოს“.

36. გრიგოლ ღიასაშიძე.

კითხვისას მიაქცეე ყურადღება სხვარიც დასმულ ნიშნებს შესვენებისა. მხოლოდ ამრიგად შეიძლება გადმოიცეს გრაფიკულად ჩემს მიერ მოზმეული სინტაქსიური დენა ქართული-სა. საჭიროა პაუზებით კითხვა: „ნაბული შეჩერებით“. ჯერ წაიკითხე შეუწყვეტლივ: მთლად — მერმე ნაწილ-ნაწილ. დაინახავ, თუ რა „მადანი“ აღმომიჩენია. საქართველო — აი, ეს საქართველოა კარდუს საქართველო და არა უბრალო „ეთნოგრაფიული“ ერთეული, როგორც ჰგონიათ. მე „მედიდურად“ მთვლიან — ეს იცი შენ. არაა მართალი! ჩემი რწმენა ჩემი ძალისა შინაგანი რწმენისაგან გამომდინარეობს. გოეტქეს სიტყვა ჰერდერის მიმართ ცნობილია: „Die Urpflanze wird das wunderbare Geschöpf von der Welt, um welches mich die Natur selbst beneiden soll“ („პირველსაწყისი მცენარე იქნება სამყაროს საუცხოო ქმნილება, რომლისაც თვით ბუნება-საც შეშურდება“; გ. შ.). მან იცოდა: თუ რა ღიდი რამ აღმოაჩინა. გარდა ამისა: მე უკვე „საიქიოსაქენ“ მიჭირავს თვალი და „სააქაო“ ღიდება ძველებურად აღარ მიზიდავს. „ეს“ საქართველოა ის „ენგადი“, საიდანაც შეიძლება ნამდვილი აღორძინება ჩვენი ერისა. ეს უნდა ახსოვდეს ყოველ ქართველს, რომელიც გამზადილია მამულიშვილური მოღვაწეობისათვის.

უთუოდ გამოაქვეყნეს ცნობები ჩემს შესახებ — ძალიან კარგად — აქაჲ ლექსიკონშიაც. ეს ლექსიკონი იმგვარადეა, როგორც ბროკჰაუზის (ხომ იცი, ბროკჰაუზშიაც კარგად ვარ ნახსენები!). აქაური ლექსიკონი გამოვიდა ჯერჯერობით ექვსი დიდტანიანი ტომი (მე მეექვსეში ვარ მოქცეული) — სასიხარულოა.

„ბედი ქართლისა“-ზე მწერ: ამბობენ, „განძრახულიაო“. ჭორია! დაეანებოთ ამ მითქმა-მოთქმას თავი — რა იბეჭდება იქ?! ამას უნდა ჩაუკვირდე! კარგი იქნება, თუ შენც მიიღებ იქ მონაწილეობას.

შავიშვილს თვალები ტკივა. კითხვისას გამადიდებელი შუშა სჭირდება. ნუ დაემღურობი მაინცა და მაინც, თუ შენს ბარათს ვერ გაეხმაურა.

იყავი მხნედ და კარგად!
ეუსურვებ ყოველ ნათელსა და კეთილს
შენს ლოლას და პატარა ნინოს.
შენი

გრიგოლ რობაქიძე.

P. S. გწერ აჩქარებით.

III

30. 3. 1949

ჟენევა

ჩემო ძვირფასო და საყვარელო გიგო!

ძალიან დაკავებული ვიყავ ამ ბოლო დროს. მხოლოდ დღეს შემიძლია გამოვეხმაურო შენს ბარათს (23. 2. 49).

1. შეგიძლია გაუზიარო ჩემი ნარკვევი „უცნობი საქართველო“ შენს ნაცნობ პროფესორს ლეეტერსს. უკან გამოგზავნა ნარკვევისა საჭირო არაა.

2. მახარებს ამბავი: შესდგომიხარ „ჩვენი საოჯახო მატინის“ წერას. დარწმუნებული ვარ: ბევრს რამეს „გადმო-ფურცლავ“ საგულისხმიეროს.

3. უგლოვები, გავიგეთ: კარგად არიან. რიტა — უერთგულესი მეგობარი ლენასი — არაფერს იწერება. წარმოიდგინე:

პასუხიც არ გასცა ლენას (წერილზე). გასაშტერებული ამბავია! ვთქვათ, ერიდება წერილის გამოგზავნას საბჭოთა ზონიდან, საცაა მოქცეული. — ხომ შეეძლო რომელიმე სხვა ზონაში გადასულიყო და იქედან გამდგომად ბერლინში. ეს ადვილი ამბავია!

4. ნაწყენი ხარ, რომ ხ. შავერსილმა არ გიპასუხა... ალბათ გაუძნელდა პასუხი ტექნიკურად: თვალები ისე აქვს დააფარებული, რომ გამადიდებელი შუშით უხდება კითხვა. წარმოიდგინე, თუ რა ძნელი უნდა იყოს მისთვის წერა! ეხლა კიდევ ერთი უბედურება დაემთხვა: მოტოციკლეტი დაეტაკა და მარჯვენა ბარძაყი მოსტეხა. ოთხ თვეზე მეტია საავადმყოფოში იწვა. ეხლა დასასვენებელ სახლშია. მორჩენით მორჩება — მაგრამ ამას დრო უნდა. როგორც კი გამოიმრთელდება, შეუდგება შენს საქმეს — გავახსენებ.

5. მიხარია ფრიად, რომ „ბედი ქართლისა“-ში იღებ მონაწილეობას. ეს ჟურნალი უნდა იქცეს გონისა და სულის კერად ლტოლვილ ქართველთა — ასე შესახეის მისი გეზი. უთუოდ ითანამშრომლე! ჭორებს ნუ მიაქცევ ყურადღებას!

ბოლიში, რომ ასე „მშრალად“ გწერ. რა ექნა — დატვირთული ვარ სამუშაოთი! წიგნი „Friedrich Nietzsche „Salirisch“ („ფრიდრიხ ნიცშე სატირულის შესახებ“) უკვე მზადა მაქვს. ერთი გერმანელი გამოჩენილი პოეტი — Bruno Goetz, ჩემი მეგობარი — რომელიც ამ ხანად ცნობილში ცხოვრობს, მწერს: „Alles Andere, was bisher über Nietzsche geschrieben worden ist, verblasst daneben zur blossen 'Nietzsche—Literatur“ („ყველაფერი სხვა, რაც აქამდე ნიცშეს შესახებ დაიწერა, ფერმკრთალდება თვითონ „ნიცშეს — ლიტერატურასთან“ შედარებით, გ. შ.).

გასაოცარია არა!! მან წაიკითხა ჯერ მხოლოდ პირველი მესამედი მანუსკრიპტისა — რას იტყვის, როცა მთლად წაიკითხავს. კიდევ უფრო აფრთოვანებულია იგი ჩემი ჰიმნით „Hymne an Orpheus“ — („ჰიმნი ორფეოსზე“), რომელიც შეეძენ თებერვალში! (როცა ასეთი „სჯანი“ მომყავს ხოლმე სხვებისა ჩემი შემოქმედების შესახებ, „აჟყია“ თანამემამულენი ამბობენ თურმე, „გაგონილა სადმე ასეთი თავის ქებაო!“ ქება სხვებისა განა თავის ქებაა?! თუ ასეთი ქება მომყავს

ხანდახან — ეს მხოლოდ ისტორიისათვის საჭიროა!

ლენა და ალია გიოელის მხურვალე მოკითხვას -- გული-
თაღს.

იყავი მხნედ და კარგად!
მხურვალე მოკითხვა ღოღას
და ალერსი პატარა ნინოს!
შენი

გრიგოლ რობაქიძე.

IV

27. 2. 1950

Genève

8, Quai de l'Ecole de Médecine 8

ჩემო ძვირფასო გიგო!

იყავი პარიზში. მოხსენებაზე ვახტანგ დამბაშიძეს წვე-
თი დაეცა. მაღლობა ღმერთს, გამოკეთებულა. ამა თვის 21
თავს დამატყდა საშინელი უბედურება: ლენას დაეცა წვეთი.
წაერთვა მარჯვენა მხარე. ვეღარ იდგამს ენას: ორ-სამ სიტ-
ყვას თუ წარმოსთქვამს. წვეს კლინიკაში. კარგად უვლიან.
სიცოცხლის ძალა თანდათან ემატება. სახე გაუსწორდა მე-
ორე დღესვე (მოქცეული პქონდა). ცნობა აქვს. მე განადგუ-
რებული ვარ. ვარ მხოლოდ-და ტკივილი სულისა და ღოცვა.
ილოცე ჩვენ საუფარელ ლენასათვის. ილოცოს ღოღამ. ილო-
ცოს პატარა ნინომაც. მდგომარეობას გაცნობებ ხოლმე. მომ-
წერე რამ. ვიტანჯები — მაგრამ ღმერთია მოწყალე.

შენი გრიგოლ.

P. S. ვაი ჩემს ყოფას! მაგრამ ჩემი ყოფა რაა ლენას ყო-
ფასთან შედარებით. უფალო, ნუ მომაკლებ ძალას. იყავნ
შემწე დატანჯული ლენასი.

აქიშების აზრი: არაა უიმედო.

გ. რ.

14. 3. 1950

Genève

8 Quai de l'Ecole de Médecine 8

ძვირუასო და საყვარელო გიგო!

ვკითხულობ შენს ბარათს — ცრემლებს ეღვრი. ღენას დაეცა წვეთი სამი კვირის წინეთ. ცნობა დაპყარვა — არა საესკბით! იმავე ღღეს მიუტანე ჯვარი — მანიშნა, თუ სად დამეკიდა. ენა ჩაუვარდა — ესეც არა საესკბით. შერჩა სიტყვა „Het“ ამ უამად, ბურანითგან გამოვიდა — კიდევ გამოდის თანდათან. გაგების უნარი ემატება — შემნსკისაც ერთი კვირის წინეთ პალტოზე შემამნნია დაღეკთილი ღაქი მანიშნა მომეცილებია. სიტყვარიც უფრო და უფრო უგრცელდება. ამ ღღეებში ფრაზების წარმოთქმაც ღაიწყო ხოლო ბოლომდე ვერ გაჰყავს. მაგალითები: „ო, კაკ ხოჩეტსია“, „ტი პომნიშ“. „ნე ეტო“, „ნე ზნაიუ“, „ვო პერეიხ“, „ვო ვტორიხ“, „პოლოუდი“, „კაკ ეტო“ და სხვა. ვერ ათავებს ფრაზას — ამოიოხრებს: „ოო, გოსპოდი, ოო გოსპოდი! ოო ბოჟე!“ გუშინ ესეც წასცდა სიმწარით: „ოო ჩორტ ვოზმი!“ ვერ გაჰყავს ფრაზა ბოლომდე და აუვარდება ტირილი, მე თავს ვიკავებ: მეც არ ეღვარო ცრემლები. საერთოდ ძალიან მაგრად ვიჭერ თავს, რათა „მორალი“ არ გავუუარესო. წართმეული აქვს მარჯვენა მხარე — სრულიად. დაეტყო ფეხს გამოცოცხლება ორი კვირის (თუ ადრე) წინეთ. აქიმმა მითხრა: მორჩენა საერთოდ ფეხითგან იწყებაო. პირველ ღღეებში ასაზრღოებდნენ „შესხმით“. შემდეგ თვითონ ღაიწყო ჭამა. მადა ძალოვანი აქვს. თვალები — ნათელი. გამოხედვა — მკაფიო. ძრაობა მარცხენა მხარის (თავისაც) — ღონიერი. აი, მოკლელ მღგომარეობა საცოდავისა. ილოცეთ — მისთვის: შენ, ლოლამ, პატარა ნინომ.

მე მწუხარეთა ვარ და ვედრება.

გრიგოლ

გრიგოლ დიასამიძის არქივში აღმოჩნდა აგრეთვე ახალ-გაზრდა სიმონ ჯანაშიას ფოტოპორტრეტი და მისი 1923 წლის 10 ნოემბრის უცნობი წერილი, გაგზავნილი გრიგოლ დიასამიძისადმი თბილისიდან ბერლინში. მასში 23 წლის კაბუკი მეცნიერი გვიხატავს 1920-იანი წლების საქართველოს კულტურულ-ლიტერატურული და სამეცნიერო ცხოვრების უტყუარ სურათს, გვითვალისწინებს მის ღრმა სულიერ ინტერესებს, აზროვნების ფართო დიაპაზონს, ფაქიზ გრძნობებს და მაღალ ინტელიგენტურ ბუნებას. მას შეიძლება უყოყმანოდ ეწოდოს ქრონიკა „ასე იწყებოდა აკადემიკოსი სიმონ ჯანაშია“:

„ტფილისი, ნოემბრის 10. 23 წ.

ბ. გიგო.

თქვენი წერილი, სამწუხაროდ გვიან გადმომცეს, მერე სწორედ იმ დღეს, როცა მე გორს უნდა გაემგზავრებულიყავ (დაკისრებული მქონდა გორის მაზრის სიძველეთა ტფილისში გადმოტანა). გორში კიდევ აყად გაეხდი — მაღარია მაწუხებს ქრონიკული — ტფილისში გვიან დაებრუნდი და პასუხიც ღაგიგვიანეთ. გთხოვთ მაპატიოთ.

თქვენმა წერილმა ძალიან გამახარა. ისევ ვიგრძენი თქვენი ოჯახის სითბო. როგორ უუღმართად დატრიალდა ყველაფერი, რამდენი რამ დაუკარგეთ. ხშირად, როცა თქვენს სახლს გაეუფლი, ნაღვლიანად ვიგონებ იმ კარგს დროებას, როცა თქვენსა სულს ვიბრუნებდი ხოლმე. ფრაზა არ გეგონოთ: სად იმეები თქვენსა — ყოველთვის საუკეთესო მოგონება იქნება ჩემთვის (ეს რა თქმა უნდა იმას არ ნიშნავს, რომ მთელი ჩვენი ნაცნობობის მხოლოდ ხსოვნის სფეროში გადატანა მსურდეს, მე მაინც იმედი მაქვს, რომ მალე შევხდებით ერთმანეთს).

გაინტერესებთ ჩემი ამბავი. მე უნივერსიტეტში ვმუშაობ, ჯავახიშვილთან, ქართულ-სპარსულ ისტორიის კათედრასთან ვარ დატოვებული. „სამკალი ფრიად არს“, არ ვიცი, ეყოფა თუ არა ჩემი ძაღლონე. მით უმეტეს, რომ ჩემი საერთო მდგომარეობა ვერ არის სახარბიელო: ჯერ ერთი და, ნ. გ. შარაძე.

37. სიმონ ჯანაშია.

ჯანზე ვერა ვარ, როგორც საჭიროა — მაღარია თავს არ მანებებს, ეს კი თქვენ იცით, როგორი სისაძაღლეა, — მერე კიდევ ცხოვრება გამძიმდა... სამუშაო კი მართლაც ძალიან ბევრია და, რაც უმთავრესია, მრავალფეროვან ინტერესით აღსავსე. ჩემი ყურადღებისა და მეცნიერული სულისკვეთების მთავარ მიზანს, რა თქმა უნდა, ქართულმეტყველებაში მუშაობა წარმოადგენს. სპარსეთის კულტურაცა და ისტორიაც ჩემთვის მეტად საინტერესოა, მაგრამ ამ დარგის კისრება მაინც უფრო პრაქტიკული საჭიროებით (სათანადო მუშაკი უნივერსიტეტისათვის და მასწავლებელი) იყო გამოწვეული. ჯავახიშვილის ურყევი სურვილი იყო ასეთი — მისი სურვილი კი ჩვენთვის კანონია.

უნივერსიტეტი დღითი-დღე იზრდება. ეხლა მას ბევრი უფრო ხნიერი სამეცნიერო დაწესებულებაც (მე ვგულისხმობ არა მარტო ქართულს) ვერ გაუსწორებს თვალს. ისტორიული მისია ამ ჩვენი ეროვნული სიამაყის — შეიქმნას კულტურის კერად არა მარტო კავკასიისა, არამედ მთელი მცირე აზიისათვის — აფრთოვანებს ყველა მის მუშაკს და უათკეცებს ენერგიას. დიდი მუშაობა წარმოებს. კერძოდ, ქართულ-

38. გრიგოლ ღიასაშიძე.

მეტყველებაში გაკეთდა იმდენი, რამდენიც ჩვენი უნივერსიტეტის კედლების გარეშე ოცეულ წლების განმავლობაში არ გაკეთებულა. ჯავახიშვილის მონაპოვარნი ხომ ეპოქალური ხასიათისა არიან. V და VI საუკუნეების ხელნაწერების აღმოჩენამ (საღვთო წერილის ტექსტების შემცველ პალიმფსესტებს წარმოადგენენ) მთელი გადატრიალება მოახდინა ჩვენს მეცნიერებაში. მოვიპოვეთ ქართული სალიტერატურო ენის უძველესი ნიმუშები (ახასიათებს ბგერა „ხ“-ანის სიმეტნე — ეხლანდელი ენის თვალსაზრისით, რა თქმა უნდა — მაგ. ხაძლევს — აძლევს, ნუ დახშჯით, რათა არა დახისაჯნეთ და სხვ.); დამტკიცდა, რომ ქართული ანბანის შექმნა ქრისტეს დაბადების წინა დროებას უნდა ეკუთვნოდეს, ირკვევა ქართული ქრისტიანული მწიგნობრობის განვითარების ეტაპები და სხვ. — არა ნაკლებ მნიშვნელოვანია ჯავახიშვილის მიერვე ეხლახან აღმოჩენილი თამარ-მეფის მეორე ისტორიკოსი.

წელს დაარსდა და არაჩეულებრივი ენერგიით მუშაობს „ქართული საენათმეცნიერო საზოგადოება“. კარგად მუშაობს აგრეთვე „საისტ. საზოგადოება“, რომელმაც ბევრი სიძველე შეიძინა ამ ხნის განმავლობაში (რუსეთიდან ჩამო-

ტანილი უდიდესი ნაწილი იქ დაცულ ქართ. სიძველეთა — როგორც ნივთები ისე ხელნაწერები). ერთი სიტყვით, სასი-ხარულო ამბებით დატვირთულია პაწერი. საერთო აფრთოვა-ნება და გატაცება ემჩნევა ყველაფერს: მწერალთა კაჟშირე-ბი გაერთიანდნენ, „ხელოვნების სასახლეში“ სისტემატიუ-რად იმართება მოხსენებები, გამოდის ლიტერატურული გა-ზეთები. ქართულ თეატრში ხომ სასწაულებს ახდენს მარ-ჯანიშვილი. ჩვენს დრამაში სიარული ეხლა მაღალი კულ-ტურული სიამოვნებაა.

მე ვიცი, როგორ უნდა განიცდიდეთ თქვენ აქაურ კულ-ტურულ ატმოსფეროსაგან მოწყვეტილობას და გული მწყდუ-ბა: გვესმის კანტიკუნტად, რომ ბერლინშიაც მუშაობს ქართვე-ლობა, — აქ მაინც სულ სხვა არის: თითქოს ერის სასიცოც-ხლო ძალები შიგნით მოიქცა და სულიერობის სფეროში ცდილობს თავის თავის დაპტიკიცებას. მე მგონია, არასოდეს მე-19 საუკუნის დამდეგიდან არ ყოფილა ასე მძაფრი ეროვ-ნული მეობის განცდა. მონობაში შეთვისებული ხალხები სცილდება ჩვენს რასიულ ფსიქოლოგიას და ვიწვრონებით საბოლოოდ.

ჩემი საზღვარგარედ წასვლის საკითხი ჯერ თითქოს რიგ-ში არა დგას. ალბათ გახსოვთ, მე დიდი მომხრე „საზღვარ-გარეთის“ არასოდეს არ ეყოფილვარ. ეხლა, მართალი მოგა-ხსენოთ, მე უკვე ვგრძნობ ევროპის საჭიროებას! ამას ყო-ველ შემთხვევაში ჩემთვის დროისა და ენერგიის დიდი ეკო-ნომიის მნიშვნელობა ექნებოდა. მაგრამ შეიძლება ჯერ სპარ-სეთში მომიხდეს წასვლა, თუ, რა თქმა უნდა, პირობები სათანადოდ მოეწყობა. ერთს წელიწადს მე კიდევ დავყოფ საქართველოში, შემდეგ კი — ენახოთ.

ქ-ბ ლოლასაგან მე ძალიან მოკლე წერილი მივიღე. ჩე-მი პასუხის პასუხიც ჯერ არა ჩანს. დიდხანს დარჩება შვარც-ვალდში, ან ჯანზე როგორ არის? ერთხანს ავთომყოფობის ამბავი გვესმოდა, ნაცნობ-მეგობრები ძალიან შეწუხებულნი იყვნენ.

მე მახსოვს თქვენი განზრახვები, რომელთა შესრულებას მოცალებობის დროს აპირებდით. რას აკეთებთ? ნუ თუ მარ-თლაც ისეთი მძიმე პირობებია მანდ თქვენთვის, როგორც

გადმომცემენ? თქვენსა წერილმაც ამ მხრივ ჩემზე ძალიან მძიმე შთაბეჭდილება მოახდინა. .

თქვენი საღამო დედანქმისათვის ჯერ არ გადამიცია. აფხაზეთიდან კიდეც არ ჩამოსვლია, მძიმე ავადმყოფობა გადაიტანა ამ ზაფხულს — პარტახტიანი სახადი სჭირდა, — ეხლა თუმც უკედ არის, მაგრამ მაინც სისუსტესა გრძნობს და სოფელშია, ისვენებს. დარწმუნებული ვარ ძალიან გაეხარდება, რომ მოიგონეთ. ხშირად მკითხავდა ხოლმე თქვენს ამბავს. ნება მიბოძეთ მის მაგიერ მადლობა მოგასხენოთ.

პროფ. შანიძე (რომელიც ძალიან ბევრს მუშაობს, ბევრი „ბარტყი“ დასარდა და კელაუაც იმედია) და სხვა ნაცნობებიც ხშირად გკითხულობენ, მაგრამ მე თვითონ ისე ცოტა ეიცო თქვენს შესახებ — ბ. სანდროსას დავდივარ საკმაოდ ხშირად. ყველანი კარგად არიან. თამრიკო დიდის ენერგიით მუშაობს უნივერსიტეტში. კოტე (ბაქრაძე), რომელიც ეხლა უკვე გერმანიაშია, როგორც გადმომცეს, გინახულებთ ალბათ. და, რა თქმა უნდა, ყველაფერს დაწერილებით გიამბობთ.

თქვენი ძველი მეგობრები ძველებურადვე ცხოვრობენ. ახალი წერილმანი ბევრია, მნიშვნელოვანი არაფერი. ჭორებით არ შეგაწუხებთ.

არის მუქი ფერებიც ჩვენს სინამდვილეში... ამას წინედ გარდაიცვალა მიტო ჯავახიშვილი, საუცხოო ყმაწვილი, განსაკუთრებით ლამაზი სულის პატრონი. ლოლას ის ძალიან უყვარდა. ჩემთვისაც მეტად სამწუხარო იყო მისი სიკვდილი. სხვაც ბევრი გამოაკლდა ჩვენს წრეს... გაიგებდით — ვგრძნობ, რამდენად უფრო აუტანელი იქნებოდა ეს ამბავი უცხოეთში.

მაშ, ჯერ-ჯერობით მომიგონეთ. ვერ წარმოიდგენთ, როგორ მენატრება თქვენი ნახვა და ისევ ძველს ატმოსფეროში ჩაძირვა. როდისღა უნდა შეგხვდეთ კიდე? ყოველს შემთხვევაში კადნიერი იმედი მაქვს, რომ თქვენს მართლაც მამობრივს აღერსსა და მზრუნველობას, რომლითაც ასე უხვად ვსარგებლობდი ყოველთვის, არასოდეს არ დავკარგავ.

მიიღეთ ჩემი უმზრუნველესი საღამო. გთხოვთ ჩემი გულითადი საღამო გადასცეთ ქ-ბ ლოლას. ალბათ გერმანული ისწავლა? ბევრი რამ არის მისთვის ჩვენს დღევანდელ პოე-

ზიაში საინტერესო. ვწუხვარ, რომ არ შემიძლია მოგაწვდინოთ. ყოველ შემთხვევაში აქ მაინც ვაგროვებ.

თქვენი ღრმა პატივისმცემელი და მარადის
ერთგული ს. ჯანაშია.

წერილის ჩემს სახელზე გამოგზავნა შეიძლება ან უნივერსიტეტში, ან არა და ბინის მისამართით: არწრუნის ქუჩა № 12“.

დამატება:

„...ჯაბადარის დადგმები („რომანტიკოსი“, მაგალითად) კარგი იყო (მისი ღვაწლი ეხლა სხვათა შორის უსამართლოდ დაივიწყეს), მაგრამ მასთან შედარებითაც კი მარჯანიშვილი გრანდიოზულია. ვერ წარმოიდგენთ, როგორ გარდაქმნა ჩვენი მსახიობები. აღმოაჩინა ახალი ტალანტები — თამარ ჭავჭავაძე (საუცხოოა, ჩემის აზრით), ვასაძე, ხორავე და მრავალი სხვა. დაარსდა დრამატიული სახელმწ. ინსტიტუტი, სადაც, ამბობენ, ბევრი ნიჭი იწერთნება, და, სხვათა შორის, თქვენი კუზენიც — დევი აბაშიძე, რომლის შესახებ მითხრეს, ამომავალი ვარსკვლავიო ჩვენი სცენის, თუმცა ვერ გეტყვით, რომელი სიდიდის. სდგამს მარჯანიშვილი უმთავრესად ნათარგმნ პიესებს, განსაკუთრებით ისპანურს (ისპანეთის ნათესაობას ხომ ძველი ქართველებიც გრძნობდნენ). ჩვენი თეატრის ტრადიციულ დღეს — 2 იანვარს — დადგა მოლიერის „გააზნაურებული მდაბიო“ — მშვენიერი დეკორაციები, საუცხოო კოსტიუმები, ჭეშმარიტად არტისტული თამაში. იმავე დღისთვის გამოუშვეს ჟურნალი „სახიობა“ — ჩვენი ლიტერატურის ისტორიაში ასეთი გამოცემა იშვიათია. ეხლა ამზადებენ „ვეფხვის-ტყაოსანს“, წარმოდგენილი გაქვთ რა სანახაობა იქნება. ერთი სიტყვით, კოლოსალური მუშაობა წარმოებს.

ლიტერატურაც გაცხოველდა, მაგრამ აქ საქმე უფრო „ჭადრაკულად“ არის. „ცისფერ-ყანწელები“, როგორც ეტყობა, დიდი ყოყმანის შემდეგ საბოლოოდ გარდაიცვალნენ. ეს ამბავი ამას წინედ ქუჩაში გაკრულ სამგლოვიარო განცხადებებით აუწყეს საზოგადოებას ქართველმა ფუტურისტებმა... (ესენიც, რა თქმა უნდა, ქუთაისელი ყმაწვილები არიან. სიცოცხლე გაუმწარეს ყანწელებს. იაშვილი ხშირად მიჰმარ-

თავს მუშტის არგუმენტაციას, მაგრამ ვერაფერი შეასმინა. შარშან კონსერვატორიაში საღამო გამართეს და გაამასხარა-ვეს ყველაფერი. გამოაცხადებდნენ, მაგალითად, რომ წაუკით-ხავენ პუბლიკას გრიშაშვილის ლექსს და წაიკითხავენ კი-ტიც. ტაბიძისას. ხომ გრძნობთ ამ შეურაცხყოფის მთელ საშინელებას ტაბიძისათვის. კოლია შენგელაია, რომელიც მაშინ ამ ნოვატორებთან ერთად იყო — საზოგადოდ კი ვერ გამორკვეულა, ვის მიემხროს საბოლოოდ — საშინლად დაზა-რალდა იმ საღამოს. საქმე ის არის, რომ დამთავრდა ეს თვალის სეირი ლაყე კვერცხების ყუბპარებით ქანდარიდან და შინ დაბრუნებული კოლია გოგლი-მოგლის ქანდაკებას ჰგაედა თურმე. კვერცხები, რა სათქმელია, ამ ხალხს ვერ შეაშინებს, და ეხლა ჟურნალის გამოშვებას აპირებენ, რომ-ლის სახელია „H₂SO₄“)...

დიდი პოეტი დადგა ვალ. გაფრინდაშეილი, მე ძალიან მომწონს. მთელის სერიოზულობით მუშაობს თავის თავზე და დღითი-დღე იზრდება. ისევე ისე სცემს თავის „მეოცნე-ბე ნიაშორებს“. ამას გარდა, სამაგალითოდ თარგმნის. მშვე-ნიერად გადმოთარგმნა ლაფორგის „სამგლოვიარო მარში მი-წის გარდაცვალებაზე“, აგრეთვე ფრანგი და რუსი (ბლოკი, ბრიუსოვი) პოეტების ლექსები. საბოლოოდ დავრწმუნდი აგ-რეთვე რობაქიძის ნიჭსა და დანარჩენების (აფხაიძე და სხვ.) უნიჭობაში. რობაქიძე განუწყვეტლივ სწერს მისტერიებს და საკმაოდ კარგსაც მგონი (ნაწყვეტები იყო მხოლოდ დაბეჭ-დილი)... გამოვიდა აგრეთვე აბაშელის ლექსების მეორე წიგ-ნიც. თქვენს შემდეგ ერთი გასაოცარი ლექსი დასწერა აბა-შელმა, მაგრამ მის შესახებ — სხომის (პირადად). გრიშა-შვილმაც გამოუშვა თავისი მეორე წიგნი... ქართველი ექ-სპრესიონისტები (სახელით ოდენ) — გამსახურდია და ძმანი მისნი — შარშან სცემდნენ საკუთარ ჟურნალს — „ილიონს“ — წელს კი ჯერჯერობით სდუმან.

დიდი მუშაობაა უნივერსიტეტშიც. ეხლა წინ მიძევს უნი-ვერსიტეტის გამოცემა — კეკელიძის უზარმაზარი შრომა: „ქართული ლიტერატურის ისტორია“. ასეთი მეცნიერული წიგნი იშვიათად გამოსულა ქართულ ენაზე. უნივერსიტეტი იზრდება რაღაც არაჩვეულებრივი სისწრაფით. ეხლა ის ბევ-

რს მასზე ხნიერ დაწესებულებას არ გაუყადრებს თავს. მაგ., ხშირია შემთხვევა, ჩვენს სამკურნალო ფაკულტეტზე რომელიმე სულმოკლე სტუდენტი ჰკარგავს იმედს კურსის დამთავრებისას (ისე დიდია მოთხოვნილების დონე), გარბის სხვაგან და იქ, გაცილებით უფრო მცირე ღვაწლით, მოიპოებს ხოლმე დიპლომს. წიგნთსაცავი ხომ პირდაპირ კოლოსალურია... მაგრამ ყველაფერს ვინ მოსთვლის.

თქვენი მეგობრების შესახებ რა მოგწეროთ. უცნაურია, რომ ვინც თქვენ ყველაზე უფრო გიყვარდათ — მიშა მეუნარგია, მიტო ჯავახიშვილი — გარდაიცვალენ, ეს ორი კეთილშობილი ყმაწვილი. საშინელი იყო მათი სიკვდილი, განსაკუთრებით მიშას ტრადიკული დაღუპვა. მიტოს სიკვდილმაც ძალიან დამაღონა... ცოცხლებიდან: თამარ ლოღობერიძე გათხოვდა, ანა ვაჩნაძე — თხოვდება (შეიძლება გათხოვდა კიდევ; ამ შემთხვევაში ინფორმაცია მაკლია, ძალიან მოვსწყდის ასეთი ამბების ინტერესს), ქეთო მდივანი ყოველი ხელსაყრელი შემთხვევისთანავე ძველებურად კისკისებს. სხვათა შორის, მე და ის ერთხელ ერთად ვეზიარეთ ცხოვრების უკუღმართობას. ამაზედაც სხვა დროს... კატუშა ჩერქეზიშვილს კანტი-კუნტად ვხვდები. კარგად არის. ნიკუშა კულტურულ მეურნეობას ეწევა ბორჩალოში: ქათმებსა და ღორებს აშენებს და ირწმუნება კიდევაც, რომ ეხლა ამ დარგში არავის ჩამოუჯარდება (თუ არავინ ჩამოუჯარდება). ტფილისში ხანდახან გამოჩნდება მეტეორივით. ისე კი მის აქტივში ჯერ-ჯერობით ციება სწერია მხოლოდ. კოლია შენგელაია... (ვატყობ, რომ კოლია ამ გვერდზე არ დაეტევა, ახლა კარგად ვხედავ, თუმცა გვიან არის, რა საშიშარ ოდისეაში ჩაგაგდეთ ასეთს ლაბირინტში და ასეთს ოდრო-ნოდრო გზაზე — ვგულისხმობ ჩემს დადრეჯილ ხელს — მოგზაურობით. მაგრამ ვიცნობ რა თქვენს სულგრძელობასა და მრავალმოთმინებას, ვიმედოვნებ, რომ არ შეუშინდებით გზის სიძნელეს და თავგანწირვით დაუბრუნდებით პირველ ფურცელს).

ს. ჯანაშია“.

ს. ჯანაშიას ეს წერილი წარმოადგენს პასუხს გრ. დიასამიძის მიერ ბერლინიდან 1923 წლის 30 სექტემბერს გამოგზავნილ ბარათზე, რომელიც ამჟამად განსვენებული მეცნიე-

როს არქივში ინახება (გაგვაცნო და გამოსაქვეყნებლად დაგვითმო ქ-ნმა რუსუდან სიმონის ასულმა ჯანაშიამ, რისთვისაც უღრმეს მადლობას მოვახსენებთ):

„ბერლინი, 30. 9. 23.

ძვირფასო სვიმონ, თქვენთან კარგა ხანია სურვილი მქონდა გამოგზავნებოდი წერილის საშუალებით, მაგრამ სულ უერ ვახერხებდი, მერე ნამდვილი თქვენი მისამართი არ ვიცოდი. ისე ალაღ ბედზე გამოგზავნა წერილისა კი არ მინდოდა. ამ დღეებში ლოლას მიუღია თქვენგან წერილი, რომელშიაც, სამწუხაროდ, აგრეთვე არ ყოფილა აღნიშნული თქვენი მისამართი. ლოლა ამ ჟამად შვარცვალდშია და უეჭველია მოგწერდათ პასუხს. ამ ჩემი ბარათის მიღებისთანავე ნუ დააყოვნებთ თქვენი ნამდვილი მისამართის გამოგზავნას. მაშინ უფრო ვრცელ წერილს მიიღებთ ჩემგან. ამ წერილს კი ვგზავნი კერძოდ. მომწერეთ რას აპირებთ და რას ფიქრობთ? ოღონდ დაუფარავად. ნუთუ თქვენთვის საჭირო არ არის განგრძობა სამეცნიერო მუშაობისა საზღვარგარედ? მომწერეთ ყოველივე თუ რა მუშაობა სწარმოებს ჩვენი ისტორიის და ენათმეცნიერების სფეროში. ძალიან დამაუალებთ, თუ მალე გამხდით პასუხის ღირსად. მომიკითხეთ საერთო ნაცნობები და განსაკუთრებით ღიდად პატივცემული მშობელი თქვენი. სამწუხაროდ თავის დროზე ვერ გავიცანი ჩემდა დამოუკიდებელ მიზეზის გამო. ჩვენს ამბავს თუ იკითხავთ, გეტყვით სხარტად: ჩვენი მდგომარეობა კერძოდ აუტანელია, რადგან გარემოება ხელს არ გვიწყობს და შევიწროებას განვიცდით. შესაძლებელია მალე ვნახოთ ერთმანეთი სამშობლოში. მანამდის კი გთხოვთ არ მოგვაკლოთ თქვენი ამბავი.

მოგეხვევით მამაშვილურად. თქვენი ღიდი პატივისცემული და მოყვარული

გრ. დიასამიძე“.

აქვეა დაცული გრ. დიასამიძის კიდევ ორი ბარათი სიმონ ჯანაშიასადმი — ერთი გამოგზავნილია სტამბოლიდან 1921 წლის 22 ივნისს, ხოლო მეორე — ბერლინიდან, 1928 წლის 5 თებერვალს. აი, ისინიც:

„სვიმონ ჯანაშიას!

ჩემო სვიმონ, მომწერე როგორა ხარ და როგორ მიდის
შენი მეცადინეობა? ძალიან ხშირად გიგონებთ მე და ლო-
ლა. დიდი მადლობელი ვარ ყურადღებისათვის. გეხვევი მა-
მობრივად და მადლობას გიძღვნი. მოგვიკითხე ღედა. საუბე-
დუროდ, თბილისში ვერ გავეცანით. ეს ჩვენი ბრალისა.

იყავი კარგად. მარად შენი პატივისცემული და მოყვარუ-
ლი გიგო დიასამიძე.

P. S. ლოლა მოგწერს. ახლა კი სძინავს. დილა აღრეა.
წამსვლელი მანქარებს.

გ. დ.

22. VI. 21

სტამბოლი“.

„5. 2. 28

Berlin—Adlershof

Rudower Chaussee 14—15

ძვირფასო სვიმონ! დიდი დამნაშავე ვარ, რომ აქამდის
არა მომიწერია-რა თქვენთვის. თქვენი საამური ენა და საინ-
ტერესო კულტურულ საგნებზე ბაასი ყოველთვის მახარებდა
და აი, ეს სიამოვნება მოვისპე მე თვითონ. არ გგონოსთ,
რომ დავიწყებული მყავდეთ ან თქვენ ან ჩვენები, მაგრამ
ისეთ გუნებაზე ვარ ხშირად, რომ არ მინდა სხეასაც გადა-
ვცე უგუნებობა. უკანასკნელ დროს ცოტაოდნად გულს გადა-
მეყარა. მართალი გითხრათ დიდ სიხარულს იწვევს ჩემში
თქვენი ყველას მეცნიერული მუშაობა ჩვენს სახ. უნივერსი-
ტეტის გარეშემო. ეწუხვარ მხოლოდ, რომ მოკლებული ვარ
წესიერად თქვენი ნაშრომების მიღებას. მაგ., უკანასკნელად
ძალიან გამახარა ორმა გამოკვლევამ რუსთველის და „ე-ტ“-ის
შესახებ. ერთი სარგის კაკაბაძისამ, მეორე პავლე ინგოროუ-
ვასამ. მათხოვეს აქ ჩემმა ნაცნობებმა და უცებ გადაუყლაპე
ორივე. მეტადრე ინგოროუვამ გამაოცა თავის აღმოჩენებით.
თქვენ რა აზრისა ხართ ყველა ამაზე? ძალიან დამაქალებთ,
თუ ნაცნობებთ თქვენს აზრს. იქნებ ორივე ავტორებმა გამო-
მიგზავნონ თავიანთი შრომები. მივწერდი მათ ამის შესა-
ხებ, მაგრამ არ ვიცი როგორ მიიღებენ ჩემს მიმართვას. ახ-

ლა სხვა დროა. დაშორებასაც შეიძლება თავის შედეგი ჰქონ-
 დეს. გადაეცით მათ ჩემი სალამი და მოკითხვა და შეეკით-
 ხეთ ამის შესახებ თავაზიანად. — აგრეთვე ჩვენს ძვირფას
 ივანე ჯავახიშვილს დაუწერია საინტერესო გამოკვლევა ქარ-
 თული ანბანის წარმოშობის შესახებ. იქნებ ესეც გამომიგ-
 ზავენოთ საჩქაროდ. ინგოროყვას გამოკვლევამ გამოიწვია კა-
 მათი. წაკითხული მაქვს კ. კეკელიძის კრიტიკა და პავლეს
 პასუხი. იქნებ კიდევ იყო რამე მათი ან ვისიმე სხვა? რო-
 ღის გამოვა პავლეს გამოკვლევის დანარჩენი წიგნები? სა-
 ხელგამს გამოუცია ვ-ტ. უბის წიგნად, იქნებ ესეც გამომი-
 გზავნოთ. რაც ხარჯი გასაწვეი იქნება, შენი ჭირიმე ჩვენებს —
 ძმას ალექსანდრეს და ჩემს დას კატოს პკითხეთ და ისინი
 მომიწობენ ყველაფერს. მეცნიერული კვლევანი — ისტო-
 რიუ. ი, ლინგვისტური, გრამატიკული ძალიან მაინტერესებს
 და იქნებ დრო-გამოშვებით შემატყობინოთ ხოლმე, რომ ვი-
 ცოდე თვალყურის სადევნებლად. შეიძლება ახალ ამბად აქაურ
 გამოცემებში მოვათავსო, რასაკვირველია, გერმანულად. გამო-
 ვიდა თუ არა საერთო ლექსიკონი? ძალიან საჭიროა ყვე-
 ლასთვის. ლექსიკონმა გამახსენა ჩემი მეგობარი ღათიკო კა-
 რიჭაშვილი. მეტად ვწუხვარ მის დაკარგვას. მომწერეთ თქვე-
 ნი მუშაობის შესახებ ყველაფერი. აგრეთვე როგორ მიდის
 თეატრის საქმე? სიამოვნებით, სანამ აქა ვარ, ხელოვნების
 საგნებზე დავწერდი რამეს და გამოგიგზავნიდით მოსათავ-
 სებლად იქ, სადაც თქვენ დაინახავდით საჭიროდ. მალე სახ.
 უნივერსიტეტის იუბილე იქნება, მინდა გამოგიგზავნოთ სა-
 ლამი. თუ მუშაობის შესახებ გამოიცემა სადღესასწაულო წიგ-
 ნი, ისიც უნდა გამომიგზავნოთ. ჩემის მხრით მისალმება ხომ
 არ იქნება უადგილო? ძვირფასო სვიმონ, ხომ არ მიწერებით,
 რომ ამ დავალებებით გაწუხებთ, მაგრამ თქვენ ყოველთვის
 იმდენ მეგობრობას იჩენდით ჩემდა მიმართ, რომ უნებლიედ
 ვთავხედობ... დარწმუნებული იყავით, რომ თქვენი წერილე-
 ბი უპასუხოდ არ დარჩებიან, — მე და ლოლა აქ გამუდმე-
 ბით ემუშაობთ ცხოვრების საღსრის მოსაპოვებლად და ძა-
 ლიან ვსწუხვართ, რომ ცოდნის გაუარყოფის საქმე ჩვენ-
 თვის ძალიან შეუფერხებელია ამ მხრით. მერე ცენტრზე შორ-
 სა ვდგევართ და ვერ ვასწრებთ საჯარო ბიბლიოთეკაში სი-

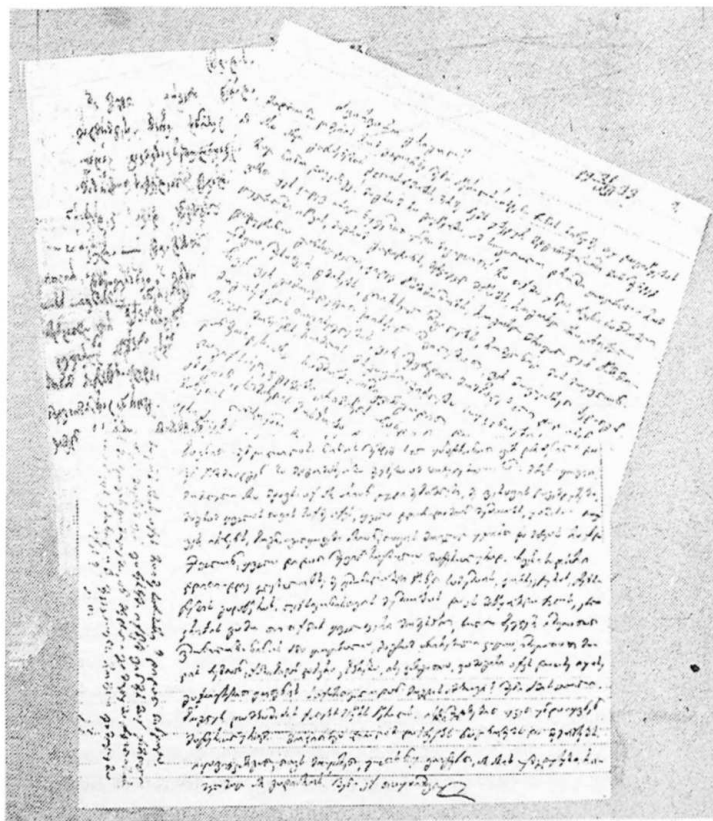

39. ექვთიმე თაყაიშვილი.

40. ექ. თაყაიშვილისა და
ს. ჯანაშიას წერილები
გრ. დიასამიძისადმი

არულს. მაინტერესებს მე აგრეთვე ქართულ სინემას — კინოს საქმე. თუ რამ იცით, ამახედაც მომწერეთ. შენი ჭირიმე, შეიტყუო, თუ ქართულად როგორ ითარგმნება სმეტანა და ტვოროგი. ამ საგნებთან მაქვს საქმე ყოველდღე და მჭირდება არა შეცდომითი მათი დასახელება. მე ვეძახი პირველს არაყანს — თუმცა ეს სულ სხვა არის — კარაქს რომ წყალი რჩება სადღვებელში მას ჰქვია; ტვოროგს კი ვსთარგმნი ხატო-ყველად. ახლა თქვენ იცით, თუ როგორ მასწაველით. მომიკითხეთ სიყვარულით შალვა ამირანაშვილი. გამოსცა მან თუ არა ქართული ხელოვნების შესახებ გამოკვლევა, ან სადმე დაბეჭდა პერიოდულ გამოცემაში — „ე-ტ“-ის ნახატების მანიკევლობის შესახებ მეტადრე. ან იქნება ნიკო მარრმა დასწერა რამ რუსთველზე? შალვა მომიკითხეთ განსაკუთრებული საღამით. ჯერჯერობით კმარა ამ ხანად. შემდეგ მოგწერეთ უფრო დაწვრილებით. — ჩემმა ასულმა მოგიკითხათ მეგობრულად. სიზარმაცეს მაინც ვერ სძლია და ამ ხანად ვერა მოგწერათ-რა. დიდი საღამი ჩვენგან დედათქვენს და ყველა თქვენიანებს.

მარად თქვენი მოყვარული და პატივისმცემელი
გიგო დიასამიძე“.

გრიგოლ დიასამიძის არქივის ერთი ნაწილი ვაშინგტონ-ში გივი კობახიძესთან ინახება (გ. კობახიძის შესახებ ქვემოთ ცალკე ვისაუბრებთ). აქ დაცულია ექვთიმე თაყაიშვილის 1933 წლის 26 დეკემბრის უცნობი წერილი გრიგოლ დიასამიძისადმი. ამ წერილში კიდევ ერთხელ იკვეთება ემიგრაციის მძიმე პირობებში მოღვაწე დიდი ქართველი მეცნიერისა და მამულიშვილის კეთილშობილური სახე. მისი მუდმივი ღელვა და ფიქრი იძულებით დატოვებულ სამშო-

ბლოზე, ეროვნულ უნივერსიტეტზე, ამასთან, წუხილი ქართველთა შუღლსა და გაუტანლობაზე, ყოველდღიური ზრუნვა ახალგაზრდა ქართველთა აღზრდაზე, უცხოეთში მოხვედრილი ქართული კულტურის ძეგლთა გადარჩენაზე (სტილი დაცულია):

„26. XII. 1933

ძვირფასო გრიგოლ!

მადლობა ღმერთს, რომ ველირსე შენს წერილს! ამდენი ხნის სიჩუმე თუ დავიწყებას არა, არც გახსენებას გულისხმობს, მერმე ჩემს უბედურ მდგომარეობაში მას შემდეგ, რაც ნინო (პოლტორაკაია, ექ. თაყაიშვილის მეუღლე, გ. შ.) დავკარგე! მაგრამ რა გაეწეობა, ამ სავალალო დროში ცოცხალი რომ ვართ ჯერ კიდევ, ისიც ნუგეშათ უნდა მივიღოთ! რა თქმა უნდა, ჩვენი სამშობლო ცეცხლში იწვის, მაგრამ გადიტანს, მტკიცედ მწამს, როგორც არა ერთხელ გადუტანია განსაცდელი, კიდევ წარმოშობს, როგორც მრავალჯერ წარმოუშვია, შესაფერ გმირებს, ღირსეულ შვილებს, რომელნიც მას მოუვლიან.

ჩვენ ვერ გამოვდექით ღირსეულ შვილებათ, ვერ მოეუარეთ ბედითგან მოგორებულს თავისუფლებას, ვერ შევხვდით მომზადებული დიდ ისტორიულ მომენტს, რომლის მსგავსი შეიძლება საუკუნოების შემდეგ განმეორდეს. არც სამშობლოში ვვარგოდით და ემიგრაციაში ხომ სულ დავიქსაქსეთ, ჯგუფები ერთმანეთს ჩასდგენიან კრიჭაში, მტრებს კი არ ებრძვიან, ერთმანეთის მოსპობა დაუსახვან თავის მიზნათ. ყველა ერთმანეთის ლანძღვაში და გაქირდვაში არის ჩაბმული. ყველა ერთმანეთს აკრიტიკებს და თავისთავად არც ერთი არ ვარგა. იმ ქაოსში, რომელშიაც ეხლა მსოფლიო იმყოფება, ყველა ქართველი რომ ერთსულოვნათ ვიყვეთ, მაშინაც ძნელია დიდი შედეგების მიღწევა, თორემ ასეთ დაქსაქსულობაში რაღა სახეიროს უნდა მოველოდეთ?! რაღას უნდა მოველოდეთ იმ პირთა და ჯგუფებიდან, რომელთაც თავიანთ თავი უადრეს პატრიოტებათ მოაქეთ და ჩვენი პარიზის ლეგაციის დახურვას, — ამ ერთად ერთ სიმბოლოს და ფაქტიურ დასაყრდნობს თავისუფლებისას, — ტაშისცემით ეგებებიან და დიდ დადებით ფაქტორად აღიარებენ საქართვე-

ლოსათვის! ამ მდგომარეობაში ჩვენი მოვალეობაა ემიგრაციის ახალ თაობას მოეუაროთ, ის დაეაყენოთ ჭეშმარიტ გზასზე, გამოუჩარდოთ რამოდენიმე პირი მაინც, მივსცეთ მათ შესაფერი მომზადება, რომ საქმის გაკეთება შეეძლოს და ღირსეული წარმომადგენელნი გახდენ ერისა და მათი ბედის ხელმძღვანელნი. არც ერთს დარგში ჩვენ აქ მომზადებული კაცი არა გვყავს. ჩემი ცთა ყოველთვის ასეთი ახალგაზრდების მომზადება იყო. იქ საქართველოში მიზნათ გექონდა ახალგაზრდობა გარუსებისაგან დაგვეცო, პატრიოტულად, ქართველად გაგვეწყაფა. ამას რამოდენიმეთ მივალწიეთ, შემთხვევითი არ არის თუ გაიხსენებ, რომ ყველა გამათავისუფლებელი კომიტეტის წევრები ჩვენი საახნაურო სკოლის შეგირდები იყვნენ, მაგრამ ეს საკმაო არ იყო. პოლიტიკურად დიდი მომზადებული და გამოჩენილი პირები ვერ შეექვანით, უსახსრობის და სხვა მიზეზების გამო. ეს ნაკლი უნდა გამოსწორდეს, აქ უნდა თაღი მოუყაროთ და გზა მივსცეთ ნიჭიერ ახალგაზრდებს, მტკიცე ხასიათის პატრონთ, და ყოველ დარგში ვიყოლიოთ საკმაო უაღრესად მომზადებული პირები. ამიტომ მე სიამოვნებით მივიღე მონაწილეობა ალექსი მდივანის მოწვევით მისგან დაარსებულს სასტიპენდიო კომიტეტში და თუ ეს საქმე მან შესძლო და ჯეროვანად დააყენა, დიდი საქმე იქნება. კომიტეტს უკვე ქონდა სხდომა და 72 თხოვნაში ამოარჩია კანდიდატები, რომელნიც შეეფერებოდნენ რეგლამენტს თვით მდივნის დასწრებით და მონაწილეობით შემუშავებულს, ესე იგი წესდებას, და წარუდგინა მას ამერიკაში მისი თხოვნის მიერ. სიაში სულ 28 კანდიდატია, ამდენს, რასაკვირველია, სტიპენდიას ვერ მისცემს ჯერჯერობით მაინც, მაგრამ 15-საც რომ დაუნიშნოს, ესეც დიდ, დიდ საქმედ უნდა ჩაუთვალოთ. სტიპენდია ჯერხანად მარტო საფრანგეთის მოსწავლეთათვის არის დაწესებული და ამიტომ გერმანელი სტუდენტები სიაში ვერ მოექცნენ, მაგრამ ზოგიერთ პირთათვის, რომელთაც კურსი დაუმთავრებიათ და დოკტორატის თეზის დასაწერათ ანუ უკეთესთაგან დასაბეჭდათ თანხა არა აქვთ. ამათთვის ცალკე გამოვითხოვეთ საჭირო ფული, და დამაარსებელზეა დამოკიდებული იქისრებს თუ არა (ასეთები გერმანიიდან ოთხი კაცია: ჩხენკელი, გე-

ლაზანია, იმნაიშვილი და წულუკიძის მეუღლე). ამ რიგათ შინი კანდიდატი დიმიტრი კაკაბაძე ჯერჯერობით სიაში ვერ მოხდება და მომავალში, რა თქმა უნდა, ვიშვამდგომლებთ, საქმე სტიპენდიის დამაარსებელზე იქნება დამოკიდებული.

კარგი საქმე განგიზრახავს, — შეგროვება ღიასამიძის გვარეულობის დოკუმენტებისა. ეს გვარი ხომ სამცხე-საათაბაგოდან არის მოსული. ხშირად იხსენიება ამ მხარის უყანასკნელ დრამაში, მე-XVI საუკუნე. ეგრეთწოდებულ მესხურ ხრონიკაში (გამოცემულია ჩემ მიერ სამს ისტორიულ ქრონიკაში ქართულად და რუსულად პოპეჩიტელის კრებულში: Сборник мат. по опис. мест. племен Кавказа, вып. XXVIII), „ქართლის ცხოვრებაში“, მეორე ტომში, „პარიზის ქრონიკაში“, ბროსეს გამოცემა (მაგრამ იქ „მესხური დავითის“ ქრონიკიდან არის შეტანილი), სიგელ-გუჯრებში და სხვა. რაც შეეხება მასალას, რომელნიც დეპუტატთა საკრებულოდან არის გამოტანილი, ეს უნდა დაუბრუნდეს საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოებას, რომელსაც თავადაზნაურობამ გადასცა მთელი თავის არქივი ჩემს დროს. ეს საზოგადოება ერთ-ერთი საზოგადოება არის, რომელიც ახალ ხელისუფლებას არ მოუხსია, ივ. ჯავახიშვილია თავმჯდომარე და იქ ხშირად, როგორც ჩემს დროს, მოხსენებები იმართება. ერთი-ორი შრომა გამოსცეს კარგი და სხვა ვერა უსახსრობის გამო. მუზეუმი უნივერსიტეტიდან დიდ მუზეუმში გადიტანეს, მგონი არქივიც იქ ინახება, ან შეიძლება სპეციალურ არქივში მოათავსეს, ასეთიც არსებობს და რამოდენიმე გამოცემაც აქვს. მე აქ ვაგროვებ ხელნაწერებს, სიგელ-გუჯრებს და ნივთებს მუზეუმისათვის, იქ საქმე ამ დარგში არ შეწყვეტილა, დიდი მუშაობა სწარმოობს ძველი პროფესორების და იმ ახალგაზრდათა დოცენტების მოღვაწეობით, რომელნიც ჩვენ დავსტოვეთ.

ამიტომ კარგი იქნება, თუ შენ ყველა დოკუმენტების პირებს გადიღებ შენთვის და დედნებს გამომიგზავნი, რომ აქ შეგროვილი (უცხოეთში) მასალა ერთად იყოს და მოხერხებულ დროს მივაწოდოთ ჩვენს მუზეუმს. ისე ნუ წარმოვიდგენთ, თითქოს საქართველო აღარ არსებობდეს. არა! საქართველო მაინც იქაა და მუშაობა არ შეწყვეტილა. თუ შეადარებ თეი-

მურაზ ბატონიშვილის მიერ გადაწერილს ლექსიკონს ნაბეჭდს და განსხვავებებს აღნიშნავ, კარგი საქმე იქნება. იქნებ ბედმა გაგვიღიმოს და აქ მოვახერხოთ ზოგიერთი დოკუმენტების დაბეჭდვა. მე აუარებელი მასალა მაქვს დასაბეჭდი აქაც, უმეტესი, რასაკვირველია, იქ დარჩა, და აგრეთვე ალბომები და იქნებ რამე მოვახერხო. ვგონებ, ეწყობა საქმე. დაპირება მაქვს და ენახოთ, თუ მალე ბოლო არ მომელო, იქნებ შევსძლო და ზოგი რამე გამოვსცე. ამის შესახებ სხვა დროს. დახმარებაზე მწერ მასალების და ცნობების მოწოდებით მაქედან და ამიტომ გავაღებ: შემიტყო მაქ რომელ სამეცნიერო დაწესებულებაშია შეგროვილი ერმაკოვის ფოტოგრაფიები სიძველენიდან, ზოგიერთი მაკლია და თუ გამოგზავნა არა, გადმოღება მაინც შესძლო იქნება, ნამეტნავათ შემიტყვე გელათის ხახულის ხატის და სხვა ნივთების ფოტოგრაფიები სად შეიძლება იყოს, და რასაკვირველია, სხვა ბევრიც, რაც მაქ მოიპოვება. ეს მკვლავის ეცოდინება და შენ სია შეუდგინე თუ სად რა სურათები არის. აგრეთვე მაქ რომ გამოუენა იყო მოწყობილი გ. ჩუბინაშვილის მიერ და ჩემი ექსპედიციის (თორთუმ-ისპირში) მიერ გადაღებული გეგმები ეკლესიებისა, იქნებ ამ გეგმების ფოტოგრაფიული სურათები მოიპოვება მაქ, ან სადმე გამოსცეს, ეს შემიტყვე და მაცნობე. მაკლია ოშკის ეკლესიის განაკვეთი, მეორე სართულის გეგმა და აღმოსავლეთის ფასადი. გ. ჩუბინაშვილს ვსთხოვე, მაგრამ ჯერ დამპირდა და შემდეგ მომატეუა. მაქ გამოვიდა რამე მისი შრომა? მე მწერდა მალე გამოვა ერთი ტომიო. მას აქეთ უკვე სამი წელიწადია. გაზეთის გამოცემას თავი დაანებე, სად შეგიძლია შენ ღატაკს ამის ფასი გაიღო, თუ რამე იშოვო თავს მოახმარე, იწამლე, მაქ კარგი მკურნალებია იმისი (შენ რომ ზედმოფობას იწერები). მეც ჯანზე ღიდათ დასუსტებული ვარ, ვეღარც სიცივეს ვიტან და ვეღარც სიცხეს. ეხლა აქ სასტიკი ზამთარია, სამი კვირა ლოგინში ვიყავი, ეხლა უკეთ ვარ, მაგრამ სახლიდან ვერ გამოვდივარ, სახლშიც ცივა, მოწყობილი ვერ ვართ. ესაა, რომ პური არ გვაკლია ჯერჯერობით და ესეც ბედნიერებაა, შედარებით საქართველოს მდგომარეობასთან. ჩემი ძმა, ლენერალი, მწერს — შაქრით და თეთრი პურით ჩაის დალევს ჩვენთვის იდეალი არისო. იძულებ-

41. ირაკლი წერეთელი.

ბული ვარ, ჩემი წვლილი ხან და ხან მას გაუყო და ეს მისთვის აღდგომის კვერცხია. ნინოს პორტრეტი დიდი არა მაქვს, აქ არ გადაუღია, ხოლო პასპორტებისათვის რომ კარტიჩებს გეთხოვდენ, ის მაქვს უკანასკნელი და იმას გიგზავნით შენ და ლოლას. ნინოს შემდეგ სულ უპატრონოთ ვარ დარჩენილი და შენ წარმოიდგენ რა მდგომარეობა მექნება ამ მოხუცებულობაში მართო ყოფით, მომღელი არა მყავს. აქ არ არიან ცუდი მეზობლები, მე ვერავის დავემდურები, მაგრამ ყველას თავის საქმე აქვს, ყველა დღიან-ღამიან მუშაობს. უამისოთ თავს ვერ ირჩენს, ზოგნი აუთმყოფები არიან, თავის მოვლაც უჭირთ და სხვას რა უნდა უშველონ, ყველა დიდათ შევიწროებულია მატერიალურად. ჩვენი საღსარი დღითიდღე კლებულობს; მე ვშონილობდი წინეთ სამუშაოს, კორრექტურას, ტექსტების გადაწერას, ლექსიკონისთვის მუშაობას და ეს მიწყობდა ხელს. ეხლა კრიზის გამო თითქმის ყველაფერი მომესპო, ხოლო ზოგჯერ იშვიათათ ვშონილობ. ნინოს ძმა ცოცხალია, მაგრამ ახირებული კაცია, იშვიათათ მოდის ჩემთან, პარიზიდან დამერა ეზარება, ისე კარგათაა, ჯამაგირი აქვს და ასე თუ ისე გაჭირვებით ყოფნის. საქართველოდან მოგდის ამბავი? შენი ძმის ცოლი ზოგჯერ ღამბაშიძის ქა-

42. მარჯენიდან: ქაქუცა
ხოლოყაშვილი და ელიზბარ
ვანნაძე.

ლებს სწერს წერილს. ისინი შედარებით უკეთ უნდა იყვნენ მატერიალურად. მოკითხვა ლოლას და სხვებს. ნაცნობებს და მეგობრებს. იყავით კარგათ, თავს მოუარეთ, გულს ნუ გაიტეხთ, არ არის უბედურება, რომელმაც არ გადაიაროს!

შენი ექ. თაყაიშვილი.

P. S. ლადო (ახმეტელი, დამოუკიდებელი საქართველოს ყოფილი ელჩი გერმანიაში, გ. შ.) მომიკითხე, რასა იქს, როგორ არის, აქვს რაიმე სახსარი? დიდათ მინდოდა გერმანიის და ბერლინის ნახვა, მაგრამ ვერ ვახერხებ. იქნებ ვინმეს მაქ ქართული ბიბლია ჰქონდეს, ან მოსკოვის გამოცემა, ან მხედრული გამოცემა ტფილისისა, დიდათ ვსაჭიროებთ და აქ ვერ ვშონილობ, მეკელაინს რომელი გამოცემა აქვს?

ე. თ."

არქივში აღმოჩნდა გრიგოლ დიასამიძის პირადი წერილები ირაკლი ბაგრატიონისადმი, ზურაბ ავალიშვილისადმი, ვიქტორ ნოზაძისადმი, არჩილ მეტრეველისადმი და სხვ., ამჟერად ჩვენს განსაკუთრებულ ყურადღებას იპყრობს ცნობილი ემიგრანტი პოლიტიკური მოღვაწის დავით საღირაშვილისადმი მის მიერ ქ. ვანგენიდან (დასავლეთ გერმანია) 1951 წლის 3 ნოემბერს გაგზავნილი ბარათი, საიდანაც

ვიგებთ ბერლინში, 1945 წლის იანვარში გრიგოლ ღიასამიძის არქივის დაწვის ტრაგიკულ ამბავს, რომლის დროსაც სხვა საინტერესო საარქივო მასალებთან (გრ. ღიასამიძის „ქართული თეატრის ისტორია“, კ. ბალმონტის, ნ. მარრის წერილები...) ერთად დაღუპულა აკაკი წერეთლის წერილები გრიგოლ ღიასამიძისადმი. უმჯობესია მოვიტანოთ ეს ბარათი მთლიანად:

„ვანგენი, 3. 11. 51

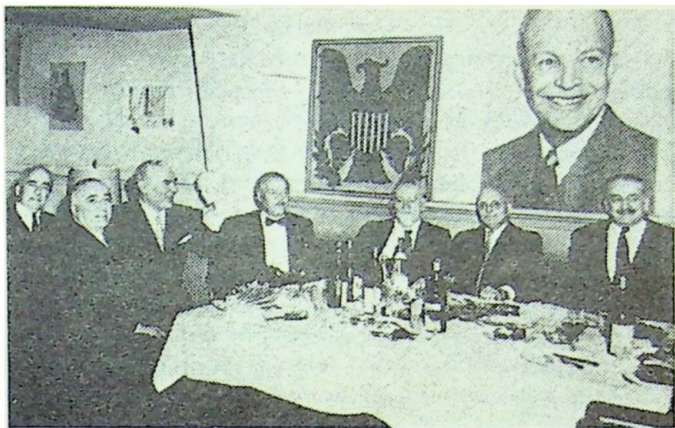
ძვირფასო ჩემო დათიკო! ეს არის ახლა შენი წერილი მივიღე. ვერ წარმოიდგენ, როგორ გამახარა მან. მართლაც, დიდი ხანია ჩვენ ერთმანეთისა არა ვიციტო რა. ამ ხნის განმავლობაში ჩვენ ძალიან გაგვიჭირდა. „იროს“ შემწეობა მოისპო. გერმანელების შემწეობა ისე მცირეა, რომ არც კი ღირს სალაპარაკოდ. მე თითქმის არაფერს მაძლევენ. — ბავშვი (შვილიშვილი ნინო, გ. შ.) გაგვიხდა ღიუტერით აჟად. მადლობა ღმერთს, მალე განგვეკურნა, მაგრამ დასჭირდა ძლიერი კვება. საღსარი არსად იყო და არის. მიემართე წითელ ჯვარს შვედეთში, მაგრამ არასფერი გამოვიდა. — მე მაინც განვაგრძობ ფხაკურობას. — შენ იწერები საშას შესახებ. ერთ დროს აჟად იყო, მაგრამ ეხლა კარგად უნდა იყოს, თუმცა კარგა ხანია ჩემთვისაც არაფერი მოუწერია... იმასაც ვწერ წერილს და ვატყობინებ შენს და გიორგის შემოფოთებას სიჩქმის გამო. იმასაც ძალიან უჭირს. უნდა მიეღო კარგი სამუშაო, მაგრამ შეპირება, მგონი, არ შეუსრულეს. ედავება ამ ჟამად. არ იწერება როგორ მიმდინარეობს მისი საქმე. როგორც მოიწყურება, შეგატყობინებ. — სულ განმარტოებული ვცხოვრობ, რაც სულის მიხუთავს. — ჩემდა საუბედუროდ, მოგონებასაც ვერ ვწერ, რადგან ჩემი არქივი დაუწვავთ ჩემ შემდეგ იანვარში 1945, როცა სხვა დამდგარა ჩვენს ბინაზე. რა მასალა და წიგნები დამეღუპა: შენ რომ ახლა მეკითხები ქართული თეატრის და ხელოვნების შესახებ, სწორედ იმ არქივში მქონდა უკვე დაწერილი ისტორია ქართული თეატრისა რუსულსა და გერმანულ ენაზე (ერთმა ჩემმა მეგობარმა კენტმანმა გადამითარგმნა). ეს ისტორია გაგზავნილი იყო კოელნში „თეატერ დერ ველტ“-ის რედაქციაში სურათებით. იქ უნდა დაბეჭდილიყო ოთხ ევროპულ ენაზე, მაგრამ სწორედ ომი გამო-

43. მარცხნიდან: შალვა ამირჯიხი, გრიგოლ დიასამიძე (შეხამე), ბერლინი, 40-იანი წლები.

ცხადდა და რედაქცია დაიკეტა — უკან დაგვიბრუნეს ეს მასალა, რომელიც ახლა, როგორც გწერ, დაიდუმა ახალ ეანდალების მიერ. საინტერესო წერილები დაიდუმა პოეტ ბალმონტისა ჩემთან ვეფხის-ტყაოსნის თარგმანის შესახებ, აკადემიკოს მარის წერილები ჩემთან და ლადო ახშეტელთან თავის იაფუტურ და ბასკების თეორიის შესახებ, აკაკი წერეთლის წერილები ჩემთან და ბევრი სხვა. — როცა ამაზე დავიწყებ ფიქრს, ლამის გავგიჟდე, — ისეთ გუნებაზე ვხდები. ასე რომ, არავითარი მასალა არ მომეპოება, მაგრამ მე მაინც სიოვი-ფიქრებ, აქეთ-იქით მივეწერები და რასმე შეგატყობინებ. ეს განზრახვა დიდებულია. ნუთუ პარიზში არავინ გეგულება, რომელმაც იცოდეს ცოტა რამ ამ დარგში? — ერთის სიტყვით, მოგწერ, რაც ვიცი. — 1900 წლების დასაწყისში (უნდა იყოს 1890 წლის დასაწყისში, გ. შ.) ერნესტო როსსი — დიდი ტრაგიკოსი იტალიისა — ეწვია რუსეთს — იყო თბილისშიაც (ე. როსსი თბილისში იმყოფებოდა 1890 წლის მაის-ივნისში, გ. შ.), სადაც ქართულმა თეატრმა დიდი წარმოდგენა გაუმარ-

თა ქართულ ენაზე. საფაროვ-აბაშიძისამ წაუკითხა დიდი სა-
საღამო ადრესი და წარმოდგენის შემდეგ მთელი დამსწრე
საზოგადოება გაემართა ტრამუაით (მაშინ „კონკა“ იყო) გა-
ჩირაღდებულით მიხეილის ქუჩაზე ბაღ „ვაზაში“, სადაც მერე
გიორგი ქართველიშვილმა სახლი ააგო. ამ ბაღში გაიმარ-
თა შესანიშნავი ბანკეტი, რომელზედაც განსაკუთრებული
ექსპრომტი წარმოსთქვა აკაკიმ — ეს მე ახლაც მახსოვს. ეს
ექსპრომტი სომეხმა ნიჭიერმა ლიტერატორმა აბგარ იონე-
სიანმა „არძაგანკის“ რედაქტორმა საკვირველი დაახლოებით
ორიგინალთან იქვე გადათარგმნა ფრანგულად. ერნესტო როს-
სი სულ შუბლზე ირტყამდა ხელს და ამბობდა ფრანგულად:
„quel éxprit! quel éxprit!“ ილაპარაკეს აგრეთვე ვანო მანა-
ბელმა, პოეტმა ვახტანგ ორბელიანმა და სხვ. მუსიკას უკრავ-
და გურულების სასულე ორკესტრი. ბანკეტმა რიჟრაჟამდე
გასტანა. როგორც ერთმა სომეხმა არტისტმა ვასო აბაშიძის
ბანკეტზე განაცხადა თბილისში (დაბეჭდილი იყო ქართულ
„კომუნისტში“) ერნესტო როსსის ჰქონია დაბეჭდილი ამის
შესახებ მოგონება იტალიურ ენაზე — არ ვიცი ჟურნალში,
გაზეთში, თუ ცალკე. უნდა მოიძებნოს ეს, გადათარგმნის ან
ქართულად, ან რუსულად და გამოძეგზავნოს — მე ჩემს მოგო-
ნებას დაეურთავ და თქვენ სადაც გინდათ დაბეჭდეთ, რა-
საკვირველია, გადათარგმნილი. ერთხელ მიეწერე ამის შესა-
ხებ გილიას, მაგრამ ეს ვერ მოახერხა, ამიტომ ამის შესახებ
იმას ნუ მიმართავთ. ბევრი რამ მაგონდება და არ მინდა, რომ
ეს დაეკარგოს ქართველ საზოგადოებას. იმ სომეხმა არტისტ-
მა, რომელმაც გაახსენა ეს ქართველ საზოგადოებას — ჰქო-
ნია როსსის მოგონება და გაიკვირვა, რომ მან აქამდის არა
იცის-რა ამის შესახებ. — ჩემს ვალს ქართული ცხოვრების
მეთვალყურისას ამის შესახებ (მოვიხდი) და ახლა თქვენ
იცით, რასაც მოიმოქმედებთ. — ახლა ჩემ შესახებ: ჩვენ შე-
საძლებელია გადავსახლდეთ ამერიკაში, უკვე დაწყებულია ეს
საქმე. — სხვა გზა არა გვაქვს, თუ აქ დავრჩით, სიმშვილი
ამოგვხოცავს. იქ პატარა იმედი გვაქვს. ამის თაობაზე ლოლა
(გრ. დიასამიძის ქალიშვილი, გ. შ.) წავიდა და ყველაფერს
შეიტყობს. აქაურობა (ქართული) გულს მიკლავს — მიუნქენ-
ში საძაგლობაა, მადრიდში — დავიდარაბა, პარიზშიაც და-

44. ამერიკელი ქართველები. მარცხნიდან: სიკო ერისთავი, კოლა ამილახვარი, არჩილ ჭვონია-გურიელი, ალიკ ამილახვარი, გრიგოლ დიასამიძე, წულუკიძე, თენგიზ დადეშქელიანი.

ვიდარაბაა! ვიღუბებით მთლად. შორს სჯობია ყოფნა.

მიიღე ჩემი გულითადი სალამი. გეამბორები ძმურად.

შენი გიგო“.

გრიგოლ დიასამიძის გამოუქვეყნებელი მოგონებებიდან არქივში შეგვხვდა ფრაგმენტული ჩანაწერები: „ფურნალ „კვალის“ დაარსება“, „ბარბარე წერეთელი“, „ხსოვნას ქართველ დიდ მეცნიერისას“... ეს უკანასკნელი ეხება ზურაბ ავალიშვილს:

„სწორედ ხუთი წლის წინად (1944 წელს. გ. შ.) ივლისში ამავე კალამმა უძღვნა სამგლოვიარო სტრიქონები (გაზ. „საქართველო“, ივლისის 3-ს № 26 (103)) ახლად გარდაცვლილ მეცნიერს, მწერალს და საზოგადო მოღვაწეს ზურაბ ავალიშვილს. მოულოდნელი იყო მისი გარდაცვალების ამბავი. სადღაც მიყრუებულ სოფელ-ქალაქში შვანდორფში (ობერფალცი) ის ეწეოდა სამეცნიერო მუშაობას მეორე მეცნიერ-ქართველთან (პროფ. ალ. ნიკურაძესთან, გ. შ.) ერთად და სწორედ ერთ ბაასის დროს, რომელიც სრულებით არ მოასწა-

ვებდა მწარე ბოლოს, უეცრად გარდაიცვალა ჩენი ზურაბი. ამას სრულებით არ მოველოდით, რადგანაც ჯანმრთელი გავისტუმრეთ ბერლინიდან მისმა მახლობლებმა. ღიძირი ანანიაშვილის თაოსნობით ჩვენ დაეაარსეთ მის პატივსაცემად საერთო სადილები, რომელსედაც მოპატივებული გვყავდა ზურაბი. ზურაბს ეჩოთირებოდა, რომ განსაკუთრებულად ვეცოდით — უნდოდა ხარჯში მოგედგომოდა, მაგრამ როგორც იქნა ბოლოს დავითანხმეთ. ზურაბი ჩვეულებრივ საინტერესო და საყურადღებო თემებზე გვებაასებოდა. ასე გაგრძელდებოდა დიდხანს, რომ უცებ სამუშაოდ არ გაეწვიათ შეანდორფში. საშინელი თავმდაბალი იყო განსვენებული. არა სწამდა გარეგანი ამაყობა. ეხამუშებოდა, როცა პროფესორს ეძახდნენ. არასოდეს არ აწერდა ამ სამეცნიერო ტიტლოს თავის სახელგეარის წინ. იყო სრულებით უბრალო კაცი, ნამდვილი დემოკრატი. სწამდა სრული თავისუფლება სიტყვისა ზეპირი და ნაწერისა. ხშირად უთქვამს ჩემთვის: როგორა სძლებთ გერმანიაში, სადაც სიტყვა შებოჭილიაო. მას მხოლოდ გარემოება აიძულებდა პარიზის გარედ ყოფნას. როცა მოვათავსე მისი ჩინებული ნაწარმოების „ჯვაროსანთა დროიდან“ მიმოხილვა ბერლინის უნივერსიტეტის ჟურნალში „იარბუხერ დერ გეშიხტე ოსტორიაის“, ამ წერილის ამონაბეჭდი გავეუზავენე პარიზს შემდეგი ზეწარწერით: შენი შენთაგან შენდა შემწირველნი (ჟამნი, ტრიოდში).

ბევრჯერ გამიხსენა ეს ამბავი თავისებური ღიმილით. ძალიან უნდოდა ეს მისი წიგნი მთლად გარდათარგმნილიყო გერმანულად და გამოცემულიყო. ეს, თუ არ ვსცდები, შეასრულა ერთმა ქართველმა, მაგრამ უკანასკნელ დროს გერმანიის ამბები რთულდებოდა და ამისათვის აღარავის სცალოდა. ამ ქვეყნის საშინელმა კატასტროფამ ვინ არ დააზარალა? არავინ იცის, რა ბედი ეწია ამ თარგმანს, მის მთარგმნელს, როგორც აგრეთვე თვით ზურაბის მეცნიერულ და ლიტერატურულ მემკვიდრეობას... როგორც გაგონილი გვაქვს მიხილ წერეთელიც დაზარალდა ამ მხრით ჩვენდა სავალალოდ. ნაკლებ ვიცნობთ ზურაბის მეცნიერულ და პუბლიცისტურ მუშაობას. მრავალი წერილი მისი დასტამბულია უცხო ენების გამოცემებში, რომელთა შოვნა მეტად ძნელი იყო, ქართული

მისი შრომები დაუბეჭდავია. რაც უკვე დაბეჭდილია, ის უკვე გვიმოწმებს, რა საკვირველი ნიჭით და ძიება-კელევით ნამუშევარია. სასურველია, შეგროვდეს მასალა, გადაითარგმნოს და შესდგეს სია ნაშრომისა. კარგი იქნებოდა, ეს საქმე ეტვირთა რომელიმე მუყაით მშრომელს ახალგაზრდას. ჩვენ სახეში გვყავს ერთი ახალგაზრდა, მაგრამ მის სახელს ვერც ვაცხადებთ მის ნება-დაურთველად. ამიტომ სრული დახასიათება ზურაბის, როგორც მეცნიერის და პუბლიცისტის, შეუძლებელია ამ ხანად“.

ახლა ენახოთ „ჟურნალ „კვალის“ დაარსების“ შესახებ გრიგოლ დიასამიძის მოგონება, რომელიც მისი დღიურებიდან ამოუარდნილ ფურცელს უნდა წარმოადგენდეს:

„მოგვივიდა ამბავი, რომ მთავრობამ ნება დართო ჟურნალ „კვალის“ გამოცემისა, ხოლო მოითხოვა ზოგიერთი განმარტება შესახებ წარდგენილი პროგრამისა. ჩვენებმა დიდის სიხარულით და ალტაცებით მიიღეს ეს ამბავი. დაიწყო მოლაპარაკება „ჯეჯილის“ რედაქტორ-გამომცემელთან, ანასტასია თუმანიშვილი-წერეთელთან, რომელმაც ითხოვა ნებართვა. ვანო მაჩაბელმა, გიორგი და აკაკი წერეთლებმა, ნიკოლოზ დიასამიძემ, ანასტასია თუმანიშვილისამ შეადგინეს პირობა, რაიც ჩვენმა წრემ არ შეიწყნარა 11-ს დეკემბერს გამართულ სხდომაზე. ხანგრძლივ ბაასის შემდეგ ლადო ვაჩნაძის წინადადებით დაწერილ იქმნა პირობა, რომელიც აკაკიმ, გიორგიმ, ვანომ და ტასომ დიდის კმაყოფილებით მიიღეს. პირობა ეს შემდეგია: გაზეთის მოსაკუთრე არის ეგრედ წოდებული ХОЗЯЙСТВЕННЫЙ КОМИТЕТ, რომელიც შესდგება 5 წევრიდან: გიორგი ბაგრატიონ-დავითაშვილი, გიგო გაბაშვილი, ალექსი ჭიჭინაძე, ანასტასია თუმანიშვილისა და გრიგოლ დიასამიძე. რედაქცია შესდგება: აკაკისაგან, გიორგი წერეთლისაგან და ვანო მაჩაბლისაგან. ჩვენთან მოვიდნენ აკაკი, გიორგი და ტასო, აგრეთვე, ვანო. ჩამოუარდა ლაპარაკი ნიკოლაძის მიდწვევებზე. ყველამ ყაბული განაცხადა, ხოლო ვანომ სთქვა, თუ უმეტესობა გადაწყვეტს იმის მოწვევას და მიენდობა, მეც დავყაბულდებიო.“

ნიკოლაძე მოვიპატიჟეთ სადილათ, მაგრამ ის მოვიდა სადილს შემდეგ, 5 საათზე. როცა ჰკითხეს, სურს თუ არა

თანამშრომლობა და საზოგადოდ რა პაზრისაა ახალ ჟუნ-
ნალზე, ნიკოლაძემ სთქვა, რომ თუ გაზეთი პარტიისა იქ-
ნება, ასტეხავს ბრძოლას, პოლემიკას, მე ვერ მივიღებ მო-
ნაწილეობას, რადგანაც მე იმ აზრისა ვარ, რომ ჟურნალ-
სურათებიანს არ შეჰშენის ბრძოლაო. ხანგრძლივ კამათო-
ბის შემდეგ მაინც ნიკოლაძე არ დაჟაბულდა რედაქციის წევ-
რად გახდომას, თუმცა კი გარდაწყვეტით არაფერი სთქვა,
რადგანაც უთხრა აკაკის, — ხეალ, 13 დეკემბერს, დილით,
შენთან მოვდივარ სალაპარაკოდ ამ საგანზეო. ლაპარაკის დროს
ნიკოლაძემ სთქვა: მე დიდი ხანია ჩემ მოღვაწეობაზე იმ აზ-
რისა ვარო, რომ უნდა ვიყვე პოსრედნიკი რუსულსა და ქარ-
თულ საზოგადოების შუა. ამაზე აკაკიმ უპასუხა: არა, ჩემო
ნიკოო, ისევ პოსრედნიკობას შენი შინაური მამასახლისობა
აჯობებდაო, როგორც შენ ადრე იყავიო. ეს წარმოთქმული
იყო მოსწრებულად. დამსწრეებს ძლიერ მოეწონათ აკაკის
სიტყვები. ნიკოლაძეს ყველამ უპასუხა, რომ გაზეთი პარ-
ტიისა არ იქნება, მხოლოდ სიმართლეს ემსახურება და უბრძო-
ლოდ არ იქნება, რადგანაც უამისოდ არ იქნებაო. ნიკოლაძე
მაინც არ ეთანხმებოდა იმ აზრს, რომ გაზეთი პარტიისა იქ-
ნება, მაგრამ არ ვიცო, რა საბუთით, — დღეს აკაკიმ მითხრა,
რომ ჩემთან უფრო კარგი იქნებოდაო, რომ გაზეთი შენი და
ჩემი ყოფილიყო, ეხლა — კი იქნება ამ გაზეთის რედაქციაში
დიდხანს ვერ გაეძლოო“.

სამწუხაროდ, თავ-ბოლო ნაკლულია გრ. დიასამიძის ძლი-
ერ საინტერესო მოგონება ბარბარე წერეთელზე:

„...თუ მეხსიერება არ მღალატობს, ქ-ბ ბარბარეს გავე-
ცანი დაუეიწყარ მოღვაწე — მწერლის ვანო მაჩაბლის ოჯახში.
მეუღლე ქ-ბ ბარბარესი გიგო წერეთელი ენათესავებოდა სა-
ჩხერეში მცხოვრებ აკაკის მეგობარსა და ნათესავს ბეჟან
წერეთელს, რომელსაც ჰყავდა ვანო მაჩაბლის ცოლის და ნიცა
წერეთლისა, ალექსანდრე ბაგრატიონ-დავითაშვილის ასული.
როცა ქართული თეატრის ქვედა სართულში ერთ-ერთ ნაწილ-
ში პირველად გამართეს ფონოგრაფი და ხალხი მრავლად
ესეოდა ამ უნახავ საგანს გასაცნობად, სწორედ მაშინ გაჩნდა
თბილისში ბარბარე, რომელიც უკვე სახელმძღვანელო იყო.
ჟელგან ეპატიებოდნენ მას და ყველგან უწყალოდ „სტანჯაე-

დნენ“. იყვნენ ავადმყოფნი, რომელნიც მისი სიმღერით იკურნებოდნენ. არასოდეს დამავიწყდება, როგორ უბედურ დედაჩემს, გულით ავადმყოფს, ტკივილები დაუყუჩა ბარბარეს მომხიბლავმა სიმღერამ. დიდი მადლობა იხატებოდა დედაჩემის სახეზე, რაც განუცხადა კიდეც.

იმ დროს თბილისში ბრძანდებოდა ქართველი ერის დიდი მეგობარი ბატონი ოლივერ უორდროპი თავის დით მისს მარჯორი უორდროპით. როცა ბატ. უორდროპს პატივებდნენ, ქ-ბ ბარბარესაც იწვევდნენ, როგორც პატივსაცემ საამაყო სტუმარს. ინგლისელი ჩვენი სტუმრები ძალიან კმაყოფილი მრჩებოდნენ.

ერთხელ ეანო მაჩაბელმა დამიბარა თავისას. იქ ბრძანდებოდა აგრეთვე ქ-ბ ბარბარე. ვანომ ორივენი წაგვიყვანა ფონოგრაფის განყოფილებაში, სადაც დაამლერებინა ქ-ბ ბარბარეს და მე ჩამამახებინა აკაკის „მთაწმინდა“. თვითონ სანამ ქ-ბ ბარბარე დაიწყებდა სიმღერას, ეანომ ჩასძახა ჩვეულებრივი სიჩქარით: „ქართველი ქალი გიტარაზე იმღერის“. ბარბარემაც დაიწყო მღერა. მაშინ იმღერა ჩვენი მგოსან-ქალის ნინო ორბელიანის (მოსურაბის ასულის) „ნეტა ეხლა სადა ხარ და რომელსა მხარესა“. ხმა, ე. ი. მელოდია, მშვენიერი იყო და მისი მთხზველი თვითონ ბარბარე ძალიან მოგვეწონა, როცა ფონოგრაფი მოგვასმენინა მისმა ოსტატმა. ხოლო ჩემმა დეკლამაციამ გამაოცა. ჩემი ხმა ვერ ვიცანი. თურმე, ეს სრული ბუნებრივი მოვლენაა. ჩვენი ხმა ჩვენ სხვანაირად გვესმის. ეს პირველად შევიტყვე მაშინ. ეანო მაჩაბელი მეტად კმაყოფილი დარჩა თავის მენაჯერობით.

თბილისიდან დაბრუნების შემდეგ (ბარბარე წერეთელმა) თვის შემოქმედება გააძლიერა, მხოლოდ უფროს ერთ შემთხვევაში აკაკის ახალ ლექსებს როგორც მოისმენდა, მაშინვე შეუთხზავდა თანაბარ მელოდიას. ამნაირად, როგორც მოგვითხრო ჩვენმა ვახტანგმა (ლამბაშიძემ, გ. შ.), გაჩნდა „სულიკო“. მშვენიერ პანთეისტურ შინაარსს ბარბარემ შეურჩია საამური მელოდია. რამდენადაც მახსოვს, ბარბარეს მელო...“ (აქ წყდება ხელნაწერი, გ. შ.).

დიდი საზოგადოებრივი დატვირთვის მქონეა ცნობილი ემიგრანტი ექიმის და საზოგადო მოღვაწის ვახტანგ ლამბა-

შიძის 1947 წლის 24 ივლისის წერილი გრ. დიასამიძისადმი გამოგზავნილი შოტლანდიიდან. აქ მოვიყვანთ მხოლოდ მის ერთ ადგილს:

...მაინც რამდენი მასალა დაიდუპა ამ შეჩვენებული ომის წყალობით: ლეო კერესელიძის ნაწერები და წიგნები, გიორგი კერესელიძის, ზურაბ ავალიშვილის, რეზო გაბაშვილის და რამდენი სხვა! აკაკი პაპაევს წიგნთ-საცავი მგონი გადარჩენილა, მაგრამ შეუძლია კი ვისმე მითი სარგებლობა? — შეეჭვება.

აკაკის შესახებ რომ მანსვეტაშვილის მოგონების შესახებ საპასუხო განგიზრახავს, ძალიან კარგი და საჭიროა. თუ გინდა, მე მაქვს ამოწერილი იმის წიგნიდან ყველაფერი, რაც აკაკის შეეხება. თუ დაგჭირდება, გამოგიგზავნი. მეც ვაპირებ ჩემს მოგონებაში აკაკის შესახებ ბევრი ისეთი თვისების აღნიშვნას, რაც სხვებს არ შეუნიშნავთ, რადგანაც არ იცნობდნენ აკაკის ისე კარგად, როგორც მაგალითად ჩვენ. პირველ ანდერძში, არ მაგონდება კარგად, ვინ იყო ჩვენ ორს გარდა დასახელებული? მეორეში კი მე ამომშალა და არ მახსოვს კარგად რა მიზეზით. ეგებ მოიგონო ეს ამბავი.

რალასაც რომ ამბობდნენ აკაკის მიერ დატოვებულ ანდერძის შესახებ. ვითომ რამოდენიმე წლის შემდეგ უნდა გაეხსნათ და ელოდნენ ზოგიერთ საიდუმლოების გამოსჟღავნებას — ასეთი ხმები იყო გავრცელებული ერთ ღროს ამის შესახებ ხომ არაფერი გავიგია, ჩემო გოგო. როგორც მაგონდება ეხლა, შემდეგ საქართველოდან ჩამოსულ პირთაგან გადმოცემით, არაფერი განსაკუთრებით საყურადღებო ამ ანდერძში არ აღმოჩენილა. ყველანი უფრო ვანო მაჩაბლის შესახებ ელოდნენ რისამე გამომჟღავნებას. სხვათა შორის, მანსვეტაშვილს ვანო მაჩაბლის გარდაცვალება 1898 წელს აქვს აღნიშნული. სწორედ ამ წელს დავბრუნდით ვანდა და მე საქართველოში და თბილისში ჩასვლისთანავე ტასომ მკითხა: „ყველაფერს გაფიცებ, რაც თქვენთვის ძვირფასი არის ქვეყანაზედ, ჩემს ვანოს არ შეხვედრიხართ უცხოეთში?“... ამ კაცზედაც (ვანო მაჩაბელზე) ბევრი რამ გვაქვს დასაწერი და უთუოდ უნდა აღვნიშნოთ, როგორც იშვიათი ნიჭისა და მამულიშვილური გრძნობის მქონე ადამიანი. დიდათ დასა-

45. გრიგოლ დიასამიძე.

ნანებელი რამ იყო ის გარემოება, რომ მასა და ილიას შორის თანხმობა არ იყო. ამით ბევრი რამ დაჰკარგა ჩვენმა საზოგადოებამ და საქართველომ. ამაოდ დაიხარჯა იმდენი ძალა და ენერგია, რომელიც შეიძლებოდა უფრო სასარგებლოდ და ნაყოფიერად დახარჯულიყო. რომ ისე საწინააღმდეგოთ არ ყოფილიყვნენ დარაზმულნი იმ დროის საზოგადო მოღვაწენი... სვენთისაც, იმ დროს ახალგაზრდობისათვის, ვერ იყო ეს ბრძოლა სანუგეშო და სასურველი და არც ჭკუის სასწავლებელი. ამაოდ იყოფოდა ჩვენი თანაგრძნობა ორივე პატივსაცემ საზოგადო მოღვაწისადმი... ეს დიდი ტრადედია იყო ჩვენი საზოგადო ცხოვრების და ვერავითარი გამოსავალი ვერ მიეცა ამ მდგომარეობას გარეშე ერთ-ერთის უცნაური და ტრადიკული დაღუპვისა... და აი, მწარე ბედის უცნაურობაც ზედ დაერთო ამ უბედურებას, ათიოდე წლის შემდეგ ილიასაც როგორი ტრადედია დაატყდა თავს, ბევრად უფრო ველური და ქართული ეროვნული გრძნობის შემაგინებელი... განსაცვიფრებელი კია სწორედ ამ ორი შესანიშნავი მოღვაწის საერთო ტრადიკული აღსასრული!..”

სხვაც ბევრი და არანაკლებ საინტერესო მასალებია გრი-

გოლ დიასამიძის არქივის ზანდუკებში გამოკეტილი (მაგალითად, აკაკის „სულიკოს“ 1950 წლის მიუნხენური გამოცემა ნოტებიურთ, თბილისის სათავადაზნაურო საკრებულოდან გრ. დიასამიძის მიერ ემიგრაციაში წადებული საბუთების სია, შირგოროდის გაზეთიდან ამოტყრილი სტატია „ივანე კავალერიძე“ (უკრაინულ ენაზე), კ. ბაღმონცის „შეჯიბრება რუსთაველის სადიდებლად. ქარიული სახალხო გარდმოცემა“, გრიგოლ და ელენე დიასამიძეების 1925 წლის 15 ოქტომბრით დათარიღებული განცხადება საქართველოს სოციალისტური რესპუბლიკის სახალხო კომისართა საბჭოსადმი სამშობლოში დაბრუნების ნებართვაზე და სხე.).

...წამოსვლისას ქალბატონ ნინო ვაჩნაძეს გავუმელავენ გულისნადები: თქვენი დიდი პაპის არქივი აუცილებელია სამშობლოში დაბრუნდეს და ჩვენს ხელნაწერთა ინსტიტუტში უნდა დაიდოს ბინა-მეტქი!

სახეგაბრწყინებულმა ნინომ თანხმობის ნიშნად პაპის არქივში შემონახულიდან ბევრი მათგანის ქსეროასლის გადაღების ნება დამართო, ხოლო დედნებს, თუ ამის საშუალებას მომცემთ, მე თვითონ ჩამოვიტან საქართველოშიო!

46. გივი კობახიძე.

„სულის ობლობაში ამეტყველებული...“ — ასე იყო დასათურებული წერილების სერია, რომელიც ჩვენი პრესის ფურცლებზე ამერიკაში ჩასვლამდე მივუძღვენი ვაშინგტონში მოღვაწე თანამედროვე ქართული ემიგრანტული კულტურის თვალსაჩინო წარმომადგენელს — მწერალსა და ჟურნალისტს ბატონ გივი კობახიძეს (იხ. „კომუნისტი“, 16. VI. 1990; 1. VII. 1990; 24. VII. 1990; 31. VII. 1990). მანამდე კი მის საქმიანობაზე დაიბეჭდა ქ-ნ მერი როდუ-ჩიჯავაძის სტატია „სამშობლოზე ფიქრით“ (იხ. „კომუნისტი“. 28. I. 1990).

ჯერ გთავაზობთ გივი კობახიძის „მოკლე ავტობიოგრაფიას“:

„გივი ალექსანდრეს ძე კობახიძე. მამა: მოსამსახურე, ბუღალტერი. დედა: ანნა ენუქიძე, დიასახლისი. მამას თბილისში საქალაქო სკოლა პქონდა დამთავრებული („გოროდის კლასი“. გიორგი ჩხეიძე-ქუჩიშვილიც მასთან ერთად იყო და მასაც იგივე „კლასი“ პქონდა დამთავრებული), დედას ორკლასიანი სასწავლებელი. მამა კარგად წერდა, მისი წერილები ქვეყნდებოდა „სხივში“, „ისარში“, „ცნობის ფურცელ-

ში“ და ზოგ სხვა ორგანოში „ალიომას“ და „მუშა ალიომას“ ფსევდონიმით. იყო უპარტიო ბოლომდე: იდეალისტი რევოლუციონერი. დედამ კარგად იცოდა წერა-კითხვა. მან შემა-სწავლა ანბანი. ბევრს კითხულობდა. რატომღაც განსაკუთრე-ბით უყვარდა ეგნატე ნინოშვილი, კითხულობდა და ტირიდა, და მეც შევსტიროდი. „დედა ენა“, „ბუნების კარი“, „ჯეჯილი“, „ნაკადული“, აკაკი, ილია, ეს ყველაფერი წინ ედო სახარე-ბასავეთ. მამის წიგნებიდან მახსოვს არჩილ ჯორჯაძის ნა-წერები, ნოე ჟორდანიას სამი ტომი, „დონკიხოტი“, „გლეხი-კაცის ისტორია“ და ასეთები.

*

დავიბადე პეტრე-პავლობას, 29 ივნისს, ძველი სტილით, (ახლით 12 ივლისს) 1919 წელს. მათე მღვდელს პეტრე ან პავლე სურდა დაერქმია, მაგრამ დედაჩემმა „ფეხი გასცხო“... „ბებრების სახელი არ მინდაო“. გივი სურდა დაერქმიათ (საიდან, როგორ!). მღვდელი არ დაჟაბულდა და მეტრიკაში მიწერია ჩემი პაპის მამის სახელი „ოქროპირი“ (იოანე ოქ-როპირი), მაგრამ ჩემთვის ეს სახელი არავის უწოდებია. შემე-რა „გივი“. მამაჩემი ხშირად ამბობდა ხოლმე, ერეკლეს გამ-ზრდელი გივი ჩოლოყაშვილი იყო. ეგებ დედაჩემმა ამას მოჰყრა ყური. მამას „შაჰ ნამეს“ ვერსიებიც ჰქონდა წაკით-ხული და ხშირად ამბობდა: „ბეჟან, გივი და გოდერძი თა-ვადნი ერანისაო“. შეიძლება აქედან შემოიჭრა ეს სახელიც, თორემ ჩემს წინაპრებში არავის რქმევია გივი. ჩენი საგვა-რეულო სახელი იყო გიორგი და ნიკოლოზი. წინაპრებში ბევრნი იყვნენ მღვდლები, ერთი კი ნიკორწმინდელი მთავარ-ეპისკოპოსის თანამოსაყდრე 1679 წლიდან 1700-იან წლე-ბამდე. მისი ფრესკაცაა ნიკორწმინდის ეკლესიის საკურთხე-ველში: „გიორგი კანდელაკი“.

*

ნულ ჯგუფიდან მეოთხე კლასამდე (ჩათვლით) ვსწავლობ-დი აკაკი წერეთლის სახელობის მეთორმეტე შრომის სკო-ლაში, რომელიც მთაწმინდაში, პანთეონის კალთებზე, მისგან

47. ქეთინო და გივი კობახიძეები,
თბილისი, 1936.

სულ ახლოს მდებარეობდა. ბავშვები „შიშით“ და „მოკრძა-
ლებით“ ხშირად ავდიოდით პანთეონში და დიმიტრი ყ-
ფიანს თავზე ხელს ეუთათუნებდით. ილიას ძეგლი კი გვა-
კრთობდა და „გვატირებდა“ ოთხწლედში 1925-1930 წლებში
ვსწავლობდი. დირექტორი, გამგე იყო ქალბატონი ეკატერინე
ლორთქიფანიძე, რომლის შვილიშვილი გივიც ჩემთან იყო
„კლასში“. თავიდან ბოლომდე ჩვენი მასწავლებელი იყო ნუ-
ცა ნოზაძე, უადრესად კეთილი, გონიერი პედაგოგი. სხვე-
ბიც მახსოვს: „კატო მასწავლებელი“ (სოხაძე), „ბაბო მასწავ-
ლებელი“, დარაჯი „ძია დათო“. ჩემთან ჯგუფში იყო მედეა
მაკალათია, სერგის ასული. სუფთა, გაკრიალებული, წყნარი
გოგონა. ის ახლა თურმე მეცნიერია და ძალიან მიხარია
და ეამაუბ. ბატონი სერგის „მთის რაჭა“ 1930 წელს გამო-
ქვეყნდა. მაშინ მეოთხე კლასში ვიყავი. ნუცა მასწავლებე-
ლი გვიკითხავდა ამ წიგნიდან ადგილქს და მაშინ ჩამესა-
ხა სიყვარული (ბავშვური) ეთნოგრაფიისა და ბატონი სერ-
გი მაკალათიასი.

მ. გ. შარაძე.

მთაწმინდაში ჯერ ვეძინის ქუჩაზე ვცხოვრობდით, შემდეგ არსენას ქუჩაზე (ყოფ. მერევეაია, სასამართლოს შენობის ზემოთ). 1930 წელს გადავსახლდით ქალაქის სულ სხვა ნაწილში, სადგურთან ახლოს, უფრო ზუსტად, ძველი „დინამოს“ სტადიონთან, ბატარეის ქუჩაზე, რომელსაც მაშინ გიგო ხენუაშვილის ქუჩა ერქვა (ახლა: „ფოცხვერაშვილის“). იქვე ახლოს იყო მეცხრე შრომის სკოლა და მეხუთე კლასში იქ ჩამრიცხეს. შეიდწლელი იქ დავამთავრე. სკოლის დირექტორი იყო ცნობილი კონსტ. კაპანელი. ამიტომ ამ სკოლას „კაპანელის სკოლას“ უწოდებდნენ. „სადა სწავლობო“ რომ შეგვეკითხებოდნენ, პასუხი იყო: „კაპანელში“. მეხუთე და მეექვსე კლასში სიმღერა-გალობის მასწავლებელი იყო იაკარგარეთელი, ტკბილად და სიამაყით მოსაგონარი. მეშვიდე კლასში მუსიკას გვასწავლიდა დათა კავსაძე (სანდროსი). მეშვიდე კლასში ისტორიას ეახტანგ შეელიძე გვასწავლიდა. მან შემაყვარა ისტორია და საქართველოსი უფრო. ქართული ენა და მისი სიყვარული ჩამინერგა ივანე (ვანო) ბახტაძემ, რომელიც ათწლედშიც ჩემი მასწავლებელი იყო. „კაპანელთან“ სულ ახლოს იყო ოცდამეექვსე საცდელ-საჩვენებელი საშუალო სკოლა, რომელიც 1936 წელს დავამთავრე. მეხუთე კლასიდან მეთემდე ჩემი ძვირფასი მეგობარი იყო ვოვა ჭავჭავანიძე, რომელიც ახლა აკადემიკოსია და ესეც ჩემთვის საამაუო და საამოა. ძალიან ნიჭიერი იყო. აინტერესებდა ასტრონომია და მათემატიკა განსაკუთრებით. დამოუკიდებლად შეადგინა რაღაც თეორემა, თუ ფორმულა. ეგონა მან აღმოაჩინა და მიუტანა ვიქტორ კუპრაძეს. შენ რომ დამოუკიდებლად მიაკვლიე ამას, ეს თითქმის აღმოჩენააო, უთქვამს ვიქტორს. როგორც კი საშუალოს დაამთავრებ, მოდი ჩემთანო. ასეც მოხდა და ახლა „ჩვენი ვოვოჩკა“ (დედით რუსი) სახელოვანი მეცნიერია. — მერვე, მეცხრე, მეთე კლასში ერთ მერხს ვუსხედით ალექსანდრე (საშა) გამყრელიძე და მე, ძვირფასი მეგობრები და თანამეტოქენი, უაღრესად ნიჭიერი და შრომისმოყვარე. ისიც სახელოვანი მეცნიერი გახდა, მაგრამ უდროოდ დაღუპულა ვიღაც ლაჩარი სპორტსმენის საქციელის გამო.

საშუალო სასწავლებელში ისტორიას გვასწავლიდა შოთა დავითაია. მან სულ მთლად „მომნათლა“ ისტორიაში. იყო უაღრესად კარგი პიროვნება და ჩვენც „დავჰეგობრდით“. ამიტომ გადავწყვიტე ისტორიულ ფაკულტეტზე შესვლა, მაგრამ დედამ და ბებიაშვამ გადამათქმევინეს და ჩავირიცხე სამედიცინო ინსტიტუტში, რომლის სრული კურსი 1941 წელს დავემთავრე. უკანასკნელი სახელმწიფო გამოცდა 20 ივნისს ჩავაბარეთ და 22-ს ომი დაიწყო. აი, ბედი! სამედიცინო ინსტიტუტში ჩვენი მასწავლებელნი იყვნენ დიდი მედიკოსები, ფუძემდებელნი! მათი ჩამოთვლა არაა საჭირო, ეს ყველამ უწყის. განსაკუთრებით დავუახლოვდი ჩემი ლათინური ენის მასწავლებელს გიორგი გოხალიშვილს. მასთან ხშირად დაუდიოდი, ვისმენდი მის კერძო ლექციებს ისტორიაში. მას დაეყვადი ივანე ჯავახიშვილის ლექციებზეც. სამედიცინო ინსტიტუტში სწავლის ხუთი წლის განმავლობაში მაინც ეპოულობდი დროს საჯარო ბიბლიოთეკაში მუშაობისათვის: ვაგროვებდი ისტორიულ მასალებს, ვწერდი (ჩემთვის) ნარკვევებს. თამარ მაჭავარიანი, თუმცა უხასიათო ქალი იყო, მაინც ძალიან მეხმარებოდა. საჯარო ბიბლიოთეკაში ჯერ კიდევ მოწაფეობის დროს დავიწყე სიარული (1934 წლიდან). ინსტიტუტში ბევრი კარგი კოლეგა-ამხანაგი მყავდა, მაგრამ მათგან განსაკუთრებით გამოირჩეოდა ჩემი ძვირფასი მეგობარი და დაახლოებული ადამიანი ბიძინა ნანეიშვილი, რომელიც ახლა უკვე აკადემიკოსია, სრულიად ღირსეულად. სტუდენტობისას იგი განსაკუთრებით დაინტერესდა ფსიქიატრიით და აი, კიდევ გახდა სახელოვანი, და ჩვენი მასწავლებლის ავლიპი ზურაბაშვილის შემდეგ ბიძინას უდაოდ ერგება მისი ადგილი.

ჩემზე შეგიძლია თქვა: მედიცინის მეცნიერებათა დოქტორი, ისტორიკოსი, ლიტერატორი, ჟურნალისტი, პოეტი, რედაქტორ-გამომცემელი, ქართული ენის მასწავლებელი უცხოეთის და ქართველთათვის. — ჩემი მოწაფეები იყვნენ (ჩემთან იუმჯობესებდნენ ქართულს) დევიდ ლენგი. მაქვს მისგან მრავალი წერილი და თავის შრომების მოძღვნის წარწერები, როგორც ამის დამადასტურებელი, „მოძღვარს“ მიწოდებდა. 1952-1953 წლებში ძალიან დაახლოებულნი ვიყავით

(ნიუ-იორკში); კიმ ბრეითუეითი, რომელმაც უკვე იცოდა ცოტა ქართული, მაგრამ ოთხი წლის განმავლობაში ჩემთან მეცადინეობდა და იწვრთნებოდა. ახლაც ახლო ურთიერთობა გვაქვს, მიწერ-მოწერით და ტელეფონით საუბრით. ხშირად მთხოვს რჩევებს და განმარტებებს (და მეც მას ინგლისურში); დი ენ პოლისკი — ქართველოლოგი, პროფესორი. ორი წლის განმავლობაში მჭიდროდ ეთანამშრომლობდით ჩიკაგოს უნივერსიტეტისათვის, პროფესორ არონსონის დავალებით. დი ენი ჩემს მეზობლად ცხოვრობდა (ახლაც) და ეს ხელს გვიწყობდა ურთიერთობაში. ჩვენი თანამშრომლობის შედეგი იყო არონსონის მიერ გამოცემული სახელმძღვანელო ქართული ენისა ინგლისურენოვანთათვის. წინასიტყვაობაში უადრეს მადლობას გვიძღვნის ორივეს. პირად წერილში კი მწერს, რომ უთქვენოდ ეს წიგნი დღის სინათლეს ვერ იხილავდაო. მჭიდრო ურთიერთობა მაქვს პროფესორ ლის პარისთან. ქართული მას ჩემგან არ უსწავლია, მაგრამ აუპჯობესებდა „ცოცხალ სასაუბრო ენას“. დი ენი და ალისა, როგორც კიმი, ძალიან ნიჭიერები და ქართველთა და ქართული კულტურის მოყვარენი არიან. ჩემი დახმარებით ათამდე ამერიკელმა დაიცვა დოქტორის ხარისხი. ჩამოთვლა შორს წაგვიყვანს.

1958 წლიდან ვარ ფორდამის უნივერსიტეტის მეცნიერთანამშრომელი და სამეცნიერო ჟურნალის სარედაქციო კოლეგიის წევრი. ამ ჟურნალში გამოქვეყნებული მაქვს თექვსმეტი ნარკვევი. ფორდამი ნიუ-იორკშია, კათოლიკური, 10.000 სტუდენტი ჰყავს. ამერიკელმა ექიმებმა, ყოფილ საბჭოთა ექიმებთან ერთად აღადგინეს ფორდამის სამედიცინო ინსტიტუტი, რომელიც ერთ-ერთი უძველესი იყო, მაგრამ სხვადასხვა გარემოების გამო დაიხურა. ერთ-ერთი ფუძემდებელი განახლებული ინსტიტუტისა მეც ვიყავი. დამუშავებული კრების მსვლელობა ფირზეა ჩაწერილი. უკვე დიდი ხანია, რამოდენიმე წელი, მე მათთან აღარა ვარ, ჩემს საქმეებს ეუფელი პენსიაზე გასვლის შემდეგ.

ვარ წევრი (1968 წლიდან) ნიუ-იორკის უძრავი ქონების უფალი აკადემიისა, ხელოვნებისა და მეცნიერებისა, რომელსაც მფარველობს და სცნობს ამერიკის მეცნიერებათა

აკადემია. ყველაფერი დოკუმენტირებული მაქვს, რა თქმა უნდა.

ვარ წევრი: ამერიკის ისტორიული საზოგადოების (American historical Association), 1888 წელსაა დაარსებული; ამერიკის არქეოლოგიური ინსტიტუტის — (Archeological institute of America), დაარსებული 1879 წელს; ამერიკის გეოგრაფიული ეროვნული საზოგადოებისა (National geographic Society), დაარსებული 1888 წელს; სმიტსონის სახელობის ასოციაციისა და ინსტიტუტისა (Smithsonian Institute) — ესეც ძველი სამეცნიერო ინსტიტუტია. — ასევე კენანისა და უილსონის ინსტიტუტების წევრი და ბოლოს: ამერიკული ასოციაციისა მედიცინის ისტორიისათვის (The American association for the history of Medicin) და მედიცინის ისტორიის ჯონ ჰოპკინსის სახელობის ინსტიტუტისა (The John Hopkins institute of the history of Medicine). სხვათა ჩამოთვლა აღარაა საჭირო.

*

საქართველოში ყოფნის პერიოდში 1932 წლიდან 1941 წლის ივლისამდე, ცხრა წელი იყო ჩემთვის უძვირფასესი და უნეტარესი. 1932 წლიდან ვიწყე, ძალიან მორცხვად და მორიდებით წერა ლექსების, პოემების, მოთხრობების. რა უნდა ყოფილიყო ბავშვის, მოზარდის ნაწერი, მაგრამ სკოლაში „მოეტის“ სახელი კი მომაკერეს („გოეპოეტა“). მოწაფეთა ოლიმპიადებზე ჯილდოებიც მქონდა მიღებული. ჩემთვის ძაინც ის იყო „დიდი“ საქმე, რომ ზაფხულობით ნიკორწმინდასა და ახლო-მახლო სოფლებში ვაგროვებდი ზეპირსიტყვაობის მასალებს; 1935 წელს აკაკი ჭყონიამ „კოლექტივიზაციაში“ დაბეჭდა ჩემს მიერ ჩაწერილი ხალხური ლექსებიდან ორი: ერთი, ამ გაზეთის 28 თებერვლისა და მეორე — 5 მარტის ნომრებში. ამ აქციას ეწოდებოდა: „შოთა რუსთაველის სახელობის კულტურულნი ლაშქრობა“. ბატონი აკაკი ძალიან გულითხმეული გამოდგა. 15 წლის ბიჭი სწორივით მიმიღო და გამახარა იმით, რომ მან გამომიყვანა „სამწერლო ასპარეზზე“. მე, პირადად, ამ თარიღს ვთვლი ჩემი „მოღვაწეობის“ დასაწყისად. აცხონა ღმერთმა! ის მოკლეს იმ საშინელ 1937-

ში. ხალხური ზეპირსიტყვაობის შეგროვებას დაემატა ისტორიული საბუთებისა და ხელნაწერების შეგროვება. გიორგი გოზალიშვილს ვაჩვენე ბევრი რამ და მირჩია მიმეტანა ივანე ჯავახიშვილთან. მორცხვობით ეს ვერ გავაკეთე და ივანეს გარდაგვეცვალა. ზაფხულობით დავედიოდი დახურულ კლესია-მონასტრებში, ნათესავ-მეზობლებში და ვაგროვებდი ძველ წიგნებს, გაზეთებს, ნივთებს. მუზეუმის დასაწყისის ჩანასახს დაემსგავსა ჩენი „ზალა“ ნიკორწმინდაში. ვინაიდან პარტიულები აღმაცერად მიცქერდნენ, გადავწყვიტე თბილისში მივსულიყავი სიძველეთა დაცვის კომიტეტში. ვძლიე რაჭულ მოკრძალებას და მორცხვობას და კომიტეტს წარუდგინე ვრცელი მოხსენება სიძველეთა დაცვის საგალალო მდგომარეობაზე. ბატონმა დავითაშვილმა (მგონი სწორად მახსოვს გვარი) და რუსმა თანამშრომელმა, მგონი გვარად ლომოვმა, ძალიან გაიხარეს, მიმიღეს წვერად და მომცეს რწმუნებულების წერილები ინსტრუქტორისა ქვემო რაჭისათვის, რათა თავისუფლად მივეყვით ადგილობრივ ხელისუფლებას ყველგან და ხელიც შეეწყოთ. ეს იყო 1938 წელს (მგონი სწორედ მაგონდება). მომდევნო ზაფხულის თვეები ფილების უფროსი ამბროლაურში იყო ჩემი ახლო ნათესავი ვახტანგ სარდიონის ძე გურგენიძე, და ის ძალიან მიწოვდა ხელს. — 1940 წლის, მგონი სექტემბერში, მივედი მთავრობის სასახლეში, თბილისში, და ვეწვიე განათლების პასუხისმგებელ მოხელეს, ახალგაზრდა კაცს, რომელმაც კარგად მიმიღო და გავაცანი მდგომარეობა და სურვილი. მასთან იჯდა ბრგე, ჭადარა ვაჟკაცი, ალბათ, ორმოციოდე წლისა. მან თვითონ შესთავაზა „მინისტრს“ ჯერ ჩემთვის მოესმინა და გვერდით გადაჯდა. როცა მომისმინეს, ორივემ სიამოვნებით გაიცინეს და ახალგაზრდა მოხელემ გამაცნო ბრგე ვაჟკაცი! თურმე სერგი მაკალათია არ ყოფილა?! ჩემი სათაყვანებელი ადამიანი, ჩემი მედიკოს მამა. კინაღამ გული წამივიდა! ბატონმა სერგიმ მოხელეს სთხოვა, ეს ემაწვილი მე ჩამაბარეთო, მე მოვუვლიო, და წამოვედიო. გზაში ბევრი ვისაუბრეთ: პირველად ვნახე რაჭველი, რომელიც რაჭაზე ზრუნავსო, ძალიან მოკრძალებული ხალხია რაჭველები, თავის კუთხეზე ლაპარაკი და ზრუნვა სირცხვილათ მიაჩნიათ, სხვებს კი თავზე

ველებიანო! მე მწუხარება გამოვთქვი რომ სამედიცინოზე ვსწავლობდი და არა ისტორიულზე. მან დამამშვიდა, კარგი ეთნოგრაფი ისაა, ვინც ექიმი და ფოტოგრაფიაო. ასეთი იყო ექიმი გიორგი თვედორაძეო, და სხვაც ბევრი ითქვა. ბატონმა სერგიმ მიმიყვანა საეთნოგრაფიო საზოგადოებაში და ჩამწერა წვერად, მომცა წიგნაკი. მომცა დავალება: „მესტირეობა რაჭაში“. მიმითითა წყაროებზე. ფრთაშესხმული ფეხს მიწაზე აღარ ედგამდი. — კიდევ რამოდენიმეჯერ შევხვდი ამ დიდებულ ადამიანს, მწერთნიდა და მასწავლიდა, მამხნევებდა. მე ცალკე მოგონება მაქვს მასზე დაწერილი. მაგრამ ყოველივეს ფრთები შეეკვეცა. ცხრა თვის შემდეგ დაიწყო ომი და მე დავიკარგე. 1941 წლის 7 იელისიდან სამშობლო აღარ მინახავს. ის რაც ბატონმა სერგიმ დამაწავლა, საზღვარგარეთ განვაგრძე. მაგრამ სამშობლოში ის საქმე შესანიშნავად შეასრულა აპოლონ ცანავამ. — 1941 წლის 24 სექტემბერს პერიასლაელთან ტყვედ მოვხვდით ჩემი ამხანაგები და მე. ოთხი დღე ვცდილობდით ალყიდან გასვლას, მაგრამ არ მოხერხდა. კიევის ფრონტზე კი 16 კილომეტრით უაუვაგდეთ მტერი. მაგრამ მთავარსარდლის ბრძანებით უკან დახვევა დაიწყო 19 სექტემბერს. ჩვენი არმია იყო № 37 („პრიპისნიკების“), დივიზია 284 და პოლკი 1042. მგონი ასეა. დოკუმენტები შემომრჩა. ახლა ძებნის დრო არა მაქვს. — ორ წელს ვიყავი ტყვედ. ვიწვრთნებოდით ინფექციურ დაავადებებსა (ტიფი, დიზენტერია) და ამპუტაციებში. მძიმე იყო ეს წლები. ეს ცალკე ამბავია. — 1943 წელს შემოდგომაზე „გამათავისუფლეს“ (ჩემს კოლეგებთან ერთად). 1944-45 წლებში ვმუშაობდი თერაპევტიულ კლინიკაში, უცხო მუშების პალატაში (ავადმყოფები იყვნენ ფრანგები, იტალიელები და სხვა დასავლეთელები). იქ კარგი გამოცდილება და ცოდნა შევიძინე. ომის შემდეგ მოვხვდი მიუნხენში. აქ უმუშევარი ვიყავი. გერმანელებს თვითონ უჭირდათ. მაგრამ „სამედიცინო კამერიის“ წევრად მაინც მიმიღეს. „მეთერთმეტე პარაგრაფით“ უფლება მქონდა კლინიკებში მუშაობისა, მაგრამ არა კერძო პრაქტიკისა. მიუნხენში ჩასვლამდე ზემო პესენში ვცხოვრობდით ჩემი ცოლი და მე. ჩვენთან იმყოფებოდა (ერთ ჭერქვეშ) მიხაკო წერეთელი და მისი რძალი და შვილიშვილი. იქ ყოფნი-

საქართველოს საბჭოთაო სოციალისტური რესპუბლიკის საგარეო საზღვარი

ათაბაგი და ბაიზი ბაზაიკაშვილის საინფორმაციო

გამოცემის სახელი

საქართველოს საბჭოთაო სოციალისტური რესპუბლიკის საგარეო საზღვარი

48. გაზეთი „საქართველო“, ბერლინი, 40-იანი წლები.

სას გერმანელმა ექიმმა თავისი თოთხმეტი სოფლიდან ორი სოფელი მე ჩამაბარა და აქ კი მქონდა კარგი საარსებო პრაქტიკა. გადავრჩით ჩვენც და მიხაკოც თავისიანებით. 1947-49 წლებში მიუნხენის უნივერსიტეტში ქართული ენის პროფესორი იყო არჩილ მეტრეველი. მან თანაპროფესორად მიმიწვია მე. გვყავდა ნიჭიერი გერმანელი სტუდენტები. მიუნხენში არსებობდა მედიცინის ისტორიის ინსტიტუტი, რომლის თავისუფალი მსმენელი მეც ვიყავი. ინსტიტუტის დირექტორი იყო ცნობილი მეცნიერი, პროფესორი ჰანს იანელი. მის ლექციებს ვუსმენდი. მთელი ოთხი წლის განმავლობაში მიუნხენის მდიდარ ბიბლიოთეკაში ვმუშაობდი გოტინგენის და მარბურგის უნივერსიტეტების ბიბლიოთეკებთან და ვიწერდი წიგნებს. ხანდახან იქაც ჩავდიოდი, უფრო ხშირად ჰაიდელბერგში (მიხაკოსთან ერთად). დავაგროვე ზღვა მასალა საქართველო-კავკასიაზე. მაქვს მიუნხენის უნივერსიტეტის რექტორისა და ბიბლიოთეკის დირექტორის დოკუმენტები ჩემი მოღვაწეობის შესახებ. — მიუნხენში ცოტა ხნით ცხოვრობდა კალე სალია, ჩემი დიდი მეგობარი. ის დაბრუნდა პარიზში. 1948 წელს მან, გრ. რობაქიძემ, მიხ. წერეთელმა და მე დავაარსეთ ჟურნალი „ბედი ქართლისა“, რო-

მელშიც აქტიურად ეთანამშრომლობდი. შევექმენით საქართველო-კავკასიის სამეცნიერო საზოგადოება იმავე პირებმა. 1949 წლის ბოლოს მეუღლით გადმოვსახლდით ამერიკაში.

დამავიწყდა: ბერლინში ყოფნის დროს კალე სალიამ მიმიყვანა ბერლინის უნივერსიტეტის გერმანული ენისა და ლიტერატურის ინსტიტუტში, რომელიც მას ჰქონდა დამთავრებული, და მიაღებინა ჩემი თავი ამ ინსტიტუტში. 1943-45 წლებში იქ ვიყავი და სრული კურსი გავიარე. ბერლინში და მიუნხენში ყოფნისას ვიყავი ზურაბ ავალიშვილისა და ალ. ნიკურაძის ევროპის შემსწავლელი ინსტიტუტის თანამშრომელი მათთან. ესეც კარგი ფურცელია! მიუნხენში ყოფნისას ვეხმარებოდი ვიქტორ ნოზაძეს. ეს დახმარება გამოიხატებოდა წიგნების გამოწერაში სხვადასხვა ბიბლიოთეკებიდან, რაც მას რუსთველოლოგიური კვლევა-ძიებისთვის ესაჭიროებოდა. დაცული მაქვს ვიქტორის ორმოცამდე წერილი.

მეგობრულ და ახლო ურთიერთობაში ვიყავი გრ. რობაქიძესთან, მიხ. წერეთელთან, ძმებ ნიკურაძეებთან, ვიქტ. ნოზაძესთან, გრ. დიასამიძესთან, მიხ. თარხნიშვილთან, კალე სალიასთან და სხვებთან. დაცული მაქვს მათგან მიღებული 400-მდე წერილი, რაც ეპისტოლარულ მემკვიდრეობას წარმოადგენს და აქვთ ისტორიული მნიშვნელობა. ერთ მშვენიერ დღეს ამას ალბათ საქართველოს გადავცემ. ეთანამშრომლობდი კალე სალიას „ქართველ ერში“ (1943-44), ვიქტორ ნოზაძის „ქართველ ერში“ (1944-45), შემდეგ „ბედი ქართლისაში“ (1948 წლიდან). ბერლინის გასვთ „საქართველოში“ (1943-45), ვიქტორ ნოზაძის განახლებულ „კავკასიონში“ მუდმივად, პარიზის „თავისუფლების ტრიბუნასა“ და განსაკუთრებით „გუშაგში“. გარდა ჩემი გვარისა, ფსევდონიმები იყო: „გივი შაორისპირელი“, „გივი შაორელი“. ვარ ასამდე ნარკვევის, სტატიის, შრომის ავტორი, ქართულ და ინგლისურ ენებზე (უმეტესად). შზად მაქვს დასაბუჱდად:

- 1) ლექსთა კრებული (1943-1989 წწ);
- 2) „ქართველები ამერიკასა და კანადაში“;
- 3) ქართული მედიცინის მოკლე ისტორია;
- 4) ქართული ფეოდალიზმის მოკლე ისტორია;
- 5) ქართული ეკლესიის შემოკლებული ისტორია;

ნ) „ლიტერატურული ნარკვევები“ (შტუდიები)

და მრავალი სხვა, მაგრამ სადაა საღსარი!

პირველ-ორს ალბათ მოეახერხებ, მერე, ღმერთმა იცის!

ახლა გამახსენდა: 1975 წლიდან კანადის საგარეო საქმეთა სამინისტროს სამეცნიერო საბჭოსგან მაქვს კონტრაქტი. მე მათთვის დროდადრო ვთარგმნი საქ. მეცნ. აკადემიის „მოამბიდან“ მეცნიერულ ნარკვევებს ქართულიდან ინგლისურად, უმთავრესად აგრიკულტურის დარგიდან. მათ (კანადელებს) ყელაზე მეტად ეს აინტერესებთ, მაგრამ სხვა მასალებსაც მიგზავნიან, როცა კი რამე გამოჩნდება. — ესეც სამსახურია საქართველოსათვის. ყელა თარგმანი დაცული მაქვს.

გივი კობახიძე.

P. S. დაბეჭდილია ჩემი 60-მდე ლექსი. მრავალი ჯერ გამოუქვეყნებელია, კიდევ გამახსენდა ერთი სანეტარო წამი საქართველოში ყოფნის დროიდან, ჩემი მოწაფეობის დროს:

ალ. ჯაფარიძის სახელობის ბიბლიოთეკასთან არსებობდა „ლიტერატურული წრე“, რომლის წევრებად ჩემი ამხანაგი გივი მესხი და მეც ჩავეწერეთ. ხელმძღვანელი იყო შესანიშნავი პიროვნება, ჩინებული პოეტი და ლიტერატურათმცოდნე ალექსანდრე (ალიო) შანიძე. არასოდეს არ დამავიწყდება მისი ზრუნვა და რუდუნება ჩვენთვის. მან გაგვანათლა, გაგვწვრთნა და შეგვმატა მხნეობა. გივი მესხს ცხენოსანთა ორგანოში უბეჭდავდა ლექსებს, ჩვენ კი „კელლის გაზეთში“. მგონი ჩვენს წრეში იყო პოეტი ამისულაშვილი. ეგებ ვცდები. ალიო შანიძე ახლაც ცოცხალი ყოფილა. მინდა მას წერილი მივწერო.

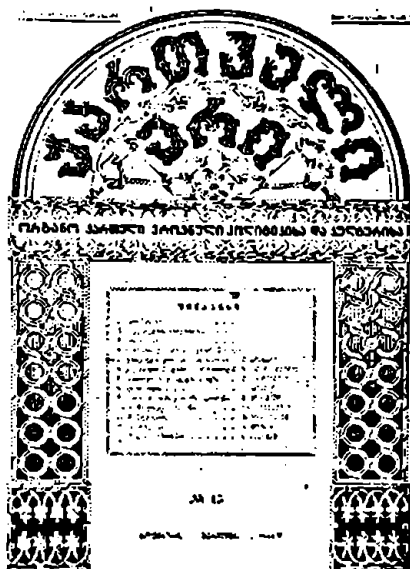
ბ. პ.

VI. 9. 1989 წ. ვაშინგტონი—ტაკომაპარკი“.

ახლა გავეცნოთ გივი კობახიძის მრავალმხრივი და მრავალფეროვანი სამწერლო-ჟურნალისტური მოღვაწეობის მიმოხილვას, რომელიც, როგორც ვთქვი, ჩვენი პრესის ფურცლებზე ჯერ კიდევ ამერიკაში წასვლამდე მქონდა გაბეჭდილებული:

...1943 წლის ზაფხულში, ივნის-ივლისში, ბერლინში გამოსვლა იწყო ქართული ეროვნული კომიტეტის ორგანომ, სახელწოდებით „ქართველი ერი“. მაშინ გ. კობახიძე ჯერ კიდევ არ ყოფილა განთავისუფლებული ტყვეობიდან, მაგრამ

49. ჟურნალი
„ქართველი ერი“,
ბერლინი, 40-
იანი წლები.

ბანაკიდან, რომელიც ბერლინიდან 90 კილომეტრის მოცილებით მდებარეობდა, კალე სალიას ხშირად ჩაჰყავდა თურმე იგი ბერლინში, სადაც გააცნო მიხაკო წერეთელს, გრიგოლ დიასამიძეს და სხვა ცნობილ ქართველ მოღვაწეთ. სექტემბერში გ. კობახიძე ტყვეობიდან გაათავისუფლეს და აქტიურად ჩაება ჟურნალ „ქართველი ერის“ სარედაქციო მუშაობაში. ქართული ეროვნული კომიტეტის წევრები იყვნენ მიხაკო წერეთელი, ზურაბ ავალიშვილი, სპირიდონ კედია, გიორგი მაღალაშვილი, კომიტეტის თავმჯდომარედ დაინიშნა მიხ. წერეთელი, ხოლო მდივნად შიიწიეს არჩილ ივანეს ძე გომართელი. სპირიდონ კედია მალე გავიდა კომიტეტიდან. ჟურნ. „ქართველი ერის“ რედაქტორი იყო გიორგი მაღალაშვილი (ფრონელის ფსევდონიმით), მისი მოადგილე გახლდათ კალე სალია (ბოგაშელის ფსევდონიმით), რომელიც ჟურნალის ფაქტიურ რედაქტორობას სწევდა. რედაქციის მდივნად ერთ-

ხანს გივი კობახიძე დაუნიშნავთ. ასოთაპყრობად მუშაობდა ექვთიმე მსხეთელი, ქართული სტამბა კუთვნიდა არჩილ მეტრეველს. ჟურნალში თანამშრომლობდნენ პროფ. მიხ. წერეთელი, პროფ. ზურაბ ავალიშვილი, გრიგოლ რობაქიძე, დავით საღირაშვილი (დ. თბილისელის ფსევდონიმით), გენ. ლეო კერესელიძე (ძველი ლეგიონერის ფსევდონიმით), დავით ვაჩნაძე, რევაზ გაბაშვილი, ეიქტორ ნოზაძე (ბ. ვარდანის და ბ. ბებურიშვილის ფსევდონიმებით), სტეფანე კასრაძე, გიორგი ყიფიანი, გრიგოლ ღიასამიძე, ალ. მანველიშვილი, ისიდორე მანწყავა (ი. გურულის ფსევდონიმით), პ. სარჯველაძე, გიორგი ჟურული, გელა გელაზანია, გიორგი ლოლუა, ტ. მარგველაშვილი, ილია კუჭუხიძე (ინგო ლაშაურისა და ი. ღურუჯელის ფსევდონიმებით), ილია შენგელია (ლეგიონერი თამაზის ფსევდონიმით), ტერენტი ყიფიანი (ვ. ურდოელის ფსევდონიმით), ალექსანდრე ცომაია, ვ. გულბანი (ფსევდონიმი დაუდგენელია), ვალიკო ტოგონიძე (ტოგოს ფსევდონიმით), ნინო ქიქოძე (ნ. ზანდუკელის ფსევდონიმით), ვადიმ ჩხენკელი (ვ. ველიძის ფსევდონიმით), გიორგი გიუნაშვილი (გ. გ.-ძის, გ. გოგინიძის ფსევდონიმებით). „ქართველი ერის № 8/9-ის ფურცლებზე (ბერლინი, 1944) ვხვდებით ივანე ჯავახიშვილისა („ქართული და კავკასიური ენები“) და თედო სახოკიას („გიორგი დეკანოზიშვილი“) წერილებსაც. ჟურნალში გამოქვეყნებულია თვით გივი კობახიის ნაწერები გ. ხერგაისძისა და გ. შაორისპირელის ფსევდონიმებით (ამის შესახებ დაწვრილებით ქვემოთ ვისაუბრებთ). „ქართველი ერი“ გამოდიოდა 30.000 ტირაჟით და ეგზავნებოდა ტყვეებს, ემიგრანტებს... 1943 წლის ივნის-ივლისიდან 1944 წლის ნოემბრამდე სულ გამოვიდა 15 ნომერი. შემდეგ მისი გამოცემა შეწყდა.

როგორც ვთქვით, თავიდან „ქართველი ერი“ ქართული ეროვნული კომიტეტის ორგანო გახლდათ. მაგრამ როცა პიტლერული გერმანიის ხელისუფლებამ არ აღიარა წინასწარ საქართველოს უფლება დამოუკიდებლობისა (როგორც ეს აღიარა 1918 წელს კაიზერის გერმანიამ), მაშინ მიხაკო წერეთელმა დაშალა ქართული ეროვნული კომიტეტი და ეს ოფიციალურად წერილობით აცნობა ხელისუფლებას. 1943 წლის

ოქტომბერში, მე-5 ნომერზე შეჩერდა ჟურნალ „ქართველი ერის“ გამოცემაც, მაგრამ 1944 წლის აპრილიდან კვლავ განახლდა მისი ბეჭდვა და მე-6 ნომრიდან დაწყებული, მართალია, პ. მგ. რედაქტორად ისევ გ. მაღალაშვილი (ფრონელი) ეწერა, მაგრამ ფაქტობრივად „ქართველი ერის“ რედაქტორი იყო ვიქტორ ნოზაძე, (რომელსაც ისიდორე მანწყავა ეხმარებოდა), ხოლო მდივნად ილია კუჭუხიძე (ი. ღურჯელის ფსევდონიმით) მიიწვიეს.

„ქართველი ერის“ სხვადასხვა ნომრებში, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, გ. ხერგაისძისა და გ. შაორისპირელის ფსევდონიმებით დაბეჭდილია გივი კობახიძის პირველი ნაწერები, სახელდობრ: „26 მაისის დღესასწაული ბერლინში 1943 წელს“ (№ 1/2, ბერლინი, 1943, გვ. 24-26); „ხმა დასახვრეტთა საკანიტგან“ (№ 3/4, ბერლინი, 1943, გვ. 28-31); „ქართული საბჭოთა მწერლობა“ (№ 5, ბერლინი, 1943, გვ. 26-32); ლექსები „წინაპრის სკივრთან“ (№ 8/9, ბერლინი, 1944, გვ. 32); „გულს“, „ნეტავ შემეძლოს“ (№ 10/11 ბერლინი, 1944, გვ. 19-20).

ამათგან ჩვენს განსაკუთრებულ ყურადღებას იქცევს „ხმა დასახვრეტთა საკანიტგან“, რომელშიც აღწერილია მიხეილ ჯავახიშვილის სიცოცხლის უანასკნელი დღეები. იგი ვკუთვნის მაშინ ჯერ კიდევ 24-25 წლის გივი კობახიძის კალამს (გ. ხერგაისძის ფსევდონიმით). ამის გამო ჩემდაძი ვაშინგტონიდან 1990 წლის 28 თებერვალს გამოგზავნილ ბარათში ბ-ნი გივი მწერდა:

„ძვირფასო გურამ,

...აქ რაღაც მსურს გითხრათ. შარშანდელ „მნათობში“ (№ 5, 6) ქეთევან ჯავახიშვილის მოგონებებია გამოქვეყნებული მამამისზე. ჯერ ხომ ისედაც მღელვარედ და მწუხარედ წავიკითხე და გული მომიკლა ყოველივემ, მაგრამ ბოლო ვერსია მიხეილის დაღუპვისა, რომელიც ქეთევანს შეუტყვია, საოცრად ემსგავსება ჩემს წერილში — „ხმა დასახვრეტთა საკანიტგან“ — მოთხრობილს. მე მინდოდა ქეთევანისთვის გამეგზავნა ეს წერილი, მაგრამ რაკი ახლა თქვენს ხელთ იქნება, ძვირფასო გურამ, ეგებ სადმე დააბეჭდვინოთ. საინტერესოა, რას სწერდა მაშინდელი (1943 წ.) ემიგრანტული პრე-

50. გივი კობახიძე, ნიუ-იორკი,
1954 წ.

სა. მე ვიყავი პირველი და ერთადერთი, ვინც მიხეილის ტრაგიკული სიკვდილის შესახებ საზღვარგარეთ გამოვიტანე ცნობა. მახსოვს, რა დიდი შთაბეჭდილება დატოვა მან ყველაზე...”

ჩვენ სიამოვნებით ვუსრულებთ ამ თხოვნას ბ-ნ გივი კობახიძეს და ფსევდონიმის (გ. ხერგაისძის) გახსნით მკითხველს ეთავაზობთ მის წერილს „ხმა დასახვრეტთა საკანთგან“, რომელიც პირველად გამოქვეყნდა ჟურნალ „ქართული ერის“ ფურცლებზე, ბერლინში, 1943 წელს (№ 3/4, გვ. 28-31):

„1937 წელი. საბჭოთა კავშირში მძვინვარებდა ბოლშევიკური ტერორი. ჯალათები სისხლში აღრჩობდნენ და ბნელ ჯურღმულებში სპობდნენ ეროვნულად მოაზროვნე ადამიანებს. ხალხში ყოველდღიურად დადიოდა ხმები ახალ-ახალი დაპატიმრებებისა და თვითმკვლელობის შესახებ. ჯალათური მოქმედება საბჭოთა მთავრობისა და მისი ერთგული შინსახკომისა ხდებოდა ღამით. შინსახკომის სატრაპები მშვიერ ძაღლებივით დამრწოდნენ დაცარიელებულ ქუჩებში და საპატიმროებში ერეგებოდნენ უდანაშაულო ადამიანებს. თბილისში ციხეები გაივსო პატიმრებით. რა ხდებოდა გამოკეტილ ოთახში — ეს ღრმა საიდუმლოებად რჩებოდა. მხოლოდ მეორედღეს „მოპარვის“ შესახებ ხალხში, ხმები გამოდიოდა და

ყველაშ კარგათ უწყვიდა თუ რას ნიშნავდა ეს „მოპარვა“. იმ დღიდან მოპარულის ასაფაღ-დასავალს ვედარავინ გაიგებდა; იგი უგზოკუდაოდ იკარგებოდა ოჯახისა და ნათესავ-მეგობრებისათვის.

„დააპატიმრეს მწერალი მიხეილ ჯავახიშვილი“! — ასეთი ხმა გაისმა ერთხელ თბილისში. თითქოს გასაკვირველი აქ არაფერი იყო. ხალხი დიდი ხნიდან მიჩვეული იყო ასეთი ხმების ხშირად გაგონებას. მაგრამ არა! ამ ხმამ სხვანაირი სიმწვავეით იმოქმედა ქართველ ხალხსად, ღრმა ტრილობა მიაყენა მის სულსა და გულს და საბოლოოდ დარწმუნდა იგი, რომ საბჭოთა ხელისუფლება არ შეიბრალებდა არავის, რა წონისა და ღირებულების არ უნდა ყოფილიყო იგი. ხალხი მიხვდა, რომ ერს განგებ ართმევდნენ და უსპობდნენ მოწინავე მოღვაწეებს. „მიხეილ ჯავახიშვილი დაუპატიმრებული“, „არსენა მარაბდელის“ ავტორი წაგვართვეს“, — ისმოდა შიშრეული ხმა ყველგან, სადაც მიდგებ-მოდგებოდით: კინოებში, თეატრებში, სასადილოებსა და სასტუმროებში, ქუჩებში, ტრამვაიში... ჩურჩულებდნენ მალულად სიფრთხილით და გულში იკლავდნენ ბოლშას და გულის წყრომას. ხალხს ძალადობის ბოქლომი ედგა ბაგეებსად. იგი ეძებდა მართლის მთქმელს, რომელიც გააგებინებდა მას დიდი მწერლის ამბავს, მაგრამ ბნელეთის მოციქულები სდუმდნენ.

მიხეილ ჯავახიშვილის დაპატიმრებიდან რამოდენიმე კვირის შემდეგ გაზეთ „ლიტერატურულ საქართველო“-ს ერთ-ერთ ნომერში დაიბეჭდა მიხეილ ჯავახიშვილის შემოქმედების „კრიტიკა“... ამ სტატიამ ხალხი დაარწმუნა სინამდვილეში: რომ მიხეილ ჯავახიშვილი ნამდვილად იდგა ბოლშევიკური სამსჯავროს წინაშე. ცილის მწამებლური სტატია ცინიზმით იყო აღსავსე და „შინსახკომის“ ხმებზედ ამღერებული სტროფები ნათელს ჰყენდნენ მიხეილ ჯავახიშვილის ბედსა და მომავალს. ამ ცილისმწამებლურ წერილში ავტორს განხილული ჰქონდა თითქმის ყველა მთავარი ნაწარმოებები მიხეილ ჯავახიშვილისა და საერთო შეფასება ჰქონდა მიცემული მწერლის შემოქმედებას. კრიტიკული სტატიის ავტორი იწუნებდა მათ არა მარტო პოლიტიკური და იდეოლოგიური თვალსაზრისით, არამედ ყოველ მხრივ: ენის, თხრობის, წერის ტექნიკის და

სხვათა მხრივაც, რაც მეტად სასაცილოდ მოეჩვენება მას, ვინც ყოველ მხრივ იცნობს ჯავახიშვილის შემოქმედებას. კრიტიკოსმა „მიწასთან გაასწორა“ (რა თქმა უნდა თავისი თვალსაზრისით), „კეაჭი კვაჭანტირაძე“, „ჯაყოს ხიზნები“, „გივი შადური“, „თეთრი საყულო“ და სხვანი. აღიარა ისინი ანტიკომუნისტურის-ულით გაელენთილ ნაწარმოებებად (ეს ასეც იყო!). ჯავახიშვილის უმეტესი თხზულებანი საუკეთესო და უმაღალითო სიმახვილით აღმსახველი იყო კომუნისტური რეჟიმისა და მთელი საბჭოთა ცხოვრებისა. „კრიტიკოსმა“ ხაზი გადაუსვა ყოველივე ღირსებას ღიდი ქართველი მწერლისას, დაიწუნა მათში გატარებული მორალი. შეებღალა ღირსება იმ მწერალს, რომელიც რამოდენიმე თვით ადრე საბჭოთა მთავრობამ ორდენით დააჯილდოვა. ვერ ბედავს „არსენა მარაბდელის“, ამ ღიდი ქმნილების და ღირს შესანიშნავი ნაწარმოების ლაფში ამოსვრას — დანარჩენებით. იგი რამოდენიმე სიტყვით აღნიშნავდა: „მიხეილ ჯავახიშვილმა ბოლო დროს თემატიურად უკან დაიხია და დასწერა ისტორიული რომანი „არსენა მარაბდელი“. ეს იყო და ეს. მეტს ვერც გაბედავდა! ხალხს უკვე ურყევი მსჯავრი ქონდა დადებული ამ რომანზედ და საბჭოთა „კრიტიკოსები“, რაც არ უნდა ცდილიყვნენ, მის ფასს ვერ დასცემდნენ, ისევე, როგორც მწერლის წრფელ სიყვარულს ვერ აღმოუხვრიდნენ ერის გულიდან. მ. ჯავახიშვილის დაპატიმრების შემდგომ განვლო რამოდენიმე ხანმა. ხალხის ყურადღება ყოველდღიურმა ამბებმა მიიპყრო. აღარც არავინ მოელოდა მწერლის შემდგომი ბედის გაგებას. მაგრამ მკვლევების ღრმად და გულმოდგინეთ ჩაკეტილი სარდაფებიდან მაინც გამოვიდა ამბავი სინამდვილისა, ამბავი, რომელსაც ქვემოთ მოგითხრობთ. ეს გადმომცა 1937 წელს ერთმა ქუთაისელმა სტუდენტმა, რომელმაც თავი დააღწია ჯურღმულებიდან და მზის სინათლეზედ გამოიტანა მწერლის მკვლელობის ამბავი. სტუდენტი იყო ბოლშევიკური პარტიის წევრი. იგი სწუხდა ამის გამო. სანანებლად ქონდა გადაქცეული იმ პარტიის წევრობა, რომელიც უმაგალითო ტირანიით მართავდა ხალხს. გულს იმედიდებდა მხოლოდ იმით, რომ იგი მექანიკურად და „მოლის“ გავლენით იყო შესული პარტიის რიგებში. სასიხარულოდ

სთვლიდა გარდაცემას თავის ცხოვრებაში, რომელიც გამოიწვია შინსახკომის სარდაფებში ყოფნამ და იქ ნანახმა სინამდვილემ. მან, როგორც ესტეკით, საკმაო მხატვრულობით და სიმართლით გადმომცა ის, რაც მას თავს გარდახდა. „ერთი მს.ე. და ტანჯვა-წამებით აღსავსე დაკითხვის შემდეგ — ასე დაიწყო ახალგაზრდამ საუბარი, — რომელიც ჩემი დაპატიმრების პირველ დღეებში მოხდა, ჩამაგდეს ბნელს სარდაფში. შესვლისას პირველად ვერაფერი გავარჩიე. ხელები მოვაფათურე, რომ არაფერს წავლებოდი. კარებთან ვიდექი მანამ, სანამ სიბნელეს კარგათ შევაჩვედი თვალს. ვგრძნობდი სარდაფში ძალიან ბევრნი იყვნენ. პაერი ისე იყო ხაშმით დამძიმებული და დახშული, რომ კინაღამ სუნთქვა შემეკრა.

— აჰა, ერთი უბედურიც მოგვემატა! — მომესმა ბნელი კუნჭულიდან ხმა, რომელმაც ელვასავით დამიარა ტანში, მუხლები მომკვეთა; ბოლოს სიბნელეს თვალი შევაჩვიე. ადამიანები ჩაყვითლებულნი, მშვიერი და წვერ გაუპარსელები, ბონძებით შემოსილნი ერთმანეთზე იყვნენ მიყრილნი. ფეხის დასადგმელი ადგილიც კი სჭირდა, არამც თუ დასაჯდომი და დაახლოებით ასამდე კაცი იქნებოდა ამ კუბოსავით ჩახურულ, დაბალთაღიან სარდაფში. ზოგმა სიბრაღულთ, ზოგმა გულცივად მომაპყრო თვალი და ზოგს თავიც არ აუღია და არ შემოიუხედავს. დაერწმუნდი, ადგილს ეერ ვიშოვიდი და სასო-წარკვეთილი, როგორც იქნა იქვე ახლოს ჩაუჯექი, ხმას არავინ იღებდა. შეძრწუნებულს მსურდა ვინმე გამომლაპარაკებოდა, მაგრამ ჩემი მეზობლებიდან არავინ ჩქარობდა, ლოდინსაც მოელო ბოლო და ჩემს მეზობლად მჯდარმა საუბარი გამიბა. მისი ხმა იყო სუსტი და მიმქრალი, ამავე დროს გულში და გრძნობაში ჩამწვდომი. თითქოს სამარიდან ამოდიოდა ეს ხმა — ამ კაცის ჩურჩულმა გული ამიღულა და თვალზედ ცრემლი მომგვარა... თითქოს მას უცდიდნო, ყველამ ყური მომიგდო და გულდასმით ისმენდნენ ჩემს ამბავს, რომელსაც ვუყვებოდი დაინტერესებულ მეზობელს. დავამთავრე თუ არა მოთხრობა, თუ რისთვის დამაპატიმრეს და რა გადამხდა დღემდე, ახლო მყოფებმა უიმედოთ ჩაიქნიეს ხელი. „გათავებულია, ძმაო, შენი საქმე, ეს საკანი დასახერებთა საკანიაო“, — ამ სიტყვების გაგონებაზედ თვალი დამიბნელ-

და, თითქოს გონება დამეკარგა. ვგრძნობდი კი ამ სარდაფში ჩაბოგდებამდე, რომ დიდს სასჯელს მომანიჭებდნენ, მაგრამ თავს არ ვაჯერებდი იმაში, რომ დასახვერეტად მისჯილბთან ვიჯექი. ჩემს ცხოვრებაში ციხე და პატიმრობა არ განმეცადა... ახლა კი ვხედავდი უდანაშაულოს სიცოცხლეს მისპობდნენ. ტირილი მინდოდა, მაგრამ ცრემლი გამშრალი მქონდა. სიტყვის თქმა მსურდა და ხმა ვეღარ ამომეღო, ხაზი გადავუსვი ჩემს ახალგაზრდობას, ჩემს ცხოვრებას და სრულიად მოშვებული, გარინდებული, ტომარივით მივეგდე. ეხლა უკვე ბევრმა თანამიგრძნო და თვით უნუგეშოებმა ნუგეშის-ცემა დამიწყეს.

გადიოდა დღეები და მე თანდათან ვუახლოვდებოდი ამ ხალხს. ჩვენს საკანს კოველდლიურად ემატებოდნენ ახლები, მაგრამ სამაგიეროდ კოველდლიურად გაყავდათ დასახვერეტნიც. ოჰ, რა მძიმე და აუტანელი იყო ეს სურათი... გამოძახება გეარისა მეხივით ეცემოდა არა მარტო გამოძახებულს, არამედ ჩვენც, დანარჩენებსაც. გამოძახებულთაგან ზოგნი მდუმარედ გადიოდნენ და ზოგნი ლანძღვა-გინებით და უშიშრად. ზოგნი დონე-მიხდილნი და მუხლ-მოკვეთილნი თვითონვე გაყავდათ ჩკისტებს; ვინც ხმის ამოდებას გაბედავდა და ყვირილს დაიწყებდა, მას კისერში, თხემთან ახლოს დაუზოგველად დაჰკრავდნენ ხოლმე მაჯის სიმსხო რეზინის მათრახს ან რკინას და ენა-ჩაგდებულს ლემივით მოთენთილს გაათრევდნენ სარდაფიდან.

საინტერესო იყო ჩვენი საკანის პატიმართა სულიერი განწყობილება. ნაწილი უკვე სულით იყვნენ დაცემულნი. ბნელი კუთხეებიდან მოისმოდა ისტერიული ქვითინი. ერთი პატიმარი ჩემი იქ ყოფნის განმავლობაში ჭკუაზე შესცდა. ასეთი სურათი საშინლად მოქმედებდა ჩემზე. სულით დაცემულებს ერთად მოეყარათ თავი და სარდაფის ერთ კუთხეში იყვნენ მიყრილნი. იყო ჯგუფი პატიმრებისა, რომელიც სრულიად არ ერეოდნენ არავითარ საუბარში, გამოლენჩებულნი უმოქმედოდ ეყარნენ ძირს. მხოლოდ მაოცებდა სარდაფის ერთი კუთხე, სადაც თავი მოეყარა ხალხს, რომელნიც ჩოჩქოლს ატეხდა ხოლმე, როდესაც კარს შემოადებდნენ ჩკისტები. ამ კუთხეში მყოფნი შეუდრეკლობას იჩენდნენ სულიერად.

— ჰკელელებო!.. სისხლის მსმელებო!.. ჯალათებო!.. — გაჰყვიროდნენ ისინი და მუშტ-მოკუმულ ხელებს უღერებდნენ კარებში მდგომ ჯალათებს. ასეთი საქციელის გამო მათ ხშირად დაუმსახურებიათ ჩეკისტების შეუბრალებელი ცემა. ამ გულოვანი და მღელვარე კუთხიდან ყოველთვის გულადად გადიოდნენ დასახვერეტად... მიკვირდა: ამ კუთხიდან მუდამ ისმოდა ხან ჩუმი ჩურჩული, ხან ხმამაღალი მსჯელობა და ხან, როგორც ვსთქვი, აღშფოთებული ღრტვინვა. ეფიქრობდი თუ რა ქონდათ ამდენი საჩურჩულო და სალაპარაკო მათ მაშინ, როდესაც სარდაფის უმეტესობა მღუმარედ შესქცეოდა სიკვდილს თვალებში და მღუმარედ ელოდა გამოძახებას. ერთხელ გულმა აღარ მომიტოვინა და ვკითხე: „რა არის იმ კუთხეში, რომ ყოველთვის ჩურჩულებდნენ“. მალე მეზობლად მყოფმა პატიმარმა სრულიად მოულოდნელი და გასაკვირი რამ მაცნობა. იმ კუთხეში ზის მწერალი მიხეილ ჯავახიშვილი, რომელიც ახალგაზრდა პატიმრებს განუწყვეტლივ ესაუბრებაო. ამ სიტყვების გაგონებაზედ შევეკრთი. მაშ, მიხეილ ჯავახიშვილის დაპატიმრება მართალია — გამიელვა გულში. მე წაკითხული მქონდა თითქმის ყველა ნაწარმოებები მიხეილ ჯავახიშვილისა. განსაკუთრებით მიყვარდა რომანი „არსენა მარაბდელი“, რომელიც რამოდენიმეჯერ მქონდა გადაკითხული და ჩემს მაგიდაზე მუდამ წინ მედვა. მართალია, მიხეილ ჯავახიშვილი არ მენახა არას დროს, მაგრამ მიყვარდა მე იგი თავისი მიმზიდველი ნაწარმოებებით. ვერ წარმომედგინა თუ ეს ახალგაზრდობის საყვარელი მწერალი ჩვენთან იმყოფებოდა ამჟამად, აქ სასტიკ ჯურღმულებში. გული აღარ დამიდგა და დაუყოვნებლივ მივედი იმ ჯგუფთან. თვალწინ წარმომიდგა შემადრწუნებელი სურათი: კუთხეში მიმჯდარი იყო ტვალტყავად ქცეული, ჩია ტანის მოხუცი, ღრმად ჩაცვენილი თვალებით, საშინლად გაყვითლებული, წვერებ-გაბურღული... პირველად შევეკრთი კუთხეში მიწყობილი ჩონჩხის შეხედვაზე. დიახ, ჩონჩხი, ნამდვილი ანატომიური ჩონჩხი იყო. ჩონჩხი ლაპარაკობდა, ჩონჩხი ჩურჩულებდა... აი, ამ ჩონჩხ — აღამიანზედ მითხრეს მიხეილ ჯავახიშვილი არისო. ცოტა დამაკლდა კინაღამ ქვითინი დაეიწყე. მაგრამ როგორღაც თავი შევიმაგრე. მალე გავეცანი და დაუუახლოვდი ჯა-

ვახიშვილს და მის გარშემო მყოფთ. დიდის გულთბილობით ჰმიმდეს, როგორც მან, ისე სხვებმაც. იმ დღიდან სულ მათთან ვიყავი მოუცილებლად, ხსოვნიდან არ ამომეშლება მიხეილის სახე, მისი ნათქვამი სიტყვები და ნაქადაგები. საუბედუროდ ეს ქადაგება არ სცილდებოდა საპატიმროს გაუვალ ნოტიო კედლებს და სიკვდილით დასჯილთ, რომლებიც მის ნააზროვნებს მხოლოდ ცივ სამარეში თუ ჩაიყოლებდნენ, თორემ ვერ გაიტანდნენ ხალხში. მე ვარ ერთად-ერთი ადამიანი, ცოცხალი მოწმე, რომელიც ამ საკნიდან გამოვედი და შემიძლია სიმართლე ვსთქვა.

— „მე ქართველი ხალხის კეთილდღეობისათვის არ დამიზოგავს ჩემი სუსტი ძალღონე. ქართველი ერისათვის არ დამიშურებია და არც დავიშურებდი არაფერს. ბევრს ვფიქრობდი მის მომავალზე და გვლოდებოდი ჩვენი განთავისუფლების დღეს ბოლშევიკური და რუსული უღლისაგან. მართალია, მე ამ დროს ვერ მოვესწარი და ვერც მოვესწრები, მაგრამ, მაღე, სულ მაღე, ქართველო ახალგაზრდებო, დადგება ჯამი ჩვენი ერის განთავისუფლებისა, დადგება დრო სანეტარო, როდესაც ქართველი ხალხი გადაიგდებს მონობის უღელს თავის ქედიდან და იცხოვრებს ისე სახელოვნად, როგორც უცხოვრია თავისი ძლიერების ხანაში. ჩვენ აღვსდგებით!.. სულაც არ ვნადელობ, რომ სამშობლოსათვის ასე ეკედები, იმედად ის მრჩება, რომ ჩემს ასეთ ნაირად დაღუპვას ქარსუელები არ დაივიწყებენ“; ასე ლაპარაკობდა მიხეილ ჯავახიშვილი. მის მოწოდებას მეც გულისყურით ვუსმენდი. დიდი სულიერი განმამტკიცებელი ძალა ქონდა ამ სიტყვებს. ამიტომ იყო მის გარშემო მყოფნი გაკაეებულნი გადიოდნენ დასახერყტად. მიხეილი მოგვითხრობდა ამბებს საქარსუელის ისტორიიდან, ლიტერატურითგან და საზოგადოებრივი აზროვნებითგან. აგრეთვე ბოლშევიკურ რევოლუციის დამახასიათებელ მომენტებს, რომელსაც ჩვეული დამახასიათებელი გონებათმხვილობით აღსახავდა და — თვალ-ნათლივ გვიდგენდა წინ, მის შიშველ ჯალათურ სახეს... ჯავახიშვილი გვარიგებდა, გვირჩევდა და გვაძხევებდა: „გება რომელიმე თქვენგანს ათასში ერთს მაინც გაგიღიმოს ბედმა — და ცოცხალი გადაურჩეთ ამ მხეცებს. ნუ დამივიწყებთ... გადაეცით ქართველ

ხალხს, რომ უკანასკნელ ამოსუნთქვამდე მისი ვიწვევი, მასზე ვფიქრობდი... გადაეცით, რომ იმედით სავსე ვკვდები სამშობლოსათვის!”

დასახვრეტათ გამოძახებულნი მოდიოდნენ მასთან დასამშვიდობებლად. მიხეილი წამოიწვედა თავის კუთხიდან, ჩონჩხად ქცეულ მკლავებს შემოხვევდა მასავით მიღრწნილ პატიმარს, ეამბორობოდა და თვალცრემლიანი კვლავ მიჩნეულ კუთხეში მიიკუნჭებოდა. ეს სურათი: დამშვიდობება მიხეილ ჯავახიშვილთან დიდს მგრძნობიარეს სურათს წარმოადგენდა. ასეთი სურათები ყოველდღიურად იმართებოდა მრავალჯერ დღეში. ყოველივე ამის ცქერამ, მოლოდინმა და შიშშილმა ისე დამაძნო, როგორც სანთელი. ასე ღნებოდნენ ჩვენი ბედის თანახიარნიც. ელოდნენ გამოძახებას, ელოდნენ სიკვდილს... ელოდებოდა ჩვენი მიხეილიც. მე ვიცი პატიმართა მაშინდელი სურვილები. მათ სურდათ თავისი თვალით არ დაენახათ მიხეილ ჯავახიშვილის გაყვანა დასახვრეტად. არ სურდათ შესწრებოდნენ ამ დღეს. ამიტომ გულის ფანცქალით ელოდნენ იმ წუთებს, როდესაც ჯავახიშვილს წაართმევდნენ. მძიმე მოლოდინი შიშით მყოფნი მწერალს მოსვენებას არ ვაძლევდით. ერთხელ „არსენა მარაბდელი“ და „ჯაყოს ხიზნებიც“ კი ვაამბობინეთ. დრო გადიოდა. გათენებადღამებას პატარა სარკმელით ეტყობილობდით, რომელიც სარდაფში შემოსავალ კარებს ქონდა დატანებული. ერთს უბედურ დღეს, როდესაც პაწაწინა სარკმელში სუსტი სინათლე მიქრა და სამარისებული ბნელეთი გამეფდა, ჭრიალით გაიღო კარები, როგორც ყოველთვის, გამოჩნდა ორი ჩეკისტი. ერთს მათგანს ხელში ეჭირა სანათი, რომლის შუქმა ოდნავ გაანათა სარდაფის კუნჭული. პატიმრებმა კარებისაკენ მიიხედეს. ყველას შეაეროლა. კარგათ იცოდნენ რას ნიშნავდა ამ ორის შემოსვლა საკანში. ერთს მათგანს, შედარებით ჯამრთელი აგებულებისას, რეზინის ჯოხი ეჭირა ხელში, მისი სახე ცივი და უხეში იყო. ამღერეული თვალები ისარივით ესობოდა ჩვენს გულს. მის სახეზე ერთი ძარღვიც კი არ ტოკავდა. მეორეს, რომელსაც სანათი ეჭირა ხელში, დამცინავი ღიმილით ქონდა შეფერილი სახე. და ოდნავ გახსნილი ბაგეებიდან უბრწყინაუდა ოქროს კბილი. მოციმციმე სინათლე-

ზედ ორთავეს სახე ჯალათურ შთაბეჭდილებას სტოვებდა.

— მიხეილ ჯავახიშვილი!.. — გაისმა ცივი ხმა. პაერი გაიყინა, დამძიმდა და აუტანელი შეიქმნა. სიჩუმემ რამოდენიმე წამი გასტანა. ხალხს სუნთქვა შეეკრა. ნახევრად ბნელი კუნჭულებიდან თავი წამოყვეს ჩონჩხებმა. ისინი იმ კუთხისაკენ მიიხარენ, სადაც მწერალი იჯდა, სამარისებური სიჩუმე უცბათ დაარღვია ვილაცის შეძახილმა: „ჯალათებო!.. სისხლის მსმელებო!“ ხმას აჰყვნენ დანარჩენები და სარდაფი აივსო ყვირილით.

— თქვენ ხერცეთ მოწინავე ადამიანებს ქართველებისას!

— თქვენ გვართმევთ ღიდ მწერალს!..

— მხეცებო!..

— არ მოგცემთ მიხეილ ჯავახიშვილს!..

— იგი ჩვენი!..

პატიმრები აირივნენ. რისი ვი. მიაწყდნენ იმ კუთხეს, სადაც ღიდი მწერალი ეგულებოდათ, მას გარს შემოველენ და არ აძლევდნენ საშვალებას კარებისკენ გასულიყო. გამხეცებული შინსახკომელები დაუზოგავათ დაერივნენ უმწეო და ღონე-გამოღეულ ხალხს. მძიმე რეზინი, თხლაშა-თხლუშით ამეტყველდა მათს თავზედ, ერთი ჩეკისტი მივარდა ჩია მოხუცს, ხელი დაავლო და სარდაფის შუაგულში ისროლა. ამის მხილველნი ბოღმით იესებოდნენ.

ნელა წამოდგა მიხეილ ჯავახიშვილი. წელში მოხრილმა თვალი გადაავლო დასისხლიანებულ ხალხს... ღმერთო!.. როგორი გამომეტყველება ქონდა! ოდნავ ქვემოლ ჩამოწეულ მარჯვენა ტუჩის კუთხე უცახცახებდა. სახეზედ უმწეობისა და შეურაცხყოფის ღიმილი ეკრა. რამოდენიმე წამი გვიცქირა და ის იყო რაღაცის თქმა დააპირა, რომ ამ დროს მახლობლად ისტერიული ქვითინი გაისმა. მეც ველარ შევიკავე თავი და ბავშვივით ავზლუქუნდი. ჩემს ქვითინს აჰყვა თითქმის ყველა. ვისარგებლე მდგომარეობით და პირველი მივიჭერი მწერალთან. გადავეხვიე, დავუოცნე გამხმარი სახე,.. მომჯნენ სხეებიც, მწერალს ვეხვეოდით. გულში ვიკრავდით, სამუდამოთ ვეთხოვებოდით. რეზინიანმა ჩეკისტმა მოხუცს წიხლი ჩააზილა. ჯავახიშვილი გასავალი კარების ახლოს ჩაიკეცა, ხორციელათ დაუძლურებული ადამიანი მალე ზეზე აღ-

გა, დამტყნარი ხელებით სველი თეალები ამოიწმინდა და გადმოგვძახა: „აწ გშორდებით, საყვარელო ძმებო“,.. მაგრამ არ დააცალეს, სიტყვა გააწვეეტინეს. ჩვეისტებმა კისერში ხელი წაავლო და კარებისაკენ წაათრია. კიდევ საკვირეულება! მწერალი კვლავ დაუსხლტა ხელიდან ჩვეისტს, დაჩონჩხილი ხელი მაღლა აღმართა და არსენასებური ფოლადივით მტკიცე ხმით დაგვძახა:

„კიდევაც დაიზრდებიან
ქართულში ლეკები მგლისანი,
ისე არ ამოწყდებიან
ჯაერი შაშვამონ მტრისანი“.

ებლა კი აღმართა ჩვეისტმა ხელი და მძლავრად დაკრა მძიმე რეზინი მხრებზედ ჯავახიშივით. მწერალმა გონი არ დაჰკარგა. იგი კვლავ ხელს გვიქნევდა დამშეიდობების ნიშნად.

მძიმე ტრიალით მიიხურა სარდაფის კარი.

ასეთი იყო მიხეილ ჯავახიშივილის სიცოცხლის უანასენელი დღეები. ჭეშმარიტად, ქართველებმა არ უნდა დავივიწყოთ და მტერს არ უნდა ვაპატიოთ ჩვენი ეროვნული სიამაყის შებღალვა. მოვა დრო, სისხლით შეღებილი სარდაფიდან ამოვიტანთ დაღუპული ეროვნული გმირების წმინდა სახელებს და სადიდებლად მივიტანთ ეროვნულ საკურთხეველთან. ქართველმა ხალხმა არ უნდა დაივიწყოს ჯავახიშივილი, ყველას უნდა ახსოვდეს, რომ ბნელეთის მოციქულებმა ხელიდან გამოგვტაცეს და ვერაგულად მოგვიკლეს დიდი მწერალი და მამულიშვილი“.

1943 წელს გამოქვეყნებული გივი კობახიძის მომღვენო წერილი „ქართული საბჭოთა მწერლობა“ (იხ. ჟურნ. „ქართველი ერი“, ბერლინი, 1943, № 5, გვ. 26-32) ეხება ჩვენი ლიტერატურის მიერ 20 წელზე მეტი ხნის (1921-1943 წწ.) განმავლობაში განვლილ გზას, რომელსაც კრიტიკოსი ორ უმთავრეს ეტაპად ჰყოფს: „I. — 1921 წლიდან 1930 წლამდე და II. — 1930 წლიდან დღემდე (1943 წლამდე)“. გ. კობახიძის სიტყვებით, „პერიოდი 1921 წლიდან 1930 წლამდე არის მრავალმხრივ საინტერესო. ამ პერიოდში ქართულ მწერლობას კიდევ ჰქონდა შერჩენილი უდრეკი სული. თავისუფალი

შემოქმედებითი ტემპერამენტი, პათოსი და გაქანება. ქართული სული ამ დროს იღგა მომავალი დიდი განცდის და უბედურების წინ, მაგრამ იღგა ძველი ტრადიციებით და მშვენიერებით აღმკული. ამ პერიოდში იგი კიდევ უშიშრად ცდილობდა ხმამაღლა ეთქვა თავისი გულის წადილი, თავისუფლად ეასროვნა და ნაციონალური სულისკვეთება გამოემჟღავნებია. თუმცა შემოჭრილი მტერი ყოველივე ამას დაჟინებით ებრძოდა. ბრძოლა იყო ჩუმი და მეთოდური, სასტიკი და დაუნდობელი, ზოგჯერ მლიქვნელი, შეშპარავე, ზოგჯერ აშკარა და პირდაპირი. მაღულ ლესაედენ მახვილს ქართული მწერლობის განსაგმირად, რაც შემდეგ მთელი სისასტიკით მოხდა. რომ ამ ხნის განმავლობაში ქართული მწერლობა მაინც საკმაოდ ვიწროვდებოდა და იღვენებოდა, ეს მტკიცდება იქიდანაც, რომ 1923 წლიდან მოყოლებული საქართველოში გამოვიდა და დაიხურა მთელი წყება ლიტერატურული ჟურნალ-გაზეთებისა, რომელთაც ხმა აღიმალღეს უბეში ძალის წინააღმდეგ. ასეთი ჟურნალ-გაზეთები იყვნენ „ლომისი“, „ბარიკადი“, „ილიონი“, „არიფიონი“, „საქართველოს სამრეკლო“, „კავკასიონი“ და სხვა. ეს ლიტერატურული პრესა წარმოადგენდა ქართული მწერლობის კერას, რომლის ირგვლივ ირახმებოდა დაუმრეტელი ქართული სული“.

გ. კობახიძე ამ პერიოდის ქართულ მწერლობაში გაჩენილ ახალ მიმართულებებს შორის განსაკუთრებით გამოყოფს ფუტურისტებს (ჩრდილოვან მხარეებთან ერთად, საერთოდ, დადებით შეფასებას აძლევს მათ) და „პროლეტარულ მწერლობას“, რომელსაც „ლიტერატურულ ჩეკას“ უწოდებს და მწვავედ აკრიტიკებს მას ქართული კლასიკური მწერლობის დევნის გამო: „სწორედ ამ პერიოდში დაერივნენ ჩვენს სასიკადალო კლასიკურ მწერლობას და „გააცამტვერეს“ იგი, შებღალეს და ჩირქი წასცხეს დიდებულ ქმნილებებს“ — წერს გ. კობახიძე და განაგრძობს: „ილია „ფეოდალი“ იყო „გლეხების სისხლის მწოველი“, აკაკი „ვიღაც მესტვირე — მბოდავი“... ვაჟას ქართულს ხომ ვერ გაიგებდა ქართველი და ამგვარად პირისაგან მიწისა აღგავეს ჩვენი მწერლობის საამაყო და სალოცავი ქმნილებანი. რაც ჩვენთვის წმინდა იყო და სპეტაკი, რაც ჩვენთვის საამაყო იყო და სათაყვანებელი, რაც ჩვენი გმი-

რული ისტორიის, წმინდა მორალის და ღირებულების მანქანებზე-
ფლი იყო, იგი დასწევლეს და ჯვარს აცვეს“.

ქართული საბჭოთა მწერლობის მეორე და უფრო სასტიკი
პერიოდს, როგორც ვთქვით, გ. კობახიძე 1930 წლიდან იწყებს,
რომელსაც უკავშირებს ჩვენი ქვეყნის ცხოვრებაში მომხდარ
ახალ ისტორიულ ქარტეზილს: „1930 წელს ქართულ ხალხს
დიდი უბედურება დაატყდა თავს კოლმეურნეობის სახით. ერს
თავს მოახვიეს საშინელი სისტემა მიწათმოქმედებისა, რომელ-
მაც მთლად ბოლო მოუღო ქართულ გლეხობას. სამი წლის
განმავლობაში არ შეწყვეტილა ამბოხება საქართველოს სხვა-
დასხვა კუთხეებში და იღვრებოდა აუწყველი სისხლი. კოლექ-
ტივიზმი შეიჭრა თვით ადამიანის შვეცებაში და იქ გაბატონება
მოიწადინა. ქვეყნის სამეურნეო და ეკონომიურმა პოლიტიკამ
თავისი დაღი დაასვა მწერლობასაც“.

ჭეშმარიტი პროფესიონალის ბეჭედი აზის ამ პერიოდის
ქართული ლიტერატურის გ. კობახიძისეულ შეფასება-ანა-
ლიზს. „დიდი აღმშენებლობის“, „ბედნიერი და საამური
ცხოვრების“ ამსახველ პარტიული სენით გაუღენთილ, წყალ-
წყალა, მდარე ხარისხის შინაარსობრივად და თემატურად
გაუმართავ ნაწარმოებთა დასახასიათებლად გ. კობახიძე მოხ-
დენილად იყენებს გივი შადურის პირით ნათქვამ მიხ. ჯავახი-
შვილისეულ სიტყვებს: „ფერადოვანს ფასი დაეკარგა, მსუქან-
სა და ნახს გამოთქმას ყველა ერიდება. ეხლა ყაზარმული მხატ-
ვრობა დამკვიდრდა“...

„მაგრამ „ყაზარმული მხატვრობის“ გვერდით გ. კობახიძე
შეუმჩნევლად არ ტოვებს საკუთარ სინდისთან პირნათლად
მყოფ და მოვალეობის წინაშე ერთგულად დარჩენილ ქარ-
თულ მწერლობას (გრ. რობაქიძე, გალაკტიონ და ტიცთან
ტაბიძეები, პაოლო იაშვილი, მიხ. ჯავახიშვილი, ი. გრიშა-
შვილი, კ. გამსახურდია), რომელთაგან ზოგიერთი მოწამებ-
რივ გზას დაადგა... აი, რას წერს ის, მაგალითად, პაოლო
იაშვილის შესახებ:

„პაოლო იაშვილმა თავი მოიკლა!.. იმ პაოლომ, რომელმაც
მთელი თავისი თავი და შემოქმედება სამშობლოს სამსახურ-
პლოზე აიტანა; შემოჭრილ მტერს თითქოს ღიძილით შეხვდა,
მაგრამ მთელი 16 წელი იგი შენიღბული, გულით ატარებდა

ღრმა სიძულეულს იმ ვეშაპისას, რომელსაც მოეარე ჰყავდა დატყვევებული.

1937 წელს, ახავიებული სისხლის თქეშის დროს, პაოლომ პოეტის თავმოყვარეობას ანაცვალა თავისი ფიზიკური არსებობა. ბერიამ პაოლო იაშვილს მოსთხოვა საჯაროდ გამოსულიყო და ბოდიში მოეთხოვნა იმ ბრალდების გამო, რომელიც მას წაუყენეს. პაოლოს თვალეტი აენტო!.. მან ამაყად ასწია თავი, და ჯალათს თვალი თვალში გაუყარა: „პოეტს ბოდიში არ შეუშვენ ის!“ — მტკიცე ხმით მიმართა და ზურგი შეაქცია მას, ვისთანაც „ხუმრობა“ პეირად უჯდებოდა ყველა „თავხედს“. პოეტი ადის მწერალთა შენობის მესამე სართულზე და შაშხანით იკლავს თავს!.. რატომ? „ყოფაცხოვრებითი გახრწნილებისათვის“ თუ...

„პოეტს ბოდიში არ შეუშვენ ის!“.. აი, საპროგრამო სიტყვები, პაოლოს მიერ ნათქვამი აღსასრულის ჟამს, რომელიც საზოგადოდ მწერლის მთელ არსებას გამოხატავს. ამ პროგრამას მიჟებოდა ქართველ მწერალთა ერთი ნაწილი, რომელმაც კარგად იცოდა თავისი მოვალეობა საზოგადოების და ერის წინაშე და მტერს თავი შეაკლა კიდეც“.

გ. კობახიძე საგანგებოდ გამოყოფს ახალგაზრდა ქართველ მწერალთა მდგომარეობას, რომელთა საგრძნობ ნაწილზე გასჭრა ვერაგულმა აგიტაციამ და მათი გონება ბნელმა ძალამ დაახშო და გადააგვარა, მაგრამ ამ ახალგაზრდა მწერალთა რიგებში იდგა საღად მოაზროვნე ნაწილიც, რომლებმაც წმინდა ეროვნულ პოზიციებს არ უღალატეს. მათ შორის გ. კობახიძე ასახელებს გიორგი შატბერაშვილს (გ. შ-ლის ინიციალებით), რომელიც რეპრესირებულ იქნა 1935 წელს „ანტისაბჭოთა მისწრაფებებისა“ და „კლასობრივი მტრის გავლენის დაუფარავი გამოხატულებისათვის“ (იხ. „მნათობი“, 1935, № 1, სარედაქციო წერილი; შდრ. „ლიტ. საქართველო“, 15. VI. 1990, გვ. 8-9). აი, როგორ აფასებს ამ ფაქტს გ. კობახიძე:

„არ შეგვიძლია არ აღვნიშნოთ ახალგაზრდა მწერლის გ. შ-ლის ბედი. იგი არის ტიპური წარმომადგენელი ახალგაზრდა ქართველი მწერლის, რომელიც განმსჭვალული იყო ეროვნული იდეებით. მან ქაქუცას ქალიშვილს უძღვნა ლექსი

და ამის გამო, და კიდევ სხვათა გამოც, იგი დააპატიმრეს. გადასახლებიდან დაბრუნების შემდეგ აუკრძალეს შემოქმედებითი მუშაობა“.

1930-იან წლებში პოეზიის ნაცვლად იოსებ გრიშაშვილის მეცნიერულ კვლევა-ძიებაზე გადასვლას გ. კობახიძე ხსნის იმით, რომ პოეტს აუკრძალეს გალობა, აღარ მისცეს უფლება ეწერა სიყვარულზე, ედემზე, ბულბულ-ვარდზე... თუ დაიწერებოდა რაიმე გოგონასთან გატრფიალებაზე, ეს გოგონა აუცილებლად „კომკავშირული უნდა ყოფილიყო“, მისი სიყვარულიც „კომკავშირული მრავალფეროვნებით შემკული“, ან გოგონა კომბაინერ-ტრაქტორისტი, ავიატორი და დამკვერელი... თუმცა, მეცნიერული კვლევა-ძიებით ი. გრიშაშვილმა სამშობლოს ბევრი რამ გაუკეთა: გამოსცა ალექსანდრე ჭავჭავაძის ერთტომეული, რომელზედაც თითქმის 10 წელი იმუშავა და საუკეთესო ძღვენი მიართვა ქართულ მწერლობას. შემდეგ იგი აკაკის თხზულებების გამოცემას რედაქტორობდა. გარდა ამისა, ამზადებდა დავიწყებულ ქართველ მწერალთა ნაწარმოებების კრებულებს გამოსაცემად ავტორთა ბიოგრაფიული და შემოქმედებით-კრიტიკული მასალებით.

გ. კობახიძე დიდად აფასებს კონსტანტინე გამსახურდიას ღვაწლს ქართული რომანისტიკის განვითარებაში: „კონსტანტინე გამსახურდია! — იგი ჩაითვლება ერთ-ერთ პირველთაგანად ქართული რომანის შექმნისა. გამსახურდიამ ქართულ მწერლობას რამოდენიმე დიდი რომანი შესძღვნა: მას განზრახული ჰქონდა საქართველოს ისტორია მხატვრულ ნაწარმოებთა სახით გადმოეცა და ამ დიდებულ საქმეს იგი დიდის მხატვრული ოსტატობით, სიყვარულით, ისტორიული ფაქტების ღრმა ცოდნით და ენერგიით აკეთებდა, რომლის დასაწყისია „დიდოსტატ კონსტანტინეს მარჯვენა“ (რაინდული რომანი) და „დავით აღმაშენებელი“ (ტრილოგია), რომლებიც ქართულ ლიტერატურაში ღირსეულ ადგილს დაიჭერს“.

როგორც აღვნიშნეთ, „ქართველი ერის“ რამდენიმე ნომერში (№ 8/9, ბერლინი, 1944. გვ. 32; № 10/11, ბერლინი, 1944, გვ. 19-20) გამოქვეყნებულია გ. კობახიძის ლექსები „წინაპრის სკივრთან“..., „გულს“, „ნეტაჲ შექმდლოს“ გ. შაორისპირელის ხელმოწერით. ავტორს ლექსში „ნეტაჲ შექმე-

ძლოს“ პეტისმეტად მკაცრი განაჩენი გაძოუტანია საკუთარი
კოეტური-შესაძლებლობებისათვის:

„ვაწვალე თავსა მგოსნობაში, მაგრამ მგოსანი,
ვამბობ გულლიად — ჩემგან იგი არ წარმოსდგება,
ისე, ვით სპილო არ იქნება ჩიტი ფრთოსანი
და შშრალ ქვიშისგან მუზარადი ჩამოისხმება“.

მაგრამ მკითხველს სჯერა მისი გულწრფელი აღსარების:

„თურმე ობლობა და სულისა განმარტობა
აამეტყველებს კაცსა მუნჯსა და ენა-ბრგვილსა.
ამად მეც ასრე შემემთხვა და ამაოზა
დაემორჩილა მარტოდ-მყოფის ნება-სურვილსა...“

მართლაც, ტყეობაში ყოფნის, ობლობისა და სულის გან-
მარტოების ბეჭედი აზის გ. კობახიძის ლექსებს. კერძოდ,
„წინაპრის სკიერთან“ გვიხატავს ჭადარა დედის მიერ ომში
მიმავალი ჭაბუკის გაცილებისა და წინაპრისეული სკიერის
ახლოს აღვლენილ მშობლის მხურვალე ლოცვის სვედიან
სურათს:

„სუსტი სინათლე ხის კედლებზე დაიწყებს ცოცვას,
ოთახში ბნელი შეთრთოლდება ნათლის მხილველი,
მუხლ-მოდრეკილი გულმხურვალედ აღავლენ ლოცვას
და იმ ვედრების თვით ღმერთია გულთამხილველი...“

გივი კობახიძე ჟურნალ „ქართველი ერის“ პარალელუ-
რად გ. შაორისპირელის ფსევდონიმით თანამშრომლობდა გა-
ზეთ „საქართველოში“, რომელიც ასევე ბერლინში გამოდი-
ოდა 1942-1945 წლებში (უკანასკნელი 138-ე ნომერი გამოვი-
და 1945 წლის 12 მარტს). „საქართველოს“ ფურცლებზე გა-
მოქვეყნებულ ლირიკულ ლექსში „ის მერთალი დამე“ (№ 104,
10. 8. 1944) პოეტი იგონებს სამშობლოში დატოვებულ პირ-
ველ სიყვარულს:

„ო, რა სიამით მაგონდება იმ მერთალი დამე,
როდესაც გული დაფერფლილი გრძნობამ დაღალა...
თავს დაგვცქეროდა ცა ღურჯთვალა, სხივმოკამკამე
და მთების ქიმზე ელვარებდა მთვარე ნამგალა...“

ნუთუ ის დამე, ჯადოსნური ხელით მორთული,
დაეკარგე სრულად და არასდროს დამიბრუნდება?!
არა და არა!.. სულ სხვას ამბობს, ტურფავ, ეს გული,

ჩვენ კვლავ შეგხედებით. როს სიმაღლეს აგუგუნდება!“
ამ გრძნობას ვერ ელევა პოეტი მეორე ლექსშიც „სადა ხარ?“ („საქართველო“, ბერლინი, 23. 10. 1944, № 119):

„სადა ხარ, ნეტავ სად... ვის ალხენ, ახარებ,
ვის შესცქერ თვალებში ალურად გრძნეული?
ოჰ, მე კი ამ გულსა ნიავს არ ვაკარებ,
შიგ შენ ხარ ნაკრძალი, ტანალღარხეული.

...მანამ კი მარტო ვარ, ლოდინით პერობილი,
სვედის ბაღს მჯდომარე ოცნებით მთვრალია,
არ მართობს ცა-ფირუზ... არც ბაღი მკობილი
და ჩემი სიცოცხლე უშენოდ მკრთალია...”

გაზეთ „საქართველოში“ დაისტამბა გივი კობახიძის პირველი სერიოზული გამოკვლევა „ახლო წარსულიდან“, რომელშიც გადმოცემულია პირველი მსოფლიო ომის დროს მოქმედი „საქართველოს დამოუკიდებლობის კომიტეტის“ მოკლე ისტორია (იხ. № 109, 14. 8. 1944; № 110, 21. 8. 1944).

საქმე ის არის, რომ ამ საუენის დამდეგს ქართულმა პოლიტიკურმა ემიგრაციამ დასავლეთ ევროპაში დაიწყო მოქმედება საქართველოს განთავისუფლებისა და საერთაშორისო ეროვნული უფლების მოპოვებისათვის. პირველი მსოფლიო ომის წინ, კერძოდ 1910 წელს, ქენევაში პეტრე სურგულაძემ დაარსა „სეპარატისტთა ჯგუფი“, რომელშიც შედიოდნენ მიხ. წერეთელი, ძმები ლეო და გიორგი კერესელიძეები, ვასილ ციციშვილი, ნესტორ მაღალაშვილი და მიხეილ იშხნელი. მოგვიანებით მათ შეუერთდნენ გიორგი მაჩაბელი, შელიტონ ქარცივაძე, პატრი შალვა ვარდიძე და ზია ბეკ აბაშიძე. ჯგუფს ჰქონდა საკუთარი ორგანო „თავისუფალი საქართველო“. სეპარატისტები მოითხოვდნენ რუსეთისაგან სრულ გამოყოფას და საქართველოს დამოუკიდებელი სახელმწიფოს აღდგენას. პირველი მსოფლიო ომის დაწყების შემდეგ „სეპარატისტთა ჯგუფის“ წევრებმა და მათთან მიმხრობილმა პირებმა ჩამოაყალიბეს „საქართველოს დამოუკიდებლობის კომიტეტი“, რომლის თავმჯდომარედ ისევ პ. სურგულაძე აირჩიეს. აღნიშნულმა კომიტეტმა დიდი როლი შეასრულა საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენისა და მისი საერთაშორისო ცნობის საქმეში, რის შემდეგაც თავისი მისია

შესრულებულად ჩაითვა და მოქმედებას შეწყვიტა. აი; სწორედ ამ კომიტეტის მოკლე ისტორიის გადმოცემას ისახავს მიზნად გ. კობახიძის წერილი, რომელიც პირველწყაროებსა და უშუალო წყარების, კერძოდ, მიხ. წერეთლის ცნობებზეა დამყარებული, რაც ამ ნარკვევის დიდ ღირსებად უნდა ჩაითვალოს.

ომის დამთავრების შემდეგ გ. კობახიძემ ცოლად შეირთო უკრაინელი ქალი — მარიამ ნიკოლოზის ასული, რომელიც დღემდე ერთგულ მეგობრობას უწევს. ცხოვრობდა უფრო მეტად მიუნხენში, ცოდნას იღრმავებდა მიუნხენის გარდა პაიდელბერგის, გიოტინგენისა და მარბურგის ბიბლიოთეკებში მუშაობით, ისმენდა ცნობილი გერმანელი პროფესორების ლექციებს...

1948 წელს, პარიზში, გ. კობახიძის ახლო მეგობარმა კალე სალიამ და მისმა მეუღლემ ნინო სალიამ დაარსეს ცნობილი ჟურნალი „ბედი ქართლისა“, რომლის ერთ-ერთი აქტიური თანამშრომელი გრიგოლ რობაქიძესთან და მიხაკო წერეთელთან ერთად გივი კობახიძეც გახდა.

„ბედი ქართლისას“ სხვადასხვა ნომრებში გამოქვეყნდა გივი კობახიძის შემდეგი შრომები:

1. გერმანელი მოგზაურის იოჰან-ანტონ გულდენშტედტის თხზულებაში აღწერილი სამი ქართული ხალხური ჩეულების შესახებ, „ბედი ქართლისა“, პარიზი, 1948, № 1; 1948, № 3; 1949, № 6.

2. იერუსალიმის ქართული ჯვრის მონასტრის მოზაიკის ქართული წარწერა და ერეკლე I, „ბედი ქართლისა“, პარიზი, 1950, № 7.

3. მშვენიერი ქართველი ქალი და ბედი ქართლისა, „ბედი ქართლისა“, პარიზი, 1952, № 11.

4. ზოგიერთი ცნობები დასავლეთ საქართველოს ბაგრატიონებზე, „ბედი ქართლისა“, პარიზი, 1952, № 13; 1953, № 14.

5. რაზედ ფიქრობდნ რუსეთში გადასახლებული ქართველი ბატონიშვილები? (ახალი წყაროებიდან), „ბედი ქართლისა“, პარიზი, 1954, № 16.

6. ქართველთა და სომეხთა ურთიერთობის ისტორიიდან,

„ბედი ქართლისა“, პარიზი, 1955, № 19.

მკითხველი დაგვეთანხმება თუ რა მრავალმხრივი ინტერესების მქონე მკვლევართან გვაქვს საქმე.

გერმანელი მეცნიერისა და მოგზაურის, აკადემიკოს გულდენშტედტის (1745-1781) შესახებ დაწერილ ნარკვევში გ. კობახიძე თავდაპირველად გვაძლევს მის ბიოგრაფიულ ცნობებს, ამოკრებილს პირველწყაროებიდან (Allgemeine Deutsche Biographie, ტ. X, ლაიპციგი, 1879). მას ხელთ აქვს აკდ. პ. პალლასის მიერ გამოცემული ორტომეული სათაურით „დოქტორ იოჰან ანტონ გულდენშტედტის მოგზაურობა რუსეთით კავკასიის მთიანეთში“ (სპბ., 1787, 1791), აგრეთვე, ცნობილი ორიენტალისტის იულიუს ფონ კლაპროტის ბერლინური გამოცემა (1815 წ.) და რუსული თარგმანიც. იყენებს ივ. ჯავახიშვილის „საქართველოს ეკონომიური ისტორიის“ I წიგნს, რომელშიც მოცემულია გულდენშტედტის თხზულების მეცნიერული შეფასება, ზოგადად გვაცნობს გერმანელი მოგზაურის წიგნის შინაარსს და ურთავს მისგან ამოდებულ სამი ქართული ხალხური ჩვეულების (ჯვარის წერისა და ქორწინების წესები, ტირილისა და მიცვალებულის დაკრძალვის წესები, ქართული სუფრა) ორიგინალიდან შესრულებულ პირველ ქართულ თარგმანს (ამჟამად არსებობს გულდენშტედტის თხზულების „მოგზაურობა საქართველოში“ მთლიანი ქართული თარგმანი გ. გელაშვილისა, ტ. 1-2, თბ., 1962-64 წწ.).

1949 წელს მამა შალვა ვარდიძეს „ბედი ქართლისას“ რედაქციისათვის პარიზში იერუსალიმიდან გაუგზავნია ჯვრის მონასტერში გადაღებული რამდენიმე სურათი, მათ შორის, მოზაიკა ქართული წარწერით, რომელიც გადმოცემის მიხედვით, ფარავს მონასტერში ჯვრის ადგილს, რომელზედაც ქრისტე აწამეს. აღნიშნული სურათი დაიბეჭდა „ბედი ქართლისას“ მე-5 ნომერში, 1949 წელს (გვ. 33). აი, სწორედ მას ეძღვნება გ. კობახიძის მორიგი ნარკვევი. იერუსალიმის ქართული ჯვარის მონასტრის მოზაიკის ქართული წარწერა და ერეკლე I“, რომელიც 1950 წელს გამოქვეყნდა „ბედი ქართლისას“ № 7-ში (გვ. 23-26).

მოზაიკის ირგვლივ არსებული ქართული ასომთავრული წარწერა თურმე ამოუკითხავს პროფ. მიხ. წერეთელს, რომლის თავაზიანი ნებართვით. გ. კობახიძეს აქვე მოჰყავს უქარაგმოდ მისი მხედრული ტრანსლიტერაცია:

„ჩვენ მეფეთ მეფის ერეკლეს ასულმან ელენე შეეკაზმეთ კვარცხლბუკი ესე ადგილსა წმიდისა გოლგოთისა, რომელს ზედა იწინა (?) ერთი (?) ძელი ჯვარისა, რათა მეოხ და მუარველ გვეყოს მეუღლით, ძით და ასულით. ქრისტეს აქეთ 1723“.

გ. კობახიძეს მიზნად დაუსახავს ამ წარწერის კომენტირება და მკითხველს აცნობს ერეკლე I-ის ცხოვრების გზას, აქვე ხატავს ეპოქის მთლიან სურათს, რომელიც ფრაზის ექსპრესიით, სიტყვის ისეთი ოსტატობით და შეიძლება ითქვას, მხატვრული სიძლიერით არის შესრულებული, რომ თავს ვერ ვიკავებთ მისი ვრცელი ციტირებისგან:

„ქართველი ერის სისხლიანი თავგადასავალის მთელს ისტორიაში მე-17 საუკუნე განსაკუთრებული სიმკვეთრით გამოირჩევა, როდესაც ჩვენი ერის სასოწარკვეთილებამ თავის აპოგეას მიაღწია. საქართველოს თავისი პოლიტიკური დანაწილება სამ სამეფოდ და ხუთ სამთავროდ ისე მწვავედ და საბედისწეროდ არასოდეს არ უგრძენია, იმოდენა ნგრევა, სისხლის ღერა და ფიზიკური განადგურება არასოდეს განუცდია, როგორც ამ საუკუნეში.

და განცვიფრებაში მოდის ადამიანი, როდესაც ამ საშინელებათა გვერდით, ამგვარი აგონიის ხანაში, ეხედავთ შაჰის მიერ დადგინებულ და მის მორჩილ მუსულმან და არამუსულმან მეფეთა დაუღალავ კულტურულ-საგანმანათლებლო მუშაობას, ქრისტიანობის გაბედულად დაცვას და ამაღლებას, და გიკვირს: რაოდენი ენერგია ჰქონია ბაგრატიონთა სახლს და მის ცალკეულ წარმომადგენელთ, რაოდენი მწერალი, პოეტი, ფილოსოფოსი, ისტორიკოსი, გეოგრაფოსი, ფილოლოგი, ლინგვისტი, კალიგრაფი, . მოსამართლე, სჯულ-მდებელი, მღვდელ-მთაფარი, მხედართ-მთავარი, სახელმწიფო კაცნი მისცა მან საქართველოს. ამგვარ პიროვნებათა დაუმრეტელ ენერგიას და ღვაწლს უნდა ვუმაღლოდეთ, რომ საქართველო თან არ გადაჰყვა მეჩვიდმეტე საუკუნეს. მაგრამ მიუხედავად ამისა ამ საუკუნემ საქართველოსაგან თავისი ხარკი აიღო და

ვერავითარმა შაჰნავაზებმა და კათოლიკოს-ეპისკოპოსთა შერისხევებმა ეს ბეგარა ვერ ააცილა ქართველი ერის ბედ-ილ-ბალს:

ამ საუკუნეს ეკუთვნის შაჰ-აბაზის შემოსევები და კახეთის სისხლიანი ეპოქა; ქეთევანის წამება; შალვა, ბიძინა და ელიზბარის თავდადება და წამება, და ვინ მოსთვლის კიდევ რამდენი სხვა უბედურება! ამავე საუკუნეში დასრულდა სრული გამაჰმადიანება სამცხე-საათაბაგოსი. ეს ოდესღაც ქრისტიანული და საერთო კულტურის კერა საქართველოსი, გადაიქცა ოსმალეთის უძლიერეს ფორპოსტად და ბაზად საქართველოს წინააღმდეგ ბრძოლისათვის, რომელსაც მონური ერთგულებით აწარმოებდნენ გამაჰმადიანებული, „ფაშებად“ და „ბეგებად“ გადანათლული, ძველი ათაბაგების გვარეულობა და მესხეთის დიდებულები“.

აქვე არ შეიძლება ხაზი არ გაესვას გ. კობახიძის წერის სტილის სხვა თავისებურებასაც, კერძოდ, იშვიათ ზომიერებას, ტაქტს და სიფრთხილეს. ეს ჩანს თუნდაც, ერეკლე I-ის ბიოგრაფიის ერთ ცნობილ დეტალზე, სახელდობრ, მოსკოვში, რუსეთის მეფე ალექსი მიხეილის ძის კარზე ქართველი ბატონიშვილის ცხოვრების ეპიზოდის გადმოცემისას:

„1671 წელს მოხუცებული რუსთ ხელმწიფე ალექსი მიხეილის ძე მეორედ დაქორწინდა 20 წლის ნატალია კირილეს ასულ ნარიშკინაზე. ერეკლე ბატონიშვილი მეფემ თავის „ტისიაცკად“ გაიხადა, როგორც ყველაზე უახლოესი, საპატივცემულო პიროვნება და მისი „გაზრდილი“. ამგვარად ერეკლე სიძის ჯვარის მამა იყო. 1672 წ. დედოფალ ნატალიას შეეძინა ვაჟი, პეტრე, მომავალი დიდი იმპერატორი რუსეთისა. ერეკლემ პეტრეს ნათვლაზედ სხეებივით უბრალო მილოცვა კი არა, არამედ ვრცელი სიტყვა წარმოსთქვა. მისი განსაკუთრებული სიახლოვე მეფესთან და ახალგაზრდა დედოფალთან აღსანიშნავია და დამაფიქრებელი, რომელმაც შემდეგში მთელი ლეგენდა შექმნა: თითქოს ერეკლე იყო ნამდვილი მამა პეტრე დიდისა. ეს ლეგენდა განსაკუთრებით ქართველებშია გავრცელებული, მაგრამ თვით პეტრე დიდის ცხოვრების უკვე ცნობილი ნიუანსები და ბევრი სხვა საგულისხმოიერო „წერილმანები“, ამ ლეგენდას როგორღაც საფუძველს უმაგრებენ“.

ასე ძალდაუტანებლად ნათქვამი ხშირად უფრო დამაჯერებელია, ვიდრე წრეგადასული ჯიუტი მტკიცება!

„ამა თუ იმ ტომის, ერის, ან რასის გარეგნულ მშვენიერებას უმთავრესად ამავე ტომის, ერის ან რასის ქალით აფასებენ ხოლმე. ქართველი ქალის მშვენიერებამ ძველთაგანვე შორს გაითქვა სახელი. ქართველი ერი ითვლება ერთ-ერთ ყველაზე უმშვენიერს რასად დედამიწის ზურგზედ. რომელი ძველი და ახალი ენციკლოპედიაც არ უნდა გადაშალოთ, თქვენ იქ შეხვდებით ქართველი ხალხის, განსაკუთრებით კი ქართველი ქალის სილამაზის წარმტაც აღწერილობას. ძველი და ახალი მოგზაურობის ცნობებიც ერთხმად ადასტურებენ მათივე თვალთა ბილწულს ქართველი ქალის სიტურფეს, კეთილშობილურ აღნაგობას, თმა-თვალ-წარბ-წამწამთა საოცარ სიმშვენეს, მომხიბვლელობას, მიმზიდველობას და ეშხს, მიმოხერას, სინარნარე-სიკეკლუცეს, სინაზეს, გულკეთილობას და სხვა მრავალ, მეტად კეთილშეზავებულ თვისებებს“ — ასე იწყებს გივი კობახიძე „ბედი ქართლისაში“ დასტამბულ მომდევნო წერილს „მშვენიერი ქართველი ქალი და ბედი ქართლისა“.

თავისი სიტყვების დასტურად გ. კობახიძეს ამოუყრებია უცხოელ მოგზაურთა (ტურნეფორი, გამბა, ჰენრი ნორმანი, უილიამ კურტისი, რობერტ კერ-პორტერი, კარლ კოხი, მორის ვაგნერი, ჰერმან აბიხი, ბარონ აუგუსტ ფონ ჰაქსტჰაუზენი) გამონათქვამები ქართველ ქალზე (ბევრი მათგანი ღღემდე არ შემოსულა სამამულო მეცნიერების ბრუნვაში), მაგრამ ავტორის სამართლიანი დასკვნით, ქართველი ქალის სიტურფე-სილამაზეს მარტო უცხო თვალი არ ამჩნევდა. ამ სილამაზეს ხედავდა. რასაკვირველია, თვით ქართველიც. მთელს ქვეყნიერებაზედ ისეთის სიდიადით და აღტაცებით ქალის სილამაზე-მშვენიერებას ვერაფერ უმღერდა, ისე შეფრფვინით ვერვინ იცავდა და უვლიდა, როგორც ქართველი! ქართველ ერს კულტად აქვს გადაქცეული ქალის თაყვანისცემა. ნინო, თამარი, ქეთევანი და სხვანი დიდებულნი ბანოვანნი ნათელწმინდა ხატივით სულში აქვს ჩასვენებული ყოველ ქართველს. რომელ უცხოელს შეუძლია აღწეროს ქართველი ქალის სიტურფე და მშვენიერება ისეთი დიდებული ხელოვნებით,

როგორც მას აღწერს ქართველი? ამისი მშვენიერი მაგალითია „ვეფხისტყაოსანი“, ქართული ხალხური პოეზია, საერთოდ, ქართული ზეპირსიტყვაობა (თქმულებები, გადმოცემები, ლეგენდები და ზღაპრები). ამისი მშვენიერი მაგალითია ქართული სიტყვა „მზეთუნახავი“, ან კიდევ, სახელები „მზია“, „მზექალა“, „მზისავარ“, „მზევინარი“, „პირიმზისა“, „მზევია“, „თვარისა“, „პირთვარისა“, „ნათელა“, „პირნათელა“, „შეენიერა“, „პირლამაზა“, „ვარდო“, „ვარდისა“, „ია“, „გულისვარდი“, „გულია“, „ციალა“, „მაყვალა“, „ნაგიზა“, „ნაზო“, „ნაზიბროლა“...

ავტორს ყველა ეს მაგალითი სჭირდება იმისთვის, რომ გვიჩვენოს თუ როგორი მოკრძალებით იცავდა ქართველი ერი თავის ქალს, ამასთან, როგორ იმოქმედა საქართველოს ცხოვრების ბედზე ქართველი ქალის სილამაზემ, როგორ დაიცვა ქართველმა ქალმა ჩვენი მრავალ-ტანჯული ქვეყანა მოზღვა-ვებით მომდგარი ურიცხვი მტრისაგან, როგორ გადაარჩინა ერის საკუთარი „მეიღა“, დაიცვა მისი სულიერი და ხორცი-ელი არსება წმინდად. გ. კობახიძე წერს:

„საქართველოს ისტორიული მტრები ქართველები ერის მოუდრეკლობის და გაუტეხელობის მიზეზს ხედავდნენ უმთავრესად ქართველ ქალში. ქალი იყო ოჯახის ბურჯი. სწორედ იგი აყალიბებდა „ქართველურობას“, სძერწავდა უკვდავ სულს. უცნაურის ძალით შთაბერავდა ხოლმე ამ სულს თავის შობილს, რომლის აღმოფხვრა უკვე აღარავითარ ძალას არ შეეძლო. ასე მაგრობდა საქართველოს ეროვნული „მეობის“ ციხე-დარბაზი, რომელსაც დედა-ბოძად შეეყენებული ჰყავდა ქართველი ქალი“.

გ. კობახიძე განაგრძნობს: მტრის შემოტევისაგან „ქართველი ქალი მამაკაცის გვერდით ბრძოლითვე იცავდა თავს. — იარაღით, ხერხით, ქალური დიპლომატიით, მოთმინებით, კბილებით და ბრჩხილებით იცავდა იგი თავის თავსაც, თავის ბუდესაც და თავის სინდისსაც. ქართველი ქალის სიმაძა-ცეს, სულიერ გაუტეხელობას და ერთგულობას უნდა ვუმაღ-ლოდეთ თუ დღეს ჩვენ კიდევ შეგვრჩა ქართული ცხოვრები, თვალ-წამწამები, იერი, აგებულება, გამომეტყველება და, რაც მთავარია, ქართული სულიერი თვისებები“.

ამის საილუსტრაციოდ გ. კობახიძეს ასეთი შედარება მოჰყავს:

„საქართველოში მონღოლების ბატონობის ხანა ას წელიწადს გაგრძელდა. მათგან ქართველ ერზე ძალიანტანება დიდი იყო. მონღოლთა ბატონობამ დასცა საქართველოს ძლიერება და შეამცირა მოსახლეობის რიცხვი. მომთაბარე და ვეღური მონღოლები თავისი წესისამებრ დაუნდობლად ხდიდნენ ნამუსს მათს მიერ დაპყრობილი ქვეყნის ქალებს. მონღოლებმა სისხლის შერყვით ბევრს ხალხებს და რასებს შეუცვალეს სახე და სულიერი თვისებები. მაგალითად, დღევანდელი რუსი უკვე აღარ ჰგავს მონღოლების მოსვლამდე არსებულ ძველ რუსს, რომელსაც მანამდე მწყობრი, სღაუური, გერმანულთან მსგავსი, სახე და აგებულება მოეპოვებოდა. რუსები ამჟამად შესახედობით და ბევრი სულიერი თვისებებით უკვე მონღოლებს წააგავენ. მათში ოცი პროცენტი თუ მოიპოვება კიდევ წმინდა სღაუური ტიპები. ქართულ რასასთან მკვეთრად განსაზღვრული მონღოლური რასის შერევა გამოიწვევდა საქართველოს სრულ გადაგვარებას და წარმოქმნიდა სულ სხვა სახის ერს, ვიდრე იყო და არის ეხლა. ამ საფრთხისაგან სამშობლო დაიხსნა ქართველმა ქალმა. — თუ მოძალადე მონღოლის ნაყოფი მუცლად ჰქონდა, იგი ან თავს მოიკლავდა. რომ „თესლი ბოროტი“ არ ეტარებინა ქართული საშობით; ან დაელოდებოდა მომშობიარებას და ნაყოფს წამსვე მოაშობოდა, რათა ამ გზით აღარ დარჩენილიყო „უცხო თესლი“ ჩვენს მიწაზე. ძნელი წარმოსადგენი და გასაკვირია ეს საშუალებანი, მაგრამ ეს ასე ხდებოდა!“

დღესაც დიდი იმედით შეჰყურებს გ. კობახიძე ქართველის დედას: „თუ იგი დაეცა, ევდარაფერი იხსნის საქართველოს! იგია ეხლაც ერთად-ერთი მხსნელი სამშობლოსი. ვეთაყვანოთ მას! კვლავ მამა-პაპურად დაეიფაროთ იგი, რადგან ქართველი ქალის დაცვა ნიშნავს სამშობლოს დაცვას. ნუ შეგვაკრთობს ჩვენი ბედი, რადგან იგი არის ჩვენი ბედი! ბედი: მშვენიერი ქართველი ქალისა და ბედი ქართლისა!“

დასავლეთ საქართველოს ბაგრატიონების ისტორიას, რომელსაც საფუძველი ჩაუყარა დავით ნარინმა (რუსუდანის ძემ), გ. კობახიძე მოგვითხრობს წერილში „ზოგიერთი ცნო-

51. გივი კობახიძე.

ბები დასავლეთ საქართველოს ბაგრატიონებზე“, ხოლო XIX საუკუნეში რუსეთში გადასახლებულ ქართველ ბატონიშვილთა ოცნება საქართველოს ტახტის დასაბრუნებლად განხილულია გ. კობახიძის ნარკვევში „რაზედ ფიქრობდენ რუსეთში გადასახლებული ქართველი ბატონიშვილები“. ასევე საყურადღებოა „ბედი ქართლისაში“ გამოქვეყნებული გ. კობახიძის უკანასკნელი სტატია „ქართველთა და სომეხთა ურთიერთობის ისტორიიდან“, რომელშიც უხეი პირველწყაროების (რუსული, ქართული, ევროპული) გამოყენებით ნაჩვენებია ამ ორი ძველი მეზობელი ერის ურთიერთობის ასპექტები 1749—1799 წლებში.

ამით ვამთავრებთ ევროპულ კონტინენტზე გივი კობახიძის ლიტერატურულ-მეცნიერული მემკვიდრეობის მიმოხილვას. ახალი და ნაყოფიერი პერიოდი მისი შემოქმედებისა იშლება ამერიკის კონტინენტზე, სადაც იგი შეუდგენიან ერთად უკვე 1949 წლიდან ცხოვრობს...

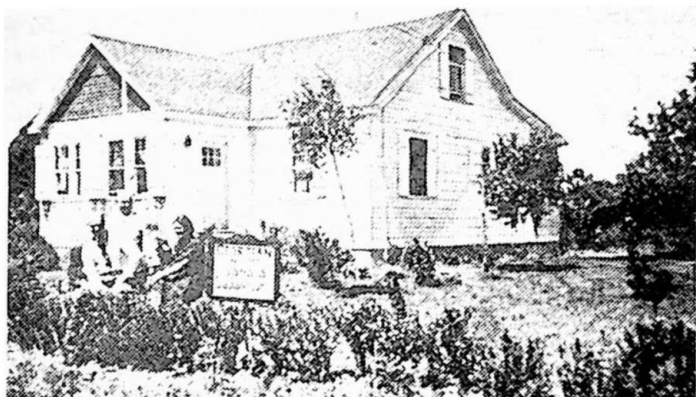

52. აშშ-ის ქართული
სათვისტომოს გერბი, ნახატი
ენაო კობახიძისა.

53. ქართული სახლი „პატარა
საქართველო“ ნიუ-იორკთან
ახლოს.

სანამ შევუდგებოდეთ გივი კობახიძის ლიტერატურული მოღვაწეობის ამერიკული პერიოდის (1949 წლიდან დღემდე) განხილვას, რამდენიმე სიტყვა უნდა ეთქვათ აშშ-ში პირველი ქართველების ჩასვლისა და იქ ქართული სათვისტომოს შექმნის შესახებ, მით უმეტეს, რომ ამაში გვებმარება თვით ბ.-ნ გივის 1955 წელს დაწერილი მშვენიერი სტატია: „ქართ. ველობა ამერიკის შეერთებულ შტატებში“ (იხ. გაზ. „ქართველი ერი“, ნიუ-იორკი, 1955-56 წწ. № 1, გვ. 12). მოვიყვანოთ რამდენიმე ადგილს:

„... ქართველებმა გასული საუკუნის სამოციანი წლებიდან იწყეს შორეულ ქვეყნებში სამუშაოს საძებნელად მოგზაურობა. უკვე ამ დროს რუსეთის, ჩინეთის და ამერიკისაკენ მიემგზავრებიან ქართველნი, რომელთა შორის სჭარბობდნენ რატველები და გურულები. ვიწრო მიწიანი რაჭა და გურია მოჭარბებული მოსახლეობის ნამატს აიძულებდა საარსებო წყაროს საძიებლად გასულიყო არა მარტო კაეკასიის მეზობელ მხარეებში, არამედ უფრო შორსაც. ამერიკა ყოველთვის ანდამატივით იზიდავდა მსოფლიოს მრავალ ხალხებს და რასაკვირველია, არც ქართველებს გამოეპარებოდათ ეს პროცესი

მხედველობიდან. მაგრამ თუ სხვა ეროვნებათა შვილები ამერიკაში მიდიოდნენ იქ სამუდამოდ დასახლების მიზნით და მათი დიდი უმრავლესობა მართლაც საბოლოო ბუდეს ამერიკაში იკეთებდა, — ქართველები ამას თითქმის არასოდეს არ სჩადიოდნენ... ამერიკაში მიმავალი ქართველები ისევ სამშობლოს უბრუნდებოდნენ და მათმა ახალშენმა ფეხი ვერ მოიკიდა ახალ მიწაზე. არც სიმდიდრე და არც სხვა რამ სიკეთე მათ არ იზიდავდა. სამშობლოსაკენ ლტოლვის გრძნობა ყველა სხვა გრძნობებზე ძლიერი იყო. ვის არ გაუგონია რატული „სუფრულის“ დასაწყისი სტროფის შემდეგი სიტყვები:

**„დამისხი, დამალვეინე,
ტყუას მოვალ, გონებასო:
რატას წასვლა მირჩევნია
მილიონის ქონებასო!“**

ამ სიტყვებში საუკეთესოდ და მკაფიოდ არის გამოთქმული ქართველის სულიერი სიმდიდრე, რომელსაც ვერავითარი მილიონები ვერ აეწონება!

...გურულებსაც აქვთ თავისებური მხიარულებით სავსე სიმღერებში ერთი სიმღერა, რომელიც ამ სიტყვებით იწყება:

**„მივალ გურიაში, მარა
სული წინწინ გეიპარა!...“**

... უცხოეთში რჩებოდნენ ძლიერ ცოტანი და უმეტესად ისინი, რომელნიც ცოლ-შვილს კიდებოდნენ და მათ გამოველარ სცილდებოდნენ ახალ სამშობლოს. ასეთი ქართული შთამოშავლობის ამერიკელები დღესაც ცხოვრობენ სხვადასხვა შტატებში. ესენი არიან უმთავრესად რევოლუციამდე გადმოსახლებული ქართველთა შთამომავალნი.

იყო იძულებითი, პოლიტიკური მოსაზრებით გამოწვეული შემოსახლება შეერთებულ შტატებში. მაგალითად, ციმბირის კატორღიდან გამოქცეული იოსებ ლალიაშვილი ჩინეთ-იპონიის გავლით შემოვიდა შეერთებულ შტატებში, აქ დასახლდა და აქვე გარდაიცვალა. როგორც ვიცით, სემინარიელმა იოსებ ლალიაშვილმა 1886 წლის 24 მაისს ხანჯლით მოჰკლა თბილისის სემინარიის რექტორი, ქართველების მოძულე და მკაცრი რუსიფიკატორი, დეკანოზი პაულე ჩუდეცკი. იმავე წლის 16 ივნისს ლალიაშვილს სამხედრო სასამართლომ ოცი წლის კატორღა მიუსაჯა და მდინებში სამუშაოდ ციმბირში გაგზავნა. ოთხმოციანი წლების დასასრულს ლალიაშვილი უკვე შეერთებულ შტატებშია.

ქართველთა საგრძნობი რიცხვი ამერიკას შემოემატა მეოცე საუკუნის დასაწყისში, სახელდობრ, 1905 წლის შემდეგ. ამ დროს გურული ცხენოსნები ნოე ინწკირველის ხელმძღვანელობით, დაახლოებით 50 კაცი კონტრაქტით ჩამოდიან შეერთებულ შტატებში და იწყებენ ცირკში გამოსვლებს. ზოგიერთი მათგანი საბოლოოდ დასახლდა ამერიკაში, თვით ნოე ინწკირველი აქ გარდაიცვალა ამ რამოდენიმე წლის წინად. თითქმის იმავე დროს შეერთებულ შტატებს მოაყენეს რაჭველ მიწისმოქმედთა ჯგუფი, აგრეთვე 50 კაცამდე... დიდი უმრავლესობა ისევ სამშობლოში დაბრუნდა კონტრაქტის დასრულების შემდეგ, ხოლო ერთი ნაწილი დაჯგუფდა საცხოვრებლად შტატ ვაშინგტონში, ქალაქ სეატლში და მის ირგვლივ (მაგალითად, სეატლში რეხვიაშვილები ამერიკული გვარით „რეხონ“)...

მეოცე საუკუნის ოციანი წლები აღინიშნა ქართველთა ახალი ტალღების შემომატებით შეერთებულ შტატებში. ამჯერად უკვე მათი უმრავლესობა სამშობლოდან პოლიტიკურად დევნილებისაგან შესდგებოდა... ეს პროცესი კიდევ უფრო

აჩქარდა 1948 წლიდან, როდესაც მეორე მსოფლიო ომის შედეგად უცხოეთში დარჩენილი ახალი ქართული ემიგრაცია იწყებს ამერიკაში გადმოსახლებას.

უკვე ოცდაათიანი წლების დასაწყისში ამერიკაში მცხოვრებ ქართველთა რაოდენობა იმდენად თვალსაჩინო ხდება, რომ იზადება ქართული სათვისტომოს დაარსების აზრი. ამ მამულიშვილურ საქმეს ხელი მოჰკიდეს ბატონმა პავლე კვარაცხელიამ მეუღლით თამარით და ბატონმა ვანო კობახიძემ.

მათი თაოსნობით 1931 წლის პირველ დეკემბერს ნიუ-იორკში დაარსდა „ქართული სათვისტომო ამერიკის შეერთებულ შტატებში“. ამ საზოგადოებამ მიიღო წესდება, რომელიც დამტკიცებული იქნა საშტატო იუსტიციის სამინისტროს მიერაც, როგორც ლეგალური ორგანიზაცია... სათვისტომოს პირველი თავმჯდომარე იყო პავლე კვარაცხელია, ხოლო მდივანი ვანო კობახიძე...

ქართული სათვისტომოს როგორც დაარსების, ისე მისი წარმატების საქმეში სხვადასხვა დროს დიდი ღვაწლი მიუძღვით, გარდა ბ. ბ. პ. კვარაცხელიასა და ვანო კობახიძისა, შემდეგ თანამემამულეებს: ვასილ ღუშბაძეს, გიორგი მაჩაბელს, არჩილ გურიელს, კირილე გურგენიძეს, ასლან ყრუშვილს, ნიკოლოზ ამილახვარს, ალ. გრიგოლიას, კონსტანტინე ხუნწარიას, ნესტორ ალავეძეს, თამარ კვარაცხელიას, ოლღა სხირტლაძეს-კიბარდინას, ა. ქართველიშვილს, მოსე შანიძეს, კოლა ქვარიანს, ირ. ორბელიანს, ლევან დადიანს, ალ. ტარსაიძეს, გიორგი მგალობლიშვილს, სიკო ერისთავს, ლეო ღუშბაძეს, გიორგი ლოლაძეს, ილიკო მგელაძეს და სხვებს.

ძველად მოსულმა ქართველებმა ახალ სამშობლოს მისცეს არა ერთი და ორი გამოჩენილი შვილი. მაგალითად, ქართველთა საამაყო ვარსკვლავი მეცნიერების ასპარეზზე არის ბ. ალ. ქართველიშვილი, დიდათ ცნობილი ამერიკის სააეიაციო წარმოებაში, როგორც თვითმფრინავების ერთი უპირველეს კონსტრუქტორთაგანი! კარგი სახელი აქვთ მოპოვებული ინჟინრებს — ალ. გრიგოლაშვილს, თედორე ლოზჯანიძეს და სხვ. „ბიზნესის“ სარბიელზე ჯერ კიდევ დიდი სახელი გაითქვა ჯორჯ კობიმ (გრ. კობახიძემ), ყოფილმა მილი-

ონერმა, რომელმაც 1933 წ. დიდი კრიზისის დროს თავისი მილიონები დაჰკარგა, მაგრამ რომელსაც აშეამად მინის პროდუქტების ორი ფაბრიკა აქვს შტატ პასაჟუსეტსა და როდაილანდში. დიდი სახელი მოიპოვა განსვენებულმა გიორგი მანაბელმა სუნსელოვანი წყლების წარმოებაში მისი სახელი დღემდე შერჩა მის მიერ დაარსებული ფირმას და ამ ფირმის ნაწარმს. ამავე საქმეში სახელი გაითქვა არჩილ გურიელმაც კულტურის, განსაკუთრებით ხელოვნების დარგში დიდი სახელი მოიხვეჭეს: ქორეოგრაფმა ბაღანჩიყაძემ, ბალეტის მოცეკვავემ თამარ თუმანიშვილმა და მესიკოსმა ირაკლი ორბელიანმა. ამერიკაში კარგად იცნობენ ქართველ მწერლებს: გიორგი პაპაშვილს (რომლის დიდი მოთხრობა: „ვეელაფერი შეიძლება მოხდეს“ პოლიეუდმა კინოფილმადაც კი წარმოადგინა), ნიკოლოზ ჩხოტუას, პაულე ჭავჭავაძეს და აწ განსვენებულ სანდრო ნებლოს (პაპუაშვილს). სპორტის სარბიულზე დიდი სახელი აქვს მოხვეჭილი ცნობილ ფალავანს კოლა ქვარიანს და სხვ“. (შდრ. ვ. სანგულია, ქართველები შეერთებულ შტატებში, გაზ. „ქართული აზრი“, ნიუ-იორკი, 1965, № 69-70).

*

1952 წლის 5 ოქტომბერს, ნიუ-იორკში დაარსდა ახალი უპარტიო ნებაყოფლობითი ორგანიზაცია „ქართველთა დემოკრატიული კავშირი“, რომლის შექმნაში ალექსანდრე სულხანიშვილთან, ივანე ნანუაშვილთან, ისიდორე გაჟონიასთან, ვახტანგ აბაშიძესთან, გიორგი ლოღობერიძესა და სანდრო ბარათელთან ერთად (შემდეგ მათ შეუერთდა ლადო არველაძეც) აქტიური მონაწილეობა მიიღო გივი კობახიძემ. ეს შვიდი კაცი წარმოადგენდა პირველს გამგეობას. მათივე შედგენილია „ქართველთა დემოკრატიული კავშირის“ მოწოდება და წესდება (დაწერილია გ. კობახიძის ხელით).

აშშ-ის „ქართველთა დემოკრატიული კავშირის“ მიზნებსა და მთავარ ამოცანებს ნათლად გვიმჟღავნებს წესდების მესამე მუხლი, რომელიც სამი პარაგრაფისაგან შედგება:

„1. ჩრდილოეთ ამერიკის შეერთებული შტატების საზოგადოებრივ აზრს გააცნოს საქართველო. მისი წარსული ის-

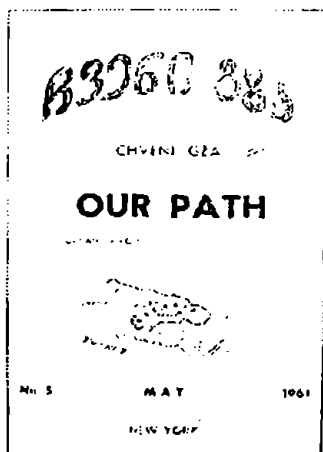
ტორია და თანამედროვე მდგომარეობა, ქართველი ხალხის ეროვნული ინტერესები, მისი იურიდიული და ზნეობრივი უფლებები, მისი ბრძოლის მიზანი — რომ იგი იბრძვის ბოლშევიზმის მძიმე უღლის გადასაგდებად, თავისუფლების მოსაპოვებლად და სრული ეროვნული და სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის აღსადგენად!

2. მოაგონოს და განუმარტოს ამერიკის ხალხს და მსოფლიო დემოკრატიას, რომ 1918 წლის 26 მაისს გამოცხადებული საქართველოს დამოუკიდებლობა იურიდიულად და ფაქტიურად იცნო მსოფლიოს მრავალმა სახელმწიფომ, მათ შორის — 7 მაისს, 1920 წელს — საბჭოთა რუსეთმაც; და რომ, მიუხედავად ამისა, 1921 წლის თებერვალში, საბჭოთა რუსეთი თავს დაესხა საქართველოს დემოკრატიულ რესპუბლიკას — ძალით დაიპყრო. აქედან გამომდინარე:

1. „ქართველთა დემოკრატიული კავშირი“-ს მიზანია: დაეხმაროს ქართველ ერს ძალით წართმეული დამოუკიდებლობისა და დემოკრატიული წესწყობილების აღდგენაში“.

დაარსებიდან სულ მალე — 1952 წლის 2 ნოემბერს, „ქართველთა დემოკრატიული კავშირი“ გადაუნათლავთ და მისთვის „საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენის ამერიკული საბჭო“ უწოდებიათ. სახელწოდების შეცვლაში გამგეობა ემყარებოდა იმ მოსაზრებას, რომ ქართულ პოლიტიკურ მუშაობაში საჭირო იყო ამერიკელთა ჩაბმაც. გარდა ამისა, ახალ სახელწოდებაში აშკარად არის ხაზგასმული „საქართველოს დამოუკიდებლობა“, რაც ახალი ორგანიზაციის სულიერ დედა-აზრს წარმოადგენდა. გამგეობის პირველ თავმჯდომარედ არჩეულ იქნა ისიდორე გაყონია (რომელიც რამდენიმე თვეში შეცვალა ვახტანგ აბაშიძემ), მდივნად — გივი კობახიძე, მოლარედ — გიორგი ღოღობერიძე.

„ამერიკულმა საბჭომ“ გადაწყვიტა არ ჩაეტილიყო მხოლოდ ნიუ-იორკის კედლებში, გაეხა მჭიდრო სულიერი კავშირი ქართულ ემიგრაციასთან ყველა ქვეყნებში და ეხელმძღვანელა ქართული ემიგრაციის გამოცდილებით და მისი ძირითადი მიზნებით. ამიტომ წესდების პროექტი და მოწოდება, თანდართული მიმართვის წერილით, 1952 წლის 10 ნოემბერს დაეგზავნა სხვა და სხვა ქართულ ორგანიზაციებს, პარ-

54. ჟურნალი „ჩვენი გზა“,
ნიუ-იორკი.

55. მარცხნიდან: გრიგოლ
დიასამიძე და გივი კობახიძე,
ნიუ-იორკი, 1952 წ.

56. მარიამ და გივი კობახიძეები,
ნიუ-იორკი, 1955 წ.

ტიებს და ცალკეულ პირებს ამერიკასა და ევროპაში. ორგანიზაციებიდან დაეგზავნა: საქართველოს ეროვნულ მთავრობას (ნოე ჟორდანიას სახელზე), „ქართულ ეროვნულ საბჭოს“ (პარიზში), სოც.-დემოკრატიულ პარტიას, ეროვნულ-დემოკრატიულ პარტიას, სოც.-ფედერალისტურ პარტიას, თეთრი გიორგის მოძრაობას, ეროვნულ ცენტრს, სამხედრო კავშირს, თავისუფალ ქართველთა კავშირს. ქართულ სათვისტომოებს: ნიუ-იორკში, პარიზში, მიუნხენში, ლონდონში, რომში, ბრიუსელში, ბუენოს-აირესში და სხვაგან. გამგეობამ კავშირი დაიჭირა სხვა დაპყრობილი ერების პოლიტიკურ ორგანიზაციებთან: უკრაინელებთან, ბელორუსებთან, პოლონელებთან, ბალტიისპირელებთან, აზერბაიჯანელებთან, ჩრდილო კავკასიელებთან და სხვებთან. მან მჭიდრო კავშირი დაამყარა „ხალხთა განმათავისუფლებელ ამერიკულ კომიტეტთანაც“, კერძოდ, მის თავმჯდომარე — ვიცე — აღმირალ სტივენსთან... 1953 წლის 8 აპრილს, ნიუ-იორკის შტატის მთავრობამ ახალ ქართულ პოლიტიკურ ორგანიზაციას ოფიციალური ლეგალური არსებობის ქარტია მიანიჭა...

„საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენის ამერიკული

საბჭოს“ დაარსებას ფართოდ გამოეხმაურა საზღვარგარეთული ქართული საზოგადოებრიობა (ევგენი გეგეჭკორი, კონსტანტინე. კანდელაკი, რაჟდენ არსენიძე, გიორგი მაღალაშვილი, გიორგი აბიხაზი, ვარლამ გუნია, აკაკი პაპაუა, გრიგოლ ღიასამიძე, ალექსანდრე კორძაია, ირაკლი ოახმეშური...), რომელიც მხურვალედ მიესალმა მის მიზანდასახულებას და თანაგრძნობა გამოუცხადა მას. კერძოდ, საქართველოს რესპუბლიკის პრეზიდენტი ნოე ჟორდანიას 1952 წლის 17 ნოემბრით დათარიღებულ წერილში პარიზიდან იტყობინებოდა:

„დიდად გამახარა თქვენ მიერ გადადგმულ ნაბიჯმა და მუშაობის აგებაზე ნაჩვენებ დებულებებზე. ეს არის პირველი დარაზმულობა ქართველი ემიგრაციისა დამოუკიდებელი სამშობლოს აღსადგენად. საჭიროა ამ ნიადაგზე შეერთდეს მთელი ჩვენი ემიგრაცია — საზღვარგარეთ. სამწუხაროდ, ვეროპაში მყოფი ქართველი ემიგრაცია ჯგუფობრივ დაქსაქსული და დანაწილებულია. შეიძლება თქვენ ითაოდ ამ დაბნეული ხალხის თავის მოყრა და გაერთიანება. მიზანი ერთია, დროა საერთოა, არ მესმის რა აპირდაპირებს ჩვენ თანამემამულეთ ერთი-მეორის წინააღმდეგ. შეიძლება არ სურთ ჩვენი

ნაციონალური მთავრობა, მაგრამ ის გამოგზავნილია ჩვენი დამუშენებული კრების მიერ დაუალეობით — განაგრძოს ბრძოლა დამოუკიდებელი საქართველოს აღსადგენად. იმედია თქვენს სასიკადალო მაგალითს გააგებინებთ ჩვენს ემიგრაციას და მოუწოდებთ შემოკრებას მის ირგვლივ. გისურვებთ გამარჯვებულ დაბრუნებას ტანჯულ სამშობლოში.

მრავალი საღამოთ და საუკეთესო სურვილებით
ნ. ჟორდანიას.

„საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენის ამერიკულ საბჭოს“ მორალური და ნივთიერი დახმარება გაუწიეს თვით აშშ-ში მცხოვრებმა ქართველებმა, განსაკუთრებით ზურაბ ჩხიკუამ, თამარ და პავლე კვარაცხელიებმა, ნიკოლოზ ამილახვარმა, ასლან ყრუაშვილმა, სოღარი თქოპირიძემ, შალვა ცხვედიაშვილმა, ლევან დადიანმა, ნიკოლოზ ზუხუბაიამ, თევდორე სარჯველაძემ, ნესტორ ალავიძემ, კარლო შატბერაშვილმა, მამია საქრაძემ, გ. შულღიაშვილმა, ეანდა აბაშიძემ. აგრეთვე, დამოუკიდებელი საქართველოს ყოფილმა მშრომის მინისტრის მოადგილემ ილია გოლდმანმა.

ახალ პოლიტიკურ ორგანიზაციას, ბუნებრივია, თავისი საკუთარი ბეჭდვითი სიტყვის ორგანოც უნდა გაეჩინა. და აი, მართლაც, 1953 წლის თებერვლიდან ნიუ-იორკში თავდაპირველად გამოსვლა იწყო „საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენის ამერიკული საბჭოს საინფორმაცია ბიულეტენმა „ცნობის ფურცელმა“, ხოლო იმავე წლის ივნის-ივლისიდან მას მიემატა საკუთარი პერიოდული ორგანო „ჩვენი გზა“. ორივე გამოცემის რედაქტორი გახლდათ გივი კობახიძე. ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს, რომ ეს იყო პირველი ნაბეჭდი, თუმცა არა სტამბური, ქართული პერიოდული ორგანოები, ჩრდილოეთ ამერიკის შვერთებულ შტატებში გამოცემული. მათ შორის განსხვავება იმაში მდგომარეობდა, რომ „ცნობის ფურცელი“ იყო მხოლოდ საინფორმაციო რვეული ორგანიზაციის წევრებთან მჭიდრო კავშირის დასამყარებლად და ჩატარებული პრაქტიკული მუშაობის შესახებ ხან დაწერილებითი, ხან კი ზოგადი ცნობების მისაწოდებლად, ხოლო „ჩვენი გზა“ გახლდათ ორგანიზაციის ოფიციალური პერიოდული იდეური ორგანო, როგორც „საზოგადოებრივი აზრის სწორი,

მიუღგომელი და სინდისიერი გამომხატველი; ქართული საქმის ერიოგული მეურნე და საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენის დაუღალავი მქადაგებელი“

სარედაქციო კოლეგიაში გივი კობახიძესთან ერთად სხვადასხვა დროს მოწვეული იყვნენ ცნობილი რედაქტორ-გამომცემელი და ძველი საზოგადო მოღვაწე გრიგოლ დიასამიძე (გაზეთ „თემის“ ყოფილი რედაქტორი და აკაკი წერეთლის ახლო მეგობარი), პავლე კვარაცხელია, ლადო არველაძე, ნესტორ ალავეიძე, ილია გოლდმანი და ვანო ნანუაშვილი.

„ცნობის ფურცელი“ პექტოგრაფით არის გამრავლებული და დაგზავნილი გივი კობახიძის ხელით (ამ საქმეში მას ტექნიკურ დახმარებას უწევდა მეუღლეს — ქ-ნი მარიამი). სულ გამოვიდა ექვსი ნომერი (1953 წლის თებერვლიდან 1954 წლის ნოემბრამდე). პირველი ნომრის მასალა (16 გვ.) მთლიანად გ. კობახიძის მიერ არის დაწერილი, № 2-3-ში გ. კ.-ს ინიციალებით დაბეჭდილი წერილებიც გივი კობახიძეს ეკუთვნის, ოლონდ, ერთი სტატია „დაპყრობილი ერების საერთაშორისო მდგომარეობა“ დაწერილია ვანო ნანუაშვილის (ვ. ნალო) მიერ. მე-4 ნომერიც ასევე მთლიანად გივი კობახიძის წერილებსა და ინფორმაციებს უჭირავს, მე-5-ში კი ჩნდება სხვა ავტორებიც, კერძოდ, ევგენი გეგეჭკორისა და ვალოდია გოგუაძის გარდაცვალებასთან დაკავშირებით გივი კობახიძის გარდა დაბეჭდილია ლადო არველაძისა და ვანო ნანუაშვილის წერილები და სიტყვები. ფსევდონიმებით — „ს. ს.“ და „ქა ცეია მ წ ყ ე მ ს ი“ — გამოქვეყნებულია ლადო არველაძის პოლემიკური სტატიები, ხოლო „გორდა მახვილაძე“ გივი კობახიძის ფსევდონიმია, რომლითაც აქ იბეჭდება „ახალი ამბავი საქართველოდან“. „ცნობის ფურცლის“ უკანასკნელი მე-6 ნომრის (1954 წლის ნოემბერი) 1-6 გვერდები ეკლავ გ. კობახიძის პუბლიკაციებს უჭირავს, აქვეა დაბეჭდილი აკაკის ლექსი „საგულისხმოდ (არჩევნების გამო)“, ხოლო „ანჩარის“ ფსევდონიმით გამოქვეყნებული ფელეტონი „საიდუმლო სერობა“ ლადო არველაძის კალამს ეკუთვნის. აქვე ეხვდებით ალექსანდრე სულხანიშვილის, ნესტორ ალავეიძისა და ლადო არველაძის სხვა წერილებსაც.

ქურნალ „ჩვენი გზის“ სულ 5 ნომერი გამოვიდა ნიუ-იორკში 1953-61 წლებში. იგი ორ-ენოვანია: ნაწილი წერილებისა დაბეჭდილია ინგლისურად, ხოლო ნაწილი-ქართულად. მიზეზი „ჩვენი გზის“ ორ-ენოვნებისა ის გახლდათ, რომ „საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენის ამერიკულ საბჭოს“ რომელიც 1962 წლამდე ძლიერ აქტიური ორგანიზაცია იყო (თუმცა, არც შემდეგ დაქვეითებულა), მჭიდრო კავშირი ჰქონდა ამერიკის კონგრესთან (სენატი, პალატი). აშშ-ის კონგრესი საჭიროებისას სახელმძღვანელოდ იყენებდა „ჩვენი გზის“ ინგლისურ ნაწილს (აქვე უნდა მოვიგონოთ, რომ ჯერ კიდევ 1926 წელს ვასილ ღუმბაძემ შეერთებული შტატების კონგრესის საგარეო საქმეთა კომიტეტში დააყენა საქართველოს საერთაშორისო უფლებისა და მისი დამოუკიდებლობის საკითხი, რომელიც კონგრესმა იმავე წლის 1-2 აპრილს განიხილა, გამოსცა წიგნიც, მაგრამ საბოლოო გადაწყვეტილება კონგრესმა მაშინ ვერ გამოიტანა; ხოლო რაც შეეხება ვასილ ღუმბაძის ღვაწლს, — ეს ღვაწლი დიდი და სასიკადადულოა, მაგრამ სამწუხაროდ, დღემდე სათანადოდ შეუსწავლელი და დაუფასებელია).

ჩვენი თხოვნით 1990 წლის 28 თებერვალს დაწერილ განმარტებით ბარათში ბ-ნი გივი კობახიძე ვაშინგტონიდან გვწერს:

„გამოვიდა „ჩვენი გზის“ ხუთი ნომერი: № 1-2 ერთად, 1953 წელს, დანარჩენი — ცალ-ცალკე. თვით ნახავთ. გულდასმით გადასინჯეთ. № 1-2 და № 3 ორ-ენოვანი. მესამის ინგლისური ნაწილი ცალკეც გამოვეცით (მეოთხე და მეხუთე ნომრები მთლიანად ინგლისურენოვანია). მეხუთე ნომერი უჩემოდ გამოვიდა. მე ვაშინგტონიდან ვიყავი მრჩეველი. ერთი ცალი-და შემომრჩა, ამიტომ გიგზავნით ქსეროქსით გადმოღებულ ასლს. № 1-2-ში გრიგოლ დიასამიძის წერილებია. კარგი იქნება თუ სადმე გადაბეჭდავთ (მაგ. ნოე ჟორდანიძე). „საქართველოს მატთანე“, რომელშიც შედის „თამარობა“, „შვიდი მაისი, 1920“, „როგორ ეწამენ ქართველი პატრიოტები მამულისათვის“, „26 მაისი“, „30 ივნისი, 1811“, „24 ივლისი, 1783 წ.“. — ჟელა ჩემია და ფსევდონიმად აწერია „ა მ თ ა ა ღ მ წ ე რ ე ლ ი“. — ფსევდონიმი „ა ნ ი“ ლადო არველაძეა. —

მესამე ნომერში არის ისეთი წერილები, რომელთაც სხვების გვარები მოვაწერე, თორემ ისინიც ჩემია. ინიციალები: „გ. კ.“, თქვენ უკვე იცით, ჩემია. ამ ნომერშია გიგო დიასამიძის მოგონება იონა მეუნარგიაზე. ღირს ამის გადაბეჭდვაც. „**დამწირვებული**“ — ლაღო არეულაძეა. — მე-4 ნომერში „**SAM TREDELY**“ კონსტ. კანდელაკია, „**FRIEND**“ — გრიგოლ რობაქიძეა. მას კუთვნის გ. დიასამიძის პორტრეტი. პირადი და დიდი მეგობრები იყვნენ! „**G. ALANIDSE**“ ჩემი ფსევდონიმია („**ალექსანდრეს და ანნას-ძე**“). ეს წერილი და ყველა მომდევნო ბოლომდე (გვ. 26-მდე) ჩემია. მეხუთე ნომრისათვის ფული როგორღაც მოხერხდა და გამოიცა. ეს იყო უკანასკნელი. აქაა აკაკი პაპავას საინტერესო წერილი. 1956 წლის ამბები ჩემი მასალებიდანაა შედგენილი (ფსევდონიმით XXX). დანარჩენი ფსევდონიმები რედაქციის წევრებს კუთვნის, მაგრამ რომელი რომლისაა ახლა არ მაგონდება. სადღაც კი მაქვს ჩაწერილი.

საბოლოოდ, ჩემი ფსევდონიმებია: გ. ხერგაის ძე, გ. შაორისპირელი, გ. შაორელი (გივი შაორელი), გორდა მახვილაძე, გ. მახვილაძე, გიორგი ალანიძე (გ. ალანიძე), ომარ თალია („ო, მართალია“), ახალი შეფიცული, ალამ იანიშვილი („აღამიანიშვილი“), მიმომზილველი, ქრონიკოსი, ჟამთა აღმწერელი, გ. კ-ძე, თედო რაჭველიშვილი, გივი კობი“.

გივი კობახიძე „საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენის ამერიკული საბჭოს“ ოფიციალური ორგანოების — „ცნობის ფურცლისა“ და „ჩენი გზის“ რედაქტორობას არ დასჯერდა და 1955-56 წლების ზამთარში გამოსცა საკუთარი გაზეთის — „ქართული ერის“ პირველი და სამწუხაროდ, უკანასკნელი ნომერი, რომელიც დიდი ფორმატის *იორმეტ* გვერდს შეიცავს. გაზეთისთვის დართულ „განცხადებაში“ კითხულობთ:

„ქართული ერი“-ს წინამდებარე ნომერი გამოცემულია მთლიანად ჩემი და ჩემი მეუღლის — მარიამ ნიკოლოზის ასულის — საფასით. ლინოტიპის ქართული ასოებიც ჩემი მეუღლის მხარდაჭერით და დახმარებით შევიძინე. ჩვენს პირობებში ასეთი ხარჯების გაღება იყო ძლიერ ძნელი. ამერიკა არის ჭეყანა, რომელიც ბევრ შესაძლებლობას იძლევა. აქაურ ქარ-
11. გ. შარაძე.

ქართველი

ეკი

თველთა შორის მრავალმა შეიძინა ავტომობილი, სახლი, გაი-
ნინა საკუთარი საქმე. მე გადავწყვიტე ზოგიერთ ამგვარ კომ-
ფორტზე უარი შეთქვა და დამეწყო გამომცემლობის საქმე იმ
იმედით, რომ მარტო არ დავრჩები, რომ ქართული საზოგადო-
ების შეგნებული ნაწილი ამ წამოწყებაში დახმარებას გამი-
წევს. ყველა მოთხოვნილების ასრულება — ასოთ აწყობა, ტექ-
ნიკური რედაქცია, კორექტურების წარმოება და სხვა, მიხდე-
ბოდა მე. ამ მხრივაც, იმედი მაქვს, დამხმარე და ხელისამყრო-
ბი გამოგვიჩნდება...

ქართველი ერი“ წელიწადში უნდა გამოსულიყო ოთხჯერ.
იგი იყო პირველი ქართული სტამბური გაზეთი (ქართულ-
ინგლისური მოწინავეთ), გამოცემული ამერიკის შეერთებულ
შტატებში (როგორც ვთქვით, „ცნობის ფურცელი“ და „ჩვენი
გზა“ პექტოგრაფით მრავლდებოდა), რომლის მიზანდასახუ-
ლებას რედაქტორი ასე უხსნიდა მკითხველებს:

„ჩრდილოეთ ამერიკის შეერთებულ შტატებში მცხოვრებ
ქართველებს, მშობლიურ ენაზე, მიაწოდოს ქართული კულ-
ტურისა, ისტორიისა, ლიტერატურისა, ხლოვნებისა და ზნე-
ჩვეულებების ამსახველი მასალები; არ დაავიწყოს მათ ძველი
სამშობლო, სადაც მათი წინაპრები ცხოვრობდნენ... თავის
ფურცლებზე ასახოს საქართველოს პოლიტიკური, ეროვნუ-
ლი და ზნეობრივი უფლებები, მისი დღევანდელი მდგომარე-
ობა; ყოველმხრივ ხელი შეუწყოს საქართველოს დამოუკიდე-
ბლობის იდეის პოპულარიზაციას შეერთებულ შტატებში და
უმსახუროს საქმეს საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგე-

57. გაზეთი „ქართული ერი“, რედაქტორი გივი კობახიძე, ნიუ-იორკი, 1955-56 წწ.

58. ჟურნალი „ერებული“, რედაქტორი გივი კობახიძე, ნიუ-იორკი, 1957 წ.

ნისა, რომელიც მოპოვებული იყო 26 მაისს, 1918 წელს და ძალით დათრგუნული რუსი ბოლშევიკების მიერ 25 თებერვალს, 1921 წელს; გამოიკვლიოს ქართველთა ამერიკაში გადმოსახლების ისტორია, რომელიც დღემდე არ ყოფილა საგანგებო შესწავლის საგანი“.

„ქართული ერის“ ფურცლებზე გივი კობახიძის ხელმოწერით და მისივე ფსევდონიმებით (გ. მახვილაძე, ადამ იანიშვილი, მიმომხილველი, გ. კ., ახალი შეფიცული, გივი შაორელი, ომარ თალია, გიორგი ალანძიძე) დაბეჭდილია მეცნიერულ-ლიტერატურული თუ პოლიტიკური ხასიათის წერილები, გამოკვლევები, ლექსი, მოთხრობა... აი, ისინიც:

1. საქართველო დღეს; 2. მიმართვა; 3. ახალი სისხლიანი წმენდები საბჭოთა საქართველოში; 4. საერთაშორისო მიმოხილვა; 5. სოლომონ დოდაშვილი; 6. ჩოლოყაშვილი; 7. იესო მაცხოვარს (ლექსი); 8. აეადმუოფი (საშობაო-საახალწლო ეტიუდი); 9. დავით გურამიშვილი; 10. ბოლშევიზმისაგან განთავისუფლების ამერიკული კოპიტეტი; 11. ივანე ჯავახიშვილი; 12. ქართველობა ამერიკის შეერთებულ შტატებში.

გაზეთს აქვს რუბრიკები: „ჩვენს სამშობლოში“, „საქართველოს ამბები“, „ქართველები სხვადასხვა ქვეყნებში“, „კრიტიკა და ბიბლიოგრაფია“. „ქართველი ერის“ ფურცლები ეთმობა ქართული ემიგრაციის თვალსაჩინო წარმომადგენლებს: მიხაკო წერეთელს, გრიგოლ დიასამიძეს, გიორგი გამყრელიძეს... კერძოდ, აქ გამოქვეყნებულია მიხ. წერეთლის „მოგონება ოცდაექვს მაისზე“, გრიგოლ დიასამიძის „ქართული ეროვნული თეატრი“, გიორგი გამყრელიძის რეცენზია გრიგოლ აბაშიძის წიგნზე: „ლექსები და პოემები“, თბ., 1953.

საინტერესოა, რას ფიქრობდა გრიგოლ აბაშიძის პოეზიაზე „ქართველი ერის“ რედაქცია, როგორ აუჯახებდა მას ქართული ემიგრანტული პოეზიის ისეთი გამომჩენილი წარმომადგენელი, როგორიც იყო გიორგი გამყრელიძე. აი, რამდენიმე ადგილი ამ რეცენზიიდან, რომელიც გივი კობახიძეს გამოუქვეყნებია თავისი გაზეთის ფურცლებზე ნიუ-იორკში, 1955–56 წლებში:

„ვინც საბჭოთა საქართველოს პროლეტარულ მწერლობას იცნობს მხოლოდ ათ ან ხუთმეტ წლამდე საქართველოს დაპყრობისა და მას შემდეგ აღარაფერი ჩაეარდნია ხელში ამ შემოქმედების ნიმუშებიდან, მას გრიგოლ აბაშიძის ლექსების და პოემების ერთტომეული მეტად გააოცებს, მეტად გაახარებს, და კიდევ დააღონებს.

გააოცებს პირველყოელისა ის, რომ უნიჭო, უტემპერამენტო და უიმედო პროლეტარულ პოეტების ლექსების შემდეგ ხელთ გაქვთ და კითხულობთ მაღალი ხარისხის, ფართე მასშტაბის და მეტად ნიჭიერ პოეტ გრიგოლ აბაშიძის ლექსებს.

ხელოვანის ყველა დამახასიათებელი თვისებები – ტემპერამენტი, დინამიურობა, შაირის ოსტატობა: აზრისა და სიტყვის მარჯვედ მოქნევა, სურათების პლასტიურად გადმოცემა ყოველი ეს გრ. აბაშიძეს აქვს მძლავრათ, ამ მხრივ მას ე. წ. პროლეტარულ მწერლებთან არაფერი საერთო არა აქვს. თუ აქ მაინც ვიტყვით ორიოდ სიტყვას ნათესაობაზე ან ინსპირაციაზე, აბაშიძეს ამ მხრივ გაცილებით მეტი საერთო აქვს ჩვენ დიდ ძველ და ახალ მწერლებთან. მის ლექსებში თქვენ შეხვდებით სახელებს დაწყებულს რუსთაველისას, აკაკისას და დამთავრებულს მიხეილ ჯავახიშვილისა და პაოლო

იაშვილამდე. ეს არ ნიშნავს არც მის სისუსტეს და არც მის დამოკიდებულებას თუ გავლენას — პირიქით, მას მიუღია ბევრი დადებითი მშობლიურ პოეზიიდან და ამ მხრივ აგრძელებს ტრადიციას. სადაც გრ. აბაშიძე ლირიულ, რომანულ და ისტორიულ თემებზე სწერს, ის არის ჭეშმარიტად მაღალი ღირსების პოეტი და ამაში არცერთ ობიექტურ მკითხველს ოდნავადაც არ შეეპარება იჭკვი, რა მიმართულებითაც არ უნდა იყოს ის და რომელ ბანაკშიდაც არ უნდა იდგეს. ასეთია ბევრი მისი დაუციწყარი შაირი და რომელ ქართველს არ მოხედება გულში ასეთი სტრიქონები:

„შუეს აყენებდა ამ ორ გოლიათს, —
ულამაზესი გვეყავდა თამარი,
ჩვენ ყველა ციხე მისი გვეგონია,
შხის სხივიც მისი ნაწამწამარი“.

„დროშები“.

ან:

„აღარც შაჰია, აღარც სულთანი,
არ მიუძღვიან ჯარებს ნალარით...
ისევ გამართა ქართლმა გუთანი,
ისევ ეენახობს ნავენახარი!
ვერ მორევიხარ ასჯერ გთელილ
ნასოფლარებს და ნაქალაქარებს,
ქვეყნად რომ ერთიც დარჩეს ქართველი,
აკვნებს გამართავს, ვაჟს გაახარებს...“

„თემურლენგს“.

ან:

„ტაო, ტაო, ჩვენო ტაო
ქართლ-კახეთის მკვიდრო დაო!
განწირულო, გადამწვარო,
საქართველოს ნააკვნარო.
ჩვენი ქვეყნის ღვინის დედაე
შენს ჩუქურთმებს ძილში ვხედავ...“

„ტაო“.

ან კიდევ ასეთ დაუციწყარ სურათის დახატვა, როგორც მას აქვს პოემა „გიორგი მეექვსე“-ში დახატული ჩვენი მხედრების მისვლა დედაქალაქში:

„შემოდრიოდენ ნელი ჭენებით,
შუბოა სიმრავლით ცა ჩააღამეს,
მხედრებს აღვირებს ჰგლეჯდენ ცხენები
გახურებული ხრადენ ლაგამებს“.

ამის მსგავსად და ამაზე უკეთეს გელის განმსჭვალავ შაირებს ნახავთ მის ერთტომეულში...

პირადად ამ სტრიქონების დამწერი ურჩევდა ყველას ემიგრაციაში გაეცნოს გრიგოლ აბაშიძის პოეზიას, განსაკუთრებით ვინაც სასოწარკვეთილი არის ქართული პოეზიის მომავლით, ის დარწმუნდება, რომ იქ კიდევ იბადებიან და იზრდებიან მეტად ნიჭიერი პოეტები...

გივი კობახიძე არ დაკმაყოფილებულა მარტო გიორგი გამყრელიძის რეცენზიის გამოქვეყნებით და აქვე დაუბეჭდავს გრიგოლ აბაშიძის 1940 წელს დაწერილი მშვენიერი ლექსი „შვიდი მეციხოვნე“.

„ქართველმა ერმა“ მკითხველთა ფართო მოწონება დაიმსახურა. კერძოდ, რომიდან 1956 წლის 28 ივნისს გაგზავნილ ბარათში გამოჩენილი ქართველოლოგი, პროფესორი მიქელ თარხნიშვილი გივი კობახიძეს სწერდა:

„თქვენი ახალი ჟურნალი „ქართველი ერი“ (1 ნომერი) ბ. გ. აფხაზიმ გადმომცა, წავიკითხე დიდის გულდასმით და სურვილით. ჩინებული ნაღვაწია. შეიცავს ფრიად საყურადღებო ცნობებს და ერთ საგულისხმო მოთხრობასაც. სტილი-სტურადაც კარგად არის გაყვანილი. განა არ შეიძლება რვეულის სახე მისცეთ, რაც გაადვილებს როგორც ხმარებას, ისე და უფრო-კი შენახვას. ცოდო იქნება, რომ აქეთ-იქით თრევიტ წახდეს და სულ გაფუჭდეს...“

ეტყობა, პროფ. მ. თარხნიშვილის რჩევამ გაჭრა: გივი კობახიძემ გახეთი „ქართველი ერი“ ჟურნალ „კრებულად“ გადააქეთა, რომლის პირველი წიგნი ნიუ-იორკში 1957 წელს გამოვიდა და ყოველწლიურ ორგანოდ იყო გათვალისწინებული. ოღონდ, სამწუხაროდ, „კრებულის“, ისე როგორც „ქართველი ერის“, მხოლოდ ერთი ნომერი გამოვიდა, მაგრამ ამ სახითაც იგი უსათუოდ საპატიო ადგილს დაიჭერს ქართული ემიგრანტული ჟურნალისტიკის ისტორიაში.

გარეკანზე გამოხატულია ნიკორწმინდის დიდებული ტაძარი; ასევე დიდებულ შთაბეჭდილებას ახდენს კურნალის შინაარსობრივი მხარე. თადაპირველად ჩამოვთვლით თვით რექტორ-გამომცემლის ნაღვაწს (გამოქვეყნებულია როგორც გივი კობახიძის ხელმოწერით, ისე ფსევდონიმებითაც: გორდა მახვილაძე, გივი შაორელი, გ. მახვილაძე):

1. 50 წელი ილიას გარდაცვალებიდან
2. რატული პეიზაჟი (ლექსი)
3. მიხეილ წერეთლის ნაამბობი (ჩანაწერი)
4. მხატვარი ლადო სააკაძე
5. ახალი დოკუმენტები დიასამიძეთა საგვარეულოს ისტორიისათვის (ნარკვევი)
6. ხრესილის ომი (ნარკვევი)
7. აკაკის მოგზაურობა რატა-ლენხუმში
8. დ. მ. ლენგი და მისი კვლევა-ძიებანი საქართველოს ისტორიაში (მიმოხილვა)

9. მიქელ თარხნიშვილის ღვაწლი

ახლა გავეცნოთ გ. კობახიძის „კრებულში“ დაბეჭდილ სხვა ავტორებსაც: გიორგი გამყრელიძე, ლექსები მისივე, შოთას „ვეფხისტყაოსანზე“ და მის მკვლევარებზე (ლიტერატურული ნარკვევი)

ლადო ბელიაშვილი, მერცხლის სიკვდილი (თეთრი ლექსი)

გრიგოლ დიასამიძე, ჩემი მოგონება

გალაქტიონ ტაბიძე, ქებათა ქება ნიკორწმინდას

იოსებ გრიშაშვილი, ლექსები

გრიგოლ აბაშიძე, ულუ დავითის დაბრუნება (ლექსი)

თამარ და აკაკი პაპაევები, მოსკოვის ქართული ემიგრაცია და ბატონიშვილი დარეჯან (ნარკვევი)

ნიკოლოზ ნადირაძე, ლექსები

გიორგი კერესელიძე, გრიგოლ ორბელიანი (ნარკვევი)

რევაზ გაბაშვილი, ქართული მოდგმის წვლილი მსოფლიო ცივილიზაციაში (ნარკვევი)

ირაკლი ოთხმეზური, შოთა რუსთველისა და მისი პოემის გარშემო (ნარკვევი)

ალექსანდრე მანველიშვილი. გიორგი შერჩულე, ქართველი მწერალი მათე საუკუნისა, შრომა პ. ინგოროვასი (კრიტიკული მიმოხილვა).

„კრებულის“, ისე როგორც „ქარიშხლი ერის“, გამოსულას ქართული ემიგრაცია დიდი კმაყოფილებით შეხვდა. რედაქტორ-გამომცემლის სახელზე მოვიდა აუარებელი წერილი და გამოხატაურება. რიშელთა ავტორები იწონებდნენ და კარგ შეფასებას აძლევდნენ ჟურნალ „კრებულს“. აი, მაგალითად. რას იწერებოდა იგივე პროფესორი მიქელ თარხნიშვილი რომიდან 1958 წლის 24 აპრილს:

„პატიოსნო კობახიძე,

მივიღე თქვენი „კრებულის“ სამი ცალი. დიდად გმადლობთ. კრებული დიდად საყურადღებო წერილებს შეიცავს და თავიდან ბოლომდის სიამოვნებით იკითხება. გ. გამყრელიძე არა თუ კაი პოეტია. არამედ კარგი შემფასებელიც ყოფილა ნაწერებისა, რაც ბუნებრივია. ფრიად დამაინტერესა ასევე გრ. დიასამიძის (რომელსაც ბერლინიდან ვიცნობ) მოგონებათა მწკრივმა, რაკი მეც გორელი ვარ, ასე თუ ისე, სკრიდან. მართლაც რომ საოცარი და საკვირველია „ააკაის მოგზაურობა რაჭა-ლეჩხუმში“, მშვენიერ პოეზიას წაგავს, კითხულობ და ვერ ძღები მისი კითხვით. სასიამოვნოა ასევე ბ. ლანგის ნაწერთა გარჩევა, მით უმეტეს, რომ მისი გახსენება მიზეზი გამხდარა ჩემი ღვაწლის გახსენებისაც. ერთი სიტყვით, სხვა აწერებთან ერთად, თქვენი ახალი კრებული ყოველი ქების ღირსია, თუმცა-კი არც ეგ არის მოკლებული შიგ შერეულ ფანტასტიურსაც. ღმერთმა გიშველოსთ ასეთი საქმის წამოწყებისათვის და ხელი მოგიმართოსთ მის გასაგრძელებლად, უმჯობესის გზით წასაყვანად!

თქვენი პატივისმცემელი და მადლიერი

მ. მ. თარხნიშვილი,

რომი, 24. IV. 58“.

გარდა პირადი წერილებისა, „კრებულში“ თავმოყრილი უხვი და მრავალფეროვანი მასალების შესახებ გამოქვეყნდა მოწონების რეცენზიები ალ. მანველიშვილისა (ჟურნ. „ერის დიდება“, პარიზი, 1958, № 6), დ. საღირაშვილისა (გაზ. „სამშობლოს განთავისუფლებისათვის“, მიუნხენი, 1958, № 7),

კ. სალიასი (ჟურნ. „ბედი ქართლისა“, პარიზი, 1958), პინდია ფლაშაურისა („უკრაინული უწყებანი“, 1959, № 47, უკრ. ენაზე)...

მართლაც, გ. კობახიძეს ძალა და შონდოშება არ დაუშურებია ჟურნალის როგორც შინაარსობრივი, ისე გარეგნული მხარის მაღალ დონეზე ასაყვანად, მაგრამ, ეს წამოწევა ჩაიშალა და „კრებულის“ მომდევნო ნომრები აღარ გამოცემულა. მას შემდეგ გივი კობახიძეს ამერიკის შეერთებულ შტატებში საკუთარი ბეჭდვითი ორგანო აღარ ჰქონია. ამიტომ იყო, რომ მან ნი-იანი წლებიდან თანამშრომლობა გააბა ევროპაში გამოშვებულ ქართულ ემიგრანტულ პერიოდულ გამოცემებთან, კერძოდ, გ. კობახიძის წერილები და ლექსები იბეჭდებოდა ჯერ ექტორ ნოზაძის ჟურნალ „კავკასიონში“. რომლის გამოცემა IX ნომრიდან განახლდა პარიზში 1964 წლიდან. ხოლო შემდეგ მან თანამშრომლობა გააგრძელა გიორგი წერეთლის რედაქტორობით 70-იან წლებში პარიზში გამოშვებულ ჟურნალ „თავისუფლების ტრიბუნაში“. ხოლო ამ უკანასკნელის დახურვის შემდეგ, — ჟურნალ „გუშაგში“, რომელსაც 1984 წლიდან იგივე გ. წერეთელი სცემს საფრანგეთის დედაქალაქში.

ჟურნალ „კავკასიონის“ სხვადასხვა ნომრებში (№ 9, პარიზი, 1964; № 10, პარიზი, 1965; № 12, პარიზი, 1967. № 13, პარიზი, 1968; № 16-17, პარიზი 1975; № 18, პარიზი, 1976) გივი შაორელის ფსევდონიმით იბეჭდებოდა გ. კობახიძის გერმანიასა და ამერიკაში ადრე თუ გვიან დაწერილი ლექსები — „მწიფე ბჟოლა“, „აკროსტიხები“, „შენდობა“, „ვედრება“, „რაჭველი ოსტატი“, „მეუფეო ზეცათა (ლოცვა საქართველოსათვის)“, „იმერი (პარმენ ცახელიის ხსოვნისათვის)“, „დიდებული ადგილი (სიზმარი დასთან)“, „ფიქრებით დასთან“, „ბებოს“, „ეპიტაფიები საფლავის ქვაზე ჩემიანებისა“, „გრეტხენ“, „ლოცვა“... ყველა მათგანი განმსჭვალულია სამშობლოზე ფიქრით, მისი სიყვარულითა და მონატრებით. მაგალითისთვის მოვიტანთ აკროსტიხს „რაჭა“:

„როგორც ნაბდებით ფლოქ-აკრული ღურჯა ცხენები,
ასე მიფრინავს უხმაუროდ ჩემი ცხოვრება!

ჭირიმე შენი, ხშირად ძილში მომეჩვენები,

ავახელ თვალსა, და ცრემლები ჩამეტბორება...”

„აკაკასიონში“ დაისტამბა აგრეთვე გივი კობახიძის საგულისხმო ნარკვევი „ორი მიკვლევისათვის „ქართლის ცხოვრებაში“ (XII, პარიზი, 1967, გვ. 75-80).

ფრიად საყურადღებო და მრავალფეროვანი ჟურნალ „გუშაგის“ ფურცლებზე (№№ 5, 7, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19) გამოქვეყნებული გ. კობახიძის ლიტერატურული მემკვიდრეობა (ფსევდონიმებად აქ გამოყენებულია თედო რატველიშვილი, გივი შაორელი, გივი კობი). სხედასხვა დროს დაწერილი ლექსების („სამების ლოცვა“, „კლდის წყარო“, „მარტობა“, „ვიცი იქ“, „ვედრება“, „სიზმარი“, „ჯვართ-საგალობელ-სადიდებელი“, „ილიას ლანდი“, „ღადადისი“, „მშობლიური მხარე“, „ილია ბატონო“, „ივანე ჯავახიშვილს“, „ტერენტი გრანელს“, „ვედრება და ვედრება (9 აპრილის გამო)“, „შაირი“...) გვერდით, ჟურნალში ვხვდებით გ. კობახიძის ლიტერატურულ-კრიტიკულ წერილებსა („ეგნატე ნინო-შვილი“, „დანთელ ჭონქაძე და მისი „სურამის ციხე“, „კათალიკოსი ამბროსი“) და ინფორმაციებს („26 მაისის ზეიმი ნიუ-იორკში“).

ივანე ჯავახიშვილისადმი ღრმა პატივისცემა და მისი მეცნიერული მემკვიდრეობის შესანიშნავი ცოდნა გ. კობახიძემ გამოამჟღავნა ჯერ კიდევ 1956 წელს გაზეთ „ქართულ ერში“ დაბეჭდილ საგანგებო ნარკვევში „ივანე ჯავახიშვილი“, რომელსაც ავტორი ასე იწყებდა:

„იგი იყო ჭეშმარიტად ადამიანი, რომელიც აკაკისა და ილიას მსგავსად მარტო სახელით უნდა მოვიხსენიოთ. თუ საქართველოს მრავალი დიდი შვილი ჰყოლია თავის სახელოვან და ბრწყინვალე ისტორიაში, ი ვ ა ნ ე ს მათ შორის მეტად საპატიო ადგილი ეკუთვნის. თუ ვინმეს წარსულში ჩვენი სათაყვანო სამშობლოსათვის სამსახური გაუწევია, — სამსახური უანგარო, წრფელი, თავდადებული, — გაუწევია ივანესაც! იგი იყო ღმერთ-კაცი... და ქართველს ღმერთივით უყვარდა! დაე, ეს სიტყვები ნურვის გააოცებს, ნურავინ იტყვის თითქოს იგი იყოს მჭერმეტყველების მოჭარბებული ნაყოფი“.

გ. კობახიძე ჭეშმარიტი მემკვიდრის სიზუსტით აღწერს ივანე ჯავახიშვილის საოცარ გარდაცვალებას — 1940 წლის

18 ნოემბერს, კასილრაზე, მოხსენების კითხვისას და მის გრანდიოზულ დასაფლავებას უნივერსიტეტის ეზოში. აქვე მას მოჰყავს ერთი საინტერესო ეპიზოდი, რომელსაც ორიგინალურ მოსაზრებას ურთავს:

„... შემთხვევით მაშინ თბილისში ხვესურებიც ყოფილან... გაოცებულან ზღვა ხალხის მწუხარე სახეების დანახვით და უკითხავთ, თუ ვის დასტიროდა ქართველი ერი. უბრალოდ უთქვამთ, ჩვენი მეფე მომკვდარაო! ხვესურები შევედრებიან გამჟღელთ, გეთაყვათ, წაგვიყვანეთ, გვაჩვენეთ ჩვენი მეფეო. მოიყვანეს და აჩვენეს მიძინებული წმინდანის ნათელი სახე მთიელ ჯვაროსნებს. მერე, სანამ ივანე არ დაკრძალეს, ხვესურნი მის სასთუმალს აღარ მოსცილებიან, თუმცა იქ დგომის უფლება არა ჰქონდათ, შინსახკომელები ცხედართან გამჟღელთ შეჩერებას უკრძალავდნენ. ამიტომ ხვესურები განუწყვეტლივ უვლიდნენ წრეს „მეფის“ ცხედარს... როდესაც საქართველოს თავისუფლება და დამოუკიდებლობა ელირსება, ქართველმა ერმა ივანე ჯავახიშვილის ნეშტი უნივერსიტეტის შიგნით, მის კარიბჭესთან უნდა დაკრძალოს, რომ ყოველმა შემსვლელმა სტუდენტმა თუ მისმა მოძღვარმა, მოიგონოს ღვაწლი და შრომა ამ ტაძრის დამფუძნებლისა!“.

ბერიასა და მისი დამქაშების მიერ ივანე ჯავახიშვილის შეურაცხყოფის, მორალური წამებისა და დამდაბლების მცდელობათაგან გ. კობახიძეს სხვა მაგალითებთან ერთად მოჰყავს ერთი ასეთი ფაქტიც: „... 1937 წელს, სწორედ დიდი დაჭერების დროს, როდესაც სტალინისა და ბერიას ტერორმა დიდი ფიზიკური ვნება მიაყენა ქართველ ხალხს, ბერიამ გამოიძახა ივანე ჯავახიშვილი თავის დაწესებულებაში „სერიოზულ საკითხებზე სასაუბროდ“... მაშინ თბილისში ყველას ეგონა, რომ ი. ჯავახიშვილის აღსასრული დადგა. ივანე გულუშრავად წარსდგა ქართველი ხალხის მოსისხლე მტრის წინაშე ორი საათის დაგვიანებით. ბერიამ იგი მლიქვნელოური თავაზიანობით და შემპარავი ღიმილით მიიღო. როცა ივანემ დაგვიანების მიზეზად ცუდი სატრანსპორტო პირობები დაასახელა, — ჯალათმა ყალბი გაკვირვებით კითხა: „ნუ-თუ ავტომობილი არა გაქვთო“ (ვითომ არ იცოდა!!) და იმწამსეე გასცა ბრძანება მეცნიერისათვის ავტომობილი ესუქებინათ. შემ-

დღე კი ფარისველური ღიმილით ეწყო ლაპარაკი. მან ივანეს „სთხოვა“ დაეწერა ქართული ბოლშევიკური პარტიის ისტორია. ჯალათ ბერიას ალბათ ეგონა ამ საშინელი ტერორის ხანაში ივანე შიშით უარის თქმას ვერ გაბედავდა, იკისრებდა „სახელმწიფო“ კომპარტიის ისტორიის დაწერას და ამით მოუღებდა ბოლოს თავის დიდ სახელს, ქართველ ხალხში რომ პქონდა დამსახურებული. მაგრამ პატარა კაცუნა მწარედ მოსტყუვდა თავის ანგარიშში! დიდ ჯალათს ღიბბუნებოვანმა, ქვეყანას ზეკაცმა აჯობა! ივანემ ცივი უარი განუცხადა მას ეთქვა: „ჩემი მიზანი ახალგაზრდობიდან იყო საქართველოს ძველი ისტორიის შესწავლა. ამ მიზანს მინდა ვემსახურო სიკვდილამდე. თქვენ მრავლად გყავთ ახალგაზრდა ისტორიკოსები, რომელნიც პოლიტიკური პარტიის ისტორიას უკეთ დასწერენ.“ იმ წუთში მტარეალი ბერია ალბად ნანობდა ავტომობილის გაჩუქებას და ალბად სიამოვნებით მოსპობდა კიდეც ამ ურჩ რაინდს, რომ მის წინ ღმერთკაცი არა მდგარიყო, მხოლოდ ათჯერ ძლიერი! განა ეს სურათი არ მოგეგონებს ძველ მოწამეთა ცხოვრებას, თუნდ იესო მაცხოვრის წარდგომას პილატეს წინაშე?“...

ძნელად თუ ინატრებს კაცი ივანე ჯავახიშვილის უნომენის იმაზე უკეთ დახასიათებას, ვიდრე ამას გ. კობახიძე აკეთებს:

„ივანე ჯავახიშვილი თავისი ჩინებული ისტორიული თხზულებებით ჩვენ წარმოგვიდგება როგორც დიდი ეროვნული იდეოლოგი... მისი მოსაზრებანი ისეა გამოთქმული, რომ მათი გამოყენება ყოველ დროს, აწმყოშიც და მომავალშიც, სრულიად შესაძლებელია. ივანე გვასწავლის როგორ მოეუაროთ ერს; ამგვარად, მისი მოძღვრებაც ერთს მთლიან ეროვნულ იდეოლოგიად წარმოგვიდგება, რომელიც ეპოქათა ცვლაში არა ბეუდდება, არამედ უძლებს ეპოქა უსასრულობას... გასულ საუკუნეში უსათუოდ ილია ჭავჭავაძემ იყრა პირველობის გვირგვინი. მეოცე საუკუნე კი ივანე ჯავახიშვილის საუკუნეა!“

გ. კობახიძის მშვენიერი ნარკვევი „ივანე ჯავახიშვილი“ ღირსია სრულად დაიბეჭდოს ჩვენში, მანამდე კი ქართველ საზოგადოებრიობას გვსურს გავაცნოთ ავტორის მიერ დიდი

შეცნეურის ხსოვნისადმი მიძღვნილი ლექსი „ივანე ჯავახიშ-
ვილს“:

„შენ მოგვიშუშე წყლული მტკივანე,
ქართველს ხრმალი შენ გამოუპირე,
სახელი შენდა, დიდო ივანე,
ჩვენო ხანძთელო და ეფრემ მცირე.
*“

ჩვენ არ გახლავართ ბედის მჩივანე,
რადგან სამშობლოს თაღი შესწირე,
დიდება შენდა, მხნეო ივანე,
ჩვენო ხანძთელო და ეფრემ მცირე.
*“

თავდადებისკენ მძლელ მომუივანე,
ძირს დასცი ივერო მოპირდაპირე,
თაყვანი შენდა, წმიდა ივანე,
ჩვენო ხანძთელო და ეფრემ მცირე“.

გივი კობახიძის პოეზიაში სხვაც არა ერთი მიძღვნილი
ხასიათის ლექსი გვხვდება (ედგარ ალან პო, ტერენტი გრა-
ნელი, ეიქტორ ნოზაძე, 9 აპრილს თბილისში დაღუპულნი)...
რამდენიმე ლექსი უძღვნა მან ილია ჭავჭავაძეს. მათგან,
ეფიქრობი, ჩვენს მკითხველს დააინტერესებს: „ილია, ბატო-
ნო!“, რომელიც საქართველოს კელესიის მიერ ილია ჭავჭავა-
ძის წმინდანად შერაცხვას გულისხმობს:

„ილია, ბატონო,
უნდა გვიპატრონო
სულითა წმიდითა
და ყოვლად მშვიდითა,
ღია ნეტარითა,
უფლის ნექტარითა.
თუმც ხარ უსხეულო,
გარნა უჩეულო
ნათელი ნათელთა,
მზრუნველი ქართველთა,
და არ მიგვატოვო
არ გაგვიმარტოვო,
იყავი ჩვენთანა

მარად და ეველგანა!
 ეს ხომ შენ თვით პუიკე,
 კრის წინ დაიფიცე
 და ჩვენც შემოგვფიცე
 უხადო ფიცითა,
 აღთქმითა მტკიცითა.
 მაშ. ნუ მიგეატოვებ,
 ნუ გაგვიმარტოვებ,
 იყავ სულ ჩვენთანა
 მარად და ეველგანა,
 გახივს შენი ქვეყანა,
 'ხე. ცა და ქვე. ყანა'
 კოლხ-ივერთ პატრონო,
 ილია, ბატონო.
 უნდა გვიპატრონო
 წმიდითა სულითა,
 იმ წმინდა წელულითა
 შუბლზე რომ გაჩნია,
 ჩვენ კი გულს გვაჩნია,
 შუბლზე რომ გატყვია,
 ის ჩვენი მატყვია
 და ჩვენი მაცნეა.
 ჩვენც გულში გვატყვია
 ჭრილობა და ტყვია —
 ის, შენ რომ გეხსროლეს
 და ჩვენც რომ გვეხსროლეს.
 ილია, ბატონო,
 იმ წმინდა წელულითა
 და წმინდა სულითა
 უნდა გვიპატრონო
 ილია ბატონო,
 ილია ბატონო,
 ილია ბატონო...“

ჟურნალ „გუშაგის“ მე-10 ნომერში 1986 წელს გამოქვეყ-
 ნდა გ. კობახიძის ნარკვევი „კათალიკოსი ამბროსი“, რომე-
 ლიც ეძღვნება ივერიის მართლმადიდებელი ეკლესიის ერთი

უწარჩინებულის სატყუარობის ამბროსი (ეროზაში ... ბესარიონ) ხელაიას (1861-1927) მოწამებრივ ცხოვრებასა და მოღვაწეობას.

ეს ეტიუდი უხვი ბიოგრაფიული ცნობების მშრალი გადმოცემა არ გახლავთ. მისი ზოგიერთი ადგილი ერთ კარგ ნოველად ღირს. აი, როგორ გადმოგვცემს გ. კობახიძე მაგალითად, ამბროსის მიერ ტელიშში მოღვაწეობისას „მოქცევაი ქართლისაის“ და სხვა თხზულებათა შემცველი ერთი ახლა უკვე ცნობილი ძვირფასი ნუსხის აღმოჩენას, რომელზედაც მთელი ლიტერატურაა (ამბრ. ხელაია, ექ. თაყაიშვილი, ივ. ჯავახიშვილი, კ. კეკელიძე, სოლ. ყუბანეიშვილი...) შექმნილი. „მე მსურს მოგიტხროთ ამბავი მამა ამბროსის მიერ ამ იშვიათი ძეგლის პოვნისა:

ერთ მშვენიერ ღღეს არქიმანდრიტი ამბროსი ბოლთას სცემდა მონასტრის ეზოში. მისი ნათელი სახე მზრუნველ ფიქრს მოეცვა. ხელთ ჰქონდა კრიალოსანი და მისი დამარცვლით იტყვედა თავს. დააბიჯებდა ღინჯად, აუჩქარებლად. ერთ მოძენტში მას მოეჩვენა, რომ ეზოს ცენტრალურ ნაწილში იმ ადგილას, რომლის ახლოს ასწლოვანი ვეებერთელა, ტოტებგაშლილი კაკლის ხე იდგა, მიწა არ გამოისცემდა ჩვეულებრივ ყრუ ხმას, არამედ სიცალიერის ექოს. დაიწყო იმ ადგილას ფეხების ცემა და სიცალიერის ხმა საცნაური გახდა. ამბროსიმ ანაფორა აიკეცა, ჩაიჩოქა და ახლა მუშტის ცემა დაიწყო მიწაზე, თანაც ყურს მიუპყრობდა ხოლმე. შემდეგ მთელი ტანით გაწვა მიწაზე და კვლავ იმეორებდა მუშტის ცემას და მიყურადებას. ამას თვალი მოჰკრეს სენაკებში მყოფმა ბერებმა და ძალიან გაუკვირდათ და თანაც შეწუხდნენ: რა დაემართა ჩვენს წინამძღვარსო. მამა ამბროსიმ მოიხმო ისინი, აუწყა რაში იყო საქმე, თანაც თხოვა მოეტანათ ბარი და წალკატი. იწვეს მიწის თხრა. ცოტა ხანმა განვლო და გამოჩნდა აკლდამის კარი. გახსნეს, შვეიდა შიგ ამბროსი და რას ხედავს: ასვენია ჩონჩხი, ალბათ ამ მონასტრის ერთ-ერთი სახელოვანი წინამძღვრისა, რომლის სახელი მხოლოდ ღმერთმა იცოდა და მის თავის ქალასთან კი იდო ტყავის ყდაში ჩასმული, ტყავზე ნაწერი წიგნი. ეს გახლდათ „მოქცევაი ქართლისაის“ ხელნაწერი!“

აქვე გ. კობახიძე გვაწვდის ცნობებს ამბროსი კათალიკოსის მიერ 1922 წელს გენუის საერთაშორისო კონფერენციისადმი გაგზავნილი განთქმული ეპისტოლეს ინგლისური თარგმანისა და გამოცემების შესახებ:

„ეს ისტორიული დოკუმენტი შეტანილია ინგლისურ ენა-ზე პარიზში 1953 წელს გამოსცემულ მინისტრ კონსტანტინე კანდელაკის წიგნში: „ქართული საკითხი თავისუფალ მსოფლიოს წინაშე“, რომელიც „საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენის ამერიკულმა საბჭომ“ დაუგზავნა შეერთებული შტატების უნივერსიტეტებს, ბიბლიოთეკებსა და ორგანიზაციებს და მათ შორის, რამოდენიმე ცალი გადასცა ამერიკის შეერთებულ შტატების კონგრესს. 1975 წლის 13 მარტს ეს ეპისტოლე კონგრესის წარმომადგენელთა პალატამ თავის პერიოდულ კრებულში შეიტანა ლუისიანის შტატის წარმომადგენლის კონგრესმან ჯონ ვაგონერიის თაოსნობით და შესავალი სიტყვით, რომლითაც მან მიმართა წარმომადგენელთა პალატას. იმავე წლის მაისში კათალიკოსი ამბროსი ეპისტოლე, კონგრესმან ვაგონერიის შესავალი სიტყვით დაბეჭდა ყოველთვიურმა ჟურნალმა „ოსტ იუროპ“-მა („აღმოსავლეთ ევროპა“) ნიუ-იორკში, და ამგვარად, უფრო ფართოდ გავრცელდა ინგლისურენოვან მკითხველთა შორის.

კონგრესმანი ვაგონერი აღნიშნავდა, რომ პატრიარქ ამბროსის მიმართვა ღმრთივე აქტუალურია, როგორც იყო ის 1922 წელს, არამარტო ქართველი ერისათვის, არამედ ყველა ერისათვის, ვინც მიისწრაფის თავისუფლებისა და ეროვნული დამოუკიდებლობისაკენ. კონგრესმანი ვაგონერი მიუთითებს უდიდეს გამბედაობაზე, რომელიც კათალიკოსმა ამბროსიმ გამოიჩინა ყოვლად პლიური „ჩეკას“-ს მკაცრი კონტროლის მიუხედავად. კათალიკოსი ამბროსი დააპატიმრეს და დიდხანს სტანჯავდნენ ციხეში, სადაც მისი ჩეკისტ ჯალათებისადმი ნათქვამი სიტყვები მარად დაუვიწყარია: „ჩემი სული ღმერთს გუთვნის, გული — საქართველოს და ლეში საჯოგნად თქვენ გქონდეთ“!

*

გივი კობახიძეს ბევრი საინტერესო გამოკვლევა, წერილი თუ ნარკვევი ჯერ კიდევ გამოუქვეყნებელი დარჩა. ამას

მოწმობს თუნდაც მის მიერ ვაშინგტონიდან ამ ცოტა ხნის წინ ჩემთვის გამოგზავნილი ორი ფრიად საყურადღებო ხელნაწერი შრომა: „ქართველები კანადაში“ და „გრიგოლ დიასამიძე“, რომლებიც უკვე დავბეჭდე გაზეთ „თბილისში“ (1990, № 86-88, № 97-98)

ბერი კიდევ გამოქვეყნებას ელის...

დარწმუნებული ვარ, რომ ქართველი ხალხი როცა მიიღებს ერთად შეკრულ გივი კობახიძის ნაწერების სრულ კრებას, უფრო ოვალსაჩინოდ გამოიჩნდება თუ რა მდიდარ ლიტერატურულ მემკვიდრეობას უტოვებს მშობელ ერს უცხოეთის ცის ქვეშ ამ ორმოცდაათი წლის მანძილზე სულის ობლობაში ამეტყველებული მისი ერთი მოკრძალებული შვილი...

ასეთი „დაუსწრებელი ნაცნობობა“ მაკავშირებდა ბატონ გივი კობახიძესთან, როდესაც მასთან შესახვედრად მივინქაროდი ვაშინგტონში.

... ტაკომა-პარკი ვაშინგტონის ერთ-ერთი ულამაზესი უბანია, რომელიც ისტორიულად ინდიელებით იყო დასახლებული. დღეს აქ საკუთარ სახლში ცხოვრობენ მარია და გივი კობახიძეები. სახლში შესვლისთანავე თავი სამხატვრო გალერეაში გეგონება: ორივე სართულის ოთახთა კედლები თითქმის მთლიანად დაფარულია თავის დროზე პარიზში მოღვაწე უკრაინელი ემიგრანტი მხატვრის ნიკოლოზ კრიჩევსკის შესანიშნავი უერწერული ნამუშევრებით. მხატვარის ისინი თავისი დისა და სიძისთვის უანდერძებია: უკრაინელები ძლიერ არიან დაინტერესებული ჩემი ცოლისძმის ნამუშევრებით და გვთხოვენ, ეს სურათები ჩვენ გადმოგვცეთო, — მიიხრა ბატონმა გივამ. პართალი გითხრათ, გული დამწყდა! რა თქმა უნდა, პირველ რიგში, სწორედ სამშობლოს აქვს უფლება იხრუნოს თავისი შვილის შემოქმედებისათვის და მოუაროს მას. მაგრამ ყოველ შემთხვევაში, თუ მისი ერთი ნაწილი მაინც მოხვდება საქართველოში, ამით, უეჭველად გამდიდრებოდა ჩვენი ხელოვნების მუხეუმი... აქვია მხატვრის პაპის — ვასილ გრიგოლის ძე კრიჩევსკის „ძველი თბილისის ეტიუდები“ და მხატვრის ძმის — თედორეს რამდენიმე ნახატიც...

59. მარამ და გივი კობახიძეები. ვაშინგტონი, 1990 წ.

მაგრამ რა დროს კრიჩევსკების მხატვრულ ტილოებზე ლაპარაკია, მაშინ როდესაც კობახიძეების სახლის სამი სართული წლების მანძილზე ბატონ გივის დიდი შრომითა და რუდუნებით შექმნილი უმდიდრესი და უბრწყინვალესი არქივითა და ბიბლიოთეკით არის გამოტენილი, თანაც ისე შესანიშნავად მოვლილ-მოწესრიგებული, რომ მის პატრონს ხუმრობით შეეკადრე: ყუთებში ჩალაგებისა და საქართველოში წადების მეტი არაფერი აკლია-მეთქი, რაზედაც მან მთლად პირდაპირ არა, მაგრამ არაორაზროვნად მიპასუხა: რა თქმა უნდა, რა თქმა უნდა, — ოღონდ, დღეს არაო... საერთოდ კი, ვფიქრობ, საქართველოს დაეუტოვო! — დატოვება არ უნდა, ბატონო გივი, ჩამოხრძანდით სამშობლოში და თქვენ თვითონ ჩამოიტანეთ-მეთქი, — მივუგე შეფიქრიანებულ მასპინძელს.

სამომავლო გეგმები განხუ გადავდეთ და შევუდევით მუშაობას. ჯერ სარდაფიდან დავეიწეთ: აქ უმეტესად ემიგრანტული ქართული წიგნები და ჟურნალ-გაზეთებია დაუნჯებული, რომელთა შორის სოგიერთი არ მენახა, ზოგი საერთოდ: განაგონიც არ მქონდა, ხოლო ზოგიერთი ჟურნალ-გაზეთის ამა თუ იმ ნომერს ვეძებდი ათეული წლის მანძილზე ჩემს მიერ შეგროვილი კოლექციისათვის.

უცხოეთში გამოცემული სასულიერო ხასიათის ქართული წიგნებიდან და ტრაქტატებიდან აღსანიშნავია: „12 უდიდესი ჭეშმარიტება“, „წმიდა წერილის მოკლე გადმოცემა და მისი, სწორად წაკითხვის შესახებ“, „ეოკლადლიური სანუგეშო სიტყვა“, „გაგიგონიათ თუ არა ოთხი სულიერი კანონის შესახებ?“ ამათ დაემატა შემდეგ ვაშინგტონშივე ვალიუო მეგრელის ნაჩუქარი „ქადაგება მთასა ზედა“ (ნიუ-იორკი, 1963)... გივი კობახიძემ მისახსოვრა აგრეთვე ემიგრანტული ქართული სასულიერო ჟურნალის – „სიცოცხლის მახარებლის“ რამდენიმე ნომერი, რომელიც მაკლდა. ასევე შევავე ნაკლული ნომრებით ჩემი კოლექციის „ცნობის ფურცელი“ (საფრანგეთში მყოფ ქართველ ლტოლვილთა სათვისტომოს ორგანო, რედაქტორი ლევან ზურაბიშვილი), „ახალი თაობა“ (ქართული ახალი თაობის დემოკრატიული ორგანიზაციის უწყება, პარიზი, 1953), „ბედი ქართლისა“ (№ 28-29, პარიზი 1958, რედ.კ. სალია), „კავკასია“ (დამოუკიდებელი ეროვნული აზრის ორგანო, პარიზი), „ივერიის“ № 6-ის ქართულ – ფრანგული დამატება (პარიზი, 1953), „ისრაელი“ (№ 2-4, თელავი, 1972–1973), „საქართველო“ (მიუხენი, რედ. არჩ. მეტრეველი), „თავისუფლების ტრიბუნის“ № 39 (პარიზი, 1983, რედ. გ. წერეთელი) და № 38-ის დამატება (პარიზი, 1982), „Объединённый Кавказ“ (Мюнхен, 1953-54гг.) და სხვ.

საერთოდ არ მქონია შემდეგი ჟურნალ-გაზეთები ქართულ, რუსულ, ინგლისურ, ფრანგულ და ესპანურ ენებზე: „ჩვენი ქვეყანა“ (ქართველ ემიგრანტ მწერალთა და ჟურნალისტთა ორგანო, № 1-5, პარიზი, 1948); „ქართული საქმე“ (№ 1-10, პარიზი, 1946-47 წწ., რედ. აკ. მუხარგია); „ცნობის ფურცელი“ (იუნკერთა ორგანო, № 2-3, პარიზი, 1956, რედ. შოთა ნიკოლაძე); „Вера, Надежда, Любовь“ (Мюн-

ხენ, 1950-53 გ., რედ. А. Деметрашвили); «Заря» (Орган социал-демократической мысли, Берлин, 1922, № 2); «Знамя России» (Орган русской независимой мысли, Нью-Йорк, № 1-9, 1949-50 гг.); «The Voice of Free Georgia» („თავისუფალ საქართველოს ხმა“), New-York, № 1-8, 1953-54, რედ. ა. ცომაია); „La Revue de Prométhée“ (I. 1-2, Paris, 1938-39); „La Nación Georgiana“ („ქართველი ერი“), № 1-2, Madrid, 1953.

დასახელებულ ჟურნალ-გაზეთებში საქართველოს ისტორიის, ქართული მწერლობისა და ხელოვნების შესახებ არაერთ მნიშვნელოვან მასალას წაეაწყდით. დავასახელებთ მხოლოდ ზოგიერთ მათგანს: გრ. ღიასაძეძე, დიდი მგოსნის მოპატიჟება რაჭა-ლეჩხუმში (მოგონება აკაკიზე), „კავკასია“, № 6, № 12, პარიზი, 1938; მიხ. წერეთელი, აკაკი შანიძეს და პაველ ინგოროყვას, „ბედი ქართლისა“, № 28-29, პარიზი, 1958; გრიგოლ რობაქიძე, სხვადასხვა (იქვე); ლეიტენანტ-კოლონელ დიმიტრი ამილახვარის ხსოვნის საპატივცემოდ, „ცნობის ფურცელი“, პარიზი, 1956, № 2-3; ს. კობიაშვილი, ქართველი მხედრები პოლონეთში (იქვე); დენერალი ალექსანდრე ერისთავი (იქვე); რაჟდენ არსენიძე, უკან მიხედვით (მოგონება დამოუკიდებელ საქართველოზე), „ჩვენი ქვეყანა“ (№ 4-5, პარიზი, 1948); ალ. ასათიანი, სპირიდონ კელია, „ჩვენი ქვეყანა“, № 5, პარიზი, 1948; გიორგი გეგელია, ქართული სამუზეუმო განძეულობა (მოგონება საფრანგეთიდან განძის გამოგზავნაზე), „ქართული საქმე“, № 3, პარიზი, 1946; პეისონელი, სპარსეთსა და საქართველოს შორის შექმნილ მდგომარეობის მიმოხილვა, თარგმანი აკ. მეუნარგიასი, „ქართული საქმე“ № 3, № 4, № 6, № 7, № 8, № 9, № 10, პარიზი, 1946-47 წწ.; ილია ზდანევიჩი, სამცხე-საათაბაგოს უცნობი საისტორიო მასალები, „ქართული საქმე“, № 4, № 5, პარიზი, 1946; აქვეა დაბეჭდილი სურათი ასეთი წარწერით: „ლევანტიონელი ქართველი, ე. წ. „წმიდა სარტყელის ქრისტიანე“-ს ქართული ჩაცმულობა (ეს სურათი რომის პაპი ბოროჯის სასახლის მოსართავად დაუხატავს პინტურიჩიო და ინახება ლუვრის მუზეუმში); ქართველი ლტოლვილები სამშობლოში ვბრუნდებით (ინდო ინასარისა და

სხვათა წერილები), „ქართული საქმე“, № 10, პარიზი, 1947; გრიგოლ რობაქიძე, უცნობი საქართველო, „ქართული საქმე“, № 9-10, პარიზი, 1947; Ш. Вардидзе, Дружба кавказских народов, «Вера, Надежда, Любовь», № 5-6, Мюнхен, 1950; Кузьма-пророк (ფსევდონიმია), Великому Сталину Иосифу Виссарионовичу (ღია წერილი, რომ მალე დაეშობა მისი კერპი, იქვე, № 16, 1951); Рафаил Иванович-Ипгило, Воспоминание из эпизодов жизни Сталина (იქვე, № 24, 1953); The Constitution of Georgia (დამოუკიდებელი საქართველოს კონსტიტუციის ინგლისური თარგმანი), „The Voice of Free Georgia“, № 1, New-York, 1953; A. Tchenkeli, In memory of Colonel Prince Dimitri Amilakvari (დიმიტრი ამილახვარის ხსოვნას), „The Voice of Free Georgia“, № 5, 1954; Alexander Tsomaia (იქვე, № 8, 1957); Grigol Robakidze, La legende de la Ville (გრ. რობაქიძის გრაალის მცველნის) ერთი ნაწილის ფრანგული თარგმანი, შესრულებული გეორგი ვერნერის მიერ), „La Revue de Prométhée“, t II, № 3-4, Paris, 1939.

რახან სიტყვა ჩემთვის მანამდე უნახავ (გაგონილი მქონდა. არ მენახა) თუ უცნობ ქართულ ემიგრანტულ ჟურნალ-გაზეთებზე ჩამოვარდა, უპრიანი იქნება ბარემ აქვე ვისაუბრო გივი კობახიძესთან ერთად ალექსანდრე მანველიშვილის მიერ ასევე უშურველად დათმობილ ქართული ემიგრანტული პერიოდიკის შესახებ, რომელიც უეჭველია შეაესებს XX საუკუნის ჩვენი ეროვნული ჟურნალისტიკის ისტორიის ე. წ. „თეთრ ლაქებს“. ესენია:

1. გაზეთი „მამულიშვილი“, საქართველოს ეროვნულ-დემოკრატიული პარტიის ორგანო, რედაქტორი რევაზ გაბაშვილი, იცემოდა პარიზში, 1926-28 წლებში. სულ გამოვიდა 7 ნომერი. მასში გამოქვეყნებულ წერილთა ავტორები არიან რევაზ გაბაშვილი, გიორგი გვაზავა, შალვა ამირეჯიბი, დავით ვაჩნაძე, რაფიელ ინგილო, ი. ხანანაშვილი და სხვ. დაეასახელებთ ზოგიერთ წერილს თუ მასალას: იასონ ჯავახიშვილის დაცვითი სიტყვა, თქმული 1925 წლის 31 ივლისს საქართველოს უზენაეს სასამართლოს სხდომაზე (№ 2, 1926); დ. ვაჩნაძე, ქართველთა ერთობისათვის (№ 3, № 4, № 5,

1927-28); შ. ამირეჯიბი, ილია ჭავჭავაძე (№ 5, 1928); რ. ინ-გილო, ერთად თუ დაქსაქსვით? (№ 7, 1928); რ. გაბაშვილი, ჩვენი მიზნები (№ 1, 1926)...

2. გაზეთი „მუზარადი“, კავკასიელ მუზარადელების ორგანო, გამოდიოდა პარიზში, 1937-1938 წლებში (ხელთა გვაქვს სამი ნომერი). იგი „ადამიანოსანის“ (გამოვიდა 1930 წელს, ხელთა გვაქვს № 2, პარიზი, 1932) მემკვიდრეა, ორივეს სულისჩამდგმელი იყო მწერალი ინდო ინასარი და მათში გამოქვეყნებულ წერილთა უმრავლესობის ავტორიც თვითონ გახლავთ, კერძოდ, ინტერესს იწვევს მისი ვრცელი ნარკვევი: „ეროვნული გონიერება (კავკასიური პოლიტიკის შესვები) — მუზარადიზმი“ (გაზ. „მუზარადი“, პარიზი, 1937, № 1; 1938, № 2; 1938, № 3).

3. „აზრები სამშობლოზე“, ქართული დემოკრატიული კავშირის წევრთა საინიციატივო ჯგუფის ლიტერატურული და პოლიტიკური რვეული, № 1, მიუნხენი, აპრილი, 1956, რედაქტორი ანდრო მოსიძე. წერილები გამოქვეყნებულია ქართულ, გერმანულ და რუსულ ენებზე. დავასახელებთ ორ მათგანს: სისხლი თბილისის ქუჩებში; მოსკოველი ტყუპები ხრუმჩოვი და ბულგანინი ინგლისში.

4. „ახალი დროება“, ყოველთვიური ქართული ეროვნული ჟურნალი, რედაქტორი შალვა ამირეჯიბი, გამომცემელი არჩილ მეტრეველი, № 1, ბერლინი, აგვისტო, 1940.

5. „სამშობლოსათვის“, ეროვნული პოლიტიკის ორგანო ს პ ი რ ი დ ო ნ კ ე დ ი ა ს რედაქტორობით, პარიზი, 1925, № 4, № 5, № 6.

6. გაზეთი „საქართველოს გუშაგი“, საქართველოს ეროვნულ-დემოკრატიული პარტიის ყოველთვიური ორგანო, რედაქტორი სპირიდონ კეღია, გამოდიოდა პარიზში 1932-1936 წლებში. № 1-16. შეიცავს დიდად საინტერესო მასალებს ქართული ეროვნული პოლიტიკის, მეცნიერებისა და კულტურის ისტორიისათვის. მათ შორის აღსანიშნავია: სპ. კეღია, ილია ჭავჭავაძე (თვალის ერთი გადავლებით), № 1, 1932; გ. კვინიტაძე, მხედრის ფიქრები (აკაკი წერეთლის „თორნიკე ერისთავის“ შესახებ), № 2, 1933; სპ. კეღია, თებერვალი 1921 წელი (ფიქრები და მოგონებანი), № 3, 1933; ჩვენ გვექ-

ნდა ერთი ომი და სამი აჯანყება, № 8, 1934; შ. ამირეჯიბი, ილია ჭავჭავაძე და ნოე ჟორდანი, № 8, 1934.

7. გაზეთი „საქართველო“, საქართველოს ეროვნულ-დემოკრატიული პარტიის ორგანო 1929-35 წლებში, 1938 წლიდან — ორგანო საქართველოს სახელმწიფოებრივი თავდაცვისა, გამოცემა საქ. ერ. — დემ. პარტიის საზღ. დელეგაციისა, რედაქტორი გიორგი გვაზაფა, გამოდიოდა პარიზში, 1929-38 წლებში (ხელთა გვაქვს № 1, 1929; № 4, 1930; № 6, 1931; № 7, 1935; № 1, 1938; № 2, 1938). აქ გამოქვეყნებული ხელნაწერებიდან დაეასახელებთ: საქართველო და ამერიკის შეერთებული შტატები (აშშ-ის სენატში, 23 აპრილი 1929), № 1; ექ. თაყაიშვილი, ქართული სიძველენი ევროპიელ ანტიკვარებთან, № 1; ექ. თაყაიშვილი, აკადემიკოსი ნიკო მარი, № 7;

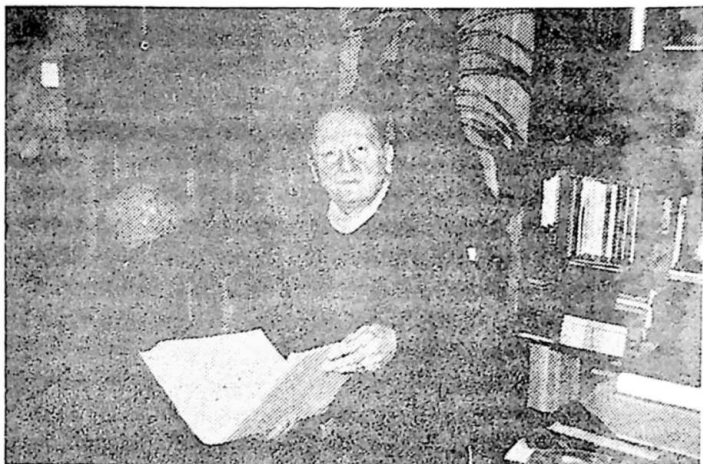
8. გაზეთი „ალდე“, ქართველ ნაციონალისტთა ორგანო, რედაქტორი შალვა ქარუმიძე, გამოდიოდა ბერლინში, 1934-1936 წლებში, მასალები იბეჭდებოდა ქართულ და ზოგჯერ გერმანულ ენებზე (ხელთა გვაქვს № 1, № 2, № 3, № 4, № 5-6, № 7-8, № 9-10, № 11-12, № 13, № 14-15, № 16, № 17-18, № 19, № 20-21, № 22-23). აღსანიშნავია შემდეგი წერილები: ქაქუცა ჩოლოყაშვილი, № 1, 1934; რ. ჯაში, ნაციონალიზმის ძირითადი დებულებანი (იქვე); კ. ხ., საქართველო და ნაციონალიზმი, № 2, № 3, № 4-1934; № 7-8, № 14-15, № 19; დოქტ. კ. ა. რაინჰოლდი, ქართული ენის შესწავლის საქმე ბერლინში, № 2, 1934; რ. გურნალი, მიზეზნი ჩვენი დამარცხებისა, № 2, № 3, № 4, № 5-6 — 1934; „ღალატი“ გერმანულ სცენაზე, № 5-6, 1934; შ. ქარუმიძე, თავადი გიორგი მაჩაბელი, № 9-10, 1935; ნ., ნიკო მარრი, № 9-10, 1935; შ. ამირეჯიბი, შოთა რუსთაველი, № 11-12, 1935; Prof. G. Deeters, Sholha Rusthaveli (750 წლის იუბილესათვის), № 11-12, 1935; ნიკო ნაკაშიძე, ქართველი იუნკრები უცხოეთში (იქვე); შალვა ქარუმიძე, 1920 წლის ომი რუსეთ-საქართველოს შორის (იქვე); ქაიხოსრო ჩოლოყაშვილის ხსოვნას (5 წლის თავზე), № 13, 1935; შოთა რუსთაველი გერმანულ პრესაში, № 14-15, 1935; M. Tarnischwili, Das Christentum in Georgien, № 14-15, 1935; მ. თარხ-

ნიშვილი, ქრისტიანობა საქართველოში, № 19, № 20-21, № 22-23, 1936; გენ. ი. იდიშელიძე, საქართველოს დამარცხების მიზეზები, № 16, № 17-18, № 19, № 22-23, 1936; მიხ. თარხნიშვილი, ქართველ მეფეთა ბეჭდების წარწერათა ნიმუშები, № 17-18, 1935; გრ. დიასამიძე, იური მარრის ხსოვნას, № 19, 1936; M. Tarnischwili, Die Heilige Nino, № 19, 1936. R. M-li, Der Überfall Sowjetrußlands auf Georgien (რ. მ-ლი, საბჭოთა რუსეთის თავდასხმა საქართველოზე), № 20-21, 1936; ელ. ახმეტელი, ილია ბრძენის დაბადების 100 წლისთავის გამო (იქვე); მთაწმინდელი. უბედური წლისთავი (იქვე); გრ. დიასამიძე, მარგალიტის მთესველი (ქაჯა- ფშაველა), იქვე; ელ. ახმეტელი, ილია ბრძენის გარშეშო (პატარა მოგონება), № 22-23, 1936; გრ. დიასამიძე, ქართველი გამომხიზნულნი ძველად უკრაინაში. იქვე;

9. გაზეთი „**მომავალი**“, ქართული პატრიოტული ორგანიზაცია „თეთრი გიორგის“ ორგანო, რედაქტორი **ალექსანდრე მანველიშვილი**, გამოდიოდა პარიზში, 1934-1938 წლებში (სულ 1-14 ნომერი), ზოგიერთი წერილი დაბეჭდილია ფრანგულ ენაზე. მასში თანამშრომლობდნენ: ალ. მანველიშვილი (ანდრო დოლიძის ფსევდონიმითაც), გ. გაბუნია, სიმ. სეხნიაშვილი, ნიკო გულიაშვილი, ალ. ხაჩიძე, შალვა ნებიერიძე, ვიქ. ინაშვილი, ელ. ემუხვარი, ნიკო წაწალაშვილი, ბ. ზედგინიძე, დიმიტრი ჭიბბრიშვილი, ნიკო დგუბაძე, ს. ჭირაქაძე, ირაკლი ბაგრატიონი, ვ. მანაბელი, დ. ვაჩნაძე, ლეო კერესელიძე, ვასილ სადათიურაშვილი...

მკითხველის ყურადღებას მივაქცევთ შემდეგ მასალებზე: საქართველო უწინარეს ყოვლისა (განცხადება), № 1, 1934; მანველიშვილი, ჩვენი თაობის ამოცანები (იქვე); ელ. ემუხვარი, შენჩვენები პარლამენტარიზმის შესახებ, № 3, 1934; ქართული დრამატული დასი პარიზში შალვა ნებიერიძის ხელმძღვანელობით, № 5-6, 1934; ალ. მანველიშვილი, თეთრგიორგული მოძრაობა, № 9, 1936; № 10-11, № 12, № 13-14, 1938; მისივე, ორიოდ სიმართლე ილია ჭავჭავაძეზედ, № 10-11, № 12, № 13-14 და სხვ.

10. გაზეთი „**საქართველო**“, ქართული პოლიტიკისა და კულტურის ორგანო, რედაქტორ-გამომცემელი **არჩილ შეტრე-**

60. გოგი კობახიძე თავის სამუშაო კაბინეტში, ვაშინგტონი, 1991 წ.

ველი, გამოდიოდა მიუნხენში, 1950-1952 წლებში, სულ გამოვიდა 6 ნომერი. თანამშრომლობდნენ მინდია ლაშაური (ილია კუჭუხიძის ფსევდონიმია), დეკანოზი ა. დემეტრაშვილი, გრიგოლ დიასამიძე, რაფიელ ინგილო, დ. ბურდული, გიორგი ყიფიანი, დ. ქიქერიძე, თამარ თაქთაქიშვილი-წერეთელი, დ. საღირაშვილი, ი. გობეჩია, მიხ. ჩუბინიძე, ე. აბულაძე... აქვე გადმობეჭდილია გრიგოლ ორბელიანის, ილია ჭავჭავაძის. აკაკი წერეთლის, ვაჟა-ფშაველას, რაფიელ ერისთავის. ივანე ჯავახიშვილის, დიმიტრი არაყიშვილის. შიო არაგვისპირელის, ივანე ელიაშვილის, ი. მანსუკეტაშვილის და სხვათა ნაწერები, ამასთან, ქართული ხალხური ზღაპრები, გამოცანები და ანდაზები. ზოგიერთი ნომერი საგანგებოდ ეძღვნება ილიას, აკაკის, ვაჟას და რაფიელ ერისთავს. აქ დაბეჭდილი წერილებიდან გამოეყოფთ: გრ. დიასამიძე, ერის დიდბუნებოვანი შვილი (აკაკი წერეთელი), № 2, 1950; მისივე, ზურაბ ავალიშვილი, № 4, 1951; ი. ასფალგი, ქართული

ძველი ხელთნაწერები სინაის მთაზე, № 4, 1951; ქაიხოსრო-
ქაქუცა ჩოლოყაშვილი, № 4, 1951; ი. გობეჩია, ვახტანგ ღამ-
ბაშიძე, № 5, 1951; რ. ინგილო. ღვაწლდადებულთა ხსოვნი-
სათვის (დიმიტრი ჭიაბრიშვილი, ვახტანგ ღამბაშიძე და გი-
ორგი ჟურული), № 5, 1951; დ. საღირაშვილი, სტალინი ტფი-
ლისში 1921 წელს, № 5, 1951;

გაზეთში (№ 4, 1951) გამოქვეყნებულია ეროვნული გმი-
რის ხსოვნისადმი მიძღვნილი პოეტ გიორგი ყიფიანის მშვე-
ნიერი ლექსი „ქაიხოსრო ჩოლოყაშვილი“. აი, მისი რამდენიმე სტრიქონი:

„თამარის ბაღში ტაძარი იწვის
ვეშაპს წმინდანი დაუძლევია,
შენი სახელი სამშობლო მიწის
გაუტეხელი ოქროს ხმალია...
გუშინ გრიგალმა გადაიარა,
თბილისმა იგრძნო პარიზის მსხვერპლი,
დღეს სინამდვილე სინჯაეს იარაღს
და განთიადი შენ სახელს ელის...
მიღის დღეები ბრძოლით ნარხევი,
ცეცხლის ქარები ქალაქს ჩაუცვამს,
კავკასიონზე შენი სახელი,
სისხლით ნაქსოვი სიტყვა „ქაქუცა“...
ტრფობის ისარი მიზნით ნასროლი,
მძიმედ დაესვა წითელ იარებს
სამფერი ღროშა სისხლში ნაწრთობი
მთის მწვერვალებზე ააფრიალე...
რომ არ ისმოდეს სისხლის დიდება,
სამშობლო მხარე შავი სამოსით,
ვაჟას ცრემლებით დაგითრებდა
შენ, პოეზია საქართველოსი“.

აქვე მკითხველის ყურადღებას შევაჩერებ. „საქართვე-
ლოს“ № 3-ში (1951 წ.) ი. კ-ს ინიციალებით დაბეჭდილ
ფრიად საყურადღებო მოგონებაზე ჩვენი უნივერსიტეტის
ცხოვრებიდან:

„1925 წელს ტფილისის უნივერსიტეტს ესტუმრნენ საკავ-
შირო მთავრობის წარმომადგენლები, მათ შორის მიხეილ

კალინინი და საგარეო საქმეთა სახალხო კომისარი გიორგი ჩიჩერინი. უნივერსიტეტის ეზოში აუარებელმა სტუდენტობამ მოიყარა თავი. ისტინგი გახსნა საქ. კ. პ (ბ.) ცკკას მდიუანმა მიხა კახიანმა, რომელმაც პირველი სიტყვა მისცა ჩიჩერინს. საგარეო საქმეთა კომისარი ჩიჩერინი ნიხა-ახალუხში იყო გამოწყობილი. სიტყვა რომ გაათუა. სტუდენტობამ ატეხა ყვირილი: „გაიყვანეთ რუსის წითელი ჯარი საქართველოდან!“; „მოგვეცით სახალხო რეფერენდუმი!“ უუროსი კურსის სტუდენტებმა ქართული დროშები აღმართეს და უნივერსიტეტის შესავალ კარებთან ქართული ეროვნული პიმნი „დიდება“ იმღერეს. სტუმრები უმაღლ ნახდნენ მანქანებში და წავიდნენ. სტუდენტებმა შემდეგი ძახილით გააცილეს „საყვარელი“ სტუმრები: „ძირს საოკუპაციო მთავრობა, გაუმარჯოს საქართველოს!“ ამის შემდეგ სტუდენტები დაიძრნენ წყნეთის ქუჩით ქალაქის შუაგულისაკენ, მაგრამ გზაზე ცხენოსანი მილიცია და ჩეკის რაზმი გადაეღობა. დემონსტრაცია დაიშალა.

რამდენიმე დღის შემდეგ უნივერსიტეტის ქიმიურ დარბაზში თავი მოუყარეს სტუდენტობას. აქ სიტყვით უნდა გამოსულიყო საქართველოს კომუნისტების ხელმძღვანელი მიხა კახიანი, მაგრამ მას სიტყვის წარმოთქმის საშუალება არ მისცეს... 1925 წლის დასასრულს ტფილისში ჩამოვიდა და უნივერსიტეტს ეწვია ცნობილი მეცნიერი ნიკო მარი. მის გამოჩენას სტუდენტობა დუმილით შეხვდა, მაგრამ როცა დარბაზში გამოინდა უნივერსიტეტის რექტორი ივანე ჯავახიშვილი, სტუდენტობა ფეხზე აღდგომით და „ვამას“ ძახილით მიეგება საყვარელ მასწავლებელს. ნიკო მარის ლექცია არ შემსდგარა.

11. გასული „საქართველოს დამოუკიდებლობა“. ორგანო „ქართული ეროვნული პოლიტიკური ცენტრისა უცხოეთში“. რედაქტორი **რევაზ გაბაშვილი**, გამომდიოდა პარიზში, 1951-1956 წლებში (სულ 9 ნომერი). გასულიში თანამშრომლობდნენ ლევან ზურაბიშვილი, იოსებ გობენია, ალექსანდრე მანველიშვილი. გიორგი კეინიფაძე, ნინო ზურაბიშვილი, ეანო ნანუაშვილი, გიორგი ყიფიანი, დავით საღირაშვილი, რევაზ გაბაშვილი (ხელს აწერდა ფსევდონიმებითაც). დავით ვანსა-

ლიტერატურა ეხილეთ.

მე და იმე ერთად და შევედი პარტი. მე და ლევან
მეორე. იმე და ვიქტორ. და ზოგჯერ სხვები. ეს
მე და, ეს სხვები. ეს მე და, ეს სხვები.

მე და იმე ზოგჯერ მე და, ეს სხვები. ეს მე და, ეს სხვები.
მე და, ეს სხვები. ეს მე და, ეს სხვები. ეს მე და, ეს სხვები.
მე და, ეს სხვები. ეს მე და, ეს სხვები. ეს მე და, ეს სხვები.
მე და, ეს სხვები. ეს მე და, ეს სხვები. ეს მე და, ეს სხვები.
მე და, ეს სხვები. ეს მე და, ეს სხვები. ეს მე და, ეს სხვები.

მე

მე და იმე ზოგჯერ მე და, ეს სხვები. ეს მე და, ეს სხვები.
მე და, ეს სხვები. ეს მე და, ეს სხვები. ეს მე და, ეს სხვები.
მე და, ეს სხვები. ეს მე და, ეს სხვები. ეს მე და, ეს სხვები.
მე და, ეს სხვები. ეს მე და, ეს სხვები. ეს მე და, ეს სხვები.
მე და, ეს სხვები. ეს მე და, ეს სხვები. ეს მე და, ეს სხვები.

მე

მე და იმე ზოგჯერ მე და, ეს სხვები. ეს მე და, ეს სხვები.
მე და, ეს სხვები. ეს მე და, ეს სხვები. ეს მე და, ეს სხვები.

მ. მარცხნიდან: გრიგოლ დიასამიძე, ელენე დიასამიძე და გიორგი კობახიძე, ნიუ-იორკი, 1952 წ.

ძე, ვ. შუბლაძე, დ. ახელედიანი, მიხეილ ჩუბინიძე, ალექსანდრე ასათიანი, ელისე პატარიძე, ვახტანგ ციციშვილი...

„საქართველოს დამოუკიდებლობა“-ში გამოქვეყნებულ პუბლიკაციებიდან აღსანიშნავია ალ. მანველიშვილის „ეროვნული ერთობის პრინციპი“ (№ 1, 1951); რ. გაბაშვილი „ერთი ისტორიული ამბავი (ალავერდი-ხან უნდილაძის შესახებ)“, (№ 1, 1951); ინი-განის ფსევდონიმით „ვახტანგ ღამბაშიძე“ (№ 2, 1951); ნინო ზურაბიშვილის „გიორგი ყურული“ (№ 2, 1951); გ. ყიფიანის „ჯაყოს ხიზნები“ და ქართული ემიგრაცია“ (№ 3, 1952); დ. ვაჩნაძის „თურქის ამბორი (მოგონებათა რეგულიდან)“, (№ 5, 1952); ალ. ასათიანის „სტალინის მემკვიდრეობა“ (№ 6, 1953); მისივე, „რევოლუციები და ტერმიდორები“ (№ 7, 1953); ამხანაგი-ს ფსევდონიმით, „ალექსანდრე ასათიანი“ (№ 8, 1954); რ. გაბაშვილის „კაჟკა-

სია" (№ 8, 1954); ელ. პარტიის „საბჭოთა კონსტიტუცია და საბჭოთა სინამდვილე" (№ 9, 1956).

12. „ქართული აზრი“. ამერიკის შეერთებულ შტატებში მცხოვრებ ქართველთა გაზეთი, რომლის დევიზი იყო აბრამ ლინკოლნის სიტყვები: „ყოველგვარი სიძულვილის გარეშე, ყველასადმი სიყვარულით, სიპართლის ღრმა რწმენით, რამდენადაც ამის დანახვის შესაძლებლობას ღმერთი გვაძლევს, ვეცდებით მივიყვანოთ ჩვენი საქმე ბოლომდე“. გამოდიოდა ნიუ-იორკში 1955 წლის დეკემბრიდან 1974 წლის ოქტომბრამდე. რედაქტორი იყო დ. სინდიკელი (დ. შინჯიკელი-შინჯიკა-შვილი). მისი ავტორები და თანამშრომელ-კორესპოდენტები იყვნენ: ალ. ცომაია, დ. სინდიკელი, დ. ახვლედიანი, ს. კაიშაური, გ. ზაღდასტანიშვილი, თ. ზაღდასტანიშვილი, ს. ჭირაქაძე, ლ. დუმბაძე, ვ. სანგულია, დ. ვაჩნაძე, ელ. პარტიძე, გ. ლოლუა, ს. გაბუნია, ჟ. ფაშალიშვილი, გ. ნაკაშიძე, მინდია ლაშაური (ი. კუჭუხიძე), ლ. არველაძე, დ. ვარდიშვილი, ევ. აბულაძე, გ. ყიფიანი, ი. მელია, გ. კეიხიძე, თამარ და აკაკი პაპაევი, ალ. მანკელიშვილი, რ. გაბაშვილი, დ. შალიკაშვილი, გ. ვეფხვაძე, გრ. აბულაძე, გ. გაბლიანი, ი. მენთეშაშვილი შ. კალანდაძე, რ. ინგილო, არჩ. დონაური, დ. საღირაშვილი, თ. დადიშკელიანი, გ. ჯაყელი, ალ. ჯინჭარაძე, ირ. ოთხმეზური ფ. შარაძე, დ. ჩატარა... გაზეთს ჰყავდა სარედაქციო კოლეგია გ. გაბლიანის, ს. კაიშაურის, გ. ლოლუას, ვ. სანგულიას და გ. ზაღდასტანიშვილის შემადგენლობით.

„ქართული აზრის" ფურცლებზე ბევრი საინტერესო წერილი, ნარკვევი თუ მხატვრული ნაწარმოები არის გამოქვეყნებული. დავასახელებთ ზოგიერთ მათგანს: არჩ. დონაური, „აბრამ ლინკოლნი", №№ 3, 4, 6, 7, 8, 9, 11, 14, 21, 26, 30, 39, 40, 41, 61, 65-66, 76, 77, 80, 81, 82, 83, 85, 94, 95; გ. ლოლუა, „ბაღადა", № 6; „ნისლი", № 7; „თბილისური ნატურ-მორტები", № 12; დ. ვაჩნაძე, ერთი მოღალატის (ს. ორჯონიკიძე) ამბავი, № 7. საით მიდის კავკასია, № 9-13; საუბარი გენერალ ა. ვლასოვთან კარლსბადში, № 24, 25; მ. შინჯიკაშვილი (მ. სინდიკელი), მეგობრის ხსოვნას (ალ. ცომაია), № 8; ნიკო ნაკაშიძე, № 74; აკაკი პაპაევი, № 65-66. დათა ვაჩნაძე (1883-1962), № 48; მიხ. ახმეტელი, კავკასიის პრობლე-

მა, № 25, 26; აღ. ცომაია, 26 მაისი, № 16, 17, 18; 25 თებერ-
ვალი, № 92, 93; ფიქრები 26 მაისზე, № 96, 97; შ. კალანდა-
თე, ქრისტეს აღდგომის სრული კეშმარიტება, № 16; ორიანი
I(ფსევდონიმია), საქართველო და ამერიკა, № 15, 16; ს. ჭირა-
ქაძე, თებერვლის რეოლუცია და ბოლშევიზმი, № 18, 21;
ვეტიხი აბულაძე, № 86; რ. ინგილო, ზოგი რამ ცნობები სა-
ქართველოს ეკლესიის წარსულიდან და მისი ამჟამინდელი
მდგომარეობა, № 19-23; ნებით შეერთება თუ ძალით დაპ-
ყრობა, № 15; სამი თარიღი, № 85; ელ. პატარიძე, რუსული
იმპერიალიზმი და ქართული პატრიოტიზმი, № 25-28, 36, 37;
დ. შალიკაშვილი, მოგონებიდან, № 26; მეორე მსოფლიო
ომი და საქართველო, № 34; გენერალ ჩხეიძის ხსოვნას,
№ 41; გ. კვინიტაძე, 1921 წელი, თებერვალი, № 27; გ. გაბ-
ლიანი, არა რუს ერების რუსებთან ურთიერთობის საკითხი
№ 43, 44, 46, 47; ქართული ემიგრაცია ანტიკომუნისტურ
ბრძოლებში, № 30-32; ფიქრები საქართველოს დამოუკიდე-
ბლობის 50 წლისთავზე, № 79; არწივი (ლექსი), № 86; საბ-
ჭოთა საქართველოში გამოცემულ ზოგიერთ წიგნთა გამო,
№ 86-97; ბეთქილი, № 87; 26 მაისი, № 96; გ. ჯაყელი, ივა-
ნე ჯავახიშვილი, № 40; ნანახი და ნააზრები, № 41, 42, 43;
შოთა, № 73, 74; თ. დადიშეკელიანი, აკაკი ჩხენკელი, № 31;
აღ. ჯინჭარაძე, გრიგოლ რობაქიძე, № 53-54; მინდია ლაშა-
ური (ი. კუჭუხიძე), 26 მაისი საქართველო და გერმანია,
№ 71, 72, 73, 74; არჩილ ჯორჯაძე, № 80; აკ. პაპავა, ოცდაექვ-
სი მაისის ურდევით პალატი, № 57-58, 81; „რუსთაველიანას“
ეპილოგის გამო, № 59-60; პატარა და ძვირფასი თვლები,
№ 65-66; მწარე საუბარი აჩრდილთან (გ-ა უტეხელის ფსევდო-
ნიმით), № 62-63; ქსნის საერისთაო და მისი უკანასკნელი ერ-
ისთავეები № 85, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94; თ. პაპავა, ფიქრე-
ბი წამებულ დედოფალ ქეთევანზე, № 59-60, 61; გრიგოლ
რობაქიძე, № 53-54; გარდასულ მამულიშვილთა გაბნეული
საფლავები (ელ. ახმეტელი), № 51-52, 57-58; ქართველი ქა-
ლი ჩვენს მატთანაში № 75-79; კიტა ჩხენკელი, № 59-60; ვ.
სანგულაია, ქართველები შეერთებულ შტატებში, № 69-70;
ირ. ოთხმეზური, ვინმე მესხი, № 77; ფილიპე შარაძე, № 79;
პავლე კვარაცხელია, № 95; ნ. ქ-ძე, სტეფან ბანდერა, № 35;

64. გაზეთი „ქართული აზრი“, ნიუ-იორკი.

რუბრიკით „ახლო წარსულიდან“ დაბეჭდილია: საქართველოს საკითხი სან-რემოში, აპრილი, 1920 წ., № 31, საქართველოს საკითხი ერთა ლიგაში, № 34, 35... ამას გარდა, ვფიქრობთ, მკითხველს დააინტერესებს „ქართული აზრის“ ჟურცლებზე გიორგი ლეონიძისა და იოსებ გრიშაშვილის ლექსების პუბლიკაციის ფაქტი.

გივი კობახიძის მიერ გადმოცემული საარქივო და ისტორიულ დოკუმენტებიდან აღსანიშნავია 1920 წელს, ვლადივოსტოკში, ქართული სათვითმფრინოს მიერ გამოქვეყნებული „მემორანდუმი, წარდგენილი საქართველოს რესპუბლიკის დელეგაციის მიერ საზავო კონფერენციაზე პარიზში. 1919 წლის 14 მარტს და საქართველოს რუკა ახალი საზღვრებით“ (რუსულ ენაზე).

საქმე ისაა, რომ პირველ მსოფლიო ომში გამარჯვებულმა დიდმა სახელმწიფოებმა (დიდი ბრიტანეთი, აშშ) გადაწყვიტეს პარიზში საზავო კონფერენციის მოწვევა, რათა გამოემუშავებინათ ომში დამარცხებული გერმანიის ბლოკის სახელმწიფოებთან ზავის დადების პირობები.

საქართველოს მთავრობამ გადაუდებელ საქმედ მიიჩნია პარიზს თავისი წარმომადგენლობის დაუყოვნებლივ გაგზავ-

65. დიმიტრი სინჯიაშვილი,
„ქართული აზრის“ რედაქტორი.

ნა. რამდენიმე კაცისაგან შემდგარი მრავალპარტიული დელეგაცია კარლო ჩხეიძისა და ირაკლი წერეთლის მეთაურობით 1918 წლის დეკემბერში თბილისიდან გაეიდა და 1919 წლის 12 იანვარს სტამბულში იყო, სადაც ერთ თვეზე მეტ ხანს დაყო, მაგრამ საბოლოოდ პარიზს ჩასვლის ნება მხოლოდ კ. ჩხეიძესა და ი. წერეთელს დართეს, რომლებიც საფრანგეთის დედაქალაქში 1919 წლის თებერვლის უკანასკნელ რიცხვებში ჩავიდნენ. აქ მათ შემოუერთდა უფრო ადრე (16 იანვარს) ლონდონიდან ჩამოსული ცნობილი ისტორიკოსი და იურისტი პროფესორი ზურაბ ავალიშვილი.

როგორც თვით პროფ. ზ. ავალიშვილი. წერს, „საქართველოს რესპუბლიკის დელეგაცია პარიზში მუშაობდა 1919 წლის მარტიდან 1920 წლის დამლევამდე. იგი იყო უმთავრესი წარმომადგენელი საქართველოსა საზღვარგარეთ და გარდა პოლიტიკური კითხვებისა, აწარმოებდა აგრეთვე ზოგიერთ ეკონომიური ხასიათის საქმეებსაც; ფაქტიურად იგი ასრულებდა საკონსულო მოვალეობებს, საკმაოდ ბევრს მუშაობდა პროპაგანდისა და ინფორმაციის სფეროში...“ (იხ. ზ. ავალიშვილი, საქართველოს დამოუკიდებლობა 1918-1921 წლებ-13. გ. შარაძე

ნ. პაულე კვარაცხელია.

ბის საერთაშორისო პოლიტიკაში (რუსულ ენაზე), პარიზი, 1924; ქართული თარგმანი, თბ., 1929. გვ. 149).

ამ დელეგაციის დამსახურება იყო ერთა ლიგაში საქართველოს მიღების საკითხის დასმა, ან კიდევ, 1920 წლის 12 იანვარს ინგლისის, საფრანგეთის და იტალიის მიერ საქართველოს დე-ფაქტოდ ცნობა, ხოლო 1921 წლის 27 იანვარს, პარიზში, მოკავშირე სახელმწიფოთა უმაღლესი საბჭოს (ინგლისი, საფრანგეთი, იტალია, იაპონია, ბელგია) მიერ საქართველოს დე-იურედ აღიარება... ამ უმაღლესი საბჭოს თავმჯდომარე, საფრანგეთის საგარეო საქმეთა მინისტრი არისტიდ ბრიანი საქართველოს საგარეო საქმეთა მინისტრს ვგენი გგეჰეკორს სწერდა: „კონფერენციამ ერთსულოვნად გადაწყვიტა საქართველოს მთავრობის იურიდიული ცნობა. მოკავშირე სახელმწიფოები ბედნიერნი არიან, ერთხელ კიდევ დაამოწმონ ამრიგად ის კეთილგანწყობილება, რომლითაც ისინი თვალყურს ადევნებდნენ ქართული ერის დამოუკიდებლობისადმი მისწრაფებას და აღტაცებას, რომელსაც აღძრავს მათში საქართველოს მიერ შესრულებული დეაწლი“ (იხ. „კავკასიონი“, XIII, პარიზი, 1968, გვ. 52).

67. თამარ ჯორჯიკია-
ქარაიშვილი.

ყოველივე ამას ნიადაგი მოუზადა საქართველოს დელეგაციის მიერ პარიზის საზავო კონფერენციისადმი 1919 წლის 14 მარტს მირთმეულმა „მემორანდუმმა“. რომელსაც ხელს აწერდა დელეგაციის თავმჯდომარე კარლო ჩხეიძე, თუმცა, როგორც ეს პროფ. ზ. ავალიშვილის დასახელებული წიგნიდან ირკვევა, „მემორანდუმის“ შედგენა მისთვის ყოფილა მინდობილი (გვ. 150).

„მემორანდუმში“ ფორმალურად იყო დასაბუთებული შუამდგომლობა საქართველოს დამოუკიდებლობის ცნობის შესახებ და აღნიშნული იყო, თუ რა ტერიტორიას მოითხოვდა იგი (ზ. ავალიშვილი). „მემორანდუმს“ თან ერთვოდა დამატებანი საქართველოს საზღვრების შესახებ აღწერილობითა და ახსნა-განმარტებითურთ, აგრეთვე, საქართველოს დამოუკიდებლობის აქტი 1918 წლის 26 მაისისა და „ქარტა საქართველოს ახალი საზღვრებით“.

საჭიროდ ეთვლით შეენიშნოთ, რომ აღნიშნული ისტორიული დოკუმენტი ფრანგულ ენაზე დაცული ყოფილა პარეარდში, საქართველოს მთავრობის არქივში, რომლის მიხედვით შესრულებული რუსული თარგმანი ახლახან დაბეჭდა ა. მენ-

თემაშილმა წიგნში: *Оккупация и фактическая аннексия Грузии*, Тб., 1990, стр. 54-69.

„მემორანდუმის“ კლავიშების კოპირები 1920 წლის დასახელებული გამოცემა ამერიკაში გივი კობახიძისთვის 1951 წლის 15 სექტემბერს უჩუქნია ბატონ პავლე კვარაცხელიას. ბარემ აქვე ვიკითხოთ, ვინ იყო პავლე კვარაცხელია? პასუხს ისევ გ. კობახიძის ხელნაწერი შრომა „უცხოეთში მოღვაწე ქართველთა პორტრეტები — პავლე კვარაცხელია“ (ვაშინგტონი, 1990) გაგვცემს, რომელიც ავტორმა საქართველოში გამომატანა:

პავლე კვარაცხელია გახლდათ ამერიკის „შეერთებულ შტატებში ქართული სათვისტომოს ერთ-ერთი დამაარსებელი. საქართველოს გასაბჭოებისა (1921 წ.) და 1924 წლის აჯანყების დამარცხების შემდეგ სამშობლოდან ლტოლვილმა უმრავლესმა ქართველმა თავი შეაფარა ევროპასა და ამერიკას. ამერიკაში ჩასულ ქართველთა უმეტესობა დასახლდა ნიუ-იორკსა და მის შემოგარენში. მათი რიცხვი იმდენად გაიზარდა, რომ 30-იანი წლების დასაწყისში, დიდი ეკონომიური კრიზისის მშვიდვარების ხანაში, წამოიჭრა იდეა ქართული სათვისტომოს დაარსებისა, რათა ერთმანეთს და სხვებსაც დახმარებოდნენ ამერიკასა და ევროპაში. 1931 წლის 28 ნოემბერს ამ იდეას ხორცი შეესხა და დაფუძნდა „ამერიკის შეერთებული შტატების ქართული საზოგადოება“ ანუ სათვისტომო (ოფიციალურად გაფორმდა 1932 წლის აპრილში), რომლის გამგეობის პირველი თავმჯდომარე გახლდათ სწორედ პავლე დიმიტრის ძე კვარაცხელია. მას მხარში ედგნენ ვანო კობახიძე (მდივანი), ვასილ დუმბაძე, გიორგი შაჩაბელი, არჩილ გურიელი, კირილე გურგენიძე, ასლან ყრუაშვილი, ნიკოლოზ ამილახვარი, უჩა დადიანი, ლევან (ჯონჯი) დადიანი, ალ. გრიგოლია, კოსტა ხუნწარია, ნესტორ აღავეიძე, ოლღა სხირტლაძე, ალ. ქართველიშვილი, მოსე შანიძე, კოლა ქვარიანი, ერეკლე ორბელიანი, ალექსანდრე პაპუაშვილი (სანდრო ნებლო), თევდორე სარჯველაძე, ალ. ტარსაიძე, იასონ მაისურაძე, გიორგი მგალობლიშვილი, სვიმონ (სიკო) სიღამონ-ერისთავი, ქრისტე-ფორე იმნაძე, გიორგი ლოლაძე, პავლე ჭავჭავაძე, ილიკო მგელაძე, მიხეილ ლორია, გიორგი პაპაშვილი და სხვ., რა თქმა უნდა, მეუღლე — თამარ ჯორჯიკია!

გ. კობახიძის შეფასებით, „ბატონი პავლეს უმრეც ენერგია, მგზნებარე პატრიოტიზმს და ორგანიზატორულ ნიჭს უნდა ეუმაღლოდეთ ქართული სათვისტომოს დაარსებას, ათეულ წელთა მანძილზე მისთვის ზრუნვას და იმასაც, რომ სათვისტომო ახლაც განაგრძობს არსებობას, – იმდენად ფუქტივით იყო ქვაკუთხედი, დადებული მესაძირკვლე პავლე კვარაცხელიას შიგნით...“

პავლე დიმიტრის ძე კვარაცხელია დაიბადა 1883 წლის 20 ივლისს, აფხაზეთში, მდინარე კოდორის ნაპირას მდებარე ერთ მშვენიერ მეგრულ სოფელში, რომელსაც უმოკლესი სახელი „ნა“ ერქვა. მისი სიყვარულით მრავალი წლის შემდეგ პავლე კვარაცხელიამ თავის სამწერლო ფსევდონიმად დაირქვა „ნაური“.

პავლეს დედ-მამას – მატრონა ჯოლიხავას ასულს და დიმიტრი კვარაცხელიას ოთხი შვილი ჰყავდათ – ორი ასული და ორი ძე. პავლე იყო უფროსი. მან მასწავლებლობა ისურვა და მუშობლებმა გორის საოსტატო სემინარიაში მიაბარეს 1900 წელს. მაშინ აქ მოღვაწეობდა ცნობილი მწერალი და პედაგოგი ნიკო ლომოური, რომელიც ქართულ ენასა და ლიტერატურას ასწავლიდა. მადლიერი შეგირდი თურმე მას უაღრესი პატივისცემითა და სიყვარულით იგონებდა მთელი სიცოცხლის მანძილზე. გორის სემინარია პავლემ 1904 წელს დაამთავრა და მისი სურვილით მასწავლებლად ოჩამჩირეში განამწესეს, სადაც ექვს წელს მოღვაწეობდა...

1913 წელს პ. კვარაცხელია პეტერბურგში ჩავიდა და სწავლა განაგრძო ფსიქო-ნევროლოგიურ ინსტიტუტში, მაგრამ მისი დამთავრება ვერ შეძლო პირველი მსოფლიო ომის დაწყების გამო. პ. კვარაცხელია თბილისში დაბრუნდა და აქ აგრიკულტურის შესწავლას მიჰყო ხელი. მალე მოხდა 1917 წლის რუსეთის რევოლუცია, იმპერია დაიშალა, 1918 წლის 26 მაისს გამოცხადდა საქართველოს დამოუკიდებლობა... პავლე კვარაცხელია ხანმოკლე დამოუკიდებლობის დროს მრავალ საპასუხისმგებლო მოვალეობას ასრულებდა განათლების სამინისტროში. 1918 წელს 84 სხვა ქართველ ახალგაზრდასთან ერთად ეროვნულმა მთავრობამ პავლე კვარაცხელია საზღვარგარეთ გაგზავნა ცოდნის გასაღრმავებლად.

1920 წლის იანვარში პ. კვარაცხელია ნიუ-იორკში ჩავიდა და ჩაირიცხა კორნელის ცნობილ უნივერსიტეტში ქ. ითიკაში. 1923 წლის 18 ივნისს გაცემული დიპლომით მას მიენიჭა ბაკალავრის ხარისხი აგროკულტურის დარგში და დატოვეს ტომპსონის სახელობის მცენარეთა კვლევის ინსტიტუტში, სადაც ოც წელს მსახურობდა. აქ მიიღო მან ჯერ მაგისტრის და შემდეგ დოქტორის სამეცნიერო ხარისხი. აქვე ეწეოდა პედაგოგიურ მოღვაწეობას, აღზარდა მრავალი სპეციალისტი მცენარეთა კვლევის დარგში, გახდა ავტორი ათეულობით სამეცნიერო ნაშრომისა.

გ. კობახიძე განაგრძობს: კორნელის უნივერსიტეტის სამედიცინო ფაკულტეტზე სწავლობდა ქართული მანდილოსანი თამარ კონსტანტინეს ასული ჯორჯიკია, — ჯაბუ ჯორჯიკიას მკვიდრი ბიძაშვილი. თამარი მშობლებთან ერთად ჯერ ხარბინში ცხოვრობდა, შემდეგ გადმოსახლდნენ სან-ფრანცისკოში, აქედან ნიუ-იორკში. თამარმა ვერ შეძლო სამედიცინოს დამთავრება, მაგრამ შეყვარებული პავლე და თამარი 1923 წელს დაქორწინდნენ. 1924 წელს შეეძინათ ნინო, 1926 ელისაბედი. შეიქმნა მშვენიერი ოჯახი, რომელიც წელთა მანძილზე გამრავლდა შვილთაშვილებამდე.

ნიუ-იორკის მახლობლად მდებარე ქალაქ იანკერსში, სადაც ინსტიტუტი იყო განლაგებული და კვარაცხელიებიც იქვე ცხოვრობდნენ, — მათი სახლი იყო ისეთივე, როგორც ოდესლაც მანანა ორბელიანის სალონი თბილისში. მათქვენ მოისწრაფოდა ყველა, ბევრი კი იანკერსში სახლდებოდა, რომ კვარაცხელიებთან ახლოს ყოფილიყვნენ.

50-იანი წლების დასაწყისში პავლეს „გულმა უმტყუნა“ — როგორც თვით გამოთქვამდა. ამიტომ პენსიაზე გავიდა, გააცილეს რა დიდი პატივითა და მაღალი ჯილდოების მინიჭებით. თამარმა და პავლემ გადაწყვიტეს ფლორიდაში გადასახლება, რათა შორიდან მაინც შეეგრძნოთ მშობლიური აუზანეთი, გაშლილი ოკეანე, პალმების ჩრდილი. აირჩიეს ცნობილი საკურორტო ქალაქი ფორტლოდერდელი, აიშენეს თვალწარმტაცი სახლი, ჰქონდათ ფართო ეზო ციტრუსოვანი ხილის ხეებითა და პალმებით შემკობილი. პავლეს ჯანმრთელობა ისე გაკეთდა, რომ გული აღარ აწუხებდა. კიდევ ორ ათეულ წელს იცოცხლა...

პაეულე კვარაცხელია გარდაიცვალა 1973 წლის 12 ნოემბერს, ფლორიდის შტატის ქალაქ ფორტლოდერდელში, 90 წლის ასაკში. კრემაცია მოუხდინეს 14 ნოემბერს და ანდერძის თანახმად, ფერფლი თვითმფრინავიდან გაფანტეს ოკეანეზე იმ იმედით, რომ იქნებ „ერთი ფერფლი მაინც საქართველოში მოხვდესო!“

სხვაც ბევრი არანაკლებ საინტერესო მასალები უჩუქნია პაეულე კვარაცხელიას თავისი არქივიდან გივი კობახიძისთვის, რომელთა ქსეროასლები ამ უკანასკნელმა მე მისახსოვრა. ესენია: „მასალები საქართველოს დაპყრობაზე 1920-1922 წლების ამერიკულ პრესაში“; („ნიუ-იორკ ტაიმსი“, „იუნინგ ბიულეტენი“...); პროფ. ლუი ლე ფლური, საქართველო და საერთაშორისო უფლება, პარიზი, 1932 (ფრანგულ ენაზე); პ. კვარაცხელია, როგორ დაარსდა ქართული სათვისტომო ჩრდილოეთ ამერიკის შეერთებულ შტატებში, ფლორიდა, 1956 წ. (მოგონება, ავტოგრაფი და სტამბური ანაწყობი ჟურნალ „კრებულისათვის“); თამარ და პაეულე კვარაცხელიების, მათი ოჯახის, ივანე (ვანო) არსენის ძე კობახიძის, ამერიკაში მცხოვრებ ქართველთა (გაბო ბაიაძე, ნინა გაბელია, გიორგი პაპაშვილი, ალ. ლოლაძე, კირილე გურგენიძე, ამბერკი გიორგიძე, ნიკოლოზ (კოლა) ამილახვარი, ერეკლე ორბელიანი, ქეთო მიქელაძე, თამარ ქორქაშვილი, ოლღა სხირტლაძე, თამარ ბაგრატიონი-გრუზინსკაია, ილ. გელაძე, ალ. ჯაყელი, ნოე წილოსანი, მიხეილ კიკნაველიძე, ვასილ დუმბაძე, ასლან ყრუაშვილი, ვერა ხუნწარია...), სახელგანთქმული ცხენოსნების — ე. ცინცაძის, ბარბარე და კალისტრატე იმნაძეების, კვითაიშვილების, მალტის ორდენის რაინდის ნიკი ჩხოტუას (ჭყონიას) ფოტოსურათები; პ. კვარაცხელიას პირადი დოკუმენტები (დამოუკიდებელი საქართველოს მთავრობის მიერ გაცემული მოწმობები, ინსტრუქციები და დიპლომატიური მიმართვები) 1904-1921 წწ.; აშშ-ის ქართული სათვისტომოს დაარსების დოკუმენტები; პაეულე კვარაცხელიას პირადი წერილები გ. კობახიძესადმი; რობერტ ბლევის წერილები პ. კვარაცხელიასადმი; საფრანგეთში საქართველოს ელჩის აკაკი ჩხენკელის წერილები (20-ზე მეტი) პაეულე კვარაცხელიასადმი (1932-1958 წწ.); პ. კვარაცხელია, ნოე ჟორ-

დანია (ხელნაწერი შრომა, ნიუ-იორკი, 1953 წ.); პარიზში გამოშვებულ გაზეთ „დამოუკიდებელ საქართველოში“ 1933-39 წლებში X-ისა და „ნაურის“ ფსევდონიმებით გამოქვეყნებული პ. კვარაცხელიას „წერილები ამერიკიდან“...

*

დიდი ქართველი მეცნიერის — ისტორიკოსისა და იური-სტის ზურაბ ავალიშვილის ყოველი ახალი სტრიქონის აღმოჩენა ნამდვილი შენაძენია ქართული კულტურისა და მეცნიერების ისტორიისათვის. ასე იყო ამჯერადაც: გრიგოლ დიასამიძის არქივის იმ ნაწილიდან, რომელიც გ. კობახიძესთან ინახება, ჩვენი ყურადღება მიიპყრო ზურაბ ავალიშვილის მიერ 1922-39 წლებში გრ. დიასამიძისადმი გაგზავნილმა 11 წერილმა. ამათგან შვიდი — ქართულ ენაზეა დაწერილი, დანარჩენი ოთხი — რუსულად.

ზ. ავალიშვილის ამ წერილებიდან ვიგებთ, თუ როგორ ზრუნავდა იგი 20-იან წლებში ჯერ კიდევ პარიზში მყოფი ლადო გუდიაშვილისა და დავით კაკაბაძის შემოქმედების სათანადოდ დასაფასებლად; სრულიად ახალი ამბავია ის, რომ თურმე საქართველოს დიპლომატიურ მისიას უკვე 1922 წელს ზ. ავალიშვილის შუამდგომლობით შეუძენია „ვეფხისტყაოსნის“ კ. ბალმონტისეული სრული რუსული პოეტური თარგმანის ხელნაწერი და მაშინ დაუყენებია საკითხი მისი დასურათება ლადო გუდიაშვილისათვის მიენდოთ (როგორც ვიცით, კ. ბალმონტისეული თარგმანი 1933 წელს გამოიცა პარიზში დ. ხელაძის მიერ, ხოლო ლადო გუდიაშვილმა 30-იან წლებში, თბილისში, მართლაც შექმნა „ვეფხისტყაოსნის“ ილუსტრაციები, ოღონდ, სულ სხვა გამოცემებისათვის: კ. ჭიჭინაძის გამოცემა, თბ., 1934; პ. პეტრენკოსეული რუსული თარგმანი, მოსკოვი, 1939; მაგრამ მთავარი და საყურადღებო აქ ისაა, რომ მისთვის რუსთაველის პოემის დასურათების იდეა ზურაბ ავალიშვილს თურმე უკვე 1922 წელს პარიზში შთაუგონებია!).

დაინტერესებული მკითხველი ზურაბ ავალიშვილის ამ უცნობ წერილებში სათანადო ცნობებს იპოვის ეპიგრაფიკაში მოხვედრილი დიდი ქართველი მეცნიერის სულიერ განცდებზე, თუ როგორ ოცნებობს იგი სამშობლოში დაბრუ-

წებაზე, როგორ წუხს საქართველოში მაღარიის სენის გაფრცელების გამო, რამდენი გასაჭირი გადაიტანა პარიზში, 1924 წელს, თავისი განთქმული წიგნის „საქართველოს დამოუკიდებლობა ევროპის პოლიტიკაში 1918-1921 წლებში“ გამოცემაზე და ა. შ. ხოლო რამდენიმე წერილში „საჯვაროსნო“ და „რუსთაველის შესახებ“ დაწერილ თავის წიგნებს რომ ახსენებს, აქ იგულისხმება პარიზში გამოცემული მისი შემდეგი წიგნები: ჯვაროსანთა დროიდან, პარიზი, 1929; ევუხისტუაოსნის საკითხები, პარიზი, 1931...

I

14. IX. 1922

ძვირუასო გიგო!

მივიღე Morgenland-ის პირველი №-ის ორი ცალი, რისთვისაც ძალიან გმადლობ. კარგათაა შედგენილი და გისურვებთ გამარჯვებას.

სხვათა შორის, კარგს იზამთ თუ იკისრებთ შემდეგს ორს გამოცემას:

ა) ლ. გუდიაშვილის ნახატების და სურათების გამოცემას. თუ არ ვსცდები, იმან უკვე გამოგიგზავნა რამოდენიმე მასალა. მაგრამ ეს უნდა იყოს ნამდვილი მონოგრაფია, რიგიანად დაბეჭდილი სათანადო გამოკვლევით და სხვა. ამისი ნიმუში ბევრია გერმანულ ლიტერატურაში.

ბ) შარშან აქაურმა საქართველოს მისსიამ ჩემის შუამდგომლობით შეიძინა ბალმონტის თარგმანი „ევუხისტუაოსნისა“. ამისი გამოქვეყნება ხომ საჭიროა. პო და იკისრეთ ამ თარგმანის გამოცემა და ამისი მხატვრული მხარე, ესე იგი ილუსტრაციები უნდა მიანდოთ იმავე გუდიაშვილს, საკმარისი იქნება, რომ ათი ნახატი შეუყუეთოთ ამ მიხნისათვის. ვგონებ, ხელოვნურად გამოცემულს თარგმანს კარგი გასავალი ექნება.

მერე დავით კაკაბაძე, რომელიც პარიზში იმყოფება, ხომ კარგი თანამშრომელი იქნება თქვენი გამომცემლობისა, თუ ისარგებლებთ მისი ნიჭით და ცოდნით. არის არა მარტო

მმ. ზურაბ ავალიშვილი.

მხატვარი, არამედ მკელეუარიც.

აი, ამისი თქმა მინდოდა და იმედია აღარ გამიწყრები.

სალამს გიძღვნიტ შენ და შენს ქალიშვილს მე და ჩემი ცოლი.

ზურაბ ავალიშვილი

ჩემი ადრესი პარიზში. — ლეგაცია (44. Av. Victor-Hugo)

ანუ Z. Avaloff, 32 Avenue du Petit-Chambord

Bourg-la Reine (Seine)

II

24. IX. 1922

ძვირფასო გიგო!

ძალიან გთხოვ „ამ საქმის ხელმძღვანელობაზე“ — თუნ-
დაც მომავალში — არ დაიწყო ლაპარაკი და არც „რუსთავე-
ლის საზოგადოების“ საპატიო წევრობაზე! მაშინ ვინდა იქნე-
ბა უბრალო წევრი?

ჩემი მიზანი სასღერ-გარეთ დარჩენა კი არა, საქართველოში დაბრუნებაა და იქ მუშაობა.

ძალიან კარგია, რომ გერმანული ენის სახელმძღვანელოს ბეჭდვას აპირობთ — ალბათ ქართულ ენაზე — ეს დიდი საქმეა. ფრანგულისაც და ინგლისურის დაგვჭირდება, და ეს წიგნები საქართველოში უნდა გავრცელდეს, და იქ მიღებულ პროგრამებთან უნდა იყოს შეთანხმებული.

ქართული ენის სახელმძღვანელოც ხომ ძალიან საჭიროა. „Dirr“-ის წიგნი ყოველად უვარგისია, ჩემის აზრით.

წიგნების ბეჭდვა საქართველოსთვის და იმპორტი საქართველოში — აი, თქვენი ნამდვილი მიზანი.

ბალმონტის ხელნაწერის შესახებ რომ გითხარი, აზრად ის მქონდა, რომ იქნება თქვენ პირდაპირ იეისრებდით ამ გამოცემას — საქართველოს „მთავრობა“ ალბათ დაგიტომბს დაბეჭდვის ნებას შელავათიან პირობებში.

ნიკო მარრს დააწერიხდით საგანგებო შესავალს; რამოდენიმე ძველი მინიატურის ტაკ-სიმილეთი და გუდიაშვილის ილუსტრაციებით შეადგენდა დიდ ღვაწლს თქვენი გამომცემლობის მიერ. და შეიძლება არც ვაჭრულათ იზარალებდით — ამნაირ გამოცემებს ხომ ყოველთვის აქვს გასავალი.

ინგლისური და ფრანგული გამოცემა იმავე „მორგენლანდისა“ ჩემის აზრით ძალიან ძვირათ დაგიჯდებათ და არც საჭიროა. მაგრამ ერთი რიგიანი საინფორმაციო წიგნის კავკასიის შესახებ დაბეჭდვა სამ ენაზე ძალიან კარგი საქმე იქნებოდა. მაგრამ უნდა გულახდილათ მოგახსენოთ, ჩემთვის ძნელია ამ საგნებზე მსჯელობა, რადგან არ ვიცი არც ის, რა გეგმა გაქვთ შემუშავებული, არც თქვენი საშუალებანი და საერთო პრაქტიკული მხარე ამ საქმისა.

გისურვებთ კიდევ გამარჯვებას და ნაყოფიერ მუშაობას, როგორც შეეფერება შენს გამოცდილებას და აღმაფრთოვანებას.

შენი

ზურაბ ავალიშვილი.

32 Avenue du petit
Chambord Bourg-la Reine
Seine
France

2. XII. 1923

ძვირფასო გიგო! ერთი სათხოვარი მაქვს შენთან:

რამოდენიმე თვეა წიგნი მზაია მაქვს დასაბეჭდათ — რუსულ ენაზე — „საქართველოს დამოუკიდებლობა ევროპის პოლიტიკაში, 1918-1921 წლებში“.

ამ წიგნის რომელიმე რუსული გამოცემლობის საშუალებით გამოქვეყნება უხერხული იქნებოდა. ქართული გამოცემლობა არ არის, მაშ რაღა ექნა? ჩემი გეგმა ასეთი გახლავთ: წიგნი ისეთ პირობებში უნდა დაიბეჭდოს, რომ იაფი იყოს, ჩქარა გაიყიდოს და დახარჯული ფული დაბრუნდეს.

ამისათვის დამწერის გასამრჯელო ვიანგარიშით—0 (თუმცა, სამწუხაროა ჩემთვის); თვით წიგნი (1 000 ცალი) დაჯდება დაახლოვებით (ქაღალდი, სტამბა) 9 000 ფრანკი ანუ 9 ფრანკი თითო წიგნი. წიგნის მაღაზიების კომისია არის 40% წიგნის (გასასყიდი) ფასი რომ დაინიშნოს 15 ფრანკი, 15—6—9 ე. ი. დახარჯული ფული უნდა დაბრუნეს.

მგონია, რომ 1 000 ცალის განადგება ევროპის ბაზარზე, ნაწილობრივ რუსეთში და საქართველოშიც — არ იქნება ძალიან ძნელი. მით უმეტეს, რომ წიგნის შინაარსი ეხება აგრეთვე სომხებს და თათრებსაც — გარდა ქართველებისა და რუსებისა — ამისთვის არის რომ რუსულად დავწერე.

სად ვიშოვო ეს 9 000 ფრანკი?

ამისი ერთი შესაძედი (3 000 ფრანკი) უკვე უზრუნველყოფილია: ამ ფულს გაიღებს ნაფიცი ვექილი სხირთლაძე (კავკაელი). დანარჩენ თანხისთვის რაედენ დათეშიძის და გრიგოლ ალშობაიას იმედი მაქვს. მათი მისამართი არა მაქვს, საქმე კი საჩქაროა; აი, ამისათვის არის რომ გთხოვ — ნახე დათეშიძე და ალშობაია, მოახსენე საქმის ვითარება და გამოარკვიე, მოისურვებენ თუ არა სხირთლაძესთან ერთათ მონაწილეობა მიიღონ ხსენებული წიგნის გამოცემაში (თითოს

შეხვედრა 3 000 ფრანკი - ეს მაქსიმოდია; მოსალოდნელია - 2 500)

გამოცემის განადღებასთან ერთად დახარჯული ფულიც დაუბრუნდებათ (გამოცემის პატრონები ეს სამნი იქნებიან). ჩაბარებენ საკომისიო წიგნის მაღაზიებში და მიიღებენ კვანციებს, მოგება ამ პირობებში (ე. ი. თუკი ფასი-15 ფრანკი) იქნება-0, მაგრამ არც წააგებენ.

და განა საჭირო არ არის, რომ დაიბეჭდოს საქართველოს შესახებ რაიმე, გარდა იმ საპროპაგანდო ლიტერატურისა, რაც აქამდინ გამოქვეყნებულა?

დათეშიძის და ალშიბაიას სახელზე პირდაპირ არ ვწერ კიდენ მისთვის, რომ ვინიცობაა არც კი არიან ამ კამათ ბერლინში: ან და, დროებით შევიწროებულ პირობებში ბრძანდებიან - აბა, რა ვიცი! თუ სხვები არიან, რომ ეს ხარჯი გაიღონ - შენ უფრო გეცოდინება და მომიხერხებ!

ერთი კია, რომ საქმე უკვე დაგვიანებულია. თუ იქაური ფულის იმედი არ უნდა იყოს, გთხოვ ღია ბარათით რაც შეიძლება ჩქარა შემატყობინე. თუ იმედი არის - წინასწარ პასუხი მაინც რაც შეიძლება ჩქარა მომწერე. რა თქმა უნდა, უკეთესი იქნება, რომ წიგნი დაიბეჭდოს ისეთ პირობებში, რომ მეც მივიღო პონორარი (რაც ჩემთვის ფრიად საჭიროა). ეს შეიძლება სხვა და სხვა გზით: მაგ., თუ გამოჩნდა ვინმე ნამდვილი გამომცემელი ანდა ზემოხსენებულმა პირებმა უარი როსთქვან გაღებული ფულის დაბრუნებაზე (ნამდვილი „მეცენატების“ წესი უფრო ეს არის!) - სხვა „მოდუსებიც“ მოიძებნება (პონორარის ნაწილს (თუ მომიხერხებ) შენ მოგართმევ ვერცხლის სინზე!).

ძალიან კარგი იქნება შენი ასრი რომ გავიგო.

ვარ შენი პასუხის მოლოდინში

ზურაბ ავალიშვილი.

P. S. წიგნის ზომა იქნება დაახლოებით 18-20 печатн. лист (35 000 ასო თითოში). შინაარსი ეხება უმოაზრესად საგარეო პოლიტიკის მიმართულებას, რამდენადაც იხატებოდა სხვა და სხვა აქტებში და კონფერენციებზე (ბათუმის მოლა-

პარაკება — უოთისა — ბერლინისა — სტამბოლი — ლონდონი — პარიზი — სან-რემო). შინაური პოლიტიკაზე ცოტა ნათქვამი.

ზ. ა.

IV

22. I. 1924

ბერეჟასო გიგო!

არ ვიცი, მიიღე თუ არა ჩემი წერილი, რომელშიც გთხოვდი ცნობები მომეწოდო იმის შესახებ თუ ბერლინელთა ფულის იმედი უნდა მქონდეს. ეს საჩქაროდ უნდა ვიცოდე, რადგან აი, უკვე ნახევარი დავეკარგე ამნაირ უნაყოფო მოლაპარაკებაში. თუ გავიგე, რომ საქმე (ე. ი. წიგნის დაბეჭდვა ქართველების დახმარებით) არ ხერხდება, — არც ისე მოულოდნელი იქნება ჩემთვის. მხოლოდ მინდა ვიცოდე გარკვეულად. ამისათვის ეელი შენგან ორიოდ სტრიქონს.

ინგლისურ გაზეთებში ცნობებია, რომ მოსკოვს გაიხსნა კონგრესი მაღარიის თაობაზე სრულიად რუსეთში. ალბათ, საქართველოს წარმომადგენლები იქნება.

ეგონებ, ბერლინში პირობები უკეთესია ეხლა. ასე არ არის განა?

მრავალი მოკითხვა!

შენი

ზურაბი.

V

(22.I.1924-ის შემდეგ)

ძმავო გიგო!

მაღარიის გავრცელების შესახებ თუმცა ლაპარაკი მქონდა სხვადასხვა ქართველებთან აქ, მაგრამ გზას არ ვხედავ. საქართველოს საბჭოთა მთავრობას ხომ საშუალება აქვს ზომები მიიღოს; ალბათ, არც სურვილი აკლია. ჩვენ კი აქ არც სულ უბრალო ცნობები მოგვეპოვება — არც ფაქტები ვიცით. ნან-სენზე ვიფიქრე, რომელსაც ვიცნობთ ცოტა, მაგრამ ამერიკაშია და სულ სხვა საქმე აწუხებს მას.

იმ ინსტიტუტის შესახებ რომ მწერთ (ქრისტიან.), ჩვენც ვიცოდით ეს ამბავი და ჩემმა ცოლმა ამ საქმის გამგეს სახელზე წერილითაც მიმართა -- ურსიკს მიხაკო წერეთელი მიიწვიონ. არ ვიცი თუ გამოვა რა.

ჩემი წიგნის დაბეჭდვის შესახებ ძალიან მადლობელი ვარ, რომ მხურვალე მონაწილეობას იღებ ამ საქმეში. მაგრამ, შენი ჭირიმე, თუ იმ ხალხს ფული არ აქვთ, გოხოვ დროზე შემატ-უობინო, რომ ვიცოდე.

საერთოდ, ეგონებ, იქაური პირობები ეხლა გაუმჯობესე-ბულა. ეგებ დაბეჭდვა უფრო იაფად დაჯდეს.

როგორც სჩანს, ნაადრევია ჯერ საქართველოს შესახებ წი-გნების წერა. ეხუმრობ, მაგრამ უფრო პრაქტიკულია რომელიმე რუსული გამოცემლობის საშუალებით დაეაბეჭდეინო!

გისურვებთ ბედნიერებას და საქართველოში დაბრუნებას 1924 წელში!

შენი
ზურაბ ავალიშვილი.

VI

10.II.1929

26rue de Vanves
Clamart
(Seine)

ბვირფასო გიგო!

შენმა წერილმა ძალიან გამახარა, შენი თხოვნის შესრუ-ლება კი არც ისე ადვილი საქმეა. მე ერთი ნაცნობი ფრანგის იმედი მქონდა, დიდი ხანია ეძებ მას, გუშინ მითხრეს, არ იცი-ან როდის დაბრუნდებაო.

შაქრო მდივანი თუ მოისურვებს, ის მოახერხებს (დარწმუ-ნებული კი არა ვარ). მისი კონტორის ადრესი:

22 Place de la Madeleine
Paris.

მას პყავს ამგვარ საქმეებში დახელოვნებული ნაცნო-ბები. „საბჭოელთა“ შორის გ. დ. ერისთავს, რა თქმა უნ-და, ვიცნობ, მაგრამ 2-3 წელიწადია არ მინახავს. მიხ. ზუ-

ბალაშვილს კი არ შეუძლია, არც პრაქტიკული კაცია ამ მხრივ.

ამბობენ U. R. S. S.-ის საელჩოს პირველი მდივანი ქართველია, ვინმე ვაშაძე. ამ კაცს თუ იცნობს მოსე შანიძე, მისგან უფრო მოსალოდნელია დახმარება.

მიუხედავად ნათქვამისა, მე კიდევ ორიოდ აზრი მაქვს ამ საქმის შესახებ. ვეცდები და თუ მოხერხდა, შეგატყობინებ, მაგრამ უნდა ვიცოდე, როდის და სად შეუტანია ვიზის თხოვნა შანიძეს, და რა უპასუხეს (ეს ცნობები ხომ უფრო საჭიროა დანარჩენებზე).

სხვათა შორის, აქ საბჭოთა სამსახურში არის (სავაჭრო წარმომადგენლობის ვეჟილად) ყოფილი ტფილისელი ნაფიცი ეჟილი ზელენსკი (გ. ერისთავი მისი თანაშემწეა). მე მას სრულებით არ ვიცნობ; ეინ იცის, იქნება სწორეთ ესაა ამ შემთხვევაში საჭირო კაცი. თუკი იცნობ მას, შესაფერისი წერილი შეადგინე და მე გადაეცემ (მიხ. ზუბალაშვილის საშუალებით), რადგან მისი მისამართი არ ვიცი.

სხვა, გიგო, იმედია ყოჩაღად ხარ, რომ გული წინანდებური მხურვალე გაქვს.

მიიღე ჩემი და ჩემი ცოლის გულწრფელი სალამი და შენს ასულსაც მოახსენე.

შენი

ზურაბ ავალიშვილი.

VII

26. VIII. 1931

ძვირფასო გიგო, შენი წერილი მივიღე, ძალიან გამახარა შენმა და შენი ასულის მოკითხვამ და ყურადღებამ. გთხოვ შენც მიიღო და ლოლასაც მოახსენო ჩემი და ჩემი ცოლის, რომელიც ამ ჟამად ნორვეგიაშია, გულწრფელი სალამი.

ძალიან კარგი იქნება შენი „არტიკლი“ კელესიის მნიშვნელობაზე სადმე მოვათავსოთ. მაგალ. „დამოუკიდებელ საქართველოში“ ანდა ქართველი (და არა ქართულ, იხ. შენი წერილი) მრევლის გამოცემაში სახელად „ჯვარი ვაზისა“-ში (დაიბეჭდა პირველი №).

უაღრესად ვაფასებ აგრეთვე მეგობრული დახმარების სურვილს, რომელსაც მიცხადებ და დიდად გმადლობ — იშვიათი გულის სიკეთეა ეს ჩვენს დროს. „რულის“ რეცენზია შეინახე და, შემთხვევა იქნება, გადმომიცემ. ჩუბინაშვილის კატალოგი არა მაქვს, თუმცა ჩემი არაა, მიხაკომ მათხოვა. „ოსტ-ოიროპის“ ლექცია კი არ მინახავს და შემინახე, თუ შეიძლება.

„საჯვაროსნო“ წიგნზე რეფერატს ამზადებო, ეს ჩემთვის სასიამოვნო ამბავია, ოღონდ კი მოათავსე სადმე, თორემ მისი წინასწარი გასინჯვა არაა საჭირო.

სხვათა შორის, ის წიგნი „რუსთაველის შესახებ“, შენ რომ იხსენიებ, მართლაც დაიბეჭდა. ერთი ცალი ნ. ნაკაშიძემ ალბათ მოგართვა კიდევ ჩემი სახელით. წაიკითხე ეს ჩემი ნაწერი, თუ დრო გაქვს და არ გეზარება.

მიხ. წერეთელი ბერლინშია. საინტერესო იყო შენი P.S. ანუ მინაწერი თეთრ გიორგიზე და საქართველოს ფედერაციაზე.

იყავ ბედნიერად და მხნელ როგორც შეეფერება შენისთანა კაცს.

შენი
ზურაბ ავალიშვილი.

*

* *

აქამდე გაგონილი მქონდა, რომ როგორც სიცოცხლეში, ისე სიკვდილის შემდეგ მიხაკო წერეთელს დიდი ამაგი დასდეს ნინო და კალისტრატე სალიებმა, მაგრამ სიმართლე გითხრათ არ ვიცოდი თუ გივი კობახიძეც ასე ახლოს იყო მასთან და ამდენი ღვაწლი მიუძღოდა მეორე მსოფლიო ომის ქარცეცხლში მისი მეცნიერული მემკვიდრეობის გადასარჩენად. ყოველ შემთხვევაში, ეს ფაქტი ასე ღრმად გაცნობიერებული არ მქონდა, მიუხედავად იმისა, რომ მახსოვდა ნინო სალიას სიტყვები 1977 წელს პარიზში გამოცემულ „ვეფხისტყაოსნის“ მიხაკო წერეთლის მიერ აღდგენილ ტექსტისთვის წამძღვარებულ წინასიტყვაობიდან: „მიხაკო წერეთელმა „ქართლის ცხოვრების“ ტექსტზე და „ვეფხისტყაოსანზე“ ჯერ კიდევ მეორე მსოფლიო ომის წინ დაიწყო მუშაობა, როდესაც იგი ბერლინის უნივერსიტეტში“; ძველი ქართული ენისა და ლიტერატურის პროფესო-

რი იყო. 1942 წელს, ბერლინიდან ქალაქ კვედლინბურგში გადასახლდა მეგობრებთან და თან წაიღო მოეღი ნაწერები, რაც კი ბერლინის დაბომბვას გადაურჩა (იქ დაეღუპა ქას დიდი ნაწილი სუმერული ნაწერებისა, რაც გადარჩა, ჩვენ გამოვქვეყნეთ „ბედი ქართლისაში“, № 6-7, 10, გერმანულად). აქ მუშაობდა იგი შედარებით წყნარ პირობებში, თითქმის ომის ბოლომდე, ხოლო ამ ქალაქიდან ბრძოლების მოახლოების გამო, 1945 წელს, ექიმის გივი კობახიძე იქ რომ არ ყოფილიყო, დაეღუპებოდა მთელი სამუშეოვარი. მან გადაიყვანა ქართული მეცნიერი საუნივერსიტეტო ქალაქ გიოტინგენში და დიდი ნაწილი მისი ნაწერებისა და წიგნებისა, ტრანსპორტის უქონლობის გამო, თავისი ზურგით ატარა. ასე შეგვიჩვენა ჩუნა გ. კობახიძემ ეს განძი ქართული კულტურისა“.

ამ სიტყვების ჭეშმარიტებაში მე მთლიანად და კიდევ უფრო მეტად დამარწმუნა კალისტრატე სალიასა და გივი კობახიძის 1975 წლის მიმოწერამ, რომელიც დღეს ამ უკანასკნელის არქივში ინახება ვაშინგტონში.

საინტერესოა ამ მიმოწერის შექმნის ისტორია. მისი საბაბი გამხდარა 1975 წლის 10 ოქტომბერს გაზეთ „ლიტერატურული საქართველოს“ ფურცლებზე გამოქვეყნებული აკად. ალ. ბარამიძის „წერილი რედაქციას“, რომელშიც საუბარი იყო „ვეფხისტყაოსნის“ ბუღენზიგისეულ გერმანულ პოეტურ თარგმანში რუსთველის პოემის მიხაკო წერეთლისეული პროზაული გერმანული თარგმანის გამოყენების ფაქტზე და მის ირგვლივ კ. სალიას მიერ წამოწყებულ პაექრობაზე.

ამის შესახებ აკად. ალ. ბარამიძის პირად არქივშიც ინახება ნინო და კალისტრატე სალიების მიერ იმავე 1975 წელს (31 ოქტომბერსა და 21 ნოემბერს) პარიზიდან გამოგზავნილი წერილები, რომლებშიც ისინი ადასტურებენ, რომ მიხ. წერეთლისეული თარგმანის გამოცემის გარანტია ან მის თაობაზე რაიმე დადგენილება ალ. ბარამიძისგან არ ჰქონიათ მიღებული; ამავე დროს ისინი ითხოვენ, რომ ამ თემაზე არ ღირს დავის გაგრძელება.

ჩვენ შორისა ვართ იმ აზრისაგან, რომ აქ ვრცლად ვისაუბროთ მომხდარი ლიტერატურული ფაქტის ისტორიაზე, მითუმეტეს, როგორც ჩვენთვის ცნობილია, ბატონი ალ. ბარამიძე ამხადნებს ~~ახლ~~ ნარკვევს მასზე. შემოვიფარგლებით მხოლოდ კ. სალია-გ. კობახიძის შიმოწერის პუბლიკაციით, რომელიც ბევრ სიახლეს შეიცავს პაექრობის საგნად ქცეული საკითხის მეტი სიზუსტით გასაშუქებლად.

მიმოწერა იწყება კ. სალიას წერილით:

„პარიზი, 21.X.75.

ძვირფასო გივი!

დიდი ხანია შენგან არაფერი გვსმენია. არც მე მომიწერია არაფერი. უცნაურია ცხოვრება. ბევრი საერთო გვექონდა...

აქ დართულ „ლიტ. საქ.“-ს (10 ოქტომბრის ნომერი) ამონაწერიდან [იგულისხმება აკად. ალ. ბარამიძის „წერილი რედაქციას“, გ. შ.] გაიგებ, რომ საქმე ეხება მიხაკოს. შენ იცი, რომ მიხაკომ ანდერძი მე დამიტოვა (დაწერილია 2 დეკემბერს 1962 წელს). მისი დასაფლავების (დაწვის) შემდეგ წამოვიღე მისი ნაწერები და არქივი. რამოდენიმე შენი წერილიცაა საინტერესო. ნეკროლოგში, რომელიც მას ეუძღვენი 1965 წლის ნომერში (იგულისხმება: „Bedi Kartlisa. Revue de Kartvelologie, vol. XIX-XX, № 48-49, Paris, 1965, p. 7-13, გ. შ.) ჩამოთვლილია სია მისი ნაწერებისა — შენ კარგად იცნობ ამ ნაწერებს, შენი წყალობით გადარჩა ეს ნაწერები, მე კარგად ვიცი. მე მაინტერესებს — როგორ მოხვდა საქართველოში მიხაკოს გერმანული თარგმანი (ვეფხისტყაოსნისა, გ. შ.) და ქართული ტექსტი (ვეფხისტყაოსნის ტექსტი, აღდგენილი მიხაკო წერეთლის მიერ, გ. შ.) — მე მაქვს ესენი და სხვა. ახლა ვცემთ, ერთ თვეში გამოვა გერმანული თარგმანი (ეს გამოცემა მართლაც განხორციელდა პარიზში, 1975 წელს: Schotha Rusthweli, Der Ritter im pantherfell, übersetzung aus dem wiederhergestellten und kritisch bearbeiteten georgischen Originaltext von Michael von Tseretheli, Paris, 1975, გ. შ.). თუ რატომ გავაგზავნე მე გერმანული ტექსტი საქართველოში? [კ. სალიას „ვეფხისტყაოსნის“ მიხ. წერეთლისეული გერმანული თარგმანის ხელნაწერის საბოლოო რედაქცია,

69. კალისტრატე სალია.

აკად. შ. ამირანაშვილის რჩევით და წაქეზებით, საქართველოში გამოსაცემად 1970 წელს გამოუგზავნია (მიიღო ს. თურნაევამ), ამ უკანასკნელმა კი იმავე წელს გადასცა ლიტერატურის ინსტიტუტის მაშინდელ დირექტორს აკად. აღ. ბარამიძეს, გ. შ.] — გერმანიაშიც უბედურება მოელოდა ამ ტექსტს, მოტყუებით ჩაგდებულს ხელში. ჩვენ მაშინ საშვალება არ გვქონდა გამოცემისა, — საჭირო კი იყო სასწრაფოდ დაბეჭდვა. შ. ამირანაშვილი დამპირდა, რომ გამოსცემდნენ — ვერ შეასრულეს. ახლა ჩვენ სახლი გავყიდეთ — გვინდა გამოვცეთ ყველაფერი, რაც დატოვა მიხაკომ.

შენგან ვიცი, რომ ყველაფერი ვერ წამოიღეთ, ტრანსპორტი არ იყო და ფრაუ ლაბეს-ის მამის მათეს ეზოში კყედლინბურგში ჩამარხეთ ზოგი ნაწერი და საბუთებიც (თეთრი გიორგისაც, მგონი). შემდეგ მიხაკოსაგან გავიგეთ, რუსებს ამოეხარათ და წაეღოთ — ეს თვითონ ლაბესის ცნობაა, მიხაკოს ყოფილ დიასახლისისა — შემეშინდა და გადავეციო. მაგრამ ამ ორ მთავარ ნაწერს, რომელსაც ასახელებს ბარამიძე, ხომ არ დატოვებდით? მიხაკოს არც პირადად, არც სხვისი საშვალებით არაფერი გაუგზავნია საქართველოში — ეს კარგად ვიცი. სანამ პასუხს

გავცემდე ბარამიძეს, მინდა ვიცოდე შენი აზრი და მაცნობო, რა დატოვეთ ლაბესთან? რაშდენი ცალი პქონდა მიხაკოს [ვეფხისტყაოსნის] ქართული ტექსტი - მისი აღდგენილი? ჩემთან არის ერთი შავი და მეორე დასაბეჭდად დამზადებული - პირველი ნაწილი კიდევაც დაკბეჭდეთ [იგულისხმება: შოთა რუსთველი, ვეფხისტყაოსანი, ნაწილი პირველი: ტექსტი, აღდგენილი მიხეილ წერეთლის მიერ, პარიზი, 1963, გ. შ.].

გთხოვ სასწრაფოდ მომცე პასუხი. ნინოსაგან მოკითხვა. შენს მეუღლეს საღამო ჩვენგან. იყავი კარგად.

შენი

კ. სალია.

სხვა ამბებზე და აქაურ უნამუსო „მოღვაწეებზე“ შემდეგ, რომელთა ინტრიგებმა, დაბეზლებმა ავად გამხადეს. რა წაიღეს? ახლა სრული სიწყნარეა ღვთის წყალობით.

კ. ს.“

აღნიშნული 1975 წლის 21 ოქტომბრის წერილი პარიზიდან კ. სალიას ვაშინგტონში გ. კობახიძისთვის გაუგზავნია სიკო კობიაშვილის ხელით (ამას მოწმობს მასზე შესრულებული კ. სალიას და გ. კობახიძის მინაწერები), მაგრამ, როგორც ჩანს, მთლად ვერ ენდო მას და მომდევნო წერილი, დათარიღებული 1975 წლის 3 ნოემბრით, უკვე ფოსტით გაუგზავნია ადრესატი-სთვის. აი, ისიც:

II

პარიზი, 3.XI.75.

„8, rue Berlioz
75116 Paris
France

ძვირფასო გივი!

რადგან შენი მისამართი არ მქონდა (მეგონა გამოიცვალე, გამოირკვა — არა), სიკო კობიაშვილს ესთხოვე შენთვის გადაეცა ჩემი წერილი — აქამდე პასუხი არა მაქვს, ალბათ არ მიგიღია [სინამდვილეში, როგორც გ. კობახიძის წარწერიდან ჩანს, წერილი მას უკვე 30 ოქტომბერს პქონია მიღებული, გ. შ.].

„ლიტ. საქ.“-ს ათი ოქტომბრის ნომრიდან „წერილი რედაქციას“ აღექსანდრე ბარამიძისა, გაიგებდი საქმის ვითარებას. დიდი უღამაზო საქმე მოხდა. ხანაი პასუხს გაუცემდე იგივე „ლიტერ. საქართველოს“ საშუალებით, მინდა შენგან ვიცოდეთ: როგორ შეიძლებოდა მიეღოთ თბილისში მიხაკოს ვ. ტ.-ნის გერმანული თარგმანი ან ქართული აღდგენილი ტექსტი? შენ კარგად იცი და დამიდასტურებ, მიხაკო არასოდეს არ გააგზავნიდა საქართველოში თავის ნაწერებს — კვედლინბურგში ვიცო, რომ ჩამარხე ზოგი შრომა მიხაკოსი, მაგრამ უმთავრესი კი წაბოილე, ესეც ვიცი და შენი წყალობით გადარჩა. მე მხოლოდ გუშინ გადავათვალიერე კერძო წერილები მიხაკოს არქივში — შენი მხოლოდ ერთია, მაგრამ მნიშვნელოვანი. თუ გინდა, გამოგიგზავნი, მაგრამ სჯობია არქივში იყოს. შენ წინადადებას აძლევ, გამოსცე მისი აღდგენილი ტექსტი (წინადადება დიდად მოსაწონია), ხოლო თუ რაღაც მიზეზით შენი აღდგენილი ტექსტი არა გაქვსო, მიუთითებ ინგოროვჯას წიგნზე...

მაგრამ საინტერესოა, რატომ იფიქრე, რომ შეიძლება არ ჰქონოდა? შემდეგ: მაცნობე შეეიცარიის რომელ ბიბლიოთეკაში ინახება შენი ხელნაწერებიო, გადავადგებიან მიკროფილმსო და სხვა. — ეს ჩემთვის ახალი და უცნაური ამბავია — რატომ უნდა გაეგზავნა შეეიცარიაში მიხაკოს თავისი ნაწერები? შეუჩნდა ვინმე? თუ მოგცა შენს შეკითხვაზე პასუხი — რა გამოირკვა? მიხედვით ეს სწვევტს საკითხს — როგორ ჩაუვარდა მიხაკოს ორი მთავარი შრომა თბილისში ბარამიძეს?

მე რომ თბილისში გავაგზავნე მიხაკოს გერმანული ტექსტი გამოსაცემად, ამას თავისი მიზეზი ჰქონდა. გერმანიაშიც საშიშროება მოელოდა ბოროტად გამოყენებისა მიხაკოს გერმანულ თარგმანს, რომელიც ასფალგს ვათხოვე — მას გამოსტყუეს ვაჟაც ქართველებმა (მაღალაშვილმა) და უკან არ დაუბრუნეს — უნდოდათ თვითონ ესარგებლათ და თავიანთი სახელით რაღაც შეეთითხნათ. ჩვენ შევუშალეთ ხელი — ხოლო საჭირო კი იყო გამოცემა. — შალვა ამირანაშვილს შევეკითხეთ — შეუძლიათ თუ არა გამოსცენ თბილისში და როდესაც ამირანაშვილმა 7.IX.1970 წლის წერილში გვიპასუხა, — გაცნობებთ, მიღებულია დადგენილება გამოიცეს მ. წერეთლის მიერ შესრულებული გერმანული თარგმანი. ვეფხისტყაოსნის ტექსტისა, ეს

საკითხი უკვე საკვებით მოგვარებულიაო, მიხილდ ამის შემდეგ გავავსაუნეთ ტექსტი. იცო, რომ ტექსტი ეურ გამოცეცეს. დადგენილება დადგენილებად დარჩა. იმ დროს ჩვენ თვითონ საშვალება არ გექონდა გამოცეცვა — ახლა კი სახლი გავყიდეთ (ნაწილი) — ერთ თვეში გამოვა მიხაკოს გერმანული თარგმანი. მიიღებ მაშინათუე. გამოცეცვით აგრეთვე (ვეფხისტყაოსნის მიხაკოს მიერ) აღდგენილ ტექსტებს ჩანართებით. 1962 წელს რომ გამოვეცით პირველი ნაწილი, ცუდათ არის დაბეჭდილი — იქ კი უსათუოდ აღენიშნავთ, ვისი წყალობით გადარჩა ეს ხელნაწერები (მართლაც, 1977 წელს, პარიზში ნინო სალიამ სრულად გამოსცა: „შოთა რუსთველი, ვეფხისტყაოსანი, ტექსტი აღდგენილი მიხილ წერეთლის მიერ“, რომლისთვის წამძღვარებულ წინასიტყუაობაში ნ. სალიამ აღნიშნა გივი კობახიძის დიდი ღვაწლი, რაც ჩვენ ხემით უკვე მოვიტანეთ, გ. შ.).

ჩემი პატარა შენიშვნა „ბედი ქართლისას“ 390 გვერდზე (vol. XXXIII, Paris, 1975, გ. შ.), რომელზედაც ააგო თავისი წერილი (აღ. ბარამიძე) ხელმოწერილია გარკვეულად: „...კ. სალია, მ. წერეთლის ანდერძის შემსრულებელი“ [„K. Salia, Légataire universel de M. Tsereteli,“ გ. შ.] .

ვინ გაბედა მიხაკოსთვის გერმანული გაესწორებინა თბილისში ან ტექსტისთვის ხელი ეხლოთ? აქ კორექტურა ასფალტს გავაკეთებო. ერთი სიტყვა არ შეუსწორებია.

რაც შეეხება ანდერძს, იგი უბრალოა, მაგრამ არსად არ უწერია ვინმეს გადაეცეო, წაიღე და შეინახეო. ვიდაც უნიჭო ბუდენიზის საქეჯავად მისცეს, ამან გამამწარა.

როგორც ხედავ, შენი პასუხი საჭიროა საჩქაროთ.

ნინოსაგან დიდი მოკითხვა.

იყავი კარგად.

შენი

კ. სალია.

P. S. გრიგოლის (რობაქიძის) არქივი შვეიცარიის მთავრობამ წაიღო. მე შევძელი მხოლოდ დაებრუნებიათ ჩემთვის ჩემი წერილები. მონდობილობა კი მქონდა გრიგოლის დისაგან. [იგულისხმება ლიდა რობაქიძე, გ. შ.] .“

აქვე კ. სალია თავის წერილს თან ურთავს მიხ. წერეთლის ქსეროასლს, რომელიც ძლიერ მქრქალია და ძლივს იკითხება

(ზოგიერთი ადგილი შეიძლება სწორად ვერც ამოვიკითხოთ):
„ჩემს ძვირფასს ხანგრძლივ მეგობარს და თანამშრომელს
და თანამებრძოლს
კალისტრატე სალიას

ანდერძი

ჩემო ძვირფასო კალე:

გთხოვ ჩემი სიკვდილის შემდეგ გაისარჯო და ჰქმნა ჩემთვის შექმდეგი:

1. ნუ ღამასაფლავებთ. არამედ დამწვით და კოლეუმბარიუმში შეინახეთ ჩემი ფერფლი. აქვე გიგზავნი გერმანულ მცირე ტექსტს, რომლითაც გერმანიის დაწესებულებას ვატყობინებ ამ ჩემს სურვილს. — გვირგვინები არ მინდა. თუ მოახერხოთ. მათი ფასი გადაეცი ფრაუ ტერესია პაზლბეკს, ჩემს დაუღაღავე და ყრავიშულს მომვლელს მრავალ წელითა განმავლობაში. — არც სიტყვები მსურს — ვისაც გრძნობა აქვს, გულში დამიტვიროს და ამით მცეს პატივი.

2. ჩემს პატარა ოთახში პაზლბეკებთან არის მთელი ჩემი ქონება. რაც შეაფში ნივთებია მიეცით პაზლბეკის ცოლს: ზოგს რასმე მოიზომებს. ზოგს გადაყრის, რაც გადასაყრელია. — ჩემი მცირე ბიბლიოთეკის საქმე ასე მოაგვარე:

ა) ჩემი ხელთ-ნაწერები წაიღე და შეინახე, ზოგი დაწვი — კოპიოები და სხვა., რასაც ღირებულება არა აქვს. ბ) ასსი-რიოლოგიური რვეული, სხვისი თხზულებანი თუ ჩემი ნაწერები, ტექსტები და სხვა., გადაუგზავნე ჩემ ძმისწულს გოგიას [იგულისხმება აკადემიკოსი გიორგი წერეთელი, გ. შ.] თბილისში, როდესაც მოახერხო. თუ წიგნთა შორის ზოგი ნიკო ნა-კაშიძის არის („ქართლის ცხოვრება“. გ. მელიქიშვილის რუსული წიგნი, საქართველოს ისტორია და სხვ.), დაე, ეს მან თვითონ გამონახოს და წაიღოს. ზოგი წიგნი პაზლბეკისაა და წაიღოს. დიდი ლექსიკონი ფრანგულ-გერმანული და გერმანულ-ფრანგული მიეცით ანნემარი პაზლბეკს, აგრეთვე, ლათინურ-გერმანული ლექსიკონი. დიდი ლექსიკონი (ბერძნული) შენ წაიღე, ვიცი გჭირდებოდა. სხვა ბერძნულ ლექსიკონებს ისე მოუარეთ, როგორც ეს საჭიროდ დაინახოთ. დანარჩენი წი-

70 მიხეილ წერეთელი.

გნები გაინაწილეთ შენ, ნიკო ნაკაშიძემ. ანნემარი პაზლბეკმა, ჩემმა შვილის შვილმა მარომ და თვით პაზლბეკმა, ეისაც რა მოგეწონებათ. წაიღეთ.

3. ნუ დამიტოვებთ უყურადღებოდ ჩემს მომღელეს ფრაუ ტ. პაზლბეკს, შეძლებისდაგვარად პატივი ეცით.

ამის მეტი სურვილი მე არაფერი მაქვს და ჩემო სულიერო მემკვიდრე, თუ ამას შემისრულებ, მაღალი ღმერთი სამაგიერო სიკეთეს მოგანიჭებს.

დაიწერა ქ. მიუნხენს, ორ დეკემბერს, 1962 წელს.

მიხეილ წერეთელი.

P. S. 1. რაც ჩემდამი მოწერილი წერილებია, გთხოვ ყველა დაწვა.

2 დიდი ლუბა მიეცი ანნემარის [პაზლბეკს].

3. სულ პატარა პორტმანში მაქვს ჩემი საქორწილო ოქროს ბეჭედი. მიეცი [შვილის შვილს] მაროს ჩემდა სამახსოვროდ.

4. სხვა რაც ნახო, ბავშვებს დაურიგე, ანნემარის და მაროს.

მიხეილ წერეთელი."

გოგი კობახიძეს პირნათლად შეესრულებია კ. სალიას თხოვნა და 1975 წლის 16 ნოემბერს ეპისტოლარიდან გამოიკვხავს.

ვრცელი საბასეუხო წერილი, რომელიც ბევრ საყურადღებო ფაქტზე მიუთითებს:

„1975 წლის ნოემბრის 16-ს
ვაშინგტონი.

ძვირფასო კალე, სალამი და გამარჯობა.

მოვიღე ორივე წერილი. ერთი 27 ოქტომბრით და მეორე, სამი ნოემბრით დათარიღებული. პირველი სიკო კობიაშვილმა გადმომიგზავნა. მეორე ჩემს მისამართზე მოვიღე. რისთვისაც დიდად ვმადლობ. მეორე წერილს თან ერთვისდა მიხაკოს ანდერძის ასლიც. ბევრი მოგონება გაცოცხლდა და ბევრი ფურცელი გადაიშალა მეხსიერებაში ბევრი რამ, მრავალს რომ თავი დავანებოთ. კარგად ახსოვს ადამიანს, მაგრამ ზოგი რამ კი მართლაც იბინდება დავიწყების ბურუსით. პირადი წერილები, დოკუმენტები, ჩანაწერები ეხმარება მას აღადგინოს სინამდვილე. მაგრამ ამას დიდი დრო სჭირდება.

ფრაუ ლაბესი მიხაკოს შემთხვევით შეხვედრია შიუნხენში 1947 წლის ოცდაათ სექტემბერს და ორ საათს უღაპარაკიათ. ლაბესი სადღაც მიიჩქაროდა და მეტი დრო აღარ აქონია. მეორე დღეს მიხაკო მოვიდა ჩემთან და მიაშო ყველაფერი. ფრაუ ლაბესი გამოგზავნილად მიაჩნდა და შემთხვევითი შეხვედრაც არ სჯეროდა... ფრაუ ლაბესს უთქვამს, როგორც კი თქვენ კვდ-ლინბურგიდან გახვედით, იმავე საღამოს ჩემმა და ერნამ მაშინვე ამოაღებინა მეორე დას, პილდეს, დამარხული ჩემოდანი და რაც იყო შიგ ყველაფერი დააწვევინაო. შეშინდა, ვაი თუ რუსებმა მიაგნონ და დაგესჯიანო. იმ ჩემოდანში არ იყო არცერთი ფურცელი მიხაკოს რუსთველოლოგიური შრომებიდან, ანდა „ქართლის ცხოვრების“ აღდგენილი ტექსტები, ანდა სუმერული მასალები და ნარკვევები. მასში იყო მიხაკოს მიმოწერა ზურაბ ავალიშვილთან და სხვა ქართველ მოღვაწეებთან, მისი სხვა ნაწერები — სტალინზე, ქართულ ეკლესიაზე, მისი მოგონებების ერთი ნაწილი, რომელიც საქართველოდან ლტოლვის შემდეგ 1921-22 წლებში დაუწერია — ჟურნალ-გაზეთები, ქართული კომიტეტის (1942-44 წწ.) არქივი, „თეთრი გიორგის“ ყველა ნომერი, მისივე არქივის ნაწილი, გაზეთი „საქართველოს“ პირველი ცამეტი ნომერი, ჩემი ნაწერები და ჩანაწერები

და სხვა ამგვარები. სხვათაშორის, არაფერი დასაძარჩი არ იყო. მაგრამ მიხაკო ფრთხალი კაცი იყო. მითხრა დაეწვიათ ყველაფერიო და რომ არ დაეწვა, ისევ დაძარჩევა ეამჯობინე იმ იმე-ლით, რომ თუ რუსები არ შევიდოდნენ კვედლინბურგში, მიე-სულიყავი მათთან (დებთან) და ეს ჩემოდანიც წამოიშლ. ქალები სწორედ ამ „დამარხვამ“ შეაშინა. იფიქრეს რაღაც სა-შინელებათა აღბადო და საკუთარი ტყეის შიშით ყველაფერი დასწვეს. მიხაკოს სურვილი მათ აასრულეს. მაგრამ რაც მთავა-რია და ხასგასმით მინდა გითხრა, ესაა ის, რომ იმ ჩემოდანში არცერთი ფურცელი, არცერთი ნაგლეჯი არ იყო მიხაკოს რუს-თუელოლოგიური და ტექსტოლოგიური შრომებისა. მეორე — ის ჩემოდანი რუსებმა კი არ „ამოთხარეს და წაიღეს“, არა-მედ რეკამა ლაბესებმა, და გაანადგურეს. ასე უთქვამს მიხაკო-სთუე. ყრავ ლაბესს, და ესაა აღბათ სწორი ცნობა, რადგან მე-ორე დღეს მე კვლავ დაუბრუნდი კვედლინბურგში მიხაკოს ზოგი წიგნის წამოსაღებად, ურომლისოდაც მას — როგორც თვითონ-ვე ამბობდა — „ხელი მოჭრილი ექნებოდა“. მათ შორის იყო ლექსიკონები, ბერძნული, ლათინური და სხვა. და როცა ქა-ლებთან შევედი, საშინლად დაიბნენ, გაწითლდნენ, და ეს აღ-ბათ იმიტომ, რომ უკვე განადგურებული ქონდათ ის საცოდავი ჩემოდანი და შეშინდნენ, ვაი თუ „პერი დოქტორი“ — მა მოგვთხო-ვოს ამოთხრა, და რაღა უნდა ამოვთხართო. მართლაც კინაღამ ვუთხარი მათ ეს, მაგრამ სანამ ამას ვეტყვოდი, სადალაქოში შე-ვედი თმის შესაქრეჭად და წვერის გასაპარსად. აი, სწორედ ამ დროს სადალაქოში შემოვიდნენ იარაღასხმული რუსი ჯარის-კაცები, რომელნიც ჩუმაღ ლაპარაკობდნენ ერთმანეთში და მა-თგან გავიგე, რომ იმ სადამოს შუა-ღამისას უნდა გადაეხარე-ბინათ კვედლინბურგი ბრიტანელებისაგან. როცა დალაქი ჩემს საქმეს მორჩა, მე ვითომ არაფერი, გადავიხადე საფასური, გა-მოვედი ნორმალური ნაბიჯით გარედ, და მოსახვედამდე ასე ეი-არე, შემდეგ, როცა ყველაფერი თვალს მიეფარა, მოკკურცხლე ლაბესების სახლისაკენ, დავავლე მიხაკოს წიგნებს ხელი და მოუსვი ბლანკენბურგისაკენ, სადაც მარია და მიხაკო მიცდილ-ნენ. მეორე დღეს თურმე მართლაც რუსების დროშა ფრიალე-ბდა რატპაუნზე.

მაგრამ, მაქვს მეორე ცნობაც შენთვის. ლაბესებთან მართლაც დავტოვეთ აუარებელი ხელნაწერი მასალები და მათში იყო მიხაკოს სუმერული ნარკვევები, ტექსტები, ფოტო-ასლები, რუსთველოლოგიური ნაშრომები, ქართლის ცხოვრების ტექსტები, გრამატიკული თხზულებები და სხვა. მაგრამ ყველაფერი ეს იყო შავი პირები, ვარიანტები — ზოგი ადრეული, ზოგი გვიანდელი. რაც გადათეთრებული იყო, ის, ყველაფერი, მე წამოვიღე და გადავარჩინეთ. იმ შავ პირებში იყო ეფესოს-ტყაოსნის ქართული-პროზაული თარგმანი, იმავე ქართულ-პროზაული თარგმანის გერმანული თარგმანი, ეფესოს ტყაოსნის აღდგენილი ტექსტების ვარიანტები და ყველაფერი სხვა, რაც ზემოთ ვახსენე. ფრაუ ლაბესს მიხაკოსთვის მიუწახენში უთქვამს, რომ ყველა ეს მასალა, რომელიც ოთახის კუთხეში, იატაკზე იყო დიდ გროვად დაწყობილი, წაუღია კვდლინბურგის „გენერალ-გუბერნატორს“ (ეს ლაბესის სიტყვებია) ვინმე ტატიშვილს. ლაბესს უთქვამს, რომ მრავალი ქალაქისა და რაიონის „გენერალ-გუბერნატორები“ ქართველები იყვნენ და არიანო. ტატიშვილს გაუგია, რომ ჩვენთან ქართველი მეცნიერი ცხოვრობდა, მოვიდა და წაიღო ყველაფერი, თანაც უთქვამს, თუ იმ პროფესორს ოდესმე ნახავთ, უთხარით დაბრუნდეს სამშობლოში, არაფერს არ უზამს, პირიქით, აკადემიაში მიიღებენო, კათედრას მისცემენო, და ფრაუ ლაბესი მიხაკოს მართლა ურჩევდა დაბრუნებას. მაგრამ, რასაკვირველია, მიხაკო ამაზე როგორ დათანხმდებოდა.

აი, ამ გზით მოხვდა ალბათ საქართველოში მიხაკოს ნაწერების შავი პირები და ვარიანტები. რაც თან წამოვიღეთ, — თეთრი პირები — ისინი წლების განმავლობაში კვლავ შავ პირებად იქცნენ, რადგან მიხაკო განაგრძობდა მათზე მუშაობას და ყოველთვის რაღაც შესწორებები შეჰქონდა. ამ ოპერაციებს მგონი „ქართლის ცხოვრების“ აღდგენილი ტექსტები გადაურჩა, რადგან ისინი უკვე დამთავრებულად მიაჩნდა და ხელი აღარ უშლია. დანარჩენები კვლავ გადაათეთრა და გვექონდა ათასნაირი გვემა, როგორ გადმოგვეცა ან გადაგვეჩინა. ერთერთი გვემა „გადარჩენისა“ იყო შვეიცარიაში გატანა და გრიგოლ რობაქიძის არქივთან ერთად დაცვა. ამას გრიგოლიც ურჩევდა. მაგრამ სანამ მე მიუწახენში ვიყავი, ამის მსგავსი არაფერი მო-

მხდარა. შეძლებ კი აღარ ვიცი დეტალები. გარდა იმისა, რაც შენ მოგიწერია, ანდა პრესაში გამოქვეყნებულა. იმ ჩემი წერილის შინაარსი სულ აღარ მაგონდება. შეიძლება თვით მიხაკოს წერილის პასუხი იყო. თბილისმა, რასაკვირველია, გამოიყენა გასმართული თარგმანი ისე, როგორც ბარამიძეს სურდა. მაგრამ დიდი საქმე გიქნია, რომ ნამდვილი და საბოლოო ვარიანტი ამ თარგმანისა შენ გქონია და თუ მას გამოსცემ - იქნება ისეთივე საუკუნო და საშვილიშვილო საქმე, როგორიცაა „ბედი ქართლისა“. თუ გაქვს ეფუხისტყაოსნის ქართულ-პროზაული თარგმანიც, მისი გამოცემაც უაღრესად მისასალმებელი საქმე იქნება. ბარამიძე რომ სწერს მასალებს შესატყვისი შესწორებებით ვუგზავნიდით გერმანულ პოეტსო, მას ალბად კუედლინ-ბურგში დატოვებული შავი პირები ქონდა ხელთ, ის მასალები რომელიც ტატიშვილს წაუღია.

ძალიან მსჭვინთა, რომ გრიგოლ რობაქიძის არქივი წაუღიაო. მას ვინ მისცემდა მისი დას. ალბად ან მოსპეს, ან თვით აქვთ გადამაღული.

მიხაკოს გრამატიკის ტექსტი ხომ არ გაქვს? აი, ის იყო ერთერთი უპვირფასესი შრომა. თვით მიხაკო მეუბნებოდა, ნამდვილი ახალი აღმოჩენაა ქართული ენის საიდუმლოებისო.

თუ კიდევ დამრისა რაიმე უპასუხო. მომწერე, და შევეცდები გიპასუხო. „ბედი ქართლისას“ სამი ცალი გამოგზავნე ხოლმე ოფისის [იგულისხმება რადიოსადგური „ამერიკის ხმა“. გ. შ.] მისამართით. ერთს რედაქცია შეიძენს. მეორეს მე და მესამეს პეტრე ხუდელიძე. მან მომცა შვიდი დოლარი შენითვის. ჟრანკების დოლარებზე გადატანა ამდენი გაძოვიდაო... გიგზავნი ხუთმეტე დოლარის ჩეკს. თუ გაქვს „ბედი ქართლისა“-ს 1973 წლის ეგზემპლარი, ძალიან გთხოვ მომაწოდო. სადღაც დამეკარგა. დანარჩენი ყველა მაქვს, დაწყებული 1948 წლიდან. როგორც კი მივიღებ ხოლმე „ბედი ქართლისას“, მასზე ეწერ ვრცელ რეცენზიას და გადავცემ ხოლმე „ამერიკის ხმით“ საქართველოში. გარდა ამისა, სოფი ცალკე მასალის განხილვასაც გადავცემ ხოლმე. ამას ეაკეთებ უკვე წლების განმავლობაში.

იმედია კიდევ დიდ ხანს მოემსახურები სამშობლოს — ღმერთი მოგცემს ჯანსა და ხანგრძლივ სიცოცხლეს. მოკითხვა ნი-

ის და ორივენი მოგიკითხათ მარიამაც. იყავი კარგად... გიორგები მხნეობას.

პატივისცემით,
გივი კობახიძე.

P.S.: თუ ჩემი წერილის ასლს გამოგიგზავნი შეიძლება მეტი რამ გამახსენდეს. დედანი კი დარჩეს ჩემი დაუკრწქარი მიხაკოს არქივში, რაკი მან ის არ მოსპო. კალე: თუ სადმე მახსენებ, არ თქვა. რომ „ამერიკის ხმა“-ში ვმეშაობ. გ. კ."

არც კ. სალია დარჩენილა ეაღში და პარიზიდან 1975 წლის 6 დეკემბერს გაგზავნილ სამაღლოზელ ბარათში გ. კობახიძეს ატყობინებდა:

„პარიზი, 6.XII.75

ძვირფასო ძმის გივი'

დიდი მადლობა წერილისათვის და საინტერესო ცნობებისათვის. მე ვუიქრობ სწორედ კვდლინბურგიდან არის წალე-ბული მიხაკოს შრომები. ყოყელ შემთხვევაში უკვე დაიბეჭდა ამ კირას ლუენში [იგულისხმება „ვეფხისტყაოსნის“ მიხ. წერეთლისეული გერმანული თარგმანი, გ. შ.], თან მოხოვეს არ ეუპასუხო ბატონ ალ. ბარამიძეს, არ არის საჭირო. ბევრი საყვედური მიიღო. გარდა იმისა, იგი ჩვენთან მეგობრობს დიდი ხანია, მხარს უჭერს „ბედი ქართლისას“. მიხაკოს ქართული ნაწერები ყველა ჩვენთანაა. გადავეცით აქ ასაწყოზად ვ.ტ.-ნის ტექსტები, აღდგენილი მის მიერ. I და II ნაწილი ერთად გამოიცემა — პირველი ცუდათ დაიბეჭდა 1962 წელს. ამიტომ გადავწყვიტეთ ორივესი ერთად გამოცემა — აქ კი გვჭირდება შენი დახმარება, ე. ი. კორექტურის გაკეთება (ამის პასუხი საჩქაროთ მჭირდება). თუ იკისრებ, გამოგვგზავნება ნაწილ-ნაწილად იანერიდან — აქ არავინაა ამის გამკეთებელი, მე კი იმდენი საქმე მაქვს, ჩემო გივი, ვერ ვუძლებ. გარდა ამისა, მოეხუცდი, ავაღ ვიყავი, არც ახლა ვარ მთლად კარგად. ნინოც სულ ავაღმყოფობს — საქმე კი აუარებელია. თუ შესძლებ, გთხოვ მალე მიპასუხო, რასაკვირველია, აღვნიშნავთ შენს შრომას და იმასაც, რომ შენი წყალობით გადარჩა ეს ნაწერები — მხოლოდ ამის ფორმულა შენ თვითონ გამომიგზავნი.

თბილისში გამოვიდა ბიბლიოგრაფია „ბედი ქართლისას“ ყველა ნომრებისა (160 გვ.), გამოცემა მეცნიერებათა აკადემიი-

სა — უცხოელი ავტორები საქართველოზე, გამოცემლობა „მეცნიერება“, 1975. სარედაქციო კოლეგია: ი. მირცხულავა (მთ. რედაქტორი, პროფ.), ი. გვინიძე, ი. ტაბაღუა, გ. თევზაძე — პროფესორები. არ მოველოდი. თბილისში კი აფასებენ ჟურნალს, ეს კარგად ვიცით, მაგრამ მოსკოვი არ უშვებს. — სატელეტიკების საშუალებით ვაგზავნი — ბუდაპეშტი, პრაღა, ვარშავა, აღმ. გერმანია, სულ 80 ცალს, ხან მეტი, თხოულობს კი ჟე-ლა. ხუთი წლის წინათ თბილისის უნივერსიტეტმა Doctor Honoris Cause-ს წოდება მომანიჭა შადღეა ამირანაშვილისა და გიორგი ჩუბინაშვილის წარდგენით — მოსკოვმა გააჩერა. ამას მე არ შევუწუხებივარ, ჩემთვის მთავარი იყო უნივერსიტეტის მიერ დაფასება. შურიანი ხალხი გააგაჟა „ბუდი ქართლისას“ წარმატებამ — მთავარი აქ იყო ჩემი თეორიორგელობა, ამიტომ დაძვინიერე სამი წლის წინათ. ჟეელამ კარგად იცის, რომ ის ვარ, რაც ვიყავი, მუდამ, განსხვავება მხოლოდ ისაა, პოლიტიკას არ ვაკეთებ, არ შეიძლება ორივე საქმის ერთად შეთავსება. მგონი მოგწერე, რომ ვცემ ინგლისურ ენაზე *Notici sur la Géorgie*. გამოგიგზავნი როგორც კი გამოვა რამდენიმე ცალს — ფრანგულ ტექსტთან პატარა განსხვავებაა — რევოლუცია — დამოუკიდებელი საქართველო — ფრანგულში ჩამატებულია სახლვარგარეთ ნაციონალისტების მოღვაწეობა — მიხაკო, კერესელიძეები, დეკანოზიშვილი, ვარლამ ჩერქეზიშვილი, გ. გვაზავა, მელიტონ ქარცივაძე, პეტრე სურგულაძე და სხვები და სადაც ეწერა *lul Sovielic*, მიმატებულია წითელი არმიის მიერ. ეს იგულისხმებოდა ფრანგულ ტექსტში, ვისაც ფრანგული ესმის. გთხოვ თუ გადასცემ რამეს რადიოთი, ეს ცვლილება — ჩამატება არ აღნიშნო — გაიგებ რატომ. მე საქართველოში მეგობრები მყავს: ვახტანგ ბერიძე, აკაკი შანიძე, შ. ამირანაშვილი, ელენე მეტრეველი, აღ. ბარამიძე, მიხ. ჩიქოვანი, ელ. ხინთიბაძე, გასტონ ბუაჩიძე, აღ. მაგომეტოვი, ი. ტაბაღუა და მრავალი სხვა. არავითარი უფლება არა მაქვს მათ რაიმე ზიანი მივაყენო. დამაეიწყდა მთავარი ხალხი მეგობრები — ილია ვეკუა, ირაკლი აბაშიძე; კონსტანტინე გამსახურდია ჩვენი ყველაზედ ახლო მეგობარი იყო — ვერცხლის ხანჯალი შესანიშნავი გამომიგზავნა საჩუქრად. შენს შესახებ, ჩემო გივი, რასაკვირველია, არაფერი მითქვამს და არც ვიტყვი, რაც არ

ივარგებს, მაგრამ არ დაიჯეროთ, საქართველოში არ იციან რამდენს გაუესკდა გული ემიგრაციაში. როდესაც გაიგეს შენ ხარ უფროსი [იგულისხმება „ამერიკის ხმის“ ქართული რედაქციის დირექტორობა. გ. შ.].

„ბედი ქართლისა“ 1973 წლის გამოცემაზე. გამოცემაზე გადაცემების ტექსტი „ბედი ქართლისაზე“

დანარსენი შემდეგში. დიდი სალაპი ნინოსაგან და ჩემგან ორივეს. დიტომაც მოგიყიფია.

იყავი კარგად.

მარად შენი

კ. ხალია.

P. S. მიხაკოსადმი შენი წერილის ფოტო-პირს მოგაწვდი.

გრიგოლის (რობაქიძის) არქივი შევიცარიაშია. ციურებში. ეს ნაბედილად ვიცი. ნინომ და მე დავასაფლავეთ. — ჩემი პირადი წერილები მომცეს. ხოლო მთელი არქივის მისაღებად საჭირო იყო 70.000 შევიცარიული ფრანკი-ამდენი დავხარჯეთ (გრიგოლ რობაქიძის შენახვაზე შევიცარიაში ცხოვრების პერიოდში, გ. შ.). ვიბრძოლე რაც შემეძლო. გერმანულ ენაზე ხელნაწერები (გრ. რობაქიძისა) მაქვს.

კ. ხ.“

71. გიორგი ლოლუა.

გიორგი ლოლუა

ამერიკაში ჩასვლამდე გახეთ „სამშობლოში“ (1990, № 14, 15) გამოქვეყნებული მქონდა ნარკვევი კანადაში მცხოვრები უნიტიერესი ქართველი პოეტის გიორგი ლოლუას შესახებ. აი, რას ვწერდი მაშინ:

თაუვის დროსე, გრიგოლ რობაქიძემ ეურადღება მოიქცია და მოიწონა ბუენოს-აირესში, ვიქტორ ნოსადის რედაქტორობით გამოშვებულ ჟურნალ „მაშულში“ 1952 წელს (№ 5, გვ. 135, 152) გამოქვეყნებული გიორგი ლოლუას ორიოდე ლექსი. გრ. რობაქიძე წერდა: „გიორგი ლოლუა უცნობია: ახალი ემიგრანტი უნდა იყოს. „ტფილისური ნატურმორტები“ ლოლუასი სხვა რიგის ლირიკაა. ასურათებულია ჩვენი დედა-ქალაქი: დიდიო. ეს „ასურათება“ შედეგურია ნამდვილი. ქართველ მგოსანთა შორის ყველაზე უფრო მოხვდება იგი გულში ი. გრიშაშვილს, რომელიც ყველაზე უფრო გზნებს ძველ ტფილისს და ემარჯება თანაც ამ გზნების მგოსნური გამოსახვა (უნდა განვსაზღვრო ეს არაა „ძველი ტფილისი“ ბესიკისა). წავიკითხო ეს შაირი: 15. გ. შარაძე.

გავიხარე როგორც შწერალმა და როგორც ქართველმა“ (გრ. რობაქიძე, დღიურიდან, „ბედი ქართლისა“, № 14, პარიზი, 1953, გვ.22).

ჩვენ ლავინტერესდით „ამაჟულში“ დაბეჭდილი ამ ლექსე-ბით. რომელია იგი? ვ. ნოზაძეს ასეთი პარაფრაზი წინასიტყვა წაუკმდვარება: „ჩემს არქივში აღმოჩნდა მოხალისე გიორგი ლოლუას ორი ლექსი, რომელიც მას ჩემთვის გამოუგზავნია დასაბეჭდად კრებულში „ქართველი ერი“, 1944 წლის სექტემ-ბერს, ბერლინში. ეს ლექსები აწყობილი იყო და დასაბეჭდად ზნად, მაგრამ დაბომბვის დროს გაშუადებული ორი ნომერი და-იღუპა; დამრჩა ამ ლექსთა დედანი, რომელსაც აქ ვათავსებ. ბ-ნ გიორგი ლოლუას ვეძებ; მგონია, იგი უცხოეთში უნდა იყოს დარჩენილი და ვინც იცის მისი მისამართი, ეთხოვ შემატყუობი-ნოს“.

ჩვენ არ ვიცოდით, რა ბედი ეწია გიორგი ლოლუას, არც ვ. ნოზაძის ამ თხოვნაზე რაიმე გამოხმაურებას წავწყდომივართ სადმე. ჩვენ ისღა დაგვრჩენოდა მხოლოდ გრ. რობაქიძისა და ვ. ნოზაძის მიერ მოწონებული გ. ლოლუას ეს ორი ლექსი შეგ-ვეთავაზებინა ქართული პოეზიის დამფასებელი მკითხველის-თვის:

1. ქართველი ჯარისკაცის სიმღერა

მზე ქვეყნად ერთია,
ვარსკვლავი — ათასი;
სამშობლოც — ერთია,
გვიჯვარს და ვაფასებთ,
სამშობლოს სიყვარულს
სუნთქვაშიც ვათავსებთ.
სამშობლომ გვიმზევა,
გვათოვა, გვაწვიმა,
მან ჩვენი აკვანი
ნიათით არწია,
და გაგვაარწია.
ყოველი მებრძოლი
ქართველი ბარტყია,
ბრძოლაში დაღლილებს,

დატყვიანს და ნატყვიანს
შენი სიყვარული
თილისმად გვარტყია.
სამშობლოც, ღამაზო!
ჩვენ არ დავეზარდებით,
თუ შენი გულითვის
არ გაეღმასდებით
და მტრის გულს ტყვიებად
თუ არ დავასკდებით.
მეუ ქვეყნად ვრძიო,
ვარსკვლავი — ათასი:
სამშობლოც ვრძიო,
გვიყვარს და ვაფასებთ,
სამშობლოს სიყვარულს
სუნთქვაშიც ვათავსებთ.

2. თბილისური ნატურმორტები

თბილისი ღამე — საოცნებო ლურჯი ქიშკრი,
დილამ გაცრიცა მარჯნისფერი ცისკრის სხივები.
მემწვანებები ტაატით და წყნარი სიმღერით
გამწკრივებულან წყნეთის გზაზე, როგორც შიშველები.
ბორჩალოს მხრიდან გაბმულია უწყვეტი ღარი,
ფერდსავსე ხარებს მოაქვთ ხილი, რძე და მწვანილი.
უძოს კალთიდან მთაწმინდაზე ჩამორბის ქარი,
რომ მოახეიოს დედაქალაქს ნისლის მანდილი.
თათრის ბაზარზე იზმორება სქელი სირაქი,
ისწორებს ხალათს, დილის მუშტარს ღვინოს აწონებს;
წუხელ ილოთა, გასწვევტია მუხლში ილაჯი, —
ისვე მოელის საქეიფოდ ჰალალ ამფსონებს, —
ჩაიხანები გაიტენა“ — ტევა არ არის, —
მახათას მთაზე მზემ დაიწყო სხივთა თამაში.
ბაღში მეზურნემ ჯერ დაუჭრა დილის საარი,
შემდეგ დანაყრდა ჯელითა და ცხელი ლავაშით.
ჭაღარა ჭონი იგვიანებს, ღუქანში არ სჩანს, —
მუხლმოდრეკილი ანჩისხატში ეალს იხდის ღვთისას.
გეო ბაზაზმა გაასაღა ბაღდადის ფარჩა, —

უხალთუნები მიუმატა გაზეთილ ქისას.

ჭრელი ფუთებით დატვირთული თვალციმციმანი
ორბელიანის აბანოდან მოდიან რხევით.

ააელვარეს სინარნარით ძველი ისანი
და მწვანე მოლით შეფენილი წავკისის ხევი.

ბერ ნარიყალას აღვიძებენ ჩიტნი გალობით,
ჟივილ-ხიეილით დაარხიეს ცაცხვის ტოტები,
მე კი პარიზში ჩემს ქალაქზე ფიქრის წყალობით
დავასურათე თბილისური ნატურ-მორტები.

პარიზი, 23 ივლისი, 1944.

ამის შემდეგ, 1989 წლის გაზაფხულზე, მიუნხენში სამეცნი-
ერო მივლინებით ყოფნისას, იქ მცხოვრებმა ქართველმა მწე-
რალმა ილია კუჭუხიძემ (მინდია ლაშაურმა) გადმოძცა ერთ
დროს ბერლინში გამოშავალი ჟურნალის — „ქართველი ერის“
რამდენიმე ნომერი: და აი, ერთ-ერთ მათგანში (№ 10/11, 1944,
გვ. 20) წავაწყდით გ. ლოლუას კიდევ ერთ ლექსს „ცხრა ძმა ხე-
რხეულიძე“, რომელიც გამოირჩევა მაღალი პატრიოტული გან-
წყობილებითა და ძლიერი მხატვრული განცდით:

„მიღწეილი თორები, მუზარადი აბჯარი,
ქართლის მიწა ქართველთა სისხლით ვერა ძღებოდა...
სამშობლოს დამცველები, მისთვის ნაამაგდარი
ცხრა ძმა ხერხეულიძე სიკვდილს ერკინებოდა.

თითო ცხრა ღღეს იბრძოდა, ცხრა ჭრილობა სტკიოდა,
ცხრა ხმალის მოქნევისას მტერი იჟლიტებოდა,
ღევებივით იბრძოდნენ, სისხლი ღვარად სდიოდათ...
ქართლის მიწა ქართველთა სისხლით ვერა ძღებოდა.

როს სამშობლოს ველებზე გაირინდა ღუმილი,
მტერი გაწყდა. ვაჟკაცნი რვალს და ფოლადს ჰფერავდნენ,
მიწამ ხარბმა დაიცხრო ვეშაპური წყურვილი
ხერხეულიძის სახლში ქალნი შავებს ჰკერავდნენ.

ცხრა ძმის ლალა-გამზრდელი, ფეხზე ადგა ჭადარა,
გადაჰკოცნის ცხრა ვაჟკაცს, ცხრა ადლი აქვთ მკერდია,
იტყვის: თქვენ მასახელეთ, არ ვიტირებ, აღარა,
ზურგში მტერის მახვილი არც ერთს არ მოჰხვედრია.

და ეინ მოსთელის რამდენი დაიხატა ერთგული,
საქართველოს რამდენმა ანაცვალა სახელი.

მამულს მტკიცედ იცავდნენ გოლიათი სხეულით,
ამ ვაჟაცთა ლაშქარის ვინ იქნება დამთვლელი.

როცა მათ გაუიხსენებ, ვგრძნობ საკუთარ სხეულზე
ჟრუოლა როგორ გამირბენს, მაჯა დამიდუმდება...

ცხრა დევი ბუმბერაზი, ცხრა ძმა ხერხეულიძე,
მამულის შეილთა ლაშქარს წინ სარდლად მიუძღვება.“

არანაკლებ შთაბეჭდილებას ახდენს გ. ლოლუას სხვა ვერ-
სიუიკაციული ტექნიკით დაწერილი პატრიოტული ლექსი „მე
რას ვუმღერ?“, რომელიც გაზეთ „საქართველოშია“ გამოქვეყ-
ნებული (ბერლინი, 18.XII.1944, № 50):

„მე რას ვუმღერ? —

კოლხეთს ლურჯქედებიანს,
ჩემს სამშობლოს, ნათელიმედებიანს,
ქართლს და კახეთს, თოვლის მწვერვალებიანს —
თეთრი შუბლით ცის კიდეს რომ სწვდებიან.

მე რას ვუმღერ? —

ვაჟაცობას არაგვეულს,
ქართულ დროშას, ნაქარგს და სამფერიანს,
ზვიად მუინვარს — თოვლით ბილიკდარაგვეულს —
ამირანზე ლექსი რომ უმღერია.

მე რას ვუმღერ? —

სიყვარულს და ზამბახებს,
სიდიადეს აღმაფრენის წამისას,
ბადრი მთვარის ვერცხლით ნაფენ არტახებს,
ბინდს რომ აპობს საქართველოს ღამისას.

მე რას ვუმღერ? —

ქართველების კავშირსა,
არ მივტირი წარსულ დღეებს უმადურს.
მინდა, ყველა მესახოდეს საყვირსა,
სიყვარულის ნაღარას და ტრუბადურს.

მე რას ვუმღერ? —

ჩემი ერის მომავალს,
მამა-პაპის მიწის ხეაეს და ბარაქას.
კვლავ დავგვქავ, ეს შავი დრო რომ გავა,

და სიხარულის შემოვივლებთ ვარაყად.

მე რას ეუძღვრ? —

კოლხეთს ლურჯქედებიანს,

ჩემს სამშობლოს ლამაზ იმედებიანს,

ქართლს და კახეთს, თოელის მწვერვალებიანს,

თეთრი შუბლით ცის კიდეს რომ სწვდებიან“.

გიორგი ლოლუას, როგორც პოეტის, სახელმა გაიელვა ჟურნალ „ბელი ქართლისას“ ფურცლებზედაც (პარიზი, 1950, № 7, გვ.13), სადაც დაისტამბა მისი ლექსი „ავტოპორტრეტი“:

„სარკეში ვნახე ჩემი თავი და ვსთქვი, ეს მე ვარ!

გაურანდავი წარბებითა და წამწამებით;

ქობულაშვილის ფერდაკარგულ ანრდილსა ვგვევარ

რითმის ძებნაში დაღლილი და განაწამები.

გრუზათმებიანს უფერული მერგო თვალები

რგვალ სახეს — ჭორული,

ტუჩებს — ღიმი,

ლოყებს — ხალები.

ზურგმორკალული თეთრ კედელთან ლანდივით ვდგევარ,

სარკეში ვხედავ ნაცნობ სახეს და ველარ ვითმენ;

სტრიქონში სიტყვას კვლავ შევაბამ,

როგორც ხარს ყვეარს

და პორტრეტს ვარქმევ

ლექსიკონში მოკრებილ რითმებს“.

გიორგი ლოლუას შესახებ ჩემს მიერ მოძიებული ეს მწირი ცნობები მოულოდნელად, ერთბაშად გამდიდრდა „აშშ-ში მცხოვრები ჩვენი თანამემამულის, მწერლისა და ჟურნალისტის გაივი კობახიძის წყალობით. აი, როგორ მოხდა ეს:

1990 წლის თებერვალ-მარტში, გურ-ში სამეცნიერო მივლინებით ყოფნის დროს, ჩემს ბინაზე, მიუნხენში, მოულოდნელად ტელეფონის ზარის ხმა გაისმა: ვაშინგტონიდან მირეკავდა ბ-ნი გაივი კობახიძე, რომელსაც პირადად არ ვიცნობდი, მაგრამ ბევრი მსმენოდა მის შესახებ და ბევრიც წამყობდა მისი დაწერილი სტატიები, გამოკვლევები, ლექსები... ბ-ნ გაივის გაუგია ჩემი მიუნხენში ყოფნის ამბავი, ტელეფონით მომძებნა და ბევრი გულთბილი სიტყვაც მოთხრა... მე კი, ჩემის მხრიდან,

ეთხოვე, დაეწერა და მიუნხენში ყოფნამდე გამოეგზავნა, რაც ოცოდა ამერიკაში მოღვაწე ქართველებზე, კერძოდ, გაზეთ „თემის“ ყოფილი რედაქტორის გრიგოლ დიასამიძისა და პოეტ ჯიორგი ლოლუას შესახებ. რამდენიმე კვირის შემდეგ ვაშინგტონიდან მიუნხენში ამანათით მივიღე ჩემთვის საინტერესო ჟელნაწერები. ამანათში იდო ბარათიც, რომელშიც ბ-ნი გივი კობახიძე მწერდა:

„ძვირფასო გურამ!

თქვენც მოაყარეთ ცოტა მარილი, შეკაზმეთ ეს ჩემი ნაწერი და თუ დამიბეჭდავთ, ძალიან გაახარებთ ჩემს მოხუც გულს. თუ არა და, როგორც გნებავთ, ისე გამოიყენეთ. თუ მართლა ექვსიოდე ლექსი გაქვთ გოგისი, ისინიც დაუმატეთ და სულ გამშვენდება. აქ რომ იქნებით, მანამდე შეიძლება გოგის თავისი ლექსების რეეული ეგება გამოვართვათ. გოგის ოჯახის სურათი სახელდახელოთ გადმოვიღე „ქსეროქსით“ და საკმაოდ მკაფიოდ გამოიკვეთა. აქედან კლიშე კარგად გაკეთდება. ორი ცალი ბაცია, ორი მუქი. მგონი ბაცი აჯობებს. დედასთან მიკრული ბიჭუნა სანდროა. მამასთან დგას ლეილა, რომელსაც მარჯვენა ხელი დაბჯენილი აქვს სანდროს მხარზე. ლიაც და გოგიც ღამაზები არიან. სურათი გადაღებულია ჰამილტონში, 1967 წელს.

ჩემს ამ ნაწერში თუ რამე გეჩოთირათ, ამოაგდეთ. თუ წერილი დიდი, კოხტად შეამოკლეთ, მხოლოდ ნუ „გამოშიგნავთ“. მთელი ამბებია გადაბმული და ერთმანეთისაგან გამომდინარეობენ.

გივი კობახიძე

24.II.90. ვაშინგტონი“.

ბ-ნი გივი კობახიძის ნაწერებს ჩემგან არც ცოტა მარილის მოყრა სჭირდებოდა, არც შეკაზმვა და არც შემოკლება. მე ისინი სრულად დაებეჭდე გაზეთ „თბილისში“ (1990, № 86, № 87, № 88). ამჯერად ჩვენ მისგან ვისარგებლებთ იმ ადგილით, რომელიც ეხება გიორგი ლოლუას:

„ვიცოდი, ჩემი ძველი მეგობარი გოგი ლოლუა თითქმის ოთხი ათეული წელია კანადაში ცხოვრობდა თავისი ცოლშვილით, და თუკი კანადაში ჩაედრიოდი, როგორ შეიძლებოდა იგი არ მენახა, მითუმეტეს, რომ მას არასოდეს პირადად არ შევ-

ხეუდრივართ. თქვენ გაიოცებთ, მაშ რაღა შეგობრები ხართ, თუკი ერთმანეთი თვალითაც არ გინახაყთო. ღიახ, ბატონებო, დამეგობრებია თურმე უნახავადაც შეიძლება. ეს კარგად დავა-
სტყვიცედ გოგომ და მე. მეორე მსოფლიო ომის დროს, 1941
წელს, ბერლინში ვიქტორ ნოზაძის რედაქტორობით გამომა-
ვალ ქართულ ჟურნალ „ქართველი ერის“ ერთ-ერთ ნომერში
წაიკითხე გოგის ლექსი „ცხრა ძმა ხერხეულიძე“ და წამსვე
ძოვნიბლეს ძისი უშუალობით, უბრალოებით, დრმა პატრიო-
ტული განცდით და პოეტური სიამბოით. და არა მარტო მე, არა-
მედ ბევრი სხუაც. კინც ეს შაირი წაიკითხა ბერლინსა და
გერმანიაში სტუდენტებ ქართველთაგან. მათ შორის. გრიგოლ
რობაქიძეც. რომელმაც გულწრფელად შეაქო ახლად გამოსული-
ნებული ჭაბუკი პოეტის შაირი თავის ერთ-ერთ სტატიასში.
მაშინ გაეგები გოგისთან მიწერ-მოწერა, რაც ომის შეძლება გა-
გრძელდა, როცა ის იტალიაში ცხოვრობდა და მე კი მიუნხენში.
ოწმოციანი წლების მიწურულში მე ამერიკაში დავშევიდრიდი.*
წერილობით ურთიერთობას დავმატა ტელეფონით საუბარიც.
და ასე შეიქმნა ჩვენი უნახაობითი შეგობრობაც. ის ამჟამად
72 წლის გახლავთ. განათლებით ინჟინერია, თბილისში აქვს
დამთავრებული პოლიტექნიკური ინსტიტუტი, ხოლო საზ-
ღვარგარეთ კი კვალიფიკაცია — ამბღლებული. გოგი დაბადე-
ბულა სამეგრელოს ერთ-ერთ უმშვენიერეს სოფელ ზემო ქვა-
ცონში, ადრეული ბავშვობა იქ გაუტარებია და ამიტომ თავისი
ჟღურტულა მეგრული კარგად იცის და ახსოვს კიდევ.** შემ-
დეგ იწყება თბილისის პერიოდი. დამთავრებული აქვს პირვე-
ლი საშუალო სასწავლებელი, ყოფილი პირველი გიმნაზია, რი-
თაც იგი ღიახაც რომ ამაყობს, მითუმეტეს, რომ დირექტორი და
მასწავლებელი გახლდათ ცნობილი პედაგოგი მარიამ ჯავა-
ხიშვილი-წერეთლისა. გოგის სულით და გულით უხარია, რომ
ბევრი მისი ამხანაგი თანაკლასელი სახელოვანი მეცნიერები
გახდნენ, როგორც მაგალითად, თინა ყაუხჩიშვილი, მედეა
მაკალათია და სხვანი. ეს ორნი ცნობილი მეცნიერი მამის-

* გოგი თავისი იტალიელი მეუღლით კანადაში ჩავიდა 1950 წლის დეკემ-
ბერში.

** გოგის დედა აბაშელი ყოფილა, სოფელ ონტოფოდან.

72. გიორგი ლოლუა მეორე
მსოფლიო ომის დროს.

შვილები არიან შედეას გახსენებაზე მეტ აღმეძრა ტკბილი ფიქრები ბავშვობის პერიოდიდან. როდესაც ჩვენ ერთად ესწავლობდით მთაწმინდის კალთაზე, პანთეონის ახლოს მდებარე აკაკი წერეთლის სახელობის მეთორმეტე შრომის სკოლაში, ნულ ჯგუფიდან მეოთხე ჯგუფის ჩათვლით, მთელ ხუთ წელს, 1925-1930 წლებს შორის. ორივეს ოჯახი იქვე ახლოს ვცხოვრობდით სკოლასთან, ასე ვთქვათ, მთაწმინდელები ვიყავით. შედეას მამა სერგი მაკალათია დიდად ცნობილი ეთნოგრაფი გახლდათ. მას ფეხით აქვს შემოვლილი მთელი საქართველო და აღწერილი მრავალი კუთხე. იგია ერთ-ერთი უდიდესი კოლხი. — შედეასთანა კობტა, სუფთა, გაწკრივებული გოგონა ჩვენს სკოლაში მეორე არ იყო. ასე კარგად მახსოვს მისი სახე, რომ მხატვარი რომ ვიყო ზუსტად აღვადგენდი. ასე სცოდნია ბავშვობის შთაბეჭდილებას. გოგის ძალიან ესიამოვნა, რომ ბავშვობის საერთო მეგობარი გვეყოლია. გოგიმაც გაიზიარა მეორე მსოფლიო ომის საშინელებანი, ომის შემდგომი მძიმე ეკონომიური პირობები. იტალიაში ყოფნისას მან ცოლად შეირთო იტალიელი ახალგაზრდა, მშვენიერი ლია, მაღალი, კეთილად-ნაგი, ქერა და ცისფერთვალებიანი ჩრდილო იტალიიდან, ქა-

ლაქ მილანოდან. ისინი თავიდანვე მოხვდნენ კანადის ქალაქ ჰამილტონში, სადაც აქამდე ცხოვრობენ. გოგის და ლიას სამი შვილი ჰყავთ: უფროსი ვაჟი სანდრო, მისი მიმყოფი ქალიშვილი ლეილა, და უმცროსი ქალიშვილი სანდრა. ჰამილტონი მძიმე ინდუსტრიის ქალაქია, მოფენილი ფოლადისა და სხვა ქარხნებით, ფაბრიკებით. მღებარეობს ონტარიოს ტბის ნაპირას და მას ლამაზი ადგილებიც მოეპოვება, ქოჩორა მადლობები, ჩაფლული მწვანეში, სადაც გოგის ოჯახს აქვს სახლი, კარ-მიდამო და მამული. ჰამილტონს 308.000 მოსახლე ჰყავს, ე. ი. არც ისე პატარაა. ფოლადგადამღნობი და მწარმოებელი მეტალურგიული ქარხნებით ჰამილტონი მთავარია კანადაში და მას მეორე მაგნიტოგორსკს უწოდებენ. გოგი, პენსიაზე გასულამდე, 33 წელს მუშაობდა მთავარ ქარხანაში და მიაღწია ერთ-ერთი ფრიად მნიშვნელოვანი ცეხის მთავარი ინჟინრის თანამდებობას. დიდი პატივი და დაფასება ჰქონდა მოპოვებული, მრავალი მაღალი ჯილდო და ქების სიგელი მიღებული. ჰამილტონის ეს ქარხანა, არა მხოლოდ კანადაში, არამედ მსოფლიოში ერთ-ერთი უდიდესია, და გოგი ამითაც ამაყობს, კმაყოფილია. უყვარს ჰამილტონი, შეეჩვია. — მისმა ვაჟმა სანდრომ მიიღო უმაღლესი განათლება და კარგი კარიერაც შეიქმნა: იგია ონტარიოს კულტურის მინისტრის პირველი მოადგილე, ესე-იგი ვიცე-მინისტრი და მას ბრწყინვალე მომავალს უქადიან. ცოლი ახლახან შეირთო. გოგი სწუხს, ჯერ ბაბუა არა ვარო*. კვითხე, რატომ დაანებე ლექსების წერას თავი მეთქი. ეს მოცლილი ხალხის საქმეაო, — მითხრა, მოცლა კი მე არასოდეს მქონიაო, და ამას დაუმატა: სინამდვილეში, მე ლექსების გამოქვეყნებას დაეანებე თავი, თორემ მთელი სქელი რვეული მაქვს საესეო. და ერთი ეპიზოდიც გაიხსენა: ერთი ჩემი ლექსი ვთარგმნე ინგლისურად და ვაჩვენე მეპატრონეს, მან კი გაზეთში გამოაქვეყნაო. ყველამ მოიწონა, შემაქვს, მაგრამ ჩემი უფროსი გოგონა, ლეილა, რომელიც მაშინ მოხარდი

* ლეილაც გათხოვილია, მაგრამ შვილი არც მას ჰყავს. გოგომ მითხრა, ვატყობ, მაგ მამაძაღლებს, განგებ არ უნდათ შვილი გააჩინონ, ასეთი უშუღმართია თანამედროვე ცხოვრებაო... სანდრა ხომ ჯერ კიდევ გაუთხოვარია. ლეილა მედიცინის მუშაია. სანდრა მდივანია მამის ყოფილ ქარხანაში.

იყო, ძუ ვეფხვივით მომიხტა, დამცხო და დამცხო ბეჭებზე პატარა მუშტები და მეუბნება: „მე მეგონა შენ ღელაჩემის პეტი არავინ გიყვარდა და ვინაა ეს ვიღაც ოხერი, შენ რომ ასე თავდავიწყებით შეგყვარებიაო“. ლექსი სიყვარულის ჰანგებზე იყო აწყობილი, — მითხრა გოგამ. „ეს ლექსი ღელა-შენზე მქონდა დაწერილი და არა სხვაზე მეთქი“, — შეეძახე ჩემს ლამაზ ლეილას, რომელიც კარგა ხანს მიცქერდა ეჭვით, მაგრამ ბოლოს შემირიგდა, მომეფერა და მითხრა: „აი, ასეთები ხართ მამაკაცებიო“. ასე გადაერჩი გალახვასო, — ხუმრობით დასძინა მან. ახლა გოგი ამთავრებს წიგნს, მოთხრობების კრებულს, ორი-მესამედი მზადაა და ინგლისურად დაიბეჭდება. მაგრამ ამ ბედნიერ და მხიარულ ოჯახს არც უბედურებამ და მწუხარებამ დააკლო ხელი. ჩვიდმეტი (17) წლის წინ ჰქონია გულის შეტევა, გამოწვეული სისხლის მაღალი წნევით წლების განმავლობაში, რაც ახლაც აწუხებს. სულ ცოტა ხნის წინ, 1986 წელს მისთვის გაუყეთებიათ წინამდებარე ჯირკვლის ოპერაცია. ეს კიდევ არაუფერი. რამოდენიმე თვის წინ ტვინში აღმოაჩნდა სიმსივნე, რომელიც ცნობილმა ქირურგმა ამოკვეთა. მაგრამ დასჭირდა მეორე ოპერაცია და მელანომა ავთვისებიანი აღმოჩნდა. შეიქმნა გლოვა. ამ ორიოდ წლის წინ გოგის და ლიას ავტომობილის ავარია ჰქონდათ. ძლივს გადარჩენილან, მაგრამ ღია დაკოჭლდა, საწყალი ახლა ჯოხით „დაჩოკინობსო“, — მითხრა მან. აქამდე ის გეჟავდა სატირალი მე და ჩემს შვილებს, ახლა მეც გავხდი მათთვის და ჩემი თავისთვის სატირალიო. ნეტავი ჩემი წიგნის დამთავრება და გამოქვეყნება მაინც მომესწროო. მაგრამ გოგი სულიერად მაინც არ ეცემა. ადამიანი იმედით ცოცხლობს. მის გულგაუტეხელობას ისიც ამტკიცებს, რომ 1988 წლის ივნისის თერთმეტს, სამი თვით, ცოლ-ქმარი იტალიისაკენ გაემგზავრნენ და იქ კარგი დრო გაატარეს“.

ბ-ნი გივი კობახიძის წყალობით გიორგი ლოღლუას შესახებ ცნობები ამოწურული მქონდა მეგონა, რომ აპრილის ერთ მშვენიერ დღეს, ქართული ლიტერატურის ინსტიტუტში მეწვია ქ-ნი ბერტა ივლიანეს ასული მატკავა (მცხ. ქ. თბილისში, ლენინის ქ. № 54), გამყვინო გიორგი ლოღლუას ახლო ნათესაყად და

რამდენიმე ახალი დეტალით შემავესებინა ჩვენი პოეტის ბიოგრაფია:

ბერტა მატკავას სიტყვებით, გიორგი ლოლუა დაბადებულია 1919 წლის 9 ივნისს. მამა — ალექსანდრე ლოლუა რუსეთში (კრასნოდარის მხარეში) კერძო ფაბრიკის მეპატრონე იყო (გარდაიცვალა 1920 წელს, კრასნოდარში, ქოლერისაგან და იქვეა დაკრძალული), დედა — მინადორა გრიგოლის ასული ფანცულაია გახლდათ (გარდ. 1965 წელს, თბილისში). გიორგი დედისერთა ყოფილა. თბილისის № 1 საშუალო სკოლის დამთავრებისთანავე 1936 წელს შესულა და 1941 წელს დაუმთავრებია საქართველოს ინდუსტრიული ინსტიტუტის ენერგეტიკული ფაკულტეტი ინჟინერ-ელექტრიკოსის სპეციალობით (ამისი დამადასტურებელი დიპლომი ქ-ნმა ბ. მატკავამ მე გადმომცა იმ იმედით, ვინძლო, 50 წლის შემდეგ მაინც გადაეცე მის ნამდვილ მფლობელს კანადაში). 1941 წლის ზაფხულში, ომის დაწყებისთანავე, მიუხედავად იმისა, რომ დედისერთა იყო და შეეძლო დარჩენილიყო, გ. ლოლუა მოხალისედ წასულა ომში, იელისში იგი უკვე იბრძოდა ლენინგრადის ფრონტზე...

ქ-ნმა ბერტა მატკავამ გამოსაქვეყნებლად მიბოძა მასთან დაცული გიორგი ლოლუას ფოტოსურათები, ომში წასვლამდე და ფრონტზე დაწერილი ლექსების ხელნაწერი რეეულები.

გიორგი ლოლუას ლექსების პირველი ხელნაწერი რეეული 1940 წლით თარიღდება, რომლის თავფურცელზე ელო ანდრონიკაშვილს წაუწერია: „მინდა, რომ შენში აღსდგეს გმირული სული ჩვენი პოეზიისა, რომ გულზე არ გკვიდოს ჟღარუნები, გულში კი გენთოს წმინდა ცეცხლი ხელოვნებისა და მინდა გისურვო უფრო შორს, მსოფლიოში, ხმა-ტკბილად გაისმოდეს საქართველოს პოეზიის პანგები. იყავ ამაყი, თავმდაბალი, ზრდილი, გამტანი... შენს მუზას კი ვეტყვი: „გასწი, გაფრინდი, გადაიარე ბედის სამზღვარი, თუ აქამომდე არ ემონა მას, არც აწ ემონოს შენი მხედარი“. ელო ანდრონიკაშვილი. 1940 წ. სექტემბერი 25. თბილისი“.

სწორედ ელო ანდრონიკაშვილისათვის გადაუწერია პოეტს თავისი ერთი საუკეთესო ლექსი „ქარი გეტყვის ამ სიმღერებს...“, რომლის უანასკნელ სტროფში ვკითხულობთ:

„ქარი წავა...

ქარი მოვა...

ქარს რა ქარი გააჩერებს,
წლები დასტად ჩაწყობილნი სიყვარულს ვერ
დააბერებს,

სტრიქონს დაეწერ...

სტრიქონს წავშლი...

ლექსს სტრიქონი ააფდერებს,
შორით გიშვრ,
შორით გიმღერ...

ქარი გეტყვის

ამ სიმღერებს...“.

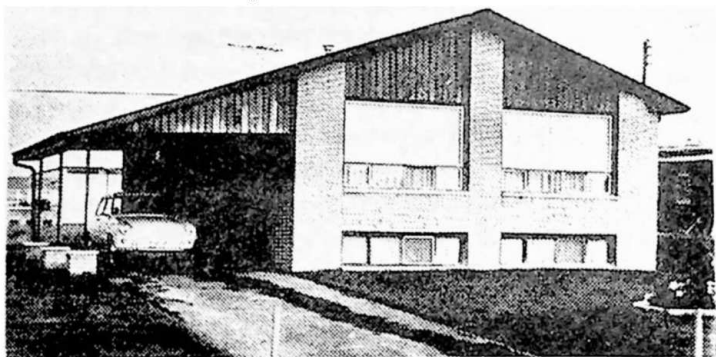
პოეტური გასაუბრების მშვენიერი ნიმუშია „გალაკტიონ ტაბიძეს“, რომელსაც უძღვის ექსპრომტი: „არ ვიცი დილით მე ვინ მალვიძებს: შუე ცხრათვალა თუ თვითონ ტაბიძე“, ხოლო ლექსის ქარგად აღებულ „მე და ღამეს“ ვერსიფიკაციულ ინტონაციებს გ. ლოლუა დამაჯერებლად უხამებს თავის სულიერ განწყობილებას:

„მე და ღამეს“ შეათასჯერ ვიმეორებ იდუმალად,
მინდა მუდამ ღამე იყოს, გულით მინდა, არ დავმალავ,
ფიქრში ღამე ჩაიფერფლა, აიკრიფა ღამემ ფრთები,
რომ ენახა პირმცინარ შუეს სახე ჩემი ნაწამები.
კოლხეთიდან მოაშურა ჩემს სარკმლისკენ ცივმა ქარმა
და ამბავი მომიტანა აეშაგმა უშიშარმა,
რა შეემთხვა ჯაჭვის ხიდთან ფაფარ-აყრილ ფეხმარდ
რიონს

და რათ უყვარს სხვებზე მეტად შუალამე გალაკტიონს“.

ამ ლექსების ავტორი მაშინ სულ ოცი წლის ჭაბუკი გაბლდათ და მოულოდნელი არ არის, რომ მის პოეზიაში ჭარბობს სატრფიალო ლირიკა:

„მე ქარის სუსხი არ შემხებია
და არც მიხილავს სიკვდილის ზაფრა,
ვეტრფოდი ქალწულს ქერათმებიანს,
აღარ ყრიალებს ჩემს ნაფზე აფრა,
შენი ღიმილი მე არ მრგებია
და სიყვარულიც ღანდლივით გაპქრა“.

73. გიორგი ლოლაშას სახლი კანადაში.

ორიგინალური პოეტური ტექნიკით (სათაურთან ერთად 17 სტრიქონით) არის დაწერილი ლექსი „ჩვიდმეტი ბჭკარი“, რომელიც მისადაგებულია ადრესატის ასაკთან:

„ჩვიდმეტი ზამთრის თოვლი გამდნარა,
მინდვრად ჩვიდმეტჯერ გაშრა ყამირი,
უყვე ჩვიდმეტი წლისა გამხდარა
ჩემი გრძნობების ამირთამირი.
ვარდმა ჩვიდმეტგზის იცვალა ფერი —
ვერ შეედარა მაინც შენს ტუჩებს,
ხმა მაგ ბაგიდან ამონამღერი
ჩვიდმეტ ჭრილობის ტკივილს მიყუჩებს.
ღამეზე ბნელი წარბ-წამწამები
გიშრისფერ თვალებს ავარაყებენ,
წლები კი არა, თვითონ წამებიც
გამშვენებენ და გაბარაქებენ.
გაიელის ხანი და გახუნდება
მელნით ნაფენი ჩვიდმეტი ბჭკარი,
ჩვიდმეტი წელი არ დაბრუნდება,
თურამეტს ხალისით გაუღლოთ კარი“.

74. გიორგი ლოლუა ცოლ-შვილთან.

ვის შეუძლია ეჭვი შეიტანოს პოეტის ამ სტრიქონების გულწრფელობაში:

„სიყვარული იფეთქებს,
ხანძარივით იალებს,
წავა და დაგვიტოვებს
სუფთასა და იარებს....“

ან კიდევ:

„თვალი რომ არ მქონოდა,
ვარდებს ვინ დაგახლიდა...
თვალი რომ არ მქონოდა,
ღიმილს ვინ დაგაყრიდა,
არავის ვინ გაჰგზავნიდა
შენთან გუდამაყრიდან...
თვალი რომ არ მქონოდა
ვარსკვლავებს ვინ დათვლიდა,
ან ვინ მოგიტაცებდა,
გრძელნაწნაევ, ქართლიდან...“

ამ ციკლში განსაკუთრებით გამოირჩევა რუსიკო ჩხეიძისა და ლეილა ქავთარაძისადმი მიძღვნილი ლექსები. ამ უკანასკნელისადმი გაუწელებელი სიყვარულის ნიშნად პოეტმა თავის უფროს ქალიშვილს ლეილა დაარქვა. მას გვიან გაუგია ლეილა ქავთარაძის (აკადემიკოს ქავთარაძის ასულის) ნაადრევი სიკვდილი (გარდ. 1942 წ.). მისი ხსოვნისადმი ღრმა პატივისცემას მოწმობს კანადაში დაწერილი ლექსი „ფიქრები ლეილაზე“, რომელიც გამსჭვალულია ომის უკუღმართობის გამო გაყრილ გზებზე მოგონების მძაფრი გრძნობით და პირველი სიყვარულის დაკარგვის გამოწვეული სევდით:

„ცოცხალი იყავ, გადარებდი ლალებს და ქარებს.

ჩემო ლეილა.

ტკბილი წარსულის მოგონება შენსკენ მომაფრენს და ვილტვი იქით, სადაც კვალი შენი შოენილა. ჩვენ ერთად ექსოვდით ამ ადგილზე ცრემლით...

სიმღერით... გრძნობების ფარნას,

ძველი ახლისგან გაიმიჯნა მწვანე მღიერით

და წარსულიდან მხოლოდ ლანდი, ხილვანი

დარჩა...

ვერცხლით ნაჭედი, იისფერი ცა მთვარიანი

იდგამდა გვირგვინს;

იხურებოდა შენს ხელებზე ვისრამიანი

და ტკბილი რული გიშრის თვალზე იწყებდა

სირბილს.

...ვერ გვაშინებდა სწრაფი სრბოლა დროის და

ხანის

და მთელს საღამოს ვატარებდით სპარსულ

ზღაპრებში.

კარგი რომ იყავ, მირიმ გერგო სიკვდილი ადრე,

დაგაწვა ღოღი,

ჩემი გრძნობები დღევანდლამდე იცვამენ ჩადრებს,

ჩამოვაღ, მეტევი: რად არ მოხველ. დიდხანს

გელოდი“.

გ. ლოლუას პოეზიაში ლექსების მთელი რეალი ეჭირავს თბილისს („საღამო ნარიყალაზე“, „დილა ისნის ბაზარში“, „თბილისი“...).

აი, რამდენიმე სტრიქონი ერთი მათგანიდან:

„ნარიყალას დააყარა
შსემ სხივები მწველი,
ვარდმა ბაღში ქალწულივით
მოიღერა ყელი,
მთაწმინდიდან აიყარა
თრიალეთის ქარი,
ორთაჭალას მიესალმა
ჭირნახული მტკვარი...“

აღბათ თბილის'ზე დაწერილ ლექსებს შორის თავის ად-
გილს დაიჭერს გ. ლოლუას ეს ლექსიც:

„მე არ მინახავს შენი წარსული:
კინტო, ამქარი, ყარაჩოდელი,
ლეჩაქიანი ტურუა ასული,
რადგან ამ ქვეყნად გვიან მოუვლი.
მაგრამ მსმენია ხმები ათასი,
გასურათებდა ბვერი მგოსანი,
კრივით, ართურმით და ღვინის თასით
საათნაევით და ფიროსმანით.
და მაინც მიუვარს დედის რძესავით
მტვერით დაფარულ წლებს მიღმა ჭვრეტა,
ამ სტრიქონებში ჩაუთესავი
შენი წარსული შევიცნო ნეტაე!
ნეტაე ენახავედ დიდოსტატ ბექას
და საათნაევას დასტა-სახანდარს,
მაშინ ეს ლექსიც სიმღერას სჭექავს
და ბაზახხანის ქუჩებს გარანდაუს“.

გ. ლოლუას ჯერ კიდევ 1941 წლის 14 აპრილს დაუწერია
„ეტიუდი პორტრეტისათვის“, რომელიც სერგო ზაქარიძეს
ექდენება და მთელი ძალით გვაგრძნობინებს დიდი მსახიობის
ტალანტსა და აიროვნულ მომხიბვლელობას:

„როცა ამ ზორბა
ვაჟაკთან ედგეყარ,
ოფითონვე ვატყობ –
თოჯინას ეგეყარ.
ბეჭებ გაშლილი;

მაღალი შუბლი,
 თის უწყვეტ რკალად
 წამწამებს უფლის.
 სახესე ღიმილს
 დაიფენს ვარდად.
 ღიღ მოუწრავს ჰგავს
 გმირისა და ხარდაღის.
 გულის სიღრმიდან
 გაწოდებს ბგერებს.
 თეოთონ მღერის და
 შენც აგამღერებს.
 დარდსა და ვარამს
 გაგიზიარებს
 და შენც განიცდი
 გმირის იარებს.
 გუშინ ენახე და
 ვიხსენებ ღღესაც
 ოსტატს, რომელიც
 ცეცხლივით ჰკვესავს.“

პოეტს „სტრიქონები ისე უყვარს, როგორც მხატვარს მზე და ჟერები“. მართლაც, ბუნების ხატვის უტყუარი ნიჭით მომადლებულს თუ შეუძლია ასეთი პოეტური ხატის შექმნა:

„მარტმა დააპო კვირტები,
 რძე სწვეთავს ვაზის ღეროდან...“

ან კიდევ:

„ბოლავს ბუხარი გამთბარი,
 კაჟივით ნაპერწკლიანი,
 ჩივის ბუდიდან ამღვარი
 ჩიორა თვალცრემლიანი:
 ეჰ, როდის წავა ზამთარი,
 მოვა ზაფხული მზიანი...“

„გათენდა მთაში“ სულ სხვა პოეტური მეტაფორებით არის დატვირთული:

„ქარი დაჰქრის ლიკლიკით
 ყაბალახ-შებურვილი,
 წყაროს ეძებს ბილიკით,
 რომ მოიკლას წყურვილი...“

საბუღისწერო გამოდგა ახალგაზრდა მგონისათვის
1941 წელი, რომლის დადგომას იგი იმედოვანი ლექსით „1941“
შეუკება:

„პირველ იანვარს ახალი წელი
აღბათ ჩემსაჲთ კალამს აიღებს
ასოცდაათჯერ გადაშლილ გვერდებს
იასამნისფრად დაათარიღებს“.

გ. ლოლუას ფრონტული რევული საესკა მტერზე გამარჯვე-
ბის რწმენით გამსჭვალული ლექსებით... (სხვათა შორის, მისი
ერთი ასეთი ლექსი „ლაშქართა წასულთა სიმღერა“ ორჯერ და-
ბეჭდილა: გა. ეთ „კომუნისტსა“ (25.VI.1941) და კრებულში:
„ჩაიცი რკინის პერანგი, ამოანათე ხმალიო“ (თბ., 1942,
გვ.13-14). ამასვე ეკითხულობთ დედისადმი გამოგზავნილ ბა-
რათებშიც... მოულოდნელად ტყვეობის მძიმე დღეები... ნატან-
ჯი დედა მის უზო-უკლოდ დაკარგვის ცნობას იღებს და მას
შემდეგ შავებში გახვეული უბედნიერ დღედ ჩათვლის 50-იანი
წლების დასაწყისის იმ საღამოს, როდესაც მას, შუა აზიაში
გადასასახლებლად, უშიშროების თანამშრომლები მიაკითხა-
ვენ თბილისის ბინაზე: „მაშ, ჩემი ბიჭი ცოცხალი ყოფილა,
ისე ხომ არ გადამასახლებდნენო“, — სიხარულისგან თურმე
კიოდა იგი და ფუთაში ალაგებდა სამგზავრო ნივთებს... ყაზა-
ხეთის ტრამალებში გატარებული რამდენიმე უმძიმესი წლის
შემდეგ იგი თბილისში დაბრუნდა. და აი, 1959 წელს მარუსია
ნაკაშიძე გურ-დან იღებს მისი ძმის — ნიკო ნაკაშიძის წე-
რილს, რომელშიც ქართული პოლიტიკური ემიგრაციის ერთ-
ერთი თვალსაჩინო წევრი ატყობინებდა: „მანდ შენთან ახლო
ლენინის ქუჩა № 54-ში ცხოვრობს მინადორა ფანცულაია-
ლოლუა, გაიგე როგორ არის და გადაეცი, რომ მისი ვაჟი ჟორა
კარგად არის, კანადაშია და იქ თავის დარგში ინჟინრად მუ-
შაობს. ყავს ცოლი, შთამომავლობით იტალიელი, კარგი ქალი.
ყავს ორი მშვენიერი შვილი — ბიჭი და გოგო. ძალიან კარგად
ცხოვრობენ. თითონ ჟორა შესანიშნავი ყმაწვილია!“

მარუსია ნაკაშიძე კეთილ ანგელოზად მოველინა მოხუცი
დედის დაღლილ გულს და უკანასკნელი ხუთი უბედნიერესი
წელი აჩუქა მას სიცოცხლის დაისზე!

გიორგი ლოლუა

ლექსები

1939-1990

თბილისი, პარსი და... სს...
და შაბაღდონი

უცხოეთი ... უცხოეთი...

სამყაროსი-
64 წელი

75. გიორგი ლოლუას ლექსების
ხელნაწერი კრებული.

76. გ. ლოლუას ლექსების
ავტოგრაფები.

ვიცოდით, რომ „სამშობლო“ ბატონ გიორგის საკუთრად თუ არ ექნებოდა მიღებული, ბატონი გივი კობახიძე მაინც მიაწვდიდა მას. მაგრამ თადარიგისთვის გაზეთის ეს ნომრები მაინც თან წავიღე ამერიკაში, რათა ადრესატისათვის გამეგზავნა ვაშინგტონიდან ჰამილტონში (კანადაში). მაგრამ ყველაზე მთავარი და ძვირფასი ნობათი, რაც მე ბატონ გიორგისთვის თბილისიდან ნახევარი საუკუნის შემდეგ თან მიმქონდა, სულ სხვა იყო: პოეტის ნათესავე და უახლოესმა ადამიანმა ქ-ნმა ბერტა მატკაევამ საოჯახო არქივიდან მომანდო 1941 წელს გაცემული გიორგი ლოლუას დიპლომი საქართველოს პოლიტექნიკური ინსტიტუტის დამთავრების შესახებ, რომლის აღება მფლობელმა ვერ მოასწრო, რადგან მალე ომში გაიწვიეს.

ვაშინგტონში ჩასვლისთანავე ბატონმა გივი კობახიძემ ტელეფონით დამაკავშირა ბატონ გიორგი ლოლუასთან. დაუფარავი შინაგანი მღელვარებით ველაპარაკეთ ერთმანეთს. რა თქმა უნდა, იგი უკვე იცნობდა „სამშობლოში“ გამოქვეყნებულ

და საჭიროა
ლოცვისთვის

შე რაჟს
ვემორ

ყაში?

და სხვა...
მეტი და...
მა რაღამ...
ლევანს...

მეტი...
მეტი...
მეტი...
მეტი...

ყაში
ყაში

მე რაჟს?

მე რაჟს...
მე რაჟს...
მე რაჟს...
მე რაჟს...

მე რაჟს?

მე რაჟს...
მე რაჟს...
მე რაჟს...
მე რაჟს...

მე რაჟს?

მე რაჟს...
მე რაჟს...
მე რაჟს...
მე რაჟს...

ჩემს წერილებს და დიდი მადლობაც გამოგიცხადა, მაგრამ დი-
პლომის შესახებ რომ ვუხსენე, მოულოდნელობისაგან, კაცს რა
ექნა, არ იცოდა! ვუთხარი, ღღესვე გამოგიგზავნით ფოსტით-
მეთქი. ვისაუბრეთ მისი მომავალი პოეტური კრებულის გამო-
ცემის თაობაზე, რაზედაც შემპირდა, ხელნაწერებს მოგაწვდე-
ნო. რამდენიმე დღის შემდეგ პამილტონიდან ბარათი მივიღე.
ბატონი გიორგი მწერდა:

„7 სექტემბერი, 1990 წ.
პროფესორ გურამ შარაძეს
თბილისის უნივერსიტეტი

პატივცემულო ბატონო გურამ!

ამ ბარათს გიგზავნით საჩქაროდ, რომ მოგიწეროთ ვაშინ-
გტონში. ამ წერილით გიდასტურებთ იმას, რაც ღვეთქეთ ტე-
ლეფონით საუბრის დროს ამ რამდენიმე წუთის წინ.

ამით ვადასტურებ, რომ შეგიძლიათ გამოიყენოთ მთელი ჩე-
მი ხელნაწერები (ლექსები, ნარკვევები და პროზა), ისე რო-
გორც მიიჩნით საჭიროდ. რასაკვირველია მე ჩემს თავს უფ-

ლებას ვერ მივცემ, რომ განრიგება გავუკეთო ჩემს იმ ხელთნაწერებს, რომელიც სხვადასხვა პიროვნებების ხელშია. მე მგონი ეს განმარტება საკმარისია, რომ იურიდიული ხარვეზი ამოვაგსოთ.

მადლობას მოგახსენებთ ჩემი დიპლომის ჩამოტანისთვის. 49 წელიწადი დაშჭირდა, რომ ეს საბუთი საკუთარი თვალით მენახა. არც ის მინდა დავივიწყო, რომ მოგახსენოთ რამდენად გაახარა თქვენმა ორმა ნარკვევმა ჩემი მოხუცებული გული.

გისურვებთ სამშობლოში ბედნიერ დაბრუნებას და განუწყვეტელ მიღწევებს თქვენს საქმიანობაში.

პატივისცემით

თქვენი

გიორგი ლოლუა“.

ბარათთან ერთად განსაკუთრებით მასიამოვნა ბატონ გიორგი ლოლუას ლექსების ხელნაწერმა კრებულმა, რომელშიც შესულია 1939-90 წლებში თბილისში, ევროპასა თუ ამერიკაში დაწერილი პოეტური ქმნილებები (სულ 64 ლექსი). მას შეიძლება ერთგვარი „რჩეულიც“ ეწოდოს, რომელიც გათვალისწინებული უნდა იქნეს, როგორც ავტორის ნება, მომავალში მის მხატვრულ ნაწარმოებთა პუბლიკაციისას (ბარათში შეპირებულ „ნარკვევებსა და პროზას“ ჯერ არ ვიცნობ).

ჩვენ კი ახლა გვეძლევა ბედნიერი შემთხვევა მკითხველს პირველად შევთავაზოთ რამდენიმე სტრიქონი ამ მშვენიერი პოეტური კრებულიდან:

„როცა დავშორდი სამშობლო მხარეს,
დამეპატრონა სევდა ფარული,
სიმღერა გაჰყვა მთაწმინდის ქარებს,
გაეხდი მუნჯი და გულგაბზარული...“

„თმაჭაღარა, თვალცრემლიანი დედის“ მონატრებაა გამჟღავნებული მომდევნო ლექსში „მეოთხედი საუკუნის მიჯნაზე“:

„თბილისისაკენ მიმავალ ლეგა ღრუბელო:
უთხარ დედაჩემს ცოცხალი ვარ და უვნებელი,
თუმცა არა ვარ ისე ლაღი, ისე უბელო,
მაგრამ მას ისე ძველებურად შევეკებები...
დღეს მეოთხედი საუკუნის მიჯნაზე ვდგევარ,

ყმაწვილკაცობას უთავდება ვადა და ყავლი;

კვლავ საქართველოს ველ-მინდერის და ლურჯი ცის

ტყვე ვარ,
ვერ წაუშლია ჩემი გრძნობა სიერცეს და მანძილს“.

არც ლირიკული სტრიქონების ნაკადია უცხო ამ კრებული-
სათვის:

„ცისკრის შუქზე ცისკილურმა იალა,
დილა დადგა შუშპარა და ცქრიალა,
თეთრ კედელზე სხივი ჰქარგავს იმ სურათს,
მე, რომელსაც ასე ამაბრიალა“.

ლადი მგზავრულის რიტმი იგრძნობა ბგერათა საოცარი
მონაცვლეობით აგებულ „სიმღერაში“:

„სად არ მივლია ფეხდაფეხ
ბზიფიდან ტაშისკარამდე,
რამდენ ათასჯერ შევსძახე
ქედებს დაფერილს ბარამდე,
არც ახსოვთ მთებს და ვენახებს
სიმღერას გულში ვფარავდე.
ზამთარში თოვლის ფანტელი,
მაისში — ვარდთა ფერობა,
ჟვავითა კორიანტელი,
ბულბულის ნაზი სერობა
და ჩემი მხარის ნათელი
მიწვევდნენ სასიმღეროდა...“

საქართველოში გატარებული წლების ამ ბედნიერ მოგონე-
ბას აქარწყლებს უცხოეთში მოხვედრით გამოწვეული მწუხარე-
ბა და ნალღვლი:

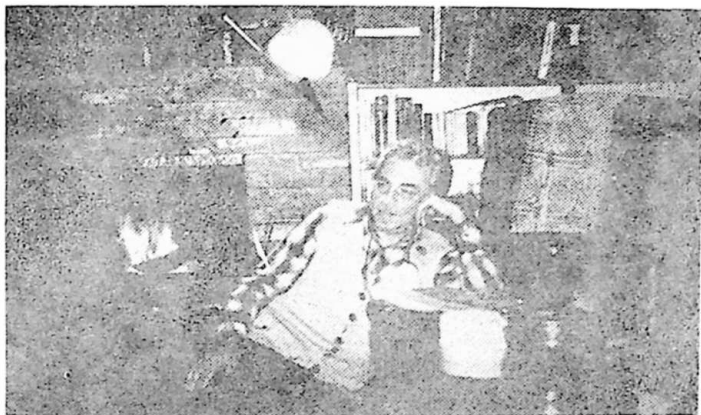
როდესაც დღენი მზიანი
ლურჯი ოცნებით ნაფერი
გაჰქრნენ — ვით მარტში იანი
მწვანე ქათიბით ნაფენი,
გახდა საბრალოდ სამღერი
სიმღერა ომახიანი.
წელთა უკუღმა დინებამ
დამაღონა და დამჩაგრა,
ეხედავ, რომ არ მეღიმება
ვერც რამემ ამაჩახჩახა...“

ომისდროინდელი მხარის დაუწყიწარი მხატვრული სურ-
ათი და ღრმა პოეტური განწყობილებაა გადმოცემული 1944
წელს დაწერილ სტრიქონებში:

„გრძელი ქუჩები შემოსილან ლურჯი
ფარავით,
განთიადამდე მსის სირაღდანს არვინ
აანთებს.
ვზივარ მღუპარედ სტრიქონების ცავე და
დარაჯი
და საათები წეროსავით სდევნენ საათებს...“

იმში დაღუპული ჯარისკაცის დედის სულიერ ტანჯვაზე
ბერი დაწერილა, მაგრამ რაოდენ შემადრწუნებელია ის შემ-
თხვევა, როცა შვილი ცოცხალია და არ შეუძლია ხმა მიაწ-
ედინოს მგლოვიარე მშობელს. რომელსაც იგი ამ ქვეყნად უკვე
აღარ ეგულება (ზემოთ უკვე ვთქვი). რომ გ. ლოდუას დედამ
ოშის დასთავერებიდან 15 წლის შემდეგ გაიგო მისი შვილის გა-
დარჩენის ამბავი):

„ძვირფასო დედა! შენ გწერ ამ წერილს
თუშცა გაგზავნის არ მაქვს იმედი,
უკვე დაიწყო მეოთხე წელი,
რაც მსურს შინ მისვლა და ვერ მივყვები.
ვიცი, რომ მგლოვობ; კარგა ხანია
არ გაგიგია ჩემი ამბავი,
წერილი არვის მოუტანია
და არც სიტყვები დაუსტამბავი.
მკედარიც ვერ მნახე. ორჭოფობაში
შენთვის დაპარგა მზემაც მსუობა,
გათეთრდებოდი ასეთ ყოფაში,
აღარ გექნება ძველი მხნეობა.
დარდი და ფიქრი გაწევს ლოდივით,
ცრემლი გისველებს მადლიან თვალებს,
იქნებ დაგჭირდეს დიდხანს ლოლინი,
მაგრამ იქნება მიხილო მალე.
რა ვქნა? ასეთი მქონია ბედი,
შორს გადამავლო ცხოვრების ტალღამ,
არ დამიკარგაყს თუშცა იმედი,

77. გიორგი ლოღუა თავის სამუშაო
ოთახში.

მაგრამ კიგრძენი უნისო დადლა.

შორს წაუღიეარ დღეების სრბოლას,
აღარ ვარ ქართულის მთა-ბართან ახლოს,
ვიცი, გადვიტან ამ სასტიკ ბრძოლას,
რომ დაუბრუნდე და შენ ვედარ გნახო?!"

უცხო ქვეყნის პეიზაჟის ხატვის დროსაც კი (ლექსი „ნის-
ლი“) პოეტი ისევ მშობლიური ბუნების მოგონებებით საზ-
რდოობს და უპირატესობას მაინც მას ანიჭებს:

„ეს მიდამო კოლხეთისას არ ჰგავს,
არსად მთები, არც ქოხები ისლის,
მაგრამ მაინც მაალებს და მდაგავს
მინდორ-ველზე გაფენილი ნისლი.
თეთრ ქულებად დაპენტილო ნისლო,
რათ ატოკებ სნეულ გულის კარებს,
გადამძალე და იქნება ჭფიქრობ,
შენ მოგიძღვნი ამ პატარა აწყარებს.
არ დაგიტმობ ერთ პატარა მარცვალს,
არც სტრიქონთა ციაგსა და ნათელს,

და თუ გულში რამე გრძნობა ჩამრჩა,
ვანაცვალებ საქართველოს სახელს!”

მართალია, არცერთ საქებად სიტყვას არ იშურებს პოეტი
ფრანგული მდინარე რუდლინის ხეობის სილამაზის შესამო-
ბად, მაგრამ ბოლოს მაინც „უპოვის“ ერთ მთავარ ნაკლს:
„არ არის წყალი ქართულიო“. აი, ეს ლექსიც:

„ჩამორბის, ჩამოწანწკარებს,
სირბილთ გულგათანგული
ხმაურით ხეებს ახარებს
ლოდებზე ჩამოქაფული,
მორბის და დაღლას არა გრძნობს
ბროლის ქაფქაფა დაწება,
შეგხედება, გზას კვლავ განაგრძობს,
ვიდრე ზღვაში არ ჩაწება.
რუ იყო, ნაკადულია
ირბენს — გახდება მდინარე,
დიდი გზა გამოუვლია
არა ყოფილა მდინარე.
ბობოქრობს, ქაფი ედება
ლოდიდან ლოდზე გორდება
არც კვდება, არცა ბერდება,
ბავშვობაც არ აგონდება,
ხან გზის პირს გაუნაფარდებს
ხან ხევი ჩანთქავს უძირო,
სცდილობს ტალღებად ავარდეს,
რომ ეარდებს ახლოს უცქიროს.
მთაში შობილი, მთის შვილი
შლეგია, ლადი მძვინვარე
არ დაიღლება სირბილით
მთებიდან ჩამომდინარე,
უძღერის მთებს და მზეწვიებს,
დახაესულ ლოდებს ედება,
რა დროსაც გინდა, ეწვიე,
გულდიად შემოგებება,
წერიალა ჰანგით გაგართობს
ლოდებზე ჩამოქაფული,

მაგრამ არ ძალუძს დაგათროს,
არ არის წყალი ქართული!"

გაუხუნარი პოეტური საზომითა და გაუცეციელი რითმებით
ჟურთორი ორიგინალურად გადმოგვცემს თავის ლექსებთან და-
მოკიდებულებას:

„როცა ჭექა-ქუხილი
ღრუბლებს პირქვე ამხობს,
როცა წვიმა თქრიალით
ჩამორეცხავს ხევებს,
როცა მძლე სტიქიონი
ჯველას გაახეებს,
მე ლექსს ვეაღერები,
რომ ვერაფერს მნახოს!"

სულის შემძვრელია ლექსი „თუ ცრემლი მაღრჩობს, როგო-
რღა ვწერო?“, რომელშიც სამშობლოს შესვენებს მოწვეტილი და
უცხოობაში დატყვევებული პოეტი მუზის ცდუნებისგან თავის
დაღწევას ცდილობს:

„მე პოეტი ვარ და უნდა ვწერო, —
ასე მქარნახობს ცა და ბუნება,
მაგრამ ტყვედ მყოფმა, როგორ ვიმღერო?
რამ ამადვენოს მუზის ცდუნებას,
რამ დამაღიწყოს სკედა-ნაკარი
ჩემი ლამაზი ტურფა მამული,
ჩემი სამშობლო ნათაედაგარი,
მგლოვიარე და შზე-დაკარგული.
რამ დამაღიწყოს თერგის წკრიალი,
ბადაგით სავსე ქარვის მტკვნები,
ან კერის პირას ცეცხლის ციალი,
ბაბუს ზღაპრები, ჭინკა, დეკები...
რამ დამაღიწყოს დედის ბაგენი,
ჩემი ბავშვობის ტკბილი სიზმრები
და ოცნებები... შეჰინდა რამდენი
(მათი ფერშლილობას თუ ეკლირსები?)
რამ დამაღიწყოს ის ქარტყილი,
რომელსაც მოჰყვა ბედშავი დღენი,
დაურჩიით ხერხესალ-გადატეხილი

სამშობლოს ბუდე და მისი ძენი.
და ჩემი ჩანგი მიტომ ღუპდება,
რომ იგრძნო ამდენ ვარამით დაღლა,
ვიდრე სამშობლოს დაუბრუნდება
კიდევ მოუწევს ცრემლების დაღერა.
ქარავენს მოვწყდი ობოლი წერო,
ვიცი, არ ძალმიძს შინ დაბრუნება,
თუ ცრემლი მადრჩობს, როგორღა ეწერო
და როგორ ავყვე მუზის ცდუნებას?“

როგორც მართალ, ჭეშმარიტ შემოქმედს შეპყრის,
გ. ლოლუამ იცის საკუთარი ლექსის ნამდვილი წონა და ფასი:

„ლექსი ჰქვია, სტრიქონების სარდალი
ყოყინაა! მოწოდება ბრძოლისა,
კამკამაა, როგორც ცა ნაადრადლი,
როგორც სხივი გამჭირვალე ბროლისა.
ხან ზამთარში მზეს მომიტანს მაისის,
ხან მაისში გაშლილ ვარდებს დაათოვს,
შუადღისას ბინდს მოჰბურავს დაისის
მზის სხივებზე მოჩახჩახე მადათოვს.
უენოა, მაგრამ განა მუნჯია
ან უსახო, უფერული ქმნილება,
უცხოეთში ჩემი ეთიმ გურჯია
ამ სიტყვაში გრძნობის გაღმილება“.

გალაქტიონის პოეზიის მიმდევრობასა და თაყვანისცემას
ააშკარავებს გ. ლოლუას კიდევ ერთი ლექსი „მე, ღამე და
„მე და ღამე“:

„შუა ღამე გაღიწვერა, ცაზე მთვარე არსად სჩანდა,
შუა ღამე დაბანაკდა ჩემს სახლის წინ ქუჩაბანდთან,
ძილი გატყდა, ამდენ ფიქრებს დავემონე თუ ვეწამე,
თუ უძილოთ ვტეხავთ ღამეს მე, ღამე და „მე და ღამე“.
„მე და ღამეს“ ვიმეორებ მეთათსჯერ, იღუმალად,
მინდა მუდამ ღამე იყოს, გულით მინდა არ დავმაღავ,
მაგრამ ვიცი, ვერას ვიზამ, ასრულდება უფლის ნება,
დრო გაირბენს, საათები მოგიტანენ გათენებას“.

1918 წლის 26 მაისი, — საქართველოს დამოუკიდებლობის
გამოცხადების ისტორიული დღე („საპურობილედან ამირანის
დახსნა“), — გ. ლოლუას პოეტური შთაგონებაა:

„შენ დაიბადე მაისში, როცა
 თბილისში ვარდებს ჰქონდათ ვარდობა,
 სულ სხეა ციალი ჰქონდა იმ დროსაც,
 რომ კუშტ მყინვარე ყინულს ადნობდა.
 სიო არხვედა დახუნძლულ ხეხილს,
 სისხლი შეიშრო უტეხ ყამირმაც,
 ფრთები შეესხა ფრთამალი მერცხლის—
 საპყრობილედან დახსნის ამირანს.
 მზე ამოვიდა ჩახჩახა, თბილი,
 თავი დაეხსნა ღრუბლის ჩეროდან,
 ცისკარს მოჰქონდა სურნელი დილის,
 შენ მღეროდი და გულიც მღეროდა“.

სამწუხაროდ, ხანმოკლე აღმოჩნდა საქართველოს თავისუფლება. 1921 წლის თებერვალში შემოჭრილმა „უცხო, აჟმა აჟთარმა“ წარგეტაცა იგი:

„ერთ დღეს, თებერვლის სისხლამი დილით
 მოგვეჭრა უცხო, ავი აჟთარი,
 შენს ცაზე ქუფრი დაბინდდა ჩრდილი
 და შენს მიწაზე ისევ — ზამთარი.
 მას შემდეგ ბევრმა დღემ ჩაიარა,
 ცრემლში ჩაიდრჩო ქართლი, ოდიში,
 ისევ გაწუხებს ძველი იარა
 და გაზაფხულის ხარ მოლოდინში“.

თუმცა „შავი დღე“ დაუდგა სამშობლოს, პოეტი მაინც არ კარგავს იმედს, რომ „გაუა ზამთარი“, გაზაფხული კვლავ მოგვითანს „მაისის ვარდებს“:

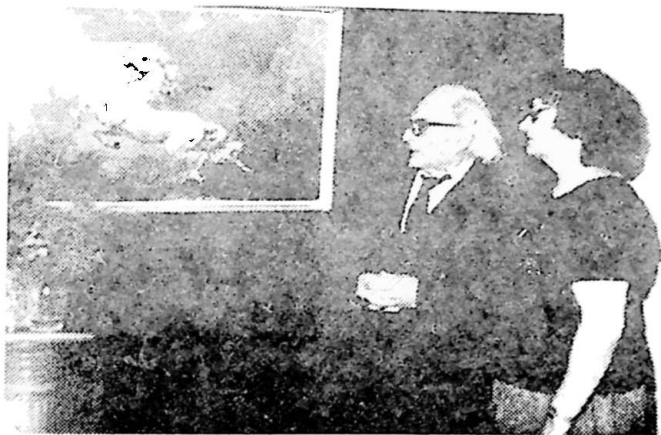
„იმ შავ დღეს, მახსოვს, აღმოგვიყვდა კენკსა
 შენს შვილებს, შენ ცას, მთებს ფერებ-
 მიხდილს,
 მაშინ შეეფიცეთ და ვიბრძვით დღესაც,
 მკედრეთით რომ აღსდგე ბრძოლით და
 სისხლით.“

ვიცი, რომ გველი და კიდეც გწამდეს
 ცა წარბებს გახსნის, გაუა ზამთარი.
 მოუვალთ, მიგიტანთ მაისის ვარდებს
 და მზეც გეწვევა ნაკიაფარი!“

საუბედუროდ, ვერ ჩამოიტანა სამშობლოში „ქაისის ვარ-
დები“ უკურნებელი სენით შეპყრობილმა პოეტმა. 1990 წლის
21 დეკემბერს, საღამოს. შეწუდა გიორგი ღოღლუას მკაცრად
შორეულ კანადაში, ქალაქ კამილტონში.

ეს სამწუხარო ამბავი ტელეფონით ისევ გივი კობახიძემ მა-
ცნობა ვაშინგტონიდან. ხოლო ქ-ნმა ბერტა მატკაჟამ ასეოთი რამ
შიამბო გიორგი ღოღლუას სიცოცხლის უკანასკნელი წუთების
შესახებ:

„სიკვდილის წინ თავის მეუღლეს (რომელიც იტალიელია
და ქართული არ იცის) თურმე სულ ქართულად ელაპარაკე-
ბოდა. ტკივილებისგან სასტიკად შეწუხებული, დამაყუჩებელი
წამლებით გაბრუებული. სთხოვდა მეუღლეს, რომ ქართულად
ელაპარაკა, არ უნდოდა სხვა ენის გაგონება. ასე დალია
სული სიტყვებით: „მხოლოდ ქართულად შელაპარაკეთ!“...

78 ლადო სააკაძე და მისი მეუღლე თავის ნახატთან „თავისუფლება“.

ლადო სააკაძე

მხატვარ ლადო სააკაძის სახელი პირველად გაუიგე ეიქტორ ნოზაძის რედაქტორობით ბუენოს-აირესში გამოშვებულ ჟურნალ „მამულში“ 1951 წელს დაბეჭდილი შენიშვნიდან: „ერე-ბული „მამული“-ს პირველი სათაური გაკეთებულია მხატვარ ლადო სააკაძის მიერ“ (იხ. „მამული“, ბუენოს-აირესი, 1951, № 1, გვ.32).

ამის შემდეგ, ნიუ-იორკში, 1957 წელს ბატონ გივი კობახიძის მიერ გამოცემულ ჟურნალ „ერებულში“ გ. მახვილაძის ხელმოწერით გამოქვეყნდა მომცრო წერილი „მხატვარი ლადო სააკაძე“. აი, ისიც:

„მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ ძველად გარდმოხვეწილ ქართულ ემიგრაციას ბევრი ახალი წევრი შეემატა: ესენი არიან ე. წ. ახალი ემიგრანტები, რომელნიც, რასაკვირველია, ახალ ემიგრანტებად უკვე აღარ ჩაითვლებიან: საზღვარგარედ ხანგრძლივად ყოფნამ იმდენად „დააძველა“ ისინი! ამ ახალ შემომატებულ ქართველთა შორის ბევრი ნიჭიერი ყმაწვილი აღმოჩნდა, რომელთა გონებრივ განვითარებას ნორმალურ პირობე-

მამული

საბჭოთა კავშირი

№ 1

მარტი 1954 წ.

KAMULI — LA PATRIA

REVISTA GEORGIANA DE HISTORIA Y LITERATURA

Director: Dr. VICTOR NOVAKSE

Calle 5125 - Escañada 5125 BUENOS AIRES

79. ჟურნალი „მამული“, ბუენოს-აირესი, მხატვრული გაფორმება
ლ. სააკაძისა.

ბში შეეძლო ნამდვილი და საამაყო შედეგი გამოეღო. ბევრმა, ასე თუ ისე, მოახერხა თავისი ნიჭისათვის ფრთები შეესხა, მაგრამ ბევრს ბელმა არ გაუღიმა, გარემოებამ და პირობებმა ხელი არ შეუწყო და მისი ნიჭი უნაყოფოდ ჭკნება უსამშობლობაში. ზოგიერთმა ნიჭიერმა ყმაწვილმა შოკლე ხნით გაიყვანა ქართული ემიგრაციის რიგებში და შემდეგ თვალს მიეფარა... არაფერ უწყის მისი ბელი... ერთი ახალგაზრდა ნიჭიერი მხატვრის შესახებ ამ ათიოდე წლის გაგონილი მქონდა მგოსანი გიორგი გამყრელიძისაგან. ესაა ამ წერილის სათაურში ნახსენები ლადო სააკაძე. ერთხელ, რამოდენიმე თვის წინად, გიორგი გამყრელიძეს ერთ-ერთს მისდამი მიწერილს ჩემს წერილში შევეკითხე ლადო სააკაძის შესახებ, სად არის, როგორ და რას იქმს. მგოსანმა მიპასუხა, რომ ახალგაზრდა მხატვარი სამხრეთ ამერიკის რომელიღაც რესპუბლიკაში უნდა ცხოვრობდესო, მაგრამ სხვა რამ ცნობა მას არ ჰქონია. სამაგიეროდ, გიორგი გამყრელიძემ ჩვენის თხოვნით მოგვაწოდა ლადო სააკაძის მიერ შესრულებული რამოდენიმე სურათი. რომელთაგან ორს ქვემოთ ვაქვეყნებთ. როგორც მგოსანი გ. გამყრელიძე გვაუწყებს, ლადო სააკაძეს დაუხატავს მრავალი სურათი მისი - გ. გამყრელიძის სხედასხვა ლექსების შინაარსის მიხედვით. ამგვარად, მისი სურათები წარმოადგენენ მგოსანი გიორ-

80. „სამი რაინდი“,
ნახატი ლ. სააკაძისა.

გო გამყრელიძის შემოქმედების დასურათებას. მაგალითად, ლ. სააკაძის ნახატი „სამი რაინდი“ წარმოადგენს გ. გამყრელიძის ლექსის — „ზღაპარი შავი ზღვის პირად“ — ერთი ეპიზოდის დასურათებას; აგრეთვე, მეორე სურათი — „მზის ჩასვლისას“ — წარმოადგენს გ. გამყრელიძის იმავე სახელწოდების შაირის ილუსტრაციას და სხვა. ლადო სააკაძეს, რომელიც აქამდე 38-40 წლისა უნდა იყოს, დაუმთავრებია თბილისის სამხატვრო აკადემია. მისი სურათები თბილი, ტკბილი მშობლიური განწყობილებისაა, რომლებშიც ყუექტი და ოცნება სჭარბობს მშრალ რეალიზმს. ამიტომ ლადო სააკაძის სურათები უფრო რომანტიულია, ვიდრე რეალისტური. დეტალებში მისი სურათები შეიძლება სუსტი მოეჩვენოს მნახველის თვალს, მაგრამ რომანტიზმი დეტალებში ხომ თითქმის მუდამ სუსტია?! სიძლიერე და ღირსება ლადო სააკაძის მხატვრობისა სწორედ მისი რომანტიულობაა. იგი უმთავრესად ხატავს რომანტიულ მშობლიურ თემებზე და არის აგრეთვე კარგი პორტრეტისტიც. სამწუხაროდ, მისი ადგილსამყოფელი ვერ გაეარკიეთ, რომ ხმა მიგვეწვდინა და მისგან ახალი ნახატები მიგვეღო. შესაძლებელია, როგორმე ეს კრებული მოხდეს მის ხელში და თუით გამოგვეხმაუროს?!“ (გვ. 116-117).

17. გ. შარაძე.

ამ რამდენიმე ხნის წინ, როცა ამ წერილს გავეცანი და 1989 წელს გაზეთ „ახალგაზრდა კომუნისტშიც“ გადავბეჭდე, მაშინ არ ვიცოდი, თუ გ. მახვილაძე და ლადო სააკაძე ორივე ფსევდონიმი იყო, და როგორც შემდეგ გამოირკვა, მათი ნამდვილი გვარ-სახელი თურმე გივი კობახიძე და ერასტი იაშვილი ყოფილა. აი, როგორ მოხდა ეს:

ჯერ იყო და, თბილისში გავიცანი ქ-ნი ეთერ ჭეიშვილი — არგენტინაში მცხოვრები აწ უკვე განსვენებული ქიმიის პროფესორის ლეო ჭეიშვილის (თამარ და აკაკი პაპაყვების სიძის, ტურფა პაპაძის მეუღლის) და, რომელმაც მიახრა, რომ თქვენს პიერ გამოქვეყნებულ წერილში მოხსენიებული მხატვარი ლადო სააკაძე სინამდვილეში ერასტი იაშვილია, რომელიც ბუენოს-აირესთან ახლოს — ლომას დე სამორაში, ჩემი ძმის მეზობლად ცხოვრობს, ჰყავს არგენტინელი მეუღლე — აიდე და მისგან ერთი ქალიშვილი — პატრიცია. აქ საქართველოში მას ომში წასვლამდე დარჩა მეუღლე, ორი ქალიშვილი და ახლა უკვე შვილიშვილებიც ჰყავს. ამასთან ქ-ნმა ეთერ ჭეიშვილმა ლომას დე სამორადან 1990 წლის 30 იანვარს მისთვის გამოგზავნილი ერასტი იაშვილის (იგივე ლადო სააკაძის) წერილიც მიჩვენა, რომელიც ბევრ საინტერესო ცნობას გვაწოდის მის ცხოვრებასა და შემოქმედებაზე. მხატვარი წერს:

„...აქ [არგენტინაში] საერთოდ ძალიან ძნელია იმოქმედო ნორმალურად ხელოვნებაში. გონებრივი დონე დაუჯერებლად დაბალია. კარგი მხატვრები, ვისაც საბედნიეროდ გააჩნია გზის ფული, გარბიან სხვა ქალაქებში, — აქ სიმშვილის მაგივრად იქ მიღწევები აქვთ. ჩემი ცხოვრების მრავალ შეცდომათა შორის არის ერთი შეცდომა — მეტად და მეტად არასაპატიო: ორჯერ დავაპირე წასვლა არგენტინიდან და ორჯერვე გადავდე. ეს იყო უსასტიკესი დასჯა საკუთარი თავისა. აქ ცხოვრების პირობები არ უმჯობესდება. პირიქით, ვართ ხანგრძლივ, ღრმა და სახიფათო კრიზისში, ქურდობა და მკვლელობა ხომ უსახდეროდ იზრდება. ღია, ასეთ პირობებში ძლივს მოვახერხებ რაღაცის გაკეთება — ფერწერაში. მაგ., სურათს, რომლის ფოტოც თქვენა გაქვთ, ჰქვია „თავისუფლება“, ფაქტიურად ილუსტრაციაა ბართაშვილის მერანისა: თეთრი ცხენი, სიმბოლო თავისუფლებისა და მშვიდობისა, გაურბის ბნელ ძალებს, რომლებიც უკან

81. „შის ჩახვლისას“, ნახატი ლ. სააკაძისა.

მისდევნ და სვედიან კი შავი ყორანი, წინ კი იხსნება მოღუ-
შული ცა და სჩანს თეთრი მტრედი. არ ვიცი თუ ფოტოზე
შესამჩნევია ეს დეტალები. ეს სურათი იყო გამოფენილი გალე-
რია ოლიეკრ-ში პიროვნულ გამოფენაზე და იქ გაიყიდა. ამჟა-
მად არის ქაღაქ რანელაძე-ში. მეორე სურათს პეკია „SOS“.
აღამიანის მოღვმა ანდა კაცობრიობა რომ სთხოვს უზენაესს
გადარსენას განადგურებისაგან. სამწუხაროდ აღარ დამრჩა
ფოტო-სურათი ამისი, ისე აგიწერთ სიტყვიერად. პორიზონტზე
სჩანს ატომური ბომბი, წინა პლანზე განადგურებული ოჯახი,
ბაბა, დედა და შვილი, რომელთაგანაც აღიმართება სულები,
რომელნიც კმნიან აგელოზს საყვირით გაღებული ცის ფონზე.
ეს სურათი კი გაიყიდა გალერია მარკესინი-ს პიროვნულ გამო-
ფენაზე. ეხლა კი არის ქაღაქ პოსადა-ში. შეიძლება გიშოვო
ფოტო. მაშინ გამოგიგზავნით და უფრო გასაგები იქნება. მესამე
ე. წ. სერიოზული ნამუშევარი არის მონსენიორ შელ-ის პორ-
ტრეტი (ლომას დე ზამორას ყოფილი არქიუპისკოპოსი). დაწვე-
რე სამი პორტრეტი: ერთი არის ლომას დე ზამორას კათედრა-
ლში, მეორე — ტექნიკურ სკოლაში „ხოზე ბონიფასიო“-ს სა-
ხელობისა, და მესამე აქვს ფოტო-ვეროპას. რასაკვირველია, ეს
ნამუშევრები შესრულდა ფოტო-სურათიდან.

მონსენიორ შელ-ის გარდაცვალების წლისთავზე (რამდენი
წლის არ მახსოვს) აკურთხეს ეს პორტრეტი. ამ რელიგიურ ცე-
რემონიას დავესწარი მეც.

ორი ქალიშვილი. საღოშე და გულნარა (ექიმი). ბევრ რამესე ვილაპარაკეთ, მაგრამ მე მაინტერესებდა მხატვარ ლადო სააკაძის ამბავი. თურმე ძალიან ახლოს იცნობენ და მათთან ახლოსაც ცხოვრობენ ავადმყოფობს, დიდ გასაჭირშია. ახლა პენსიასეა გასული, მაგრამ ნაწილობრივი დროით მაინც მუშაობს თურმე ერთი გერმანელის შუშის ქარხანაში. შუშას მხატვრულ დეკორაციებს უკეთებს. მარაღი ყოფილა ის, რომ მისი ნამდვილი გვარი იაშვილია, სახელიც მითხრა: ერასტო. ერასტო იაშვილი. მამა მღვდელი ჰყოლია, კახეთში გაუმწყესებიათ მღვდლად და ერასტო იქ დაბადებულა. შვიამ სოფლის სახელი ვერ გაიხსენა, ვკითხაო. ფილტვების სისუსტე აქვს და გულნარა მკურნალობს და უვლისო. ამ ბოლო ხანებში მიუღია ცოლის გარდაცვალების ამბავი. კახეთში ჰყოლია ცოლი, შვილები და შვილიშვილები. ბოლო დროს გაუბამს მიწერ-მოწერა ოჯახთან საქართველოში, მაგრამ წერილებს იშვიათად იღებსო. თურმე თავს ირჩენდა დიდი, ცნობილი მხატვრების ნახატთა გადახატვით (რეპროდუქციით), მათ ჰყიდდა, თვითაც ხატავდა. უმთავრესად, პეისაჟებს (ფრანგულს, იქ ყოფილა ნაცხოვრები) და არგენტინისას, ასე ქართულსაც. რამოდენიმეჯერ მოაწყო თურმე გამოფენა და კარგი გამოხმაურება მიიღო. აქვს ქართული ცხოვრებიდან სურათები. ძალიან კარგი და კეთილი კაცია. ახლა 72 წლისააო (ასე ჰგონია შვიას). (სინამდვილეში კი 75 წლის გახლავთ, გ. შ.). მოსწერეთ წერილი ჩვენი მისამართით და ის უსათუოდ გიპასუხებთო, თვითონ მოგაწოდებთ ცნობებს თავის თავზე და თავის ნახატებზეო. ძალიან გაუხარდებოა. — ჩვენგან თხუთმეტი ბლოკის მოშორებით ცხოვრობსო, მალე მივაწოდებთ თქვენს წერილს და რასაც კი გამოგზავნითო, — მითხრა შვიამ”.

ასე ამთავრებს დღიურში თავის ჩანაწერს ბ-ნი გივი კობახიძე ქ-ნ შხია პაპავას ნაამბობის თაობაზე და იქვე ურთავს შენიშვნას:

„ლადო სააკაძის ორი სურათი მე გამოვამკეფენე ჩემს „კრეზულში“ 1957 წელს, ნიუ-იორკში. ჩემს მოკლე წერილთან ერთად. მისი ნახატები მომცა გუგული გამყრელიძემ. მიუნხენში გადასახლებისას (1972 წ.) საჩუქრად დამიტოვა. კრასი სურათი ვერ ვიპოვე („სამი რაინდი“). იქნებ, გუგულიმ წაიღო, ძალიან

უყვარდა. ჩემი „ერებული“ საქართველოში ცნობილი გახდა „ახალგაზრდა კომუნისტმა“ ჩემი წერილი და ლადოს ორი ნახატი გადაბეჭდა (ჩემს პუბლიკაციას გულისხმობს, გ. შ.). მათ სხვა არაფერი იციან. ჩემი ახალი შიკვლევა კი მათთვის სასიამოვნო სიურპრიზი იქნება“.

ბატონმა გივი კობახიძემ ლადო სააკაძის (ერასტი იაშვილის) რამდენიმე ნახატი მე მისახსოვრა, რომელიც ჩვენი ხელოვნების მუზეუმს გადაეცემა...

მე. გიორგი გაბლიანი.

**გიორგი ნაკაშიძე, გივი გაბლიანი,
ვალერი ვეზრელი, ლეო ჩიქოვანი,
ჰეგი ბალაშვილები, ალექსანდრე
სულხანიშვილი და... სხვები**

ამერიკაში ჩასვლისას დიდ იმედებს ვამყარებდი პროფესორ გიორგი ნაკაშიძესთან შეხვედრაზე, რომელიც ნიუ-იორკში ცხოვრობდა. მან განსაკუთრებული ამაგი დასდო ჰარვარდის უნივერსიტეტში დაცულ დამოუკიდებელი საქართველოს მთავრობის არქივის მეცნიერულ შესწავლასა და კატალოგის შედგენას. გ. ნაკაშიძემ თავისი ხანგრძლივი, ას წელს მიტანებული, სიცოცხლის მანძილზე უმწიკლო პატრიოტული და მეცნიერულ-პოლიტიკური მოღვაწეობით გამორჩეული ავტორიტეტი და პატივისცემა დაიმსახურა ქართულ ემიგრაციაში... ჩემი მასწავლებელი აკადემიკოსი ალექსანდრე ბარამიძე მას

ჯერ კიდევ უმაწვილობაში. ხაშურში სწავლის დროიდან, იცნობდა და როგორც არაერთი სკოლაში უამბუნია ჩემთვის, გ. ნაკაშიძეს დიდი როლი უთამაშნია მის თბილისში ჩამოყვანასა და უნივერსიტეტში შესვლის საქმეში. 1922 წელს, სხვა 60 ქართველ პოლიტპატიმართან ერთად, გ. ნაკაშიძე ბოლშევიკებმა მეტეხის ციხიდან საზღვარგარეთ გაასახლეს და მას შემდეგ მას საქართველო არ ენახა. ამიტომაც იყო, რომ ბატონმა ალექსანდრემ მთხოვა, თან წამელო და მადლიერების ნიშნად გ. ნაკაშიძისათვის გადამეცა მოკითხვის ბარათი და თავისი რამდენიმე წიგნი გულთბილი საავტორო წარწერებით... მაგრამ თურმე წინ სამწუხარო ამბავი შელოდა: ბატონი გიორგი ნაკაშიძე რამდენიმე კვირის გარდაცვლილი დამხვდა და ქართულ სათვისტომოს იგი ნიუ-იორკის მახლობლად დაეკრძალა. როგორც მოგვიანებით გავიგე, პროფესორ გიორგი ნაკაშიძის არქივის და წიგნების ნაწილი ნიუ-იორკში მცხოვრებ 80 წელს გადაცილებულ, მაგრამ ჯერ ისევ მხნე ძველ ქართველ ემიგრანტს ბატონ ბონდო კეკელიას ჰქონდა თავის საკუთარ სახლში გადატანილი. გულმა არ მოძითმინა, მივედი მასთან და მასპინძლის თავაზიანი ნებართვით გავეცანი განსვენებული პროფესორის ხელნაწერებსა და წიგნებს, ხოლო პროფესორ გიორგი ნაკაშიძის უნახაობა იმით ავინახლავრე, რომ აკადემიკოს ალექსანდრე ბარამიძის ბარათი და საჩუქრად მიძღვნილი წარწერებიანი წიგნები, თითქოს ცოცხლისთვის გადამეცა, მაინც ადრესატის არქივში ჩავტოვე. დაე, მომავალმა თაობებმა იქ იპოვონ სამოცდაათი წლის წინ გაწყვეტილი მეგობრობის სევდიანი ფურცლები!

...გულწრფელად გეტყვით, რომ ლეგენდარული გივი გაბლიანის ნახვა თბილისიდან ოცნებად მქონდა გადაქცეული. ეს რომ აკაკი ძიძიგურმა გაიგო, მითხრა, ჩვენი მამები — ვგნატე გაბლიანი და ვარლამ ძიძიგური ახლო მეგობრები იყვნენ და ოჯახებითაც ახლოს ვიყავითო. ამის დასტურად საოჯახო ალბომიდან გივი გაბლიანისთვის გადასაცემად ძველი ფოტოსურათი ამოიღო, თან, ჭაბუკობისდროინდელ მეგობრისთვის მიწერილი ბარათი დაურთო. როცა ვაშინგტონში ჩასულმა ბატონ გივი კობახიძეს ეთხოვე გივი გაბლიანთან დაკავშირება, გაირკვა, რომ იგი სააგარაკოდ იყო წასული. ძლიერ დამწყდა გული... მაშინ ფოსტით ადრესატს ძიძიგურისეული ნობათი გაეუზზავ-

ნე. რამდენიმე დღის შემდეგ ჩემს ბინაზე ტელეფონის ზარი გა-
ისმა: სასიამოვნო ტეპბრის ხმის მქონე მამაკაცი გივი გაბლია-
ნად გამეცნო. მოულოდნელობისაგან დავიბენი... ბატონმა გი-
ვიმ ბოდიში მომიხადა, რომ ამჯერად ვერ მოხერხდა ჩვენი შე-
ხვედრა, თან მადლობა გადამიხადა ფოსტით მიღებული სასი-
ამოვნო სიურპრიზისათვის, მოიგონა შოთა და აკაკი ძიძიგუ-
რებთან გატარებული ჭაბუკობა, გამომკითხა სამშობლოს ამბე-
ბი... კიდევ უფრო მოულოდნელი იყო ჩემთვის ბატონ გივი გაბ-
ლიანის მეორე სატელეფონო საუბარი: მე თქვენს შესახებ ცოტა
მეტი გავიკითხ-გამოვიკითხო, — საყვედურის კილოთი მეუბ-
ნება უცებ ბატონი გივი, — და თუ არ გეწყინებათ, ერთი ფრიად
სერიოზული შენიშვნა უნდა მოგცეთ: თურმე თქვენ ძალიან
ბევრს მუშაობთ და მე, როგორც ექიმი, გირჩევთ, ჯანმრთელო-
ბას აქედანვე გაუფრთხილდეთ!

ცრუ თავმდაბლობის გარეშე უნდა გითხრათ, რომ სიკვდი-
ლამდე არ დამავიწყდება ეს სიტყვები!

...ვალეიკო მკერელი (ფსევდონიმის გამელაგების უფლება
არ მომცა!) რადიოსადგურ „ამერიკის ხმის“ ქართული რედაქ-
ციის უძველესი თანამშრომელია. ერთგული გერმანელი მეუ-
ღლე დიდი ხანი არაა, რაც გარდაეცვალა. ცხოვრობს მარტო,
ვაშინგტონის გარეუბანში, ულამაზეს ეზო-კარიან საკუთარ
ორსართულიან სახლში, სადაც სამშობლოს ნოსტალგიითა და
ცხოვრების ერთგული მეგობრის დაკარგვით გამოწვეულ ორმაგ
სევდა-ნაღველს დაუსადგურებია!...

არ გაინტერესებთ როგორ მოვხვდი ამ სახლში?

პირველად ბატონი ვალეიკო მკერელი „ამერიკის ხმის“ ქარ-
თულ რედაქციაში გავიცანი. თითქმის შეიდგურ მომიხდა „ამ-
ერიკის ხმით“ გამოსვლა და ყოველი მისვლისას ჩვენ ერთმა-
ნეთს ვხვდებოდით რედაქციის ვრცელ ნათელ ოთახში, რომ-
ლის ერთი კუთხე თავისი სამუშაო მაგიდითა და კომპიუტერით
მუდამ ეკავა ბატონ ვალეიკოს. იგი წყნარი, მორიდებული და შე-
იძლება ითქვას, მორცხვი კაცია. ბევრს მეკითხება საქართვე-
ლოზე, ენატრება მშობლიური აფხაზეთი, გულისტკივილით
იგონებს: ისე წამიყვანეს სრულიად ახალგაზრდა იმ საბაკელ
ოშში, რომ თბილისის ნახვა ხეირიანად ვერც კი მოვასწარიო!
მერე ომი, ტყვეობა, იქიდან თავის დაღწევის შემდეგ ამერიკა:

ნიუ-იორკში თანამშრომლობდა გაზეთ „ქართულ აზრში“, რომელსაც დიმიტრი (მიტო) სინჯიკაშვილი რედაქტორობდა, მაგრამ მისი მთავარი სამუშაო მაინც „ამერიკის ხმა“ გახლდათ, რომლის მეშვეობით ეთერში ყოველდღიური კონტაქტი აქვს სამშობლოსათან, თანამემამულეებთან... 18 აგვისტოს დამირეკა და მითხრა, საქართველოში მრავალპარტიული არჩევნები დანიშნესო, ხოლო 28 აგვისტოს დილაადრიან კვლავ ტელეფონით შემატყობინა — თბილისში ლენინის ძეგლი ჩამოაგდესო!...ერთხელ შემომჩივლა: სახლში ერთი სიმღერის ჩანაწერი მაქვს, ჩემთვის უცნობი ქართველი ახალგაზრდა ქალი ისეთ საოცარ სიმღერას მღერის საქართველოზე, რომ უცრემლოდ ვერ ვისმენ, ტანში მჭვალავს, შიგ გულში ისარივით მხვდება, ოღონდ, სამწუხაროდ, აქაურებიდან ვერავინ ცნობს ამ მომღერლის ხმას. ძლიერ დამავალებთ თუ გამოძებნით როგორმე ცოტაოდენ დროს, შინ მეწვევით და დამეხმარებით ამ მომღერლის გამოცნობაში, მე მას ვეთაყვანებო!

გამოგიტყდებით, ბატონ ვალიკოს შეწუხებას და სახლში სტუმრობას ისედაც ვაპირებდი, რადგან ნიუ-იორკში 60-70-იან წლებში დ. სინჯიკაშვილის რედაქტორობით გამოშვებულ გაზეთ „ქართული აზრის“ რამდენიმე ეგზემპლარის ჩუქებას შემპირდა (ნაწილი ამ გაზეთის ნომრებისა მიუნხენიდან ბატონ ილია კუჭუხიძისაგან მქონდა წამოღებული!); ახლა ამას ახალი საბაბი დაემატა და... 13 სექტემბერს უკვე ბატონ ვალიკო მეგრელის სახლში ვიყავი! შეპირებული „ქართული აზრის“ საკმაოდ სქელი დასტა რომ გადმომცა, მასპინძელმა მითხრა, — ახლა ის ქართული სიმღერა მოვისმინოთო! ჩართო თუ არა მაგნიტოფონი, მაშინვე ვიცანი თამარიკო გვერდწითელის ხმა: იგი მღეროდა თავის განთქმულ „მრავალეამიერს“. მხერა მასპინძლისკენ გავაპარე: მის თვალებზე ცრემლები ბრწყინავდა!...

„ამერიკის ხმის“ ქართულ რედაქციაში სხვა თანამშრომლებიც გაიცანია: ბატონ შოთა საღირაშვილზე სულ თავში უკვე ვრცლად ვისაუბრეთ. აქვე არიან მუდამ მომღიმარე, კეთილგანწყობილებიანი ეთერ ფიჩხაძე, თეო ჯაფარიძე, მიხეილ ფოფხაძე, გოგი თოფურიძე, ლეო ლევინი... მანანა ჯინჯიხაშვილი, ნიუ-იორკელი კორესპონდენტია და იქ ვნახე, როდესაც 9 სექტემბერს ქართული სათვისტომოს მიერ 1924 წლის აგვის-

ტოს აჯანყებისადმი მიძღვნილ საღამოს ღმრთისწარის ნიუ-იორკში. დიდი ხანი არაა, რაც „ამერიკის ხმაში“ აღარ მუშაობენ ლალი შიუკაშვილი-ერისთავი (ახლა ბეილის გეარზეა) და ნოდარ ჯინჯიხაშვილი (სხვათა შორის, ჩემი უნივერსიტეტის-დროინდელი მეგობარი, რომელსაც, სამწუხაროდ, ვერ შევხვდი). გივი კობახიძე, მართალია ამჟამად პენსიაზეა, მაგრამ თითქმის დღე არ გავა, რომ რედაქციაში არ შემოიაროს და თავისი დიდი გამოცდილებით, სიტყვით თუ მასალით არ გაახაროს და არ გაამხნევოს რედაქციის თანამშრომლები. ერთხელ ბ-ნმა გივიმ „ამერიკის ხმის“ მიერ ჩემთან გამართულ „მრგვალ მაგიდაშიც“ მიიღო მონაწილეობა, რომელშიც ინდიანის უნივერსიტეტიდან საგანგებოდ ჩამოსულმა, ქ-ნმა დოდონა კიზირიამაც დაგვდო პატივი თავისი დასწრებით... „ამერიკის ხმის“ ქართულ რედაქციაში, და საერთოდ, ვაშინგტონელ ქართველებს შორის სიყვარულით სარგებლობს ხანდაზმული, მაგრამ მაინც ბრგე და ჭარბადი ბატონი ლეო ჩიქოვანი, საოცრად ალალი და გულდია კაცი, რომელსაც ჩვენი რადიო მსმენელი უფრო ლეჩხუმელის ფსევდონიმით იცნობს. ბატონ ლეო ჩიქოვანთან სახლში რომ შედიხარ, მისი გერმანელი მეუღლის არაჩვეულებრივ სისუფთავესა და კეთილ დიასახლისობასთან ერთად შემოგანათებს ქართული დარბაისლური სიტყვა-პასუხი და გულუხვი სტუმართმოყვარეობა. ამ რამდენიმე წლის წინ ბატონ ლეოს საქართველოდან ესტუმრნენ დიდი ხნის უნახავი დები — ქალბატონები მარო და ნორა ჩიქოვანები: „აქ იჯდა მარო, აქ იწვა ნორა“ — წამდაუწუმ მიმითითებს ბატონი ლეოს გერმანელი მეუღლე მისი მულების მოსაგონარ ადგილსამყოფელზე და ამას აკეთებს ისე ბუნებრივად და უშუალოდ, რომ მის გულწრფელობასა და სიყვარულში იოტისოდენა ეჭვი არ გეპარებათ...

...ძმები შირიან და ნოშრევან გალაშვილები სან-ფრანცისკოსთან ახლოს, სანტა-როზაში ცხოვრობენ. ბატონმა ალექსანდრე მანველიშვილმა მათ არვადადან ჩემს კოლორადოში სტუქორად ყოფნისას დაურეკა და ჩემი ჩასვლის თარიღი შეატყობინა. 2 სექტემბერს ღენვერიდან სან-ფრანცისკოში რომ ჩავფრინდი, აეროპორტიდან ავტობუსს პირდაპირ სანტა-როზაში გავყევი; ვიცოდი, რომ ძმები გალაშვილები დასქმულ სასტუმრო „ფლე-

მენგოსთან“ მელოდნენ. გზაში ეღელავდი, ვაითუ, ვერ მიცნონ, აქამდე ხომ ჩვენ არასდროს შეეხვედრივართ ერთმანეთს, მაგრამ გაჩერდა თუ არა ავტობუსი, ამდენ ხალხში გულმა მაინც-დამაინც ქუჩაში ერთად მდგარ ორი ჭაღარა სიმპათიური მამაკაცისკენ გამიწია და ყოველგვარი გაცნობის გარეშე ერთმანეთს გადავხვით. ძმები მაინც გაკვირვებული დარჩნენ: კი, მაგრამ, როგორ გვიცანიო? ქართველი ქართველის იერს ამერიკაშიც კი არ კარგავს-მეთქი — ვუპასუხე. ჩაეჯექით მანქანაში და მირიან გალაშვილის სახლისკენ გავწიეთ. მივუახლოვდით თუ არა მასპინძლის კარ-მიდამოს, „გამზრდელიდან“ აკაკის სტრიქონები მომაგონდა:

„მთის მწვერვალზე, ცის მახლობლად
მერცხლის ბუდედ რაღაც მოსჩანს,
თვალთ ისარი შენატყორცნი
ვერ არჩევს მის სიგრძეს და განს“...

მართლაც, სანტა-როზა ზღვისპირეთშია, სუბტროპიკულ ზონაში, მთა-გორიანი, ირგვლივ სულ მწვანეში ჩაფლული, ძლიერ გვაგონებს ჩვენს დასავლეთს. ბატონ მირიანს, პროფესიით ექიმს, წლების განმავლობაში ბიზნესმენს, აქ მთის კორტოხზე გადმომდგარი ორი მრავალსართულიანი სახლი უდგას. ჰყავს მექსიკელი მეუღლე და შესანიშნავი ქალ-ვაჟი, რომლებიც ოცნებობენ მამის სამშობლოში ჩამოსვლაზე. უყვარს ლიტერატურა, აქვს საკუთარი ნაწერებიც, მაგრამ უმცროსი ძმა — ნოშრევანი თუ არ ასწრებს, ყოველ შემთხვევაში, არ ჩამორჩება ლიტერატურის სიყვარულში (მის შესახებ ჩვენთან გაზეთ „სამშობლოშიც“ დაიწერა!). ბატონმა ნოშრევანმა მისახსოვრა მანქანაზე გადაბეჭდილი თავისი ორი ხელნაწერი კრებული: „ლექსები, პოემები, სანტა-როზა, 1989“ და „უილიამ შექსპირი, ოტელო, გადამუშავებული 16 მარცვლიან ორ მეტრზე გაწყობილი შაირით ი. მაჩაბლის თარგმანის დახმარებით, სანტა-როზა, 1988“...

მკითხველი იკითხავს ძმებ გალაშვილებთან ჩემი ჩასვლის მიზანს: პირველი ის გახლდათ, რომ ბატონ ალექსანდრე მანველიშვილს ჩემთვის გადმოსაცემად ნოშრევან გალაშვილისთვის ადრე გაეგზავნა თავისი ნაწერები იმ ვარაუდით, რომ თუ შე მასთან კოლორადოში ჩასვლას ვერ მოვახერხებდი იქნებ,

მ3. ნათელა ჩაჩიბაია-სადირაშვილისა, ანი ჩიქოვანისა, ლეო ჩიქოვანი და შოთა სადირაშვილი, ემინგტონი, 1990.

.....ილიას მკვლელობის გამოსაძიებლად ჩვენი დამოუკიდებლობის პერიოდში ყოფილან არჩეულნი ეროვნულ-დემოკრატიული პარტიიდან ექვსი კაცი შალვა ქარუმიძის თავმჯდომარეობით: შ. ქარუმიძე, რეზო გაბაშვილი, გიორგი წინამძღვრიშვილი (როგორც ვიცით, წინამძღვრიშვილი თბილისში იქნა დახვრეტილი 1923 წელს), დანარჩენი ამ კომისიის სამი კაცის გვარები არ მახსოვს, რომლებიც დარჩნენ საქართველოში. მათი გვარები ვიცოდი შ. ქარუმიძისაგან, საუბედუროდ, მათი გვარები დამედუპა ჩემს ნაწერებთან და ბარგთან ერთად ბერლინის დაბომბვის დროს. ამათთან ერთად დამეკარგა ჩემი მშვენიერი ოქროს ზარნიშოიანი ქამარი, ხანჯალი და მასრები. ექვსი კაცის კომისიამ რამდენადაც შესძლეს ილიას მკვლელობის სინამდვილის გამორკვევა, მე გადმომცეს, რომელიც აღწერე ჩემს წიგნში „ილიას მკვლელობის სინამდვილე“. მაგრამ იქ არა მაქვს ნაჩვენები ამ ორი კაცის, კომისიის წევრების — შ. ქარუმიძის და რ. გაბაშვილის გვარები სხვადასხვა მიზეზების გამო. ილიას მკვლელობის გამოძიებას ძალიან ხელს

უშლიდა მაშინ ერთი ნაწილი ჩვენი მთავრობისა, ნამეტნავად სოც.-დემ. პარტია. მაგრამ ყველაზე მეტ სისაძაგლეს სწერდნენ და ქადაგობდნენ უკვე მეცდარ ილიას მიმართ ფილიპე მახარაძის ბანდა, როგრც პ. გელეიშვილი და მისი მაგვარნი. როდესაც ხელში ჩაგვითვარდა ილიას მკვლელი ბერბიჭაშვილი საგურამოს რაიონში (1923 წ.), მანამ ქაქუცასთან მოიყვანდნენ შეფიცულები, ყველას მისი გაგლეჯა უნდოდა და ყველა შეფიცული ზიზღით უყურებდა. მაგრამ ქაქუცამ იპატიო ბერბიჭაშვილი, წაიყვანა ცალკე დასაკითხად. როგორც ქაქუცამ გადმოგვცა, ბერბიჭაშვილი მთლად კანკალეზდა დაკითხვის დროსაო. მე ეუთხარიო, თუ გინდა თავი გადაირჩინო, უნდა ყველაფერი სწორეთ და მართალი მითხრაო ჩემს კითხვებზედაო, თორემ იცოდე კარგად, ხომ დაინახე, შეფიცულები ცოცხალს არ გაგიშვებენო. ქაქუცა ბერბიჭაშვილის დაკითხვას მთლიანად შეფიცულებს არ უზიარებდა, მხოლოდ ელიზბარ ვაჩნაძეს და მე გვითხარებდა. მაგრამ პირადად მე რამდენჯერაიოაც მარტო დერისებოდი ქაქუცასთან, მაშინვე მომიყვებოდა ბერბიჭაშვილის დაკითხვის ამბავს. თუ ვინმე შეფიცული მოვიდოდა ქაქუცასთან რამისთვის საკითხად, ქაქუცა მაშინვე შესწყვეტდა დაკითხვის ამბავს და სხვა თემაზე დაიწყებდა ლაპარაკს. ამიტომ ასეთი სიძნელის გამო, მე მიხდებოდა მომესმინა ქაქუცასაგან მხოლოდ ნაწყვეტ-ნაწყვეტ დაკითხვის ამბავი. საბედნიეროდ მე კარგი მეხსიერება მქონდა მუდამ, ბერბიჭაშვილის ნაღაპარაკები აქამდის ჩემი თავიდან არ ამოსულა. რადგან ასეთი გარემოება სუუჟდა რაზმში, ქაქუცა ცდილობდა ეამბნა ჩემთვის რაც მთავარი იყო ბერბიჭაშვილის დაკითხვიდან. რა თქმა უნდა ვრცელი დაკითხვა ბერბიჭაშვილისა ქაქუცამ ვერ მოასწრო ჩემთვის ეამბნა. აი, ისიც:

ქაქუცა: ვინ დაგაუალა ილიას მოკვლა, ან რა მიზეზით?

ბერბიჭაშვილი: ასე მეუბნებოდნენ, ილია თავადია და გლეხების მტერიაო, მდიდარია და ფაიტონით დასეირნობსო.

ქაქუცა: რატომ პასუხს არ მაძლევ? ვინ დაგაუალა ილიას მოკვლა, ან რა მიზეზით?

ბერბიჭაშვილი: მე მითხრეს, ილია უნდა მოკედეს, თორემ გლეხობას თავის ღლეში შეღავათი არ ექნებაო.

ქაქუცა: ვინ გითხრა, თქვი სინამდვილე!

ბერბიჭაშვილი: თითონ მახარაძეაო.

ქაქუცა: რას დაგპირდა მახარაძე ილიას მოკვლისათვის?

ბერბიჭაშვილი: მახარაძემ მითხრა, ამას თუ გააკეთებ შენ დიდხ კაცი იქნებიო და პენსია გექნება მთელი შენი სიცოცხლეო.

ქაქუცა: იქმინ მოლაპარაკებაში უფელი არ მოგცა მახარაძემ?

ბერბიჭაშვილი: ასე მითხრა ფილიპემ, აი, ჯერჯერობით სამი თემანი სახარჯოთ, მერე სხვა იქნებაო. ფილიპემ ჯამი და მე დაგვაშკობრაო.

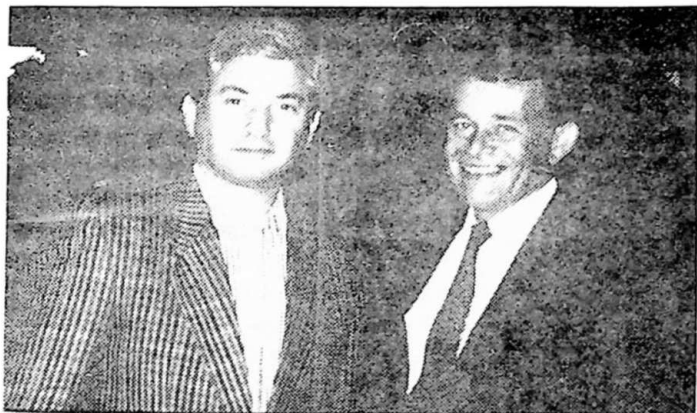
ქაქუცა: ვინ გაგაგებინათ, როდის გამოივლიდა ილია წიწა-მურში?

ბერბიჭაშვილი: თითონ ილიას კუჩერმაო.

დიდი დაკითხვის შემდეგ ქაქუცამ ბერბიჭაშვილი გაანთავისუფლა იმ მოსაზრებით, რომ თუ გავიმარჯვებდით, საჯაროდ გველაპარაკებინა“.

...რახან სიტყვა ბატონ ალექსანდრეს ნაწერებზე ჩამოვარდა, აქვე ვიტყვი, რომ გვერდაუღლები პირველწყაროა 1981 წელს სან-ფრანცისკოში გამოქვეყნებული აღ. სულხანიშვილის „ჩემი მოგონებანი“, აგრეთვე „შეფიცულთა რაზმის ცხოვრება საფრანგეთში 1924 წლის ნოემბრიდან“ (სან-ფრანცისკო, 1987), რომლებშიც აღბეჭდილია ქაქუცა ჩოლოყაშვილისა და მისი შეფიცულთა რაზმის გმირული ბრძოლის ეპოპეა, როგორც ჩვენში ყოფნისას, ისე ემიგრაციაში გახიზვნის შემდეგ. მახვილი პოლემისტის ნიჭი გამოამჟღავნა მან 1987 წელს სან-ფრანცისკოში დაბეჭდილი წიგნაკით „ჩემი პასუხი ჟორდანიას მემკვიდრეებს“.

ბატონი ალექსანდრე თითქმის საუკუნეს არის მიტანებული, აქედან ნნ წელი მან უცხოობაში გაატარა: სამშობლოს თავისუფლებისათვის დევნილმა მამულიშვილმა მთელი ნნ წელი უცხო მიწაზე ატარა ქაქუცა ჩოლოყაშვილის დროშა, რომელსაც სიცოცხლეზე მეტად უფროთხილდებოდა. აი, ახლაც ხელში უჭირავს ეს დროშა და მეუბნება: თუ ვცოცხლობ, მხოლოდ იმისთვის, რომ როგორმე ეს დროშა კვლავ ჩემს სამშობლოში ჩამოვიტანო და თავიჩუფალი საქართველოს პარლამენტში ავაფრიალოო! თან ნაღვლიანი ღიმილით დააყოლა: ოღონდ ეს დროშა ჩემი დასაფლავებისას ერთი დღით უნდა „მათხოვოთ“,

84. ცნობილი ამერიკელი პოლიტიკური მოღვაწე ბილგაიმერი და გურამ შარაძე.

გულ'სუ დამაფარეთი და მერე კახეთის შიწას ჩემს საგვარეულო საძვალეში მიმაბარეთო!

ბატონმა ალექსანდრემ თავისი სიტყვა შეასრულა: ჩვენი ამერიკაში შეხვედრიდან სულ მალე, ოქტომბრის თვეში ქაქუცა ჩოლოყაშვილისეული დროშა სამშობლოში ჩამოიტანა, კარგადაც დააბედა 28 ოქტომბრის არჩევნებს, მაგრამ ვაგლახ, რომ 14 ნოემბერს ახალი ეროვნული პარლამენტის პირველ სხდომაზე მისი აფრიალება არ დასცალდა!...

მაინც ახდა ალექსანდრე სულხანიშვილის ყველა ოცნება: 66 წლის განშორების შემდეგ მან იხილა სამშობლოს ზეცა და მშობელმა ხალხმა მისი მოხუცი გული სიყვარულით და პატივისცემით გაათბო; ქაქუცა ჩოლოყაშვილის დროშა მას გულზე უფინა, როდესაც 11 ნოემბერს თბილისიდან კახეთისკენ მიეასვენებდით; აწყურის თეთრი გიორგის საგვარეულო ყელესიაში ახლადგატყრილ საფლავს როცა მის მრავალტანჯულ სხეულს ვებარებდით, თითქოს ყურში ჩაგვესმოდა შორეულ სან-ფრანცისკოში ნანატრი სიტყვები: „მინდა ჩემი ძელები სამშობლოს მიწაში ჩაეყარო!...“

სხვა ბევრი რამის თქმაც შეიძლებოდა ერთი თვალის გადავლებით ნანახ ამერიკელ ქართველებზე. რად ღირდა თუნდაც

9 სექტემბერს, აშშ-ის ქართული სათვისტომოს მიერ ნიუ-იორკში გამართული სადამო 1924 წლის აჯანყების გმირთა მოსაგონებლად, სადაც ჩემს გამოსვლაში დაწერილებით შეეხე ამ დიდი ისტორიული მოვლენის ცალკეულ მომენტებს. აქ შევხვდი და გავიცანი სათვისტომოს პრეზიდენტი, პროფესორი ფსიქიატრი ავთანდილ პაპიაშვილი, ლიტერატორი და ისტორიკოსი თეიმურაზ ბაგრატიონი, მოქანდაკე ლადო გუჯაბიძე (მეორე დღეს მე მას სახელოსნოშიც ვეწვიე და ვიდუოფირზე აღბეჭდილი ეს შეხვედრა ჩვენს ხალხს ტელევიზიითაც ვუჩვენე), ცნობილი პოლიტიკური მოღვაწის ალექსანდრე ცოძიას ქერივი ელზა მდივანი — დამოუკიდებელი საქართველოს თვალსაჩინო წარმომადგენლის სიმონ მდივანის ასული, საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის შრომის მინისტრის ყოფილი მოადგილის ილია გოლდმანის ქალიშვილი იეზა გოლდმანი, რომელიც სხვათა შორის, აშშ-ის ქართული სათვისტომოს მდივანია და სხვ.

ასევე შეიძლებოდა ვრცელად გვესაუბრა აშშ-ის მეცნიერული, პოლიტიკური თუ საქმიანი წრეების წარმომადგენლებთან — ჯეიმს ბილინგტონთან, ჯო კორკთან, ფორჩნერთან, ბილგაიმერთან და სხვებთან შეხვედრებზე და საქართველოსთან მათი დაკავშირების გულწრფელ სურვილებზე (მაგალითად, აშშ-ის კონგრესის ბიბლიოთეკის დირექტორმა პროფესორმა ჯეიმს ბილინგტონმა გამოთქვა მოსაზრება ვაშინგტონში კონგრესის ბიბლიოთეკის შენობაში ძველი ქართული ხელნაწერი და ნაბეჭდი წიგნების გამოფენის მოწყობის შესახებ; ფრიად საყურადღებო დებულებები წამოაყენა ქართველ და საერთოდ, საბჭოთა პოლიტიკურ ემიგრანტებთან მუშაობის თაობაზე სენატთან არსებული საგანგებო კომისიის თავჯდომარემ ბილგაიმერმა, ხოლო ჯო კორკს და ფორჩნერს აინტერესებთ საქართველოსთან ბიზნესის სფეროში ურთიერთობა და ა. შ.).

ასევე შეიძლებოდა მკითხველისთვის საგანგებოდ მოგვეთხრო ვირჯინიის დიპლომატიურ სკოლაში წაკითხული ლექციის შესახებ, რომელიც მივუძღვენი საქართველოში მიმდინარე პოლიტიკურ პროცესებს, მაგრამ ეს და კიდევ სხვა ფურცლები ჩემი ამერიკული დღიურებიდან სამომავლოდ გადავდოთ...

მწ. ალექსანდრე ცომაია.

ალექსანდრე ცომაია

..... ოცდაათიან წლებში, სადამო ეამს. პარიზის ერთ კაფეში ახალგაზრდა კაცი გაბრწყინებული სახით, გატაცებით უყითხავდა რამდენიმე ამხანაგს ქართულ წიგნს. მიუესალმე. მიუჯექ კუთხეში და სმენად გადავიქეცი: ახალგაზრდა — ალექსანდრე (საშა) ცომაია იყო. იგი უყითხავდა მეგობრებს ილია ჭავჭავაძის პუბლიცისტურ წერილებს და თან ზოგიერთ წაკითხულ ადგილზე იძლეოდა ისეთ გონიერ და მცოდნე ახსნა-განმარტებას, გვეგონებოდათ ეს 25 წლის ჭაბუკი ილია ჭავჭავაძის თანამედროვე და მისი მესაიდუმლე ყოფილიყო.

— ყმაწვილო, რამ შეკაყვარა ასე ილია? — ცნობისმოყვარეობით დავეკითხე ენთუზიასტს საშა ცომაიას.

— ილიას უსაზღვრო ღრმა სიყვარულმა სამშობლო საქართველოსადმი და ქართველი ხალხისადმი... მისმა დევიზმა: „ჩვენი თავი ჩვენეუ გვეუდნოდესო!“ — მომიგო მან პასუხად.“ აი, ასე გვიხატავს თვალსაჩინო ქართველი პოლიტიკური ემიგრ-

რანტის. პუბლიცისტისა და მგზნებარე პატრიოტის აღიქმან-
დრე (საშა) ცომაიას ახალგაზრდობის დროის დელო პორტრეტს;
დავით ვანსაძე მისი ხსოვნისადმი მიძღვნილ საგულისხმო წე-
რილში „დაუფიწყარი მაძულიშვილი“ (იხ. გვ. „ქართული აზ-
რი“, ნიუ-იორკი, 1956, ოქტომბერი, №9, გვ. 2).

აღიქმანდრე ცომაია დაიბადა ქუთაისში, 1907 წლის 16
მარტს. ის გახლდათ ბასილ ცომაიასა და პაულია უაღავეს ვა-
~~ლანტისა (იხ. ჟურნ. „The Voice of Georgia“, New York, 1957, №8, P. 1).~~

აღ. ცომაია ქართველი ახალგაზრდობის იმ პირველი თა-
ობის წარმომადგენელია, რომელმაც თავისი შეგნებული ცხოვ-
რება დამოუკიდებელი საქართველოს პირობებში დაიწყო და
იგემა ეროვნული თავისუფლების პირველი ნაყოფის სიტკბო,
მაგრამ, სამწუხაროდ, ძლიერ ხანმოკლე გამოდგა ეს პერიოდი:
სულ რაღაც სამი წლის შემდეგ საბჭოთა რუსეთის ჯარებმა
ფეხქვეშ გაათელა ასე ნანატრი თავისუფლება: დამარცხდა ახა-
ლი ქართული სახელმწიფო და დაბრუნდნენ რუსეთის საოკუპა-
ციო ძალები. ამიტომ იყო, რომ ჯერ კიდევ ხაშურის გიმნაზიის
მოწაფედ ყოფნის დროს აღ. ცომაია ჩაება მოსკოვის წითელი
უღლისაგან საქართველოს განთავისუფლებისათვის გაჩაღებ-
ულ ბრძოლაში და თოფიარაღასხმული გადაუდგა დამპყრობლ-
ებს, ხოლო თბილისის უნივერსიტეტში სწავლისას ორჯერ იქ-
ნა დაპატიმრებული კომუნისტების მიერ, მაგრამ ორივეჯერ
თავი დააღწია პატიმრობის ბორკილებს და როგორც წვერი ერ-
ოვნულ-დემოკრატიული პარტიის ახალგაზრდული ნაწილისა,
აქტიურ მონაწილეობას იღებდა 1924 წლის საერთო სახალხო
ამბოხებაში. აღწერს რა ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძ-
რაობაში აღ. ცომაიას მიერ გადადგმულ პირველ ნაბიჯებს. მისი
ბიოგრაფი დიმიტრი სინჯიკაშვილი წერს: „საშა ცომაია პიონერი
იყო სამშობლოს იდეის უზენაესობის, მისი ეროვნულ-სახელ-
მწიფოებრივი დამოუკიდებლობის და მას იგი თან შეესარდა და
შეესისხლხორცა. ის ღვიძლი შვილი იყო იმ პირველი თაობისა,
რომელიც სპონტანურად მივიდა სამშობლოს იდეის უზენაესო-
ბის აღიარებამდე და რომელმაც იგი მთელი თავისი არსებობით
შეიგრძნო და შეითვისა. ეს თაობა იყო საქართველოს დამოუ-
კიდებლობის სასვენი სვეტი. მტერმაც დროზე აუღო გარემოე-

ბას აღდგო და უფრო აღრე მოგვსპო და გადაგვოვლა, ვიდრე ეს ახალი თაობა დასრულდებოდა და დაეკაცდებოდა. საქართველოს დამოუკიდებლობის ენტუსიასტები მოწმენი შეიქმნენ ქართული სახელმწიფოს დამხობის და კელაჲ რუსული საოკუპაციო ძალის გაბატონების. ამ გარემოებამ წარმოშვა მტერთან შეურიგებლობის და აქტიური ბრძოლის საკითხი: ქართული სახელმწიფოს დამხობის პირველ დღიდანვე იწყობა შეთქმულთა რაზმები და დამპყრობელთან ბრძოლის ფსიხოლოგია ბატონდება ქართველი ერის ყველა წრეში, ყველა ფენაში. დამპყრობის წლის თავისე, 1922 წლის თებერვალში, საქართველოს ყოველ კუთხეში, ყოველ ქალაქში, ყოველ დაბაში ხდება საპროტესტო დემონსტრაციები.”

საშა ცომაია, ამ დროს ხაშურელი გიმნაზიელი, აქტიურ მონაწილეობას ღებულობს ანტირუსულსა და ანტიკომუნისტურ დემონსტრაციებში. აქ ერთი ხაშურელი ახალგაზრდისათვის მას უთქვამს: „ჩვეისტებმა თოფის კონდახებით იქამდე მირტყეს. ვიდრე გრძნობა არ დაგვარგო,“ ხოლო გრძნობადაკარგული იქვე ქალაში გადაუდღიათ.

იქნება სწორედ ამიტომ უყვარდა მას ქართული ჭალები, იქაური მღელო და არე-მარე, რადგან მან სისხლი ჩაღვარა. იქნება ამიტომ იყო, რომ მას მთლიანად მიეძღვნა და მიეძიესა! საშას გული ამ პირველმა მარცხმა ვერ შეაკრთო, მისი ბრძოლის ჟინი ამან ვერ ჩააქრო. პირიქით, იგი მხნედ და მეტის ენერგიით ჩაება ფარული ორგანიზაციის ფერხულში და გაბედულად ეწეოდა ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლის ჭაპანს.

1924 წლის ეროვნულმა აჯანყებამ მას კელაჲ „მცირეწლოვანს“ მოუხწრო: „დანიშნულ დროს სენაკის სასაფლაოზე სამოცამდე კაცი მოვგროვდიო. ძმები კლანდარიშვილები და დ. მხეიძე, საფლავის ქვებ შუა გაწოლილ მოხალისეებს გვათვალიერებდნენ და გვამხნევებდნენ. გამოირკვა, რომ თოფიანები მხოლოდ თხუთმეტიოდე კაცი იყო. როდესაც დაიძახეს: იარაღიანებო, წინ გამოდითო, წემი სიხარული უსახლერო იყო, რომ მეც მათში აღმოიქნდი. მაგრამ ეს სიხარული არ აღმოისნდა ხანგრძლივი. ცოტა ხნის შემდეგ თავს წამოშადგა ერთი მოზრდილი ბიჭი და მოსთხოვა, რომ თოფი მისთვის მიმეცა. მცირედი ჭირვეულობის შემდეგ ამ „ღიდმა ძიამ“ თოფი წამართვა და მე

უთოფოებში გამაგდო, რომელთა დანიშნულება მხოლოდ ის იყო, რომ როდესაც თოფიანები იერიშს მიიტანდნენ, ჩვენ, უთოფოებს უნდა გვეყვირა: „ვაშა“ და „დაგვნებლით“!!!... რას იზამ! ძალა აღმართის მხენელთა და მეც შევეურიგდი ჩემს დაჩაგრულობას. მხოლოდ როდესაც ქალაქი ავიღეთ და ჩვენს, მილიციის და აღმასკომის საწყობებიდან იარაღი დაარიგეს, მაშინ კვლავ ვიგრძენი „მოზრდილური“ სიამაყე და გამარჯვებულის მედიდურობით „დაჩახმახებული“ დავიარებოდი“, — იგონებდა შემდეგ ალ. ცომაია.

„...მოსკოვმა შური იძია დამარცხებულ ქართველ ხალხზე და უმოწყალოდ მუხრი გააგდო მას. განუკითხავ ხოცვას გადა-რჩენილები დიდხანს ეყარნენ ჩვენს ბნელ სარდაფებში, ნაცემები და ნაგვემები. მათ შორის, განსვენებული საშაც იყო. ეს იყო მისი ბრძოლის პირველი კურთხევა, პირველი ზიარება და ის ხარბად დაეწაფა ეროვნულ ბარძიშს“ (იხ. დიმ. სინჯიკა-შვილი, მეგობრის ხსოვნას. გაზ. „ქართული აზრი“, ნიუ-იორკი, 1956, სექტემბერი, №8, გვ. 1; შდრ. D. Sindilieli, In Memory of a Friend, 'The Voice of Free Georgia', New-York, 1957, №8, P. 2-4).

1924 წლის აჯანყების შედეგები საყოველთაოდაა ცნობილი: რუსეთმა ისევ სისხლში ჩაახშო ქართველი ერი, რუსულმა ჩეკამ უფრო მტკიცედ მოიკიდა ფეხი საქართველოში, მოსკოვმა შური იძია დამარცხებულ ქართველებზე და უმოწყალოდ გაუღიტა ისინი.

ამ ჯოჯოხეთური შურისძიებისათვის რომ თავი დაედწია, ალ. ცომაია იძულებული გახდა უცხოეთში გახიზნულიყო: პირველად მას სტამბოლში ვხედავთ, შემდეგ კი პარიზში, სადაც მან მრავალი წელი გაატარა და დავაეკაცდა ბევრ მასზე უფროს გამოჩენილ ქართველ მამულიშვილთან ერთად და მათ მსგავსად ემიგრაციაში ყოფნისას მთელი თავისი ნიჭი და უნარი მოახმარა საქართველოსთვის სამსახურს. რწმენამ თავისი სამშობლოსადმი და მისი ბედისადმი, ენერგიამ, განათლებამ და ნიჭმა, ეროვნული საქმიანობისადმი თვითმიძღვნის უნარმა ალ. ცომაია მალე გახდა ქართული პოლიტიკური ემიგრაციის გამორჩეულ წევრად და ახალი თაობის ცნობილ წარმომადგენლად.

ემიგრაციაში ალ. ცომაია მიეკედლა ეროვნულ-დემოკრატიული პარტიის ლიდერს სპირიდონ კელიას, მაღალი მორალისა და პრინციპების ადამიანს, რომლის ხელმძღვანელობით „მოხდა ალ. ცომაიას დასრულება და დავაჟეაცება. აქ დამუშავდა მისი ხასიათი და ბუნება. დამუშავდა თვალწარმტაცი და სანიმუშო თვისებებით. წარმოიშვა დინჯი, ლმობიერი, დარბაისელი, ტკბილი მოსაუბრე და გემრიელი კალმოსანი საზოგადო მოღვაწე. ახალგაზრდული თვისებებიდან მას შერჩა მხოლოდ სამშობლოს უზომო სიყვარული, მისათვის თავდადების უნარი და ქართული საქმის ენთუზიაზმი“ (მ. სინჯიკაშვილი). ემიგრაციული ცხოვრების მძიმე პირობებში ალ. ცომაიამ ბრძოლა განაგრძო სხვა იარაღით — სტამბით, ჟურნალით და მწერლის კალმით.

ალ. ცომაიას პირველი ნაწერები გამოჩნდა მისი უშუალო მონაწილეობით 1927 წლის დეკემბერში პარიზში დაფუძნებულ ჟურნალში „ახალი ივერია“, რომელიც გახლდათ საქართველოს ეროვნულ-დემოკრატიული პარტიის საზღვარგარეთული ახალგაზრდობის ორგანო. ჟურნალის პირველი ნომრის სარედაქციო წერილში „ძველი და ახალი ივერია“, კვითხულობთ:

„ორი თარიღი შეეფარდა „ახალი ივერიის“ გამოცემის დასაწყისს: 50 წლის შესრულება ილიას „ივერიის“ დაწყებიდან (1877 წ.) და 20 წლის თავი ილიას უმაგალითო ეროვნული მოღვაწეობის შეწყვეტისა (1907 წ.), მისი ცხოვრების ტრაგიკული დასრულებით.

პირველიც და მეორეც ილიას სახელსა და ღვაწლს უკავშირდება და თვით ეს ჩვენ მიერ დაწყებული პატარა ეროვნული საქმეც მუდამ იქნება დამყარებული ილიას მოღვაწეობის მტკიცე საფუძვლებს, რა ხანი და გამძლეობაც არ ექნეს ამ „ახალ ივერიას“, სწორედ ისევე, როგორც ილია ჭავჭავაძისა და მისი სახელოვანი დასის მიერ ფართო ეროვნულს ასპარეზზედ იყრის თავს და მასში პოეზს ძალას ყოველი ჩვენი საღი ეროვნული საქმიანობა დიდი თუ მცირე...

ჩვენ კადნიერადაც მივიჩნევდით ჩვენი გამოცემისათვის „ივერიის“ დიდი სახელის მიკუთვნებას, მაგრამ საჭიროა, რომ ეს დიდი და ბედნიერი სახელი მუდამ ცოცხლობდეს ჩვენს ერში მოსაგონრად ჩვენი შეუწყვეტელი მოვალეობისა დიდი სახელისა და დიდი ღვაწლის წინაშე...

ჟურნალში დაბეჭდილი იყო ილიას, აკაკის, დიმიტრი ყიფიანის, სერგი მესხის, ნიკო ცხვედაძის, ნიკო ნიკოლაძის, იაკობ გოგებაშვილის პორტრეტები, აგრეთვე, ფოტო „ილიას ძეგლი მამადავითზე“. არეს ფსევდონიმით აქვე გაეცნობით ილიასადმი მიძღვნილი წერილის დასაწყისს „საქართველოს ეროვნული აღორძინების ბელადი“, ხოლო ილიას მხატვრული და პუბლიცისტური ნაწერებიდან გადმობეჭდილია „მესმის, მესმის“, „ტყემ მოისხა ფოთოლი“, „მგზავრის წერილები“ (ფრაგმენტი), „რა გითხრათ? რით გაგახაროთ?“.

ყველაფრიდან ჩანდა, რომ ჟურნალი „ახალი ივერია“ ქართულ ემიგრანტულ პრესაში გამოდიოდა ილია ჭავჭავაძის დროშით და ქართველი პატრიოტული ახალგაზრდობის ილიასეულ პრინციპებზე აღზრდის სულისკვეთებით. სულ პარიზში გამოვიდა ჟურნალ „ახალი ივერიის“ თორმეტი ნომერი 1927-1939 წლებში, რომლის ფურცლებზე ეხედებით ალ. ცომაიას როგორც მეცნიერულ და პოლიტიკურ, ისე პუბლიცისტურ და საპოლემიკო ხასიათის წერილებს: „სადღესო საკითხი“ (№3, №4, პარიზი, 1931); „მენშევიკების მორიგი პროვოკაცია“ (№5, პარიზი, 1932); „საქართველოს საზღვრები“ (№6, პარიზი, 1937); „დიდი ილია“ (№7, №8, პარიზი, 1937); „ქაქუცას ხსოვნას“ (№10, პარიზი, 1938); „თურქული იდეები“ (№11, პარიზი, 1938); „ფრანკოს გამარჯვება“ (№12, პარიზი, 1939); „შობის ხე“ (№12, პარიზი, 1939).

პოლემიკური ელფერი დაჰკრავს ალ. ცომაიას დიდად საინტერესო წერილს „საქართველოს საზღვრები.“ მასში საქმე ეხება პარიზულ ჟურნალ „კავკას“, რომელიც კავკასიის კონფედერაციის იდეის მქადაგებლად გამოდიოდა, მაგრამ ჩქარა გამოირკვა, რომ ჟურნალის ხელმძღვანელს ჰაიდარ ბამატს კავკასიის ერთა თანამშრომლობა და კონფედერაცია ცუდად ესმოდა. კერძოდ, მან განაცხადა, რომ „ჩვენ საბოლოოდ და გადაჭრით ვადიარებთ 1921 წლის ყარსის ხელშეკრულებით კავკასიისათვის დადგენილ საზღვრებსო.“ ამით აღშფოთებული ალ. ცომაია კითხულობს: „რა უფლება აქვს ბ. ბამატს ქართული ეროვნულ-სახელმწიფოებრივი პოლიტიკის საკითხებში ჩაერიოს და საქართველოს ისტორიული ტერიტორიის გადამსინჯველად გამოვიდეს? ვინ მისცა მას უფლება საქართველოს სახელით ილაპარაკოს?“

როგორც ვიცით, 1921 წლის 13 ოქტომბერს, მოსკოვისა და ანკარის გარიგებით, ყარსში დაიდო ხელშეკრულება, რომლის ძალითაც უძველესი ქართული მიწები — არდაგან-ოლთისი — ართვინის მხარე, თურქეთს მიეძღვნა (სულ 13.046 კვადრატული კილომეტრი), ხოლო ბამატის მოწოდებით ოსმალეთთან არსებული ეს ახალი საზღვრები ქართველებმა უდავოდ უნდა მიიღონო. აფასებს რა ვიღაც ბამატის მიერ თავისი თავის ოსმალეთის პორტ-პაროლად გამოყენების მცდელობას, ალ. ცომაია დაასკვნის: „საქართველოს მეზობლებთან ურთიერთობის საკითხი ქართული პოლიტიკის საგანია და მისი გადაჭრაც ქართველების საქმეა, ამიტომ ყველა მეტიჩარა არა-მკითხეს, საქართველოს ხარჯებზე პოლიტიკური კაპიტალის შეძენას რომ ფიქრობს, სამართლიანი იქნება თავისი ადგილი ვუჩვენოთ, რომ მომავალში ჩვენს საქმეებში ცხვირი არ ჩაჰყოს.“ ყარსის გარიგებაზე კი იგი წერს:

„რაც შეეხება 1921 წლის ბოლშევიკების მიერ დადებულ ყარსის ხელშეკრულებას. ბ-ნ ბამატს უნდა მოეახსენოთ გარკვევით, რომ ქართველი ერი არა ცნობს რუსეთის მიერ ჩვენს ქვეყანაში ძალით დამყარებული საოკუპაციო ხელისუფლების არც ერთ აქტს და არც ერთ ხელშეკრულებას. მათ შორის არც ყარსისას. ჩვენ ვთვლით, რომ რუს ბოლშევიკებს იმდენივე უფლება ჰქონდათ საქართველოს სახელით ელაპარაკნათ, რამდენიც ამჟამად ჰ. ბამატს; რომ საქართველოს საზღვრების გასაყვანად და მეზობლებთან რაიმე შეთანხმების მისაღწევად ერთადერთი უფლებამოსილი ორგანო იქნება მომავალი საქართველოს ეროვნული მთავრობა. კერძოდ, სამხრეთის სასაზღვრეების გაყვანა და ამასთან დაკავშირებული ყველა საკითხის ძოგვარებაც დაევალება ამავდემთავრობას“.

ქაქუცა ჩოლოყაშვილის გარდაცვალების მერვე წლისთავე ალ. ცომაიამ „ახალ ივერიაში“ (№10, 1938) გამოაქვეყნა წერილი „ქაქუცას ხსოვნას“, რომელშიც შეფასებულია ჩვენი ეროვნული გმირის მოღვაწეობა, კერძოდ, 1922-24 წლებში ბოლშევიკური რეჟიმის წინააღმდეგ მის მიერ გაშლილ საყოველთაო-სახალხო მოძრაობაზე ავტორი წერს: „1922 წლიდან 24 წლის დამლევამდე — ეს ის პერიოდია, რომლისაც საქართველოს მართიანეს აღარ შერცხვება. ეს ის წლებია, რომელიც ჩვენი ისტო-

რიისა და ქვეყნიურების წინაშე 1921 წლის დამარცხების სირცხვილს ანელებს. ეს წლებია ურყევი საბუთი, რომ ქართველობა არ გადაგვარებულა და ეროვნული სულით აღგზნებული ერის მეთაურს შეუძლია ჩვენი წარსულის ბრწყინვალე ფურცლები აღადგინოს, ერის მეთაურს, რომელიც ეროვნული სულის საიდუმლოს გაიგებს და დაძლევს. მაგრამ ბუნება ამ ძაღალ თვისებას მხოლოდ რჩეულებს აძლევს. ყველას არ ძალუძს ერის სულის ხეულებში გზა გაიკვალოს და თვალთ უხილავ საიდუმლოს მიაგნოს.

ჩვენს დროში ამ იშვიათი თვისებით შემკული ქ. ჩოლოყაშვილი აღმოჩნდა. მან მიაგნო იმ საიდუმლოს, მონახა ის თილისმა, რომელმაც სამი ათასი წლის ბრძოლა და ჩვენი ეროვნული მეობის შენახვა შეგვაძლებინა. ამიტომ იყო, რომ ქაქუცამ სხვისათვის 'შეუძლებელი' შეიძლო. ამიტომ იყო, რომ ქაქუცა ერთობ საქართველოს გულის მპყრობელი გახდა, თვითეული ქართველის არსებაში სამუდამეამოდ დაისადგურა და ეროვნული იმედის სიმბოლოდ იქცა."

"...დაიწყო მეორე მსოფლიო ომი, რომელიც ახალ გამოცდად იქცა ქართული ემიგრაციისათვის. „ჩვენი მტრის მტერი ჩვენი მეგობარია," — გაისმოდა ემიგრაციის ყოველ დაჯგუფებაში. საშა ცომაია ის პირველთაგანია, რომელმაც უპირობოდ და უპრეტენზიოდ ჯარისკაცის ფარაჯა ჩაიცვა, სამშობლოსათვის მიძღვნილი მორჩილებითა და ლმობიერებით იტანდა მისთვის უჩვეულო და ახალ გარემოებას", — წერს მ. სინჯიკაშვილი და განაგრძობს:

"მახსოვს კავკასიის ფრონტზე განსაკუთრებული დანიშნულების რაზმში საჰაერო დაბომბვის, ქვემეხების გრიალში და ტყვიის სეტყვის დროს საშა, ყოველთვის ერთნაირი, შეუცვლელი, თანაბარი სიმშვიდით და სიღარბაისლით მოქმედი. მის ორგანიზაციულ ნიჭს, მოქმედების ახალ-ახალ პრაქტიკულ პროექტებს, მოქმედების დროს გაბედულებას და სულის სიმტკიცეს აღფრთოვანებაში მოჰყავდა ამ ჯგუფთან მდგომი ყოველი გერმანელი ოფიცერი. ერთ მათგანს, პარიზში შემთხვევით მყოფს, განსვენებულის სულის მოსახსენებლად გადახდილ პანაშვიდზე, თვალ-ცრემლიანს უთქვამს: „ქართველები და საქართველო ცომაიამ შემაჯვარაო." ჭეშმარიტად, სადაც

საშამო ჟეხი შესდგა, ან ჟეხი დადგა, იქ ქართველის სახელს სიამაყითა და სიყვარულით მოიგონებენ.“

მაშასადამე, როგორც ვრწმუნდებით, ამ ომში ალ. ცომაია კავკასიონის კალთებამდეც კი მოსულა, მაგრამ კავკასიის ოპერაციის ჩაშლის შემდეგ იგი გერმანიაში დაბრუნებული და იქ ახლადდაარსებული ქართული შტაბის მუშაობაში ჩაბმულა: იცავდა ქართველ სამხედრო ტყვეთა სიცოცხლესა და ღირსებას, იხსნა პიტლერული ჯლეტისაგან ქართველი ებრაელობა... სწორედ ამ დროს ბერლინში გამოდიოდა ჟურნალი „ქართველი ერი“, რომლის ფურცლებზედაც დაისტამბა ალ. ცომიას ნაშრომი „დიდი ილია“ (№15, ნოემბერი, 1944), რომელიც დ. ვანნაძის შეფასებას რომ დაეთანხმოთ, „ილიასათვის მიძღვნილ მრავალ ძველ ქართულ ნაწერთა შორის საუკეთესოდ ჩათვლება“.

ალ. ცომიას ამ მართლაც საყურადღებო ნაშრომის პირველივე აბზაცი გვაგრძნობინებს ილიას სიდიადეს და იმ მეცნიერულ ხარეხს, რომელიც მაშინ (და ნაწილობრივ, ახლაც!) არსებობდა და არსებობს ილიასმცოდნეობაში.

მიუხედავად ავტორის თავმდაბლობისა, რომ ეს ნარკვევი „ამ თემასე მხოლოდ საუბრის ჩამოგდებაა, რათა საკითხის დასმით სხვებს აღვუძრათ ხალისი ამ მიზნით მუშაობისა“, უნდა ვაღიაროთ, მისი უდავო მონოგრაფიული ხასიათი და მეცნიერული სიღრმე. საჭიროა იგი გადმოიბეჭდოს ჩვენში, რათა დაინტერესებული მკითხველი საზოგადოება მთლიანად გაეცნოს მას.

მეორე მსოფლიო ომის დამთავრების შემდეგ ალექსანდრე ცომაია ამერიკის შეერთებულ შტატებში გადავიდა საცხოვრებლად. მისი მეუღლე გახლავთ ცნობილი ქართველი პოლიტიკური მოღვაწის სვიმონ მდივნის ასული ელისაბედი (ელზა), რომელთანაც შეეძინა ვაჟიშვილი სვიმონი (დიდი პაპის სესხია. ქალბატონი ელზა პირადად გავიცანი 1990 წლის 9 სექტემბერს, ნიუ-იორკში, ქართული სათვისტომოს მიერ 1924 წლის აჯანყებისა და ქაქუცა ჩოლოყაშვილის ხსოვნისადმი მიძღვნილ საღამოზე).

აშშ-ში ჩასულმა ალ. ცომიამ მნიშვნელოვანი და საყოფიერი მოღვაწეობა გაშალა ამერიკელი საზოგადოებრივი აზრისა

და სათანადო უწყებების წინაშე საქართველოს საკითხის დასა-
სმელად. ამისთვის მან, პირველ რიგში, იზრუნა ინგლისურ
ენაზე შესაფერისი ჟურნალის დასაარსებლად. მართლაც, 1953
წლის იანვრიდან ნიუ-იორკში აღ. ცომიას რედაქტორობით
გამოსვლა იწყო ჟურნალმა „The voice of free Georgia“ („თა-
ვისუფალი საქართველოს ხმა“). სულ გამოვიდა ამ ჟურნალის
რვა ნომერი. მისი გამოცემა შეწყდა 1957 წელს, აღ. ცომიას
გარდაცვალების შემდეგ. ჟურნალის სარედაქციო კოლეგიაში
შედიოდნენ ლეო დუმბაძე, ალექსი ჩხენკელი, დიმიტრი სინ-
ჯიკაშვილი, გივი ზალდასტანიშვილი და სხვ. ჟურნალში გა-
მოქვეყნებულია როგორც პოლიტიკური და მეცნიერული, ისე
პუბლიცისტური ხასიათის დიდად საყურადღებო წერილები
ა. გუგუშვილის, აღ. მანველიშვილის, დიმ. სინჯიკაშვილის,
დ. შალიკაშვილის, მ. კვიტაშვილის, გ. მაღალაშვილის, ნ. ნა-
კაშიძის, ვ. სანგულიას, გ. ზალდასტანიშვილის, ს. ჭირაქაძის
და სხვათა, რომლებიც ეხებოდნენ საქართველოს წარსულს,
მის აწმყოსა და მომავალს. მათ შორის მნიშვნელოვანი ადგილი
უკავია აღ. ცომიას სტატიებს: „ქართული საქმე“ (№1, იანვა-
რი, 1953); „ომი თუ მშვიდობა?“ (№2, მაისი, 1953); „დავით
— მეფე საქართველოსი“ (№3, სექტემბერი, 1953); „გენოციდი“
(№5, აპრილი, 1954); „რა შეიცვალა საბჭოთა კავშირში“ (№7,
ნოემბერი, 1955); „მიხეილ კელია“ (იქვე); „საქმიანი ნაპერწკ-
ლები დიდი ხანძრისთვის“ (№8, იანვარი, 1957); „საქართვე-
ლო-მარტი, 1956“ (იქვე) და სხვ.

ჟურნალის პუბლიკაციებიდან განსაკუთრებული აღნიშე-
ნის ღირსია საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის 1921
წლის კონსტიტუციის ინგლისური თარგმანი (№1, 1953). მისი
ხელახალი გადმობეჭდვით და გამრავლებით გაადვილდებოდა
მძიმე შრომატევადი საქმე, რათა ცივილიზებულ სამყაროს ამ
თარგმანით გავაცნოთ ჩვენი დამოუკიდებლობისდროინდელი
კონსტიტუცია, რომელიც დღესაც ინარჩუნებს მის წარუვალ
მნიშვნელობას.

აღ. ცომია არ დაკმაყოფილებულა მარტო ინგლისურენო-
ვანი ჟურნალის დაარსება-გამოცემით და მასში თანამშრომ-
ლობით. იგი ცდილობდა აშშ-ის ქართულ ემიგრაციას პქო-
ნოდა საკუთარი გახეთი მშობლიურ ენაზედაც. ამიტომ იყო,

რომ 1955 წელს ალ. ცომბაიამ ნიუ-ირკში დ. სინჯიკაშვილთან, გ. გაბლიანთან, ს. კაიშაურთან, გ. ლოლუასთან და გ. ზალდასტანიშვილთან ერთად დააფუძნა „ქართული აზრი“, რომლის პირველი ნომერი იმავე წლის დეკემბერში ალ. ცომბაიას თანამშრომლობა: მისი უკანასკნელი წერილი „ქართულ აზრში“ 1956 წლის ივნისის თვის №7-ში გამოქვეყნდა. სულ „ქართულ აზრში“ ეხედებით ალ. ცომბაიას ოთხ წერილს. ესენია: რა შეიცვალა მოსკოვში? (№1, დეკემბერი, 1955); რას ამბობს ისტორია? (№2, იანვარი, 1956; №3, თებერვალი, 1956; №6, მაისი, 1956); სტალინის შემკვიდრეობა (№4, მარტი, 1956); ნაპერწკლიდან ხანძარიც ჩნდება (№7, ივნისი, 1956). თუმცა, რედაქციის არქივიდან ზოგიერთი წერილი აქტორის გარდაცვალების შემდეგაც დაიბეჭდა.

სტატიიში „რა შეიცვალა მოსკოვში“, დახატულია სტალინის სიკვდილის შემდეგ საბჭოთა იმპერიის მმართველთა პირად შემადგენლობაში მომხდარი ცვლილებების სურათი, რის გამოც თავისუფალ ქვეყნებში ფიქრობდნენ, რომ მოსკოვში მეთაურთა შემადგენლობაში მომხდარ ცვლილებებს შეიძლება პოლიტიკური ცვლილებებიც მოჰყოლოდა. რამდენად გამართლებულია ასეთი ილუზიის შექმნა და ვისთვის არის ის სასარგებლო? — კითხულობს ავტორი და ასეთს პასუხს სცემს: გადაჭრით ეამბოვთ, რომ ეს არის სასარგებლო მოსკოვისათვის და დამლუქველია თავისუფალი ქვეყნებისათვის. კომუნიზმი აგრესიული დოქტრინაა. აგრესია და იძულება კომუნიზმის ბუნებაა. მოსკოვის პოლიტიკაში არსებითად არაფერი შეცვლილა. არც ერთ თავის იდეაზე მოსკოვს ხელი არ აუღია. ჩვენ ვრჩებით კომუნიზმის წინააღმდეგ მებრძოლთა რიგებში.

ფაქტობრივად, ამ სტატიის გაგრძელებას წარმოადგენს ალ. ცომბაიას მორიგი წერილი „სტალინის შემკვიდრეობა“, რომელიც ასე მთავრდება: „ქართველი ხალხი იბრძვის მოსკოვის უბეში ბატონობიდან თავის დასაღწევად...“

აი, ამ მებრძოლ, თავისუფლების ერთგულ სულის ებრძოდა სტალინი და ებრძვიან დღეს მისი შემკვიდრეობიც. ამას შრომა: ათასი წლობით ნაწრთობ მებრძოლ სული მოსკოვი ვერას დააკლებს!“

იმოწმებს რა 1956 წლის თბილისის, პოხნანისა და აღმოსავლეთ საქართველოს ამაღლების მიმართული იყო რუსული საბჭოთა საოკუპაციო ხელისუფლების წინააღმდეგ. აღ. ცომიაია წერილში „ნაპერწყლიდან“ აღწერს „...ოაკისკის“... „სენი ბრძოლა ეროვნული ხასიათისა, ე. ი. სენი ებრძოდა არა მარტო პოლიტიკური ცვლილებებისათვის, არამედ ეროვნული სუვერენობისათვის. ამიტომ მოსკოვში როგორი ცვლილებებიც არ უნდა მოხდეს, ვიდრე რუსი სენის სამშობლოს არ დატოვებს, ეს ბრძოლა გაგრძელდება.“

თავისი ცხოვრების დღისზე აღ. ცომიაია შეუდგა საქართველო-რუსეთის ურთიერთობის კვლევა-ძიებას, კერძოდ. სააშკარაა გამოიტანა საქართველოს მიმართ რუსეთის მიერ ჩადენილი აშკარა ვერაგობის აქტების ისტორია, რომლის ერთი ნაწილი (ტოტლებენის ღალატი, გეორგიევსკის ტრაქტატის პირობების დარღვევა, ალა-შაჰმადხანის შემოსევის დროს რუსის ჯარის განზე გადგომა), წარმოღვენილია წერილების სერიაში „რას ამბობს ისტორია?“, რომელიც, როგორც ვთქვიან. 1956 წელს გამოქვეყნდა „ქართულ აზრში“ (№2, 3, 6).

...ამის შემდეგ ალექსანდრე ცომიას დიდხანს აღარც უცოცხლია: 1956 წლის 31 იულისს იგი მოულოდნელად გარდაიცვალა. დაასაფლავეს 3 აგვისტოს, ნიუ-იორკის Mount Olivet-ის სასაფლაოზე.

შინაარსი

წინათქმა	3
შოთა საღირაშვილი	6
ალექსანდრე მანველიშვილი	17
ბრიგოლ ღიასაშვილი	60
გივი კოგახიძე	111
ბიორგი ლოლუა	225
ლადო სააკაძე	255
ბიორგი ნაყაშვილი, გივი ბაბლიანი, ვალერი მებრელი, ლეო ჩიქოვანი, ძეგრი ბალაშვილები, ალექსანდრე სულხანი- შვილი... და სხვები	263
ალექსანდრე ცომაია	275